

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

- В. Горовий*, доктор історичних наук (*головний редактор*);
Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(*заступник головного редактора*);
Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій (*відповідальний секретар*);
О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;
В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України;
В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);
Л. Буряк, доктор історичних наук;
О. Василенко, кандидат історичних наук;
Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;
Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Заваліна, доктор філософії (США);
М. Закіров, доктор політичних наук;
О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Іванова, кандидат історичних наук;
Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук;
Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;
К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій;
Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);
І. Мишчак, доктор історичних наук;
А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;
В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Удовик, кандидат історичних наук;
Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);
Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 63

Київ 2022

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 2 від 24.03.2022)

УДК 02(477)(06)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: В. Горовий (голов. ред.), Ю. Половинчак, Л. Чуприна [та ін.]; відп. ред. С. Закірова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2022. – Вип. 63. – 360 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються актуальні питання діяльності бібліотеки в умовах цифровізації сучасного інформаційно-освітнього і наукового простору. Розглянуто окремі напрями функціонування бібліотек в умовах війни з РФ та актуальні аспекти протидії агресії; доведено значення бібліотечного ресурсу в сучасній інформаційній діяльності; визначено особливості феномену дилеми інформаційної безпеки особистості; досліджено контент соціальних медіа як об'єкта бібліотечного депонування; проаналізовано нові тренди динаміки академічної діяльності українських вчених; з'ясовано специфіку презентації інституту президентства в соціальних медіа; висвітлено досвід виробництва бібліотечно-інформаційних продуктів Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і національними бібліотеками європейських країн.

У наукових статтях випуску репрезентовано історико-славістичні дослідження бібліотечних документальних ресурсів і творчого доробку видатних українців. Досліджено колекції Ягеллонської бібліотеки та бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври; висвітлено особливості епістолярної спадщини академіка М. Холодного; проаналізовано питання відносин з Росією в інтелектуальній спадщині лідерів українства ХХ ст.; розглянуто різні аспекти творчості М. Рильського, М. Коцюбинського, В. Русанівського, П. Федоренка, О. Степанця.

Серед авторів збірника – наукові співробітники НБУВ, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського університету імені Бориса Грінченка. Автори наукових праць мають персональні цифрові наукометричні ідентифікатори Scopus, ResearcherID, ORCID.

Видання орієнтовано на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

ЗМІСТ

Розділ І. БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО І НАУКОВОГО ПРОСТОРУ	7
Горовий В. Бібліотечний ресурс у сучасній інформаційній діяльності	9
Половинчак Ю., Берегельський А. Візуальний контент соціальних медіа як об'єкт бібліотечного депонування (на базі матеріалів висвітлення подій війни 2022 р.).....	23
Мушкетик Л. Презентація української громади Угорщини у цифровій мережі.....	33
Закіров М., Закірова С. Дилема інформаційної безпеки особистості в інформаційному суспільстві	50
Гребенюк А. Пропаганда: метод спеціальних інформаційних операцій чи акту зовнішньої інформаційної агресії?..	65
Горова С. Електронні ресурси бібліотек у зміцненні самосвідомості користувачів у стресові періоди життя ...	75
Дубас Т. Національні бібліотеки країн Балтії: досвід виробництва бібліотечно-інформаційних продуктів	88
Кубко А. Нові тренди стресової динаміки академічної діяльності українських учених	114
Каращук О. Бібліотеки в розвитку інформаційної системи вітчизняного інформаційного простору (на прикладі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського).....	124
Глушук Є. Інститут президентства в соціальних медіа: сучасні системи моніторингу	139
Дейнека Я. Генезис інституту президентства в Республіці Чад і його особливості.....	149
Галицька С., Орещина Н., Устинова Т. Особливості деталізації розділів тематичного навігатора: з досвіду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.....	159
Сісіна Л. Правова інформація у комунікативних практиках бібліотек.....	176

**Розділ II. ІСТОРИКО-СЛАВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
БІБЛІОТЕЧНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ РЕСУРСІВ
І ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ 191**

Микитенко О. Максим Рильський і час: текстологія або інтерпретація.....	193
Шаповал А. Епістолярна спадщина академіка Миколи Холодного: сюжети листів воєнної доби та останніх років життя (1941–1953)	204
Філіпович М. Славістичні студії Павла Федоренка	221
Волощенко С. Рукописні фрагменти PRZYB. 299/71 із колекції Ягеллонської бібліотеки: кодиколого-текстологічне дослідження	231
Мяскова Т. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври.....	251
Білик Н. Імагологічна парадигма сербського роману першої половини ХХ ст.	263
Курганова О. Присвяти до богослужбових видань XVII–XVIII ст. в українській літературі та книжковій культурі доби Бароко	277
Стамбол І. Війна України з Росією в інтелектуальній спадщині лідерів українства ХХ століття.....	290
Дзира О. Державне регулювання діяльності громадських організацій у Канаді та українські активісти 1918–1939 рр.	305
Коломієць М. Становлення О. І. Степанця як вченого (за архівними джерелами).....	318
Дем'яненко Л. Михайло Коцюбинський – майстер словесного малюнка.....	328
Лощинська Н. Славістичні студії на сторінках журналу «Радянська література»	340

ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО НАУКОВЦЯ

Даниленко Л. Життя у слові. Пам'яті академіка В. М. Русанівського	350
---	-----

Розділ I

**БІБЛІОТЕКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО
І НАУКОВОГО ПРОСТОРУ**

DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.63.009>
УДК 021.1-048.32:[004.77:316.77+351.858](477)

Валерій Горовий,

доктор історичних наук, професор, заступник гендиректора,
заслужений діяч науки і техніки України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: valnihor@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

БІБЛІОТЕЧНИЙ РЕСУРС У СУЧАСНІЙ ІНФОРМАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема формування інформаційної основи національного розвитку. Ця основа ґрунтується на практичному досвіді еволюції біологічного виду *Homo Sapiens*, розвитку його трудових навиків, форм спілкування, практики фіксації знань, набутого досвіду в різних формах писемної культури, формування суспільної пам'яті в центрах збереження й використання інформації, що набували протягом свого розвитку вигляду бібліотечних структур різного призначення.

Під час революційних перетворень ХХ–ХХІ ст. в інформаційній сфері суспільства, пов'язаних з розвитком електронних інформаційних технологій, з активізацією глобальних інформаційних процесів у ході своєї комп'ютеризації бібліотечні установи набувають нових організуючих якостей. У сучасній організації інформаційних процесів саме комп'ютеризовані бібліотеки сприяють підвищенню якості, суспільного значення сучасних інформаційних обмінів. Зростає значення бібліотек як суспільних інформаційних центрів, центрів збереження й розвитку національної пам'яті, інформаційної національної консолідації українського суспільства.

Ключові слова: глобалізація, національний інформаційний простір, бібліотечні фонди, інформаційна основа національного розвитку, інформатизація, орієнтири інфотворення, суспільна пам'ять, ментальність, ментальна стійкість, бібліотеки в суспільній консолідації.

Постановка проблеми. Розвиток та ускладнення суспільного життя обумовлює зростаюче значення інформаційних ресурсів як важливої складової суспільної пам'яті. Напрацьована всіма поколіннями українського народу інформація є важливим дороговказом, орієнтиром для

продукування суспільно значущих електронних інформаційних ресурсів у наш час, для підвищення якості обслуговування інформацією розвитку всіх сучасних користувачів. Стаття присвячена утвердженню національних орієнтирів у розвитку інформаційної сфери, орієнтації бібліотечних установ, сучасних центрів збереження й організації ефективного використання інформаційних ресурсів, на активізацію роботи, пов'язаної з національною консолідацією, з використанням у такій консолідації ментальних запитів розвитку українців у межах національного інформаційного простору і за рубежом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нинішньому етапі розвитку сучасного суспільства з розвитком електронних інформаційних технологій набувають особливої затребуваності проблеми наукового осмислення процесів функціонування та еволюції інформаційної основи суспільного розвитку. Ці проблеми набули особливої важливості з розвитком електронних інформаційних технологій, активізацією відповідних інформаційних обмінів, з розвитком глобальної інформатизації. Специфіку цього винятково складного періоду в цивілізаційному вимірі розглядали Д. Белл, І. Валлерстайн, Е. Тоффлер та ін. Для цієї статті мала значення висловлена вищезгаданими дослідниками думка про багатоваріантність шляхів розвитку цивілізації, виходячи з інформаційних можливостей людства, його глобальної інформатизації. Такої ж думки дотримувались і дослідники пізнішого періоду у ХХІ ст., як наприклад, Ю. Н. Харарі. Теоретично не заперечуючи можливої багатоваріантності, для орієнтирів суспільного розвитку мусимо мати гарантовано безпомилковий варіант інформаційної основи розвитку, який і визначається в цій статті.

Важливою для розуміння перспектив суспільного розвитку є також у монографії про ноосферні перспективи людства теза М. Моїсеєва про «нові й нові принципи відбору», здійснювані природою. Корисна для розуміння стимулів еволюції людства думка, однак, не звучить з достатньою переконаністю, оскільки є дещо персоніфікованою і не відображає природних механізмів трансформації навколишнього середовища

Важливе місце в розкритті теми статті мали роботи про соціокультурні форми відображення ментальності в сучасних духовних і політичних процесах в Україні (І. Бондарчук); про психокультуру української ментальності (А. Фурман); про розвиток української національної ментальності в умовах розбудови громадянського суспільства (А. Білоус) та ін. У цих роботах були виокремлені важливі характерні риси сучасних ментальних процесів, що сприяло формулюванню орієнтирів для використання

ментальних механізмів у роботі сучасних комп'ютеризованих бібліотек з користувачами, у тому числі з дистанційними.

На нинішньому етапі розвитку сучасної цивілізації вперше обсяги продукованих у суспільстві інформаційних ресурсів перевищують потреби суспільного розвитку. Ці ресурси з надлишком відображають всю багатогранність взаємовідносин цивілізації з навколишнім середовищем в усій різноманітності доступних людям зображувальних можливостей. Якщо розглядати на сьогодні різноманітність глобальної інфосфери в цілому, то серед наявних способів фіксації інформації у найбільшій мірі ми бачимо друковані ресурси – основні на індустріальному етапі розвитку людства, – і електронні інформаційні ресурси, що розвиваються як провідна форма інформаційних обмінів у сучасний, постіндустріальний період [1, с. CL].

У межах національного інформаційного простору України в наш час використовується інформація, продукована вітчизняними виробниками: науковими установами, управлінськими структурами, громадськими організаціями, спеціалізованими інформаційними центрами, системою ЗМІ, всім тим значним обсягом громадян, які в рамках розвитку інформатизації набули доступу до ресурсів і включились у процес інфотворчості, інтернет-спілкування. В інформаційні обміни вводяться також інноваційні ресурси глобального інформаційного простору, у системі соціальних інформаційних комунікацій розкриваються фонди бібліотек.

На початковому етапі оволодіння інтернет-технологіями серед молодіжної аудиторії в нашій країні виникла певна ейфорія від можливостей використання нових електронних технологій у «самовираженні», з розважальною метою. Створений некваліфікованими виробниками низькоякісний інформаційний фон утруднював використання якісних, суспільно значущих електронних ресурсів у суспільній практиці. Лише коли глобалізаційні процеси сформували вимоги і умови для впровадження нових технологій безпосередньо в практику суспільного розвитку, коли ця практика стала вимагати оперативного забезпечення виробництва дієвою електронною інформацією, використання електронних інформаційних ресурсів розвитку набуло важливого загальносуспільного значення. У суспільну свідомість все більше входило розуміння того, що «нова економіка, яку очолює інтернет-бізнес ... є економікою, яку рухають інформаційні технології, яка залежить від самопрограмованих кадрів та яка організована навколо комп'ютерних мереж» [2, с. 99]. Питання розвитку цих технологій постало перед наукою, перед системою

державного управління, оборони, перед спеціалізованими інформаційними центрами виробничого призначення. Адже «інформація може виступати основним виробничим ресурсом постіндустріального суспільства...» [1, с. СЛІ]. Найвний протягом останніх десятиріч досвід свідчить, що в роботі з підвищення рівня якості інформаційних обмінів у межах національного інформаційного простру зростаючого значення набувають саме комп'ютеризовані, введені в систему соціальних інформаційних комунікацій бібліотечні установи [3].

У процесі свого розвитку кожна людська спільність у письмовій, в іншій інформаційній формі фіксує важливі моменти набутого життєвого досвіду, розвиває суспільну пам'ять, що дає можливість використовувати інформацію про минуле в інфотворчості сьогодення. Фонди сучасних бібліотек є наслідком тривалого процесу акумуляції суспільно значущої інформації. На сьогодні саме ці, бібліотечні фонди є дуже важливим ресурсом якісного вдосконалення комунікативних процесів у системі внутрішньонаціональних інформаційних обмінів, засобом орієнтації сучасних інформаційних процесів у традиціях, напрацьованих багатовіковим процесом національного розвитку. Вони відіграють роль фіксованої в письмовій формі національної пам'яті, що є «властивістю системи зберігати в тому чи іншому ступені свої параметри і робити доступною для суб'єкта (дослідника) можливість використовувати інформацію про її минуле» [4, с. 170]. Національна пам'ять освячується національною традицією розвитку і є об'єктивним орієнтиром забезпечення процесу національного інфотворення в сучасних умовах.

Об'єктивність цього процесу підтверджується результатами наукових здобутків. Сьогодні, на базі історичних фактів та наукових припущень, ми можемо передбачати можливу багатоваріантність шляхів еволюції людської цивілізації аж до її сучасного розвитку. Однак, при всій можливій гіпотетичній багатоваріантності цього процесу, ми лишаємося достовірно переконаними лише в одній беззаперечно вірній тенденції правильного розвитку, відображеній в історичному розвитку нації і зафіксованій у національних інформаційних ресурсах. Ця інформаційна тенденція реально підтверджена історичною практикою успішної еволюції нашої цивілізації і вона є дороговказом для розвитку сучасного інфотворення. Вона свідчить про те, що процес розвитку біологічного виду в основних своїх параметрах зміг уникнути суттєвих помилок, катастрофічних для існування великої множини інших видів, що під впливом факторів, пов'язаних зі змінами навколишнього середовища, припинили своє існування.

Життєздатні особливості людства як біологічного виду, своєрідність культури його існування та еволюції базуються на вироблених механізмах адекватного реагування на різноманітність викликів дійсності. Вироблені механізми відносин людства із середовищем розвитку, повторюючись у застосуванні, доповнювались і розвивались, накопичували різноманітності, формуючи пам'ять еволюції, зміцнюючи видову стабільність. Ці механізми стали важливим напрацюванням людства у його реагуванні на виклики зовнішнього світу. Постійно збагачуючись новим доробком, пов'язаним з реагуванням на зміни в навколишньому середовищі, вони зберігають своє значення важливої складової у системі орієнтирів при виборі людством шляхів його подальшого розвитку.

Протягом усієї історії розвитку людства його реагування на виклики зовнішнього світу ускладнювалось, відображалось у розвитку різноманітних форм діяльності, результати якої фіксуються в сукупності матеріальних і духовних цінностей і є як причиною, так і показником рівня розвитку суспільства. Ю. Н. Харарі, підтверджуючи уявлення сучасної науки про когнітивну революцію в період між 70 і 30 тисячами років тому завдяки появі нових способів думати і спілкуватись, розвиваючи словниковий запас, приєднується до думки, що це відбулося завдяки генетичним мутаціям і зміні внутрішнього налаштування мозку. У таких уявленнях, однак, наявна одна дискусивна теза. Вона базується на факторі випадковості. «Чому мутація відбулася в генах сапієнса, а не в генах неандертальця? – запитує дослідник і знаходить відповідь ... чистої води випадковість...» [5, с. 30].

Однак випадковість у цьому разі видається малопереконливою. Оскільки вона виступає найчастіше непізнаною закономірністю. Якщо на базі навіть відомих на сьогодні археологічних фактів ми уявляємо відмінність у діяльності людини умілої – Номо – від неандертальця, то навіть це є суттєвим аргументом, що руйнує твердження про випадковість. Адже за складністю виконуваних у праці операцій, навіть не враховуючи маловідомої нам супутньої складності в поведінці тощо, ми змушені визнати набагато складніші зовнішні впливи на генні механізми людини умілої складної, «умілої» праці, ніж впливи значно простіших трудових операцій на мозок неандертальця. Більш вірогідним є те, що складніші впливи можуть викликати більш ефективне вдосконалення мозкової діяльності. М. Моїсєєв з цього приводу зауважував: «Поступово формувалась майстерність, дуже складна диференційована система, що забезпечувала спадкоємність знань, культури, традицій. Поступово вона пере-

творювалась в найважливішу форму пам'яті – інформаційну основу існування сучасного суспільства» [4, с. 129].

Водночас сучасні дослідження переконують, що зростаючі обсяги інформаційної діяльності при ускладненні праці, «при передачі майстерності», дійсно сприяють зміні фізичних характеристик людського організму, виробництву індивідуальних біологічних засобів захисту людини від несприятливих впливів і в той же час посилюють певний його вплив на навколишнє середовище, по можливості перебудовуючи його під потреби людини.

Для всіх видів суспільної діяльності на всіх етапах розвитку суспільства інформаційна основа мала суттєве і постійно зростаюче значення. Цьому сприяло поступове прискорення темпів суспільного життя. При цьому перед людьми дедалі частіше поставали нові проблеми. Нові ситуації вимагали рішень, що спиралися на врахування нових фактів суспільного життя, а також потребували використання наявного суспільного досвіду, акумульованого інформаційною основою розвитку цивілізації. Слід зазначити, що рушійною силою соціокультурних трансформацій на кожному з етапів виступав той елемент культури, який на даний момент часу забезпечував найбільшу динаміку розвитку. У підході до нашого часу в процесі розвитку таким елементом все більше стає інформаційна сфера, що на базі електронних інформаційних технологій, поширення новітніх засобів комунікації здійснює вплив, що підвищується, на всі сфери суспільного життя.

Зростаюче значення інформаційної основи людського існування і еволюції сприяє також розвитку процесу самоусвідомлення людських спільностей. Знаходячись на спільній території, долаючи спільні проблеми і небезпеки, під впливом спільних історичних легенд і міфів, члени таких спільностей у своїх уявленнях одержують «сприйняття глибинної сутності свого народу, яка виражає його духовну першооснову, мету, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизують усе національне буття та зумовлюють суспільний розвиток» [6, с. 209].

Звертає на себе увагу той факт, що розвиток електронних інформаційних технологій, поширення глобальної інформатизації при належній організації інформаційних процесів може сприяти відновленню таких суттєво втрачених донедавна можливостей збереження національної своєрідності українців в умовах активних міграційних процесів сучасності як відчуття ментальної спорідненості.

У сучасних умовах під впливом глобальної інформатизації активізувалися затінені бурхливими міграційними процесами XIX–XX ст.

ментальні чинники національного розвитку. У наш час ментальність відновлює і спадкоємність історичної пам'яті кожного народу в суспільній свідомості, і вносить до людської свідомості нову інформацію, що сприяє розвитку ментальних установок в умовах сучасності. У свою чергу оновлення ментальних орієнтирів у світосприйманні сучасних людей сприяє еволюції націй, впливає на активізацію діаспорних утворень у різноманітній палітрі сучасних багатонаціональних держав.

У період розвитку сучасних глобалізаційних процесів «загострене відчуття екзистенційної невідповідності власного буття і навколишнього світу змушує людину відшукувати духовну опору у відтворенні й осмисленні власної національної історії, тих структур і подій соборного для етносу характеру, які – при всій неупорядкованості сучасної історичної ситуації – давали б змогу людині віднайти певні точки «кристалізації». «І якщо донедавна аксіологічна свідомість була зорієнтована здебільшого на універсальність концепції культури та історичного поступу, то із звертанням до проблеми ментальності (життєвою необхідністю розвитку особистісних якостей, особистісного значення в суспільному процесі. – Прим. авт.) прокидається інтерес до національних проявів людської духовності, набуває відповідного обґрунтування низка ідей, що стосуються, зокрема, національного образу світу, національного типу життєдіяльності, специфіки національної вдачі тощо» [7].

На передній план при цьому виступає необхідність удосконалення організації суспільного устрою. «Проблема ментальності актуалізується в наш час у відповідності до демократичного руху як визвольна боротьба народів, держав за своє право на суверенність. Ментальність постає свідченням їх унікальності, доказом природного права людини, народу на самовизначення, тобто на самобутній розвиток. Ментальність легалізується за самобутністю в процесі самоусвідомлення, самовизначення особи, народів, суспільств...» [8].

Раніше в роботах, що стосувалися перспектив національного розвитку в умовах інформатизації, вже підкреслювалася важливість цього розвитку як цивілізаційного механізму продукування багатоваріантності при розв'язанні зростаючого числа глобальних проблем сучасності. Якщо говорити про ментальний рівень розв'язання цих проблем, він вирізняється більшою витонченістю реагування на проблеми, більшим асортиментом реакцій, більшою швидкістю самих реагувань на ситуації. У процесі цих реагувань, очевидно, виникає потреба об'єднаної мобілізації внутрішнього ресурсу ментально близьких людей, їх спільних ментальних якостей. В. Куцак з цього приводу зауважує, що менталь-

ність «виступає як фактор породження суспільної свідомості і джерело культурно-історичної динаміки. Вона включає в себе разом із свідомістю інтелект і розум <...> На зорі становлення націй відбувався процес об'єднання спільних ментальних характеристик близьких за світосприйманням етносів, формування спільних духовно ціннісних орієнтирів, їх об'єднаної духовної культури» [9].

З позиції сучасних інформаційних процесів ментальність можна розглядати як формування та використання усталених стереотипів світосприймання і поведінки в соціальній сфері на базі глибинного засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство. Ці стереотипи, як усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь цього етносу еталони оцінок навколишньої дійсності і поведінки, відрізняють культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого.

Стосовно витоків ментальності А. Фурман звертає увагу на етнос як «генетично первинний і структурно основний таксон (одиниця) соціокультурного життя людей» [10, с. 12]. Це справедливе зауваження дослідника стверджує давність процесу формування ментальних якостей людини, відтермінування його до періоду родоплемінних відносин, на основі яких викристалізовувалися ментальні якості соціальної особи і перших сформованих соціальних структур.

Збереження ментальних якостей людей до наших часів, не зважаючи на несприятливі умови останніх десятиріч до їх збереження, свідчить, по-перше, про їхню високу життєздатність та суттєве значення в утвердженні права на самобутність, корисну як для них, так і для загально-суспільного розвитку; по-друге, про проникнення цих якостей у глибинні шари самосвідомості ще з часів існування представників давніх етносів, формування їх колективної пам'яті [11, с. 58].

Саме ці фактори сприяли збереженню ментальних якостей людей і саме вони мають бути враховані на етапі відновлення ментальних механізмів національного розвитку.

Загострення суспільної уваги на питаннях ментальності в останні десятиріччя набуло характеру масового явища, що характерно не лише в регіонах світу, що не вирізняються рівнем культурного прогресу, а й у країнах високорозвинутих, що входять у межі так званого «золотого мільярда». Про це свідчать різні форми прояву самосвідомості в багатьох країнах світу. Цей факт свідчить, що сучасна цивілізація відчуває необхідність у мобілізації раніше незатребуваних ресурсів свого розвитку. Розвиток глобальної інформатизації сприяв активізації ментальних чинників як ефективних резервів національної еволюції в сучасних

умовах [11, с. 66]. Як зауважує з цього приводу О. Білоус, «формування нового соціокультурного середовища – це передумова і водночас основа появи якісно нового менталітету. Це вимагає вирішення цілого ряду важливих методологічних проблем, головною з яких виступає проблема забезпечення наступності, збереження традицій. Адже менталітет нації може бути просто не готовий до певних змін, якщо вони йдуть всупереч національній традиції. Це однаково стосується і політичних, і економічних, і культурологічних аспектів проблеми...» [12].

Зростаюче значення використання ментального ресурсу сучасної людини в інтересах суспільного розвитку ставить на сьогодні дві важливі проблеми:

– по-перше, збереження багатства ментальності етносів і націй, наявного в культурних традиціях народів світу, зміцнення ментального імунітету в усьому спектрі його багатогранності, державне лобювання процесу зміцнення культурних традицій в усіх сферах можливого впливу на цей процес аж до формування і забезпечення реалізації відповідної правової бази;

– по-друге, забезпечення розвитку ментальних традицій як процесу свідомого внеску в потенціал майбутнього розвитку [11, с. 67]. Адже «майбутнє – це, насправді, не те, що є десь попереду, а те, що ми реально створюємо самі. На характер цього творення впливає усвідомлення структур національної ментальності. Тому філософська рефлексія над ментальністю, взаємодія у цьому плані філософів, соціологів, етнопсихологів, політологів сьогодні є необхідним компонентом інтелектуалізації та гуманізації суспільства...» [13, с. 4].

При цьому кожна людина з різним рівнем політичної грамотності, національної свідомості, з різним освітнім багажем і уявленнями про вплив інформаційних технологій на свідомість постає перед всіма могутніми впливами глобального інформаційного простору. На індивідуальному рівні саме ментальний імунітет може бути надійним механізмом формування виважених, патріотично обґрунтованих орієнтирів життєдіяльності сучасної людини. І тому для національної науки робота в цьому напрямі, у справі зміцнення стійкості імунної системи української ментальності є важливим завданням [11, с. 68].

Важливим напрямом наукового пошуку у сфері ментальності і особливо – формування ментального імунітету є активізація сучасної бібліотечної діяльності щодо супроводу процесу розвитку соціальної структури суспільства. Цей процес пов'язаний з формуванням ментальних особливостей нових соціальних структур, що виникають у процесі

соціальної еволюції, викликаной реаліями інформаційного суспільства. В умовах характерної для сьогодення динаміки суспільних процесів, нові соціальні структури не мають ресурсу часу для традиційного формування нових ментальних орієнтирів, відповідного їм імунітету. І тому вітчизняна наука, а також бібліотечний інформаційний ресурс мають оснастити представників цих структур обґрунтованими уявленнями про національну ментальність у цілому, про закони й традиції її розвитку, про взаємозв'язок ментальних особливостей у структурі національного середовища, а також узагальнювати хід цих непростих у сучасних умовах процесів.

Висновки. Таким чином, розгляд проблеми ментальності, ментального імунітету на сьогодні є продовженням досліджень проблем національного розвитку в умовах посилення глобальних впливів. Розвиток цих досліджень обумовлений зростаючою затребуваністю результатів досліджень гуманітарних наук у суспільній практиці, необхідністю значного поглиблення цих досліджень у сферу формування й розвитку закономірностей і механізмів соціального розвитку на основі історичної практики, об'єктивною необхідністю забезпечення зростання свідомої складової у зростаючій складності сучасного суспільства [11, с. 69].

Електронні інформаційні технології сьогодні дають можливість підтримувати постійні контакти з батьківщиною, з національними культурними центрами, а також із родичами, земляками не лише представникам емігрантських утворень за рубіжем, а й так званій розсіяній еміграції в різних кінцях світу. З допомогою таких контактів відновлюється, зміцнюється й розвивається ментальна єдність українського народу, значно ослаблена масовими переміщеннями населення, ослабленими національними зв'язками на завершальному етапі індустріального періоду розвитку цивілізації.

В умовах глобальної інформатизації саме бібліотечні установи, як основні ресурсні центри національного інформаційного простору, мають організувати ефективне інформаційне співробітництво не лише в рамках національного інформаційного простору, але й з усім світовим українством, стати на захист національної своєрідності і сприяти подальшому розвитку української ідентичності. Враховуючи відновлюваний суспільний запит, саме комп'ютеризовані, включені в систему національних інформаційних комунікацій бібліотечні центри мають потурбуватись про розкриття ресурсів, пов'язаних з відображенням ментальної своєрідності українців.

Список бібліографічних посилань

1. Иноземцев В. Л. Постиндустриальный мир Даниела Белла. Предисловие к книге Д. Белла «Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования» / пер. с англ. М. : Academia, 1999. С. III–LXXXIX.

2. Кастельс М. Интернет-галактика. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.

3. Бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства : [монографія] / В. Горовий, С. Горова, М. Закіров [та ін.] ; наук. ред. В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. 252 с.

4. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. М. : Мол. гвардия, 1990. 351 с.

5. Харари Ю. Н. Sapiens. Краткая история человечества / пер. с англ. Л. Сумм. М. : Синдбад, 2019. 512 с.

6. Гетьманчук М., Гурчин Я. Теоретично-методологічні аспекти вивчення особливостей формування національної ідентичності. *Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір*. Київ : Стилос, 2010. С. 209–215.

7. Бондарчук І. А. Соціокультурні форми відображення ментальності в сучасних духовних і політичних процесах в Україні. *Національна ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України* : наук. зб. Київ : КВГІ, 1997. С. 71.

8. Лисенко С. П., Чесноков В. О., Валігурський Ю. О., Фортова О. І. Менталітет України як основа духовно-політичних перетворень її Збройних Сил. *Національна ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України* : наук. зб. Вип. II. Київ : КВГІ, 1997. С. 230.

9. Куцак В. М. Українська ментальність і істотні риси політичної культури офіцерського складу збройних сил України. *Національна ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних Сил України* : наук. зб. Київ : КВГІ, 1997. С. 125.

10. Фурман А. В. Психокультура української ментальності : наук. вид. Тернопіль : Екон. думка, 2002. 144 с.

11. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : [монографія] / [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. 228 с. Розд. 2. Ментальний імунітет як чинник збереження національного інформаційного простору / В. Горовий, с. 57–69.

12. Білоус А. О. Розвиток української національної ментальності в умовах розбудови громадянського суспільства. *Держава і право* : зб. наук. пр. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2003. Вип. 19: Юридичні і політичні науки. С. 140.

13. Колісник О. В. Особливості втілення української ментальності в духовному просторі національної культури. Київ : Наук. світ, 2000. 57 с.

References

1. Inozemcev, V. L. (1999). Postindustrialnyj mir Daniela Bella. Predislovie k knige D. Bella «Gryadushee postindustrialnoe obshestvo. Opyt socialnogo prognozirovaniya». (pp. III–LXXXIX). (V. L. Inozemcev, Trans). Moscow: Academia [in Russian].

2. Kastels, M. (2007). Internet-halaktyka [Internet Galaxy]. 304 p. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].

3. Horovyi, V., Zakirov, M., Horova, S. et al. (2021). Biblioteki i formuvanni informatsiinoho resursu stratehichnykh komunikatsii ukrainskoho suspilstva [Libraries and the formation of the information resource of strategic communications of Ukrainian society]. 252 p. Kyiv [in Ukrainian].

4. Moiseev, N. N (1990). Chelovek i noosfera [Man and the noosphere]. 351 p. Moscow: Mol. gvardiya [in Russian].

5. Harari, Yu. (2019). N. Sapiens. Kratkaya istoriya chelovechestva [A brief history of mankind]. 512 p. Moscow: Sindbad [in Russian].

6. Hetmanchuk, M. (2010). Teoretychno-metodolohichni vyvchennia osoblyvostei formuvannya natsionalnoi identychnosti [Theoretical and methodological studies of the peculiarities of the formation of national identity]. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].

7. Bondarchuk, I. A. (1997). Sotsiokulturni formy vidobrazhennia mentalnosti v suchasnykh dukhovnykh i politychnykh protsesakh v Ukraini [Socio-cultural forms of reflection of mentality in modern spiritual and political processes in Ukraine]. Kyiv: KVHI [in Ukrainian].

8. Lysenko, S. P., Chesnokov, V. O., Valihurskyi, Yu. O., Fortova, O. I. (1997). Mentalitet Ukrainy yak osnova dukhovno-politychnykh peretvoren yii Zbroinykh Syl [The mentality of Ukraine as the basis of spiritual and political transformations of its Armed Forces]. Kyiv: KVHI [in Ukrainian].

9. Kutsak, V. M. (1997). Ukrainska mentalnist i istotni rysy politychnoi kultury ofiterskoho skladu zbroinykh syl Ukrainy [Ukrainian mentality and essential features of the political culture of the officers of the Armed Forces of Ukraine]. Kyiv: KVHI [in Ukrainian].

10. Furman, A. V. (2002). *Psykhokultura ukraïnskoi mentalnosti: Naukove vydannia* [Psychoculture of the Ukrainian mentality: Scientific publication]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

11. Horovyi, V., Onyshchenko, O., Popyk, V. et al. *Sotsiokulturni mekhanizmy formuvannia mentalnoho imunitetu proty zovnishnikh manipuliatsii svidomistiu naselennia Ukrainy* [Sociocultural mechanisms of formation of mental immunity against external manipulations of consciousness of the population of Ukraine] (2015). Kyiv. 228 p. Section. 2. *Mentalnyi imunitet yak chynnyk zberezhenntia natsionalnoho informatsiinoho prostoru* / V. Horovyi, pp. 57–69 [in Ukrainian].

12. Bilous, A. O. (2003). *Rozvytok ukraïnskoi natsionalnoi mentalnosti v umovakh rozbudovy hromadianskoho suspilstva* [Development of the Ukrainian national mentality in the conditions of civil society development]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

13. Kolisnyk, O. V. (2000) *Osoblyvosti vtilennia ukraïnskoi mentalnosti v dukhovnomu prostori natsionalnoi kultury* [Features of the embodiment of the Ukrainian mentality in the spiritual space of national culture] Kyiv: Nauk. svit [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022.

Valery Horovyi,

Dr. Sci. (History), Professor, Deputy Director,
Honored Science and Technology Worker of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: valnihor@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2644-5249>

Library Resource in Modern Information Activity

The article considers the problem of forming the information basis of national development. This basis is based on the practical experience of the evolution of the species Homo Sapiens, the development of its representatives' work skills, forms of communication, the practice of recording knowledge they have elaborated, their experience in various forms of written culture, the formation of public memory in centers of preservation and use of information acquired by library structures during its development for various purposes.

During the revolutionary transformations of the twentieth and twenty-first centuries in the information sphere of society, related to the development of electronic information technologies, with the intensification of global information processes in the process of their computerization, library institutions acquire new organizing qualities. In the

modern organization of information processes it is computerized libraries that contribute to the growth of quality, social significance of modern information exchanges. The importance of libraries as public information centers, centers of preservation and development of national memory, information national consolidation of Ukrainian society is growing.

Keywords: globalization, national information space, library funds, information base of national development, informatization, landmarks of information creation, public memory, mentality, mental stability, libraries in social consolidation.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.023>

УДК 025.177:355.42((470+571):477)"2022":[004.77:316.77+32.019.51]

Юлія Половинчак,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
директор Національної юридичної бібліотеки,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: polovynchak.j@nas.gov.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>
Web of Science ResearcherID: AID-3871-2022

Андрій Берегельський,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: fibonacci@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2119-2067>

**ВІЗУАЛЬНИЙ КОНТЕНТ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА
ЯК ОБ'ЄКТ БІБЛІОТЕЧНОГО ДЕПОНУВАННЯ
(на базі матеріалів висвітлення подій війни 2022 р.)**

Стаття присвячена виявленню оптимальних стратегій формування бібліотечних колекцій візуального контенту на прикладі образотворчих матеріалів різного походження, що створюються для поширення в соціальних мережах в умовах воєнного вторгнення 2022 р. Обґрунтовано доцільність такого депонування з огляду на впливовість комунікації у соціальних мережах. Ефективність такої комунікації та значущість створюваного в її процесі контенту пов'язується з властивістю соціальних медіа проявляти й консолідувати інформацію, впливаючи на формування суспільних думок, поглядів, настроїв. Паралельно із цінністю такої інформації як джерела для поточних та майбутніх досліджень у різних царинах гуманітаристики наголошено на її плінності й знаковості впродовж короткого проміжку часу. Ці фактори визначають необхідність консолідованих зусиль фахівців з моніторингу, фіксації, систематизації відповідного контенту та представлення їх у бібліотечних базах даних.

У процесі реалізації проєктів зі збору візуального контенту запропоновано в якості теоретичної бази концепції креалізованого тексту, інтернет-фольклору
© Ю. Половинчак, А. Берегельський, 2022

та сторителінгу, базуючись на яких у роботі слід враховувати такі характеристики візуального контенту як колективність, варіативність, імпровізаційність, світоглядну заангажованість.

У статті запропоновано основні критерії первинної систематизації матеріалу в процесі моніторингу й відбору. До попередньої інформації про джерела віднесено метадані, назву, авторство, походження, ключові слова. Обґрунтовується доцільність супроводу відбору першоджерел анотацією, визначення за можливості місця і дати події чи явища, яких стосується контент, персоналій та інституцій, з якими він пов'язаний.

Ключові слова: соціальні медіа, бази даних, війна, візуальний контент, пост фольклор, мем, креалізований текст.

Останні вісім років українське суспільство живе в умовах війни. Цей досвід істотно впливає на всі соціокультурні процеси: ідентифікаційні, аксіологічні, творчі; сприяє переосмисленню власної історії, ціннісних орієнтацій, перегляду світоглядних преференцій. Водночас останнє десятиліття з повсюдним поширенням засобів фото-, відео-, аудіофіксації (особисті телефони з камерами / диктофонами високої якості, а також популярність відповідних практик) у поєднанні з доступністю майданчиків для моментальної публікації із максимальною аудиторією з досить низьким рівнем передпублікаційного модерування (соціальні медіа різного спрямування) фактично сформувало ситуацію, за якої людство вперше має змогу спостерігати за війною в прямому ефірі. Звісно, нинішній етап російської агресії проти України – не перший конфлікт епохи соцмереж, проте за рівнем масштабу протистояння і водночас інформаційного супроводу – він однозначно безпрецедентний. Так само він безпрецедентний за рівнем продукovanого контенту дуже різної якості (від аматорського, що випадково в ключовий момент у ключовому місці фіксує унікальні явища чи події, до високопрофесійного та такого, що має значну мистецьку цінність); призначення (документування повсякдення війни чи бойових операцій, фіксація воєнних злочинів; розважальні чи пропагандистські матеріали); цінності (від інформаційного шуму до унікальних доказів чи впливових / знакових символів епохи).

З точки зору сучасної гуманітаристики, що сьогодні прямо чи опосередковано виконує завдання фіксації і досліджень нинішньої війни та особливостей реакції на неї соціуму, продукований контент є безцінним і унікальним джерельним масивом для актуального та ретроспективного осмислення суспільного досвіду. Широкомасштабне вторгнення 2022 р. інтенсифікувало всі аспекти соціокультурних зрушень останнього десяти-

тиліття – як суспільне переживання, так і потребу їх інтелектуальних та мистецьких рефлексій. При цьому кількість і швидкість продукування інформації надзвичайно висока, а інформаційні майданчики її репрезентації не відзначаються надійністю з точки зору збереженості: по-перше, це не входить у пріоритети соціальних медіа, по-друге, слід зважати на цензурну політику їх адміністрацій, що не виключає видалення важливого контенту з низки причин; по-третє, пошукові системи, вмонтовані в соціальні медіа або пов'язані з ними, не призначені для ефективного виявлення контенту, що може бути цінним з наукової точки зору. Відтак, проблемою для майбутніх дослідників обіцяє стати якість і репрезентативна наповненість джерельної бази: збереженість фото, відео, графічної інформації, текстів у силу ненадійності майданчиків (особисті сторінки соціальних мереж, сайти регіональних видань) – загроженість такої інформації особливо в умовах війни і інформаційного надвиробництва надзвичайно висока.

Ці фактори визначають необхідність консолідованих зусиль фахівців з моніторингу, фіксації, систематизації відповідного контенту та представлення його у спеціальних базах даних. Вже сьогодні реалізуються десятки проєктів різного спрямування: державні із документування втрат і злочинів, проєкти правозахисників, екологів, журналістів; водночас над поповненням фондів документами, пов'язаних з війною, працюють архівісти, бібліотекарі, культурологи, антропологи, соціологи, психологи та інші фахівці. Сьогодні важливе завдання – максимально повно виявити, відібрати, зафіксувати, систематизувати й забезпечити опис та облік різних видів документів, що стануть частиною великого архіву з історії російсько-української війни. Реалізація цих проєктів водночас актуалізує питання науково виважених підходів до процесу виявлення, фіксації, відбору, систематизації та зберігання документів, згенерованих у інтерактивному інформаційному просторі соціальних медіа з врахуванням таких їх характеристик як нелінійність, мультиформатність, гіпертекстуальність, незавершеність, колективне авторство.

Аналіз останніх напрацювань фахівців установ пам'яті щодо наукової проблеми збереження цифрової спадщини [1, 2] дав змогу зробити висновок про те, що для наявної практики та її теоретичного осмислення пріоритетними є збереження та представлення в інформаційному просторі оцифрованих документів фондів бібліотек, архівів, музеїв, тоді як практики роботи з матеріалами, створеними в цифровому середовищі, хоч і реалізуються та репрезентуються, але в менших масштабах. Також варто наголосити на тому, що робота зі збереження матеріалів,

створених у цифровому середовищі, зосереджена головним чином на збиранні й зберіганні офіційних сторінок соціальних медіа як нового виду інформації державних органів [3, 4]. Водночас недостатньою увагою науковців, на нашу думку, користується величезний пласт інформації, що відображає сучасні соціокультурні процеси, але залишається поза рамками офіційного дискурсу, хоч і має при цьому дослідницьку цінність для фахівців різних напрямів. Вивчення, кумуляція та забезпечення зберігання цих масивів інформації – у сфері практичної та теоретичної діяльності бібліотек, зокрема їх спеціальних підрозділів.

Цей висновок актуалізує аналіз стратегій архівування мережевих інформаційних ресурсів. Існуюча система підходів до кумуляції національного наративу інтерактивного інформаційно-комунікаційного простору [5] включає декілька стратегій: автоматичне «захоплення» контенту, що здійснюється пошуковими роботами; модеруючий підхід, за якого бібліотека мобілізує користувацький потенціал для кумуляції інформації; аналітичний – визначення тематики та джерел з подальшим відбором, систематизацією та попереднім аналізом зафіксованих матеріалів. Саме останній підхід видається оптимальним з огляду на поставлене завдання кумуляції контенту, що висвітлює суспільну реакцію на війну: ідеться про моніторинг інформаційного поля (його інтерактивного сегмента) у режимі реального часу, досить вузьку тематику відбору та обмежений тип документів (графічні об'єкти). При цьому специфіка побутування інформації вимагає особливих підходів [6] та врахування особливостей відповідного контенту [7] і його значення в умовах воєнного часу.

Отже, предметом нашого дослідження є візуальний контент, продюкований чи поширюваний у соціальних медіа. Причини такої уваги полягають у значущості такого контенту для соціокультурних процесів, оскільки соціальні медіа є простором сенсотворення, до якого залучені великі групи. Учасники цієї комунікації є не лише аудиторією, а й співтворцями контенту, таким чином продюковані / поширювані сенси досить стійкими і впливовими. Сьогоднішня інтенсифікація творення визначається низкою завдань, що їх суспільство вирішує через комунікацію у соціальних медіа і зумовлену нею колективну творчість. Спільні рефлексії, реалізовані через посередництво соціальних медіа, забезпечують, з одного боку, психологічний ефект витіснення (є способом пом'якшення стресу й травми війни); з іншого – працюють на каналізацію емоцій, коли спільні переживання стають частиною колективної рефлексії (можемо спостерігати еволюцію від історичного проговорювання / проспівування у фольклорі до сучасного перепощування: републікація чи взаємодія з

дописами інших – вподобання, коментування, стають частиною колективної творчості і колективного ж переживання). Не менш важливим є те, що у випадку рефлексій через соціальні медіа ідеться про потужний інструмент боротьби з чужими сенсами та наративами, вкрай актуальний в умовах сучасної війни, адже йдеться про деконструкцію та сміх як її важливу складову.

Соціальні медіа в силу своєї природи забезпечують буквально миттєву реакцію та максимальну аудиторію, що визначає швидкість поширення й переосмислення інформації і, як наслідок, – вплив на традиційні ЗМІ, випереджаючи їх у рефлексіях. Не менш важливим аспектом є те, що вірусні візії соціальних медіа є потужною магістраллю експорту сенсів для зарубіжної аудиторії.

Відтак, контент, продуманий українським суспільством у період військового загострення і фактично екзистенційного виклику, є надзвичайно важливим джерелом для дослідження цілої низки суспільних явищ: від інформаційної мобілізації з метою взаємопідтримки та протидії ворогу, до способів осмислення себе й свого роду ідентичнісної революції. Зважаючи на природу сучасного постмодерного нарративу, візуальні елементи займають у ньому значне місце. До візуального контенту відносимо плакати, меми, інфографіку, створені та / або трансльовані / поширювані в період повномасштабного вторгнення 2022 р. Актуальність саме такого відбору визначається значущістю цієї інформації як впливової у соціокультурних комунікаціях; згадана впливовість визначається впізнаваністю, обговорюваністю, тиражуванням класичними ЗМІ, врешті – комерціалізацію (як показником суспільного запиту).

Акумуляція візуального контенту передбачає вироблення критеріїв до його відбору та попереднього осмислення, відтак – напрацювання підходів до оцінки та систематизації. В якості теоретичної бази для цього опрацювання видається перспективним використання концепції креалізованого тексту, що розуміється як наявність у тексті графічної інформації і є логічним наслідком мультимедійності як характеристики комп'ютерного дискурсу. Креолізований текст, таким чином, є текстом змішаного типу, що містить вербальний та іконічний елементи, у бібліотечній практиці є об'єктом депонування, що потребує спеціальних підходів у силу складності структури.

Для оцінки способів поширення та трансформацій досліджуваного візуального контенту вважаємо ефективним застосування концепції інтернет-фольклору та мему як одного з його підвидів. Виходячи із осмислення візуального контенту як прояву інтернет-фольклору, слід враху-

вати такі його характеристики як світоглядну заангажованість, адже до спонтанного (а відтак – вірусного) розповсюдження обирається насамперед та інформація, що залишає користувачів небайдужими; колективність, варіативність, імпровізаційність [8]. Зважаючи на це, фіксація відібраного контенту передбачає не лише надання їм унікального ідентифікатора (метаданих), а й супровід інформацією про авторство (за умови наявності інформації про нього), джерела (інформаційного ресурсу) виявлення, можливі варіації об'єктів чи їх сюжетного розвитку.

Поняття «інтернет-мему» розглядаємо як зручну пояснювальну схему, що добре надається для опису одиниці публічного дискурсу з метафоричною функцією, емоційно зарядженого повідомлення, результату афективної реакції на подію чи явище. Для інтернет-мему водночас притаманна як інформаційна впізнаваність, так і обмеженість, оскільки йдеться про певний контекст, далеко не завжди зрозумілий аудиторії за межами ареалу поширення. Виходячи з цього, одним з елементів супровідної інформації в процесі відбору візуального контенту визнано за доцільне фіксувати обставини створення (дата, місце, фактаж, що стосується події, явища чи особи, покладених в основу сюжету), дотичні персоналії чи інститути. Зважаючи на вірогідність зв'язку декількох подій у рамках досить вузького воєнного дискурсу, є сенс визначати ключові слова, що дадуть змогу виявити пов'язані сюжети.

Аналіз впливовості та ефективності тих чи інших графічних об'єктів може базуватися на концепції сторітелінгу – медійного інструменту сучасної комунікації, що широко застосовується в комерційних, рекламних, освітніх цілях з метою впливу на емоційну, пізнавальну та мотиваційну сфери реципієнтів. Сторітелінг передбачає передачу необхідних сенсів у формі історії, що дає змогу захопити увагу аудиторії і активізувати емоційну складову сприйняття. Слід визнати, що значна частина контенту, пов'язаного з висвітленням чи сприйняттям сучасної війни користувачами соціальних мереж, побудована саме на таких принципах. Відповідно, візуальний контент, що є об'єктом депонування, досить часто функціонує за законами саме сторітелінгу. За результатами аналізу цього прийому фахівці визначають ключові принципи подачі інформації: в імпліцитній формі, ненав'язливо, що визначає вплив на аудиторію. Цей вплив досягається за рахунок низки характеристик: історія повинна бути правдивою, емоційною, відзначатись актуальністю та новизною, містити ідею, яскравий персонаж чи образ, мати динамічний сюжет, нерідко з ефектом неочікуваності, логічний висновок, інтригувати до кінця [9, 10]. Виходячи з тези, що аналіз візуального контенту як джерельної бази для різномані-

тних досліджень може ґрунтуватись на оцінці матеріалу за принципами сторітелінгу, під час фіксації слід зважати на його сюжетну основу, фіксація якої може бути здійснена через підготовку короткої анотації для кожного збереженого документа. У поєднанні з ключовими словами та географічними, інституційними і персональними мітками, ця супровідна інформація має забезпечити ефективність подальшого аналізу.

Отже, візуальний контент, створюваний і трансльований в інтерактивному просторі, є важливим елементом суспільної реакції на широкомасштабну війну і водночас складовою колективної рефлексії цих подій. Саме цим визначається значущість такого контенту як джерела для різних досліджень соціокультурних процесів і, відповідно, потреба його фіксації та збереження. Інтерактивна природа такого контенту впливає на особливості його низького рівня збереженості та актуалізує завдання депонування установами пам'яті. Завдання такого депонування вимагає визначення основних критеріїв первинної систематизації матеріалу в процесі моніторингу й відбору. До попередньої інформації про джерела віднесено метадані, назву, авторство, походження, ключові слова. Доцільним є супровід відбору першоджерел анотацією, визначення за можливості місця і дати події чи явища, яких стосується контент, персоналій та інституцій, з якими він пов'язаний.

Список бібліографічних посилань

1. Цифрові бібліотечні ресурси та сервіси підтримки наукових досліджень: сучасні підходи та роль у науковій комунікації. (2020). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003844>.

2. Дубровіна Л. А., Лобузін К. В., Онищенко О. С., Боряк Г. В. Цифрова гуманітаристика та бази даних документальної культурної спадщини в бібліотеках України. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2020. Вип. 25. С. 290–309. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.290>.

3. Карпюк Д. Мережеві документи соціальних медіа як об'єкт депонування. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2015. Вип. 42. С. 42–51.

4. Критерії відбору веб-ресурсів як складової НАФ і джерела комплектування Центрального державного електронного архіву України : методичні рекомендації / уклад.: С. Г. Кулешов, П. М. Марченко. Київ, 2009. 13 с.

5. Половинчак Ю. Діяльність бібліотек із збереження цифрової спадщини інтерактивного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України*

ім. В. І. Вернадського. 2018. Вип. 49. С. 123–132. <https://doi.org/10.15407/np.49.123>.

6. Половинчак Ю. Стратегії дослідження соціальних медіа як дискурсивного простору. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 43. С. 366–381. <https://doi.org/10.15407/np.43.366>.

7. Половинчак Ю. Конвергентні процеси в сучасному інфопросторі: трансформації текстів, практик, ієрархій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 31–44. <https://doi.org/10.15407/np.46.031>.

8. Грищенко І. В. Модифікація побутування фольклору в інформаційну добу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 33 (72). № 1. Ч. 3. 2022. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-3/20>.

9. Побідаш І. Л. (2019). Сторітелінг: ознаки «гарної» історії. *Обрії друкарства*. 2019. № 1(7). С. 144–150. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2019.1\(7\).169575](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2019.1(7).169575).

10. П'ятецька О. Сторітелінг як поліфункціональний інструмент сучасної комунікації: мовностилістичні особливості. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2019. Вип. 39. С. 106–121. <https://doi.org/10.17721/APULTP.2019.39.106-121>.

References

1. Tsyfrovi bibliotechni resursy ta servisy pidtrymky naukovykh doslidzhen: suchasni pidkhody ta rol u naukovii komunikatsii. (2020). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003844> [in Ukrainian].

2. Dubrovina, L. A., Lobuzina, K. V., Onyshchenko, O. S., Boriak, H. V. (2020). Tsyfrova humanitarystyka ta bazy danykh dokumentalnoi kulturnoi spadshchyny v bibliotekakh Ukrainy. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 25, 290–309. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/rksu.25.290> [in Ukrainian].

3. Karpiuk, D. Merezhevi dokumenty sotsialnykh media yak ob'ekt deponuvannya (2015). *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 42, 42–51 [in Ukrainian].

4. Kryterii vidboru veb-resursiv yak skladovoi NAF i dzherela kompletuvannya Tsentralnogo derzhavnoho elektronnoho arkhivu Ukrainy: metodychni rekomendatsii [Criteria for selection of web resources as a component of NAF and sources of acquisition of the Central State Electronic Archive of Ukraine:

methodological recommendations]. (2009). S. H. Kuleshov, P. M. Marchenko (Compiler). 13 p. Kyiv [in Ukrainian].

5. Polovynchak, Yu. (2018). Diialnist bibliotek iz zberezhennia tsyfrovoi spadshchyny interaktyvnoho prostoru. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 49, 123–132. <https://doi.org/10.15407/np.49.123> [in Ukrainian].

6. Polovynchak, Yu. (2016). Stratehii doslidzhennia sotsialnykh media yak dyskursyvnoho prostoru. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 43, 366–381. <https://doi.org/10.15407/np.43.366> [in Ukrainian].

7. Polovynchak, Yu. (2017). Konverhentni protsesy v suchasnomu infoprostori: transformatsii tekstiv, praktyk, iierarkhii. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 31–44. <https://doi.org/10.15407/np.46.031> [in Ukrainian].

8. Hryshchenko, I. V. (2022). Modyfikatsiia pobutuvannia folkloru v informatsiinu dobu. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*. Vol. 33 (72), 1(3). <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-3/20> [in Ukrainian].

9. Pobidash, I. L. (2019). Storitelinh: oznaky «harnoi» istorii. *Obrii drukarstva – Horizons of Printing*, 1(7), 144–150. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2019.1\(7\).169575](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2019.1(7).169575) [in Ukrainian].

10. Piatetska, O. (2019). Storitelinh yak polifunksionalnyi instrument suchasnoi komunikatsii: movnostylistychni osoblyvosti. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Current Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 39, 106–121. <https://doi.org/10.17721/APULTP.2019.39.106-121> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.03.2022.

Yuliia Polovynchak,

Dr. Sci. (History), Senior Research Associate,

Director of National Legal Library,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: polovynchak.j@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4903-5434>

Web of Science ResearcherID: AID-3871-2022

Andrii Berehelsky,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: fibonacci@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2119-2067>

**Visual Content of Social Media as an Object of Library Deposit
(case of the content related to 2022 war)**

The article focuses on optimal strategies for the formation of library collections of visual content on the example of visual materials of various origins, designed for dissemination on social networks as a response to the military invasion of 2022. The expediency of such a deposit is substantiated given the impact of communication on social networks. The effectiveness of such communication and the importance of the content created in its process are associated with the ability of social media to manifest and consolidate information, influencing the formation of public opinion, views, attitudes. Along with the value of such information as a source for current and future research in various fields of the humanities, emphasis is placed on its fluidity and disappearance over a short period of time. These factors determine the need to consolidate efforts of experts and practitioners in monitoring, recording, systematizing of relevant content and its further presentation in library databases.

The concept of creolized text, Internet folklore and storytelling are proposed as the components of theoretical basis for collecting visual content, and such characteristics of visual content as collectivity, variability, improvisation, worldview engagement, should be taken into account.

The main criteria of primary systematization of material in the process of monitoring and selection are offered in the article. Preliminary information on sources includes metadata, title, authorship, origin, keywords. The expediency to accompany the selection of primary sources by an annotation, determination of the place and date of the event or phenomenon to which the content, personalities and institutions are related, is substantiated.

Keywords: social media, databases, war, visual content, post folklore, meme, creolized text.

Леся Мушкетик,

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
email: mushketik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ УГОРЩИНИ У ЦИФРОВІЙ МЕРЕЖІ

Предмет дослідження: інформаційні ресурси української діаспори Угорщини. *Мета дослідження* полягає в розгляді та аналізі наповнення вебсайту www.ukrajinci.hu, де висвітлюється політична та культурно-освітницька діяльність українства в Угорщині. *Методологія* дослідження ґрунтується на системному, структурному та міждисциплінарному підходах, методах аналізу та синтезу. *Наукова новизна роботи* полягає в тому, що вперше за допомогою електронних носіїв засвідчено й описано різносторонню діяльність угорських українців, функції і значення цих ресурсів для мешканців як Угорщини, так і України. Упродовж останнього десятиріччя нинішній сайт кардинально оновлено, доповнено, осучаснено, його подання та оформлення цікаве, презентабельне. На головній сторінці сайту вміщено основні відомості про Державне самоврядування українців Угорщини (ДСУУ). Докладніше про це йдеться у рубриці «Самоврядування». До рубрики «Документація» увійшли дані про установчі документи, статут, реєстр імен і т. ін. Про різнопланові заходи можна довідатися з рубрики «Події: анонси, наші новини, архів». Основні матеріали з питань освіти, культури, релігії української діаспори Угорщини містяться у рубриці «Про нас», де йдеться про склад органу Державне самоврядування українців Угорщини та місцеві самоврядування, центр української культури та документації, українську недільну школу при ДСУУ, жіночий клуб «Горлиця», Інтернет-телебачення, «Український вісник», друковані видання, бібліотеку. Ці відомості доповнено в рубриці «Українці в Угорщині»: історія, товариства українців в Угорщині, українська церква в Угорщині, українська рідна школа, представник українців у парламенті Угорщини, українські музиканти Угорщини, українські художники Угорщини, українські поети і письменники Угорщини, український театр, вищі навчальні заклади, пам'ятники.

© Л. Мушкетик, 2022

Висновки. Вебсайт www.ukrajinci.hu виконує інформаційну, комунікативну, ідентифікаційну, естетичну, патріотичну, виховну та інші важливі функції в житті української діаспори Угорщини.

Ключові слова: Угорщина, українці, сайт, рубрики, культура, освіта, інформація, функції.

Постановка проблеми. Українська діаспора в сучасній Угорщині є організованою, активною спільнотою, яка зберігає свою ідентичність, дбає про збереження і розвиток власної культури, освіти, дотримання релігійних традицій. Українці нині більш-менш компактно проживають у Будапешті, Дебрецені, Ниредьгазі, Комаромі, Сегеді, Секешфегерварі, в інших містах та в селах. Історія їхнього переселення до Угорщини нараховує кілька століть, та основні хвилі міграції жителів західноукраїнських теренів (лемків) на територію північно-східної Угорщини, а саме сучасних областей Боршод – Абауй – Земплен і Саболч-Сатмар припадають на XVIII–XIX ст. Низка об’єктивних і суб’єктивних факторів зумовили швидку асиміляцію українців (русинів) з угорцями і частково зі словаками [13, р. 327–361; 16, р. 140–144]. Нині українське населення, значною мірою асимільоване серед місцевих словаків та угорців, частково збереглося у північно-східній Угорщині. 1991 р. в країні було створено об’єднання українців-русинів, яке згодом розділилося у сув’язі з політичною кон’юнктурою. Із набуттям чинності Закону про нацменшини в Угорщині від 1993 р. українці та русини дістали право утворювати окремі організації, тож нині існують два окремі об’єднання нацменшин. За даними перепису 2011 р. [14, р. 1256–1267], в Угорщині проживає 5633 українці (0,07% від усього населення Угорщини, шоста за чисельністю нацменшина), 3323 русини (0,04%) – разом 8956 осіб. Українську мову визнали рідною 3384 особи. Сучасна українська громада утворилася переважно в результаті міграції протягом двох останніх століть із Західної України, а також з окремих міст – Києва, Ужгорода, Львова, Донецька та ін. Варто зазначити, що 40% членів громади народилися вже в Угорщині і є представниками другої чи третьої генерації. Переважна більшість громадян України прибувають до Угорщини з метою працевлаштування (близько 85%), решта – з метою об’єднання сім’ї та навчання (по 7%). Центром проживання українців є Будапешт. Велике значення у згуртуванні українців відіграє цифровізація, а саме створений і осучаснений нині сайт, де висвітлюються різні сторони їхнього життя та діяльності.

Актуальність праці зумовлюється потребою популяризації діяльності української діаспори у світі, зокрема у сусідніх з нашою державою країнах, підтримання нею близьких зв’язків з материнською країною, ширшого

додолучення до суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку України. Значні можливості для цього надає сучасна цифровізація, а саме презентація української громади на сторінках її власного сайту, що надає вичерпну інформацію щодо різних сфер життя і діяльності українців. Вивчення цих питань є нагальним і потрібним з погляду інформування і самоорганізації угорських українців, відстеження суспільно-ідентифікаційних, асиміляційних та інших процесів, що відбуваються у їхньому середовищі, проблем збереження і розвитку власної мови та культури, звичаїв та фольклору тощо. Особливої актуальності самопрезентація українців на сайті і їхня діяльність загалом набувають в аспекті нинішніх складних стосунків між Україною та Угорщиною, посередницьку роль у яких може відігравати згуртована і національно свідома діаспора.

Мета і завдання розвідки полягають у розгляді та аналізі змістового наповнення вебсайту www.ukrajinci.hu, зокрема його рубрик, де висвітлюються діяльність державного та місцевого самоврядування українців, стан освіти й культури, використання фольклору рідною мовою, релігійні відправи та головні події їхнього життя. Наголошено на ідентифікаційній, об'єднавчій, патріотичній, естетичній та інших функціях згаданого сайту [5].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Розлогі статистичні дані про українців Угорщини знаходимо в дослідженнях угорських учених про нацменшини країни, статистичних збірниках, багатих на різноманітного плану таблиці, схеми, діаграми тощо. До прикладу: «Угорські українці» (кол. авт., 1998) [12]; «Зміна кількості нацменшин поміж 2001 та 2011 роками» (Тот А., Векаш Й., 2013) [14, р. 1256–1267]; «Українські громадяни в Угорщині» (кол. авт., 2011) [15]. Міграцію та становище українців у контексті історії Угорщини вивчали А. Паладі-Ковач та Д. Віга [13, р. 23–31; 16, р.140–144]. Загальний огляд життя і культурної діяльності українців в Угорщині зроблено у статті «Українська діаспора в Угорщині: виклики ХХІ ст.» Годованської О. [2, с. 1132–1138]. Про культурну, освітню, видавничу діяльність українців у різні історичні періоди повідомляли редактори українських часописів Угорщини Бідзіля Ю., Плоскіна В., Деак І., деякі статті є в Інтернеті [1, с. 338–349; 3; 7, с. 214–221; 8]. До розгляду питань ідентичності, ролі мови та народної культури, фольклору у збереженні національної свідомості української спільноти в Угорщині автором цієї статті залучалися праці й інших українських учених [4, с. 93–110; 9, с. 53–55].

Виклад основного змісту. Вебсайт www.ukrajinci.hu є головним і єдиним, де подано доволі повну, різносторонню інформацію про життя

і побут українців Угорщини. Варто зауважити, що нинішній сайт було кардинально оновлено, доповнено, осучаснено упродовж останнього десятиріччя, його оформлення та наповнення цікаве і презентабельне, яскраво ілюстроване. Розглянемо детальніше окремі рубрики. Так, на головній сторінці вміщено стислі відомості про *Державне самоврядування українців Угорщини*, його склад та склад його комісій: фінансової, комісії з питань молоді, засобів масової інформації та інформатики, комісії з питань освіти, комісії з питань культури та комісії з питань релігії. На головній сторінці також представлено три підрубрики: *анонси, події, відео*, з яких, приміром, довідуємося, що у грудні 2021 р. українці відзначили раніше анонсовані на сайті свята св. Миколая та Різдва, вшанували пам'ять загиблих під час Голодоморів (акція «Запали свічку пам'яті»), 210-у річницю від дня народження Маркіяна Шашкевича, одного з укладачів альманаху «Русалка Дністровая», що вийшов 1837 р. у Буді. На головній сторінці, як зазвичай, розміщено контакти Українського культурного центру, а також яскраву, колористичну символіку українства Угорщини – український герб синього кольору з жовтими горлицями та червоною калиною, він розміщений на тлі українського та угорського прапорів.

Створення українського самоврядування мало певні передумови. У другій половині 1990-х років у середовищі україномовного населення Угорщини спостерігався процес національно-культурного піднесення. Тоді до української громади долучилися представники нової хвилі еміграції, спричиненої економічними складнощами перших років незалежності України. Початок активної громадської діяльності українців датується 1991 р., коли було створено Товариство української культури Угорщини (ТУКУ), яке очолила Я. Хортяні. Уряд Угорщини надав українцям офіс в одному з центральних районів Будапешта по вулиці Гайош. Цей офіс є Центром української культури та освіти, із конференц-залом, бібліотекою, кімнатами для редакції часопису, недільної школи і т. ін. Громадам національних меншин гарантований час на радіо, телебаченні та надається можливість публікацій у друкованих ЗМІ Угорщини. Є можливість перегляду інтернет-телебачення Ukr tv. hu. Один раз на тиждень звучать україномовні передачі на Угорському радіо МР4 (30 хвилин), 2 рази на місяць по центральному телебаченню М1 транслюється 12-хвилинна програма «Рондо». Українською мовою оприлюднено видання «Тисячоліття законодавчої влади Угорщини», озвучено екскурсію до Угорського парламенту.

Широкі можливості культурної автономії відкрилися 1998 р. після виборів депутатів до Державного органу самоврядування українців

в Угорщині, нині – Державне самоврядування українців Угорщини (ДСУУ), яке складається з місцевих самоврядних осередків українців у районах столиці та деяких інших містах. Спершу його очолювала Я. Хортяні, яка зараз є також Головою Європейського конгресу українців і першим заступником президента Світового конгресу українців, вона була й депутатом, представником української нацменшини угорського парламенту, нині це Б. Суперак. Після Я. Хортяні головою Державного самоврядування українців став Ю. Кравченко, далі – В. Штефуца, сьогодні це Л. Сабо. Державне самоврядування українців Угорщини – офіційний орган української національної меншини в Угорщині, складається з 15-ти депутатів, яких обирають на п'ять років.

Правовий статус української нацменшини в країні визначається законами Угорщини та двосторонніми документами, що уклалися між державами. Це передусім «Конституція Угорщини», затверджена Державними Зборами 2011 р., що набула чинності 1 січня 2012 р.; Закон Угорщини «Про права національних меншин» 2011 р.; «Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою» від 6 грудня 1991 р.; «Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки» від 4 квітня 1995 р.; «Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту і наукові ступені, виданих в Україні та Угорській Республіці» від 27 жовтня 1998 р. Закон Угорщини «Про вибори депутатів» забезпечує представникам нацменшин Угорщини, серед них і українцям, можливість балотуватися до Державних зборів Угорщини починаючи з 2014 р. Отже, кожна визнана державою нацменшина (їх усього 13) отримує у парламенті по одному пільговому мандату. 8 листопада 2019 р. в результаті голосування Головою ДСУУ (9 голосів – «за» та 5 – «проти») було обрано депутата від Українського культурного об'єднання області Чонград Ярославу Сабо. 13 жовтня 2019 р. українська спільнота на виборах національних самоврядувань обрала 33 місцеві самоврядування, з них 17 – в районах Будапешта, 16 – в інших містах і селах Угорщини. Про це йдеться в рубриці «Самоврядування», де розглянуто столичне самоврядування, районні самоврядування Будапешта, самоврядування інших міст Угорщини. Подано детальні відомості про час утворення самоврядувань, їхній склад, діяльність тощо у кожному окремому районі столиці та у певному населеному пункті.

До рубрики «Документація» увійшли відомості про установчі документи, статут, оголошення, реєстр імен і т. ін. Цікавою і корисною

є розлога таблиця українських чоловічих та жіночих імен з описом їхніх значень, угорськими відповідниками, зменшувальними варіантами тощо. Про різнопланові заходи можна довідатися з рубрики «Події: анонси, наші новини, архів».

Основні матеріали з питань освіти, культури та релігії української діаспори Угорщини вміщено у двох великих рубриках: «Про нас» та «Українці в Угорщині». У першій ідеться про склад самоврядування, центр української культури та документації, українську недільну школу при ДСУУ, жіночий клуб «Горлиця», Інтернет-телебачення, «Український вісник», друковані видання, бібліотеку. У другій ідеться про історію, географію, дані перепису населення українців Угорщини, про товариства українців та українську церкву в Угорщині, українську школу, представника українців у парламенті Угорщини, про українських музикантів, художників, поетів і письменників Угорщини, про український театр, вищі навчальні заклади, в яких викладається українська мова. А також міститься інформація про пам'ятники, меморіальні дошки, пам'ятні знаки, пов'язані з іменами видатних українців та українською історією.

З цих та деяких інших джерел можемо довідатися про багатогранну діяльність української діаспори. При Державному самоврядуванні діє Українська недільна школа, у якій навчаються більше 60 дітей, також воно є ініціатором запровадження уроків української мови як факультативної в угорській гімназії Сент Дьордь Альберта в Будапешті, забезпечує діяльність ансамблю «Українські мелодії» та Українського театру в Угорщині. При Українському центрі кардинала Любомира Гузара було створено осередок Рідна школа. Недільні школи функціонують також у Сегеді, Мішкольці, Ніредьгазі та Варпалоті. Крім предметів дошкільного та початкового навчання, там вивчають українську народну культуру та літературу (пісні, музика, літературні твори, звичаї та традиції). У поселенні Бакталорендгаза (Північно-Східна Угорщина) поряд з англійською викладали українську мову. Понад півстоліття існує кафедра української філології при Інституті славістики Будапештського університету (завідувач В. Лебович), де 2008 р. акредитовано спеціальність «українська мова та література». Крім того, триває викладання української філології на кафедрі славістики Інституту славістики Сегедського університету. Раніше існували подібні центри у вишах міст Дебрецен та Ніредьгаза (кафедра української та русинської філології), де було видано багато книжок, посібників, найбільший двомовний

словник. Нещодавно в Ниредьгазькому університеті відновлено кафедру української філології (завідувач В. Штефуца).

При ДСУУ діє бібліотека ім. Маркіяна Шашкевича та жіночий клуб «Горлиця», де зберігається зібрана власними силами «Етнографічна колекція». Щороку Державне самоврядування українців Угорщини організовує і проводить близько п'ятдесяти заходів для української спільноти й угорських гостей – виставки картин і мистецькі акції, концерти, перегляди українських кінофільмів, літературні вечори і зустрічі, конкурси, відзначення українських календарних та державних свят, конференції і майстер-класи. Українська меншина опікується виданням української літератури в Угорщині. 1995 р. тут було опубліковано перший в Угорщині підручник української мови. На відзнаку 125-річчя від дня народження Лесі Українки у 1996 р. оприлюднено двомовну поетичну збірку «Сім струн», у 1999 р. – двомовну збірку поезій Тараса Шевченка «Послання», у 2000 р. – наукову працю К. Нойпауера «Слово о полку Ігоревім», у 2001 р. – альбом «10 років Товариству української культури в Угорщині», збірку поезій української поетеси Угорщини Валентини Зінченко «Мальви на рушнику» та ін. У 2004 р. побачили світ підготовлена Я. Хортяні документальна праця про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні «Прихована правда: статті, матеріали, документи» (*Az elrejtett igazság*) [11], а також історичне дослідження К. Нойпауера «Показання свідка», за сприяння української громади 2019 р. перекладено й опубліковано угорською мовою книгу про Голодомор О. Волі «Завір'юха» (*Hóvihar*).

Наприкінці 2003 р. відбулася Міжнародна конференція «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.». Згодом ДСУУ організувало міжнародну історичну конференцію «Пам'яті невинних жертв», матеріали якої були видані друком у 2007 р. У лютому 2008 р. відбулася презентація першого в Угорщині українського музичного диску «До верб і тополь» – результат творчої співпраці колективу українських авторів та виконавців, які проживають в Угорщині. 14 червня 2014 р. в Будапешті презентовано аудіоальбом «Пам'яті Тараса Шевченка», у якому поезію в перекладі угорською мовою виконують відомі угорські актори. З 1996 р. діє Міжнародний мовний табір української молоді – в таборі гостюють школярі з України та української діаспори сусідніх держав.

Важливе місце у культурному житті української громади посідає драматичний гурток, який починаючи з 2003 р. перетворився на Український національний театр (керівник О. Корманьош-Бакляк), його вистави проходять на сценах угорських театрів. Деякі вистави театру можна переглянути на вебсайті українців Угорщини.

Масовим святом тут вважають Шевченківські дні, які традиційно проводять не тільки в Будапешті, а й у Сегеді, Комаромі, Мішкольці, Варпалогі та інших містах Угорщини, де існують українські самоврядування. Відбуваються літературно-музичні вечори з нагоди ювілеїв видатних українських письменників і поетів – Лесі Українки, Михайла Драгоманова, Івана Франка, про що теж знаходимо відомості в Інтернеті, до прикладу, про святкування 150-ї річниці від дня народження Лесі Українки.

Поступово почало впорядковуватися й українське конфесійне питання, про що теж знаходимо інформацію на сайті. Церква виконує важливу роль у житті місцевих українців, серед яких 21,6% є римо-католиками, 15% – греко-католиками, 10,1% – православними (у т. ч. 7,7% належать до Російської православної церкви). На початку 90-х років минулого століття українські етнографічні елементи зберігалися переважно в церковних обрядах, надто під час храмових свят. З таких масових свят назвімо день Успіння Пресвятої Богородиці, коли у відомому в регіоні Марія-Повчанському монастирі збиралися українці-русини з Угорщини та сусідньої Чехословаччини. На початку двотисячних років, на прохання громади, раз на рік, переважно на Великдень, святкове богослужіння у Будапешті відправляв угорський священник Ласло Пушкеш. З жовтня 2008 р. в церкві св. Флоріана (майдан Тараса Шевченка) відбулася перша Літургія для українських греко-католиків рідною мовою, яку відслужили Блаженніший Любомир Гузар та владика Богдан Дзюрах. З 2012 р. пасторально-міграційний відділ УГКЦ призначив отця Дам'яна Габорія, священника Київської Архієпархії УГКЦ, для опіки українців Угорщини. На вебсайті у рубриках «Події» та «Анонси» можна довідатися про відзначення релігійних свят, відправ тощо (https://ukrajinci.hu/?page_id=1264&lang=uk).

Для збереження ідентичності, так само як і національної культури, потрібні інституції – церква і школа, родина, фольклорна група, партія, радіо, телебачення, газети тощо. Якщо вони втрачені чи відсутні, зберегти ідентичність складніше чи просто неможливо. За такої ситуації акцентовану роль можуть мати один чи більше елементів народної культури: одяг, страви в культурі харчування, пов'язані з релігією та народною культурою вияви, надто низка обрядових свят. Народне у цій системі зв'язків означає те саме, що раніше у формуванні національної культури: витоки, життя і культура предків, край, і спільнота, яка її зберігає.

Українська громада відновлює і збагачує українські свята. Тут відбуваються святкування Різдва, Великодня, національних та народних

свят, творчі вечори, заходи, присвячені вшануванню відомих українців та знаменним датам (див. розділ «Події»). Від 1998 р. українці беруть участь у програмі радіопередач для нацменшин «Рондо», яка знайомить із життям угорських українців, діяльністю ТУКУ. Редакція намагається всебічно висвітлювати життя та діяльність української меншини в Угорщині. Цьому слугують репортажі з культурно-освітніх заходів ТУКУ й ДСУУ, а також актуальні інтерв'ю з українськими депутатами та активістами української громади. Приділяється також увага популяризації української культури в Угорщині, висвітленню національних особливостей і традицій українців. Радіослухачів знайомлять з українськими митцями, музичними колективами та окремими виконавцями, а в рубриці «До народних джерел» йдеться про українські традиції та обряди, народні і церковні.

20 лютого 1998 р. започатковано відзначення Дня української культури в Угорщині, у цей день українці встановили меморіальну дошку на честь виходу альманаху «Русалка Дністровая» в королівській друкарні у Буді. Важливими подіями стали увічнення пам'яті видатних українців та історичних дат – встановлення пам'ятника Анастасії (доньці Ярослава Мудрого) та королю Угорщини Андрашу I у м. Тігань (2001), меморіальної плити Григорію Сковороді в м. Токай (1998) та Лесі Українці у 2002 р. у м. Александрія (Єгипет). Українська громада доклала значних зусиль до визнання Угорським парламентом Голодомору в Україні (1932–1933) геноцидом (постанова від 2003 р.); встановлено пам'ятники його жертвам у Будапешті, Сегеді, Ниредьгазі.

Від 1995 р. українці Угорщини видають двомовний часопис «Громада» [6] (головний редактор В. Плоскіна), назву якого запропонувала онука Михайла Драгоманова Наталія Драгоманова-Бартаї, котра мешкала в Будапешті)¹, видали кілька двомовних книжок. Числа «Громади» виходять за підтримки Фонду національних меншин Угорщини і зберігаються у бібліотеці Українського культурного центру. Раніше усі вони виставлялися й на сайті, однак зараз, на жаль, ми їх бачимо лише вибірково. Чимало матеріалів часопису присвячено народознавству. Зокрема у рубриці «Літопис угорського українства» повідомляється про події і заходи, пов'язані з цією тематикою. Наприкінці видання вміщено рубрику «Страви української

¹ 2021 р. українці Угорщини відзначали 100-річчя від дня народження Наталії Світозарівни Драгоманової (1921–2018), онуки Михайла Драгоманова та троюрідної племінниці Лесі Українки, однієї із засновниць і постійної членкині ТУКУ, співзасновниці «Громади» та інших видань і починань. 2006 р. вона була нагороджена орденем княгині Ольги III ступеня.

кухні)». Часопис отримав престижну нагороду Угорського культурно-просвітницького інституту «Pro Cultura Minoritatum Hungarie». Його редактор В. Плоскіна свідчить: «Нинішня «Громада» – це інформативно насичений двомісячний журнал на 40 сторінках, який друкує матеріали паралельно українською та угорською мовами. На його шпальтах висвітлюються різноманітні проблеми українства – від історико-культурних до сучасних соціальних, політичних та економічних. Найбільшу увагу часопис, безумовно, приділяє культурницькій проблематиці. Це своєю чергою сприяє позитивному іміджу України в Угорщині та за її межами. Журнал містить традиційні рубрики: «Суспільство», «Хроніка Товариства», «Поштова скринька», «Культура», «Берегиня», «Мистецтво», «У колі сім'ї», «Дитячий куточок», «Молоді пагінці» (числа «Громади» з 2001 р.)» [1, с. 338–349]. Науково-публіцистичний характер має «Календар українців Угорщини», в якому друкують матеріали історичної, культурологічної, етнографічної, лінгвістичної, літературознавчої та іншої тематики.

Від 2018 р. видається часопис Державного самоврядування українців Угорщини «Український вісник» (головний редактор І. Деяк). Протягом 2018–2021 рр. побачили світ 10 випусків, усі вони розміщені на сторінці https://ukrajinci.hu/?page_id=1206&lang=uk. Видання висвітлює культурницьку, освітню, політичну тощо діяльність українських самоврядувань у різних куточках Угорщини, є чимало літературних, мистецьких, народознавчих матеріалів. Приділено увагу і патріотичному вихованню, зокрема знаходимо повідомлення про гурт «Шаблі», що виконував гімн АТО, про видання І. Епер'єші та О. Качура «Книга про долі з фронту: уривки з війни» угорською мовою. Широко висвітлюються і Дні української культури в Угорщині. І. Деяк свідчить: «Цей захід вже давно перетворився на чудову культурну традицію, у рамках якої українці Угорщини мають добру можливість продемонструвати всім зацікавленим свій мистецький рівень. Свято об'єднує музикантів, художників, майстрів ремесла – як українців, які проживають в Угорщині, так і гостей з України. Тому третій номер нашого «Українського вісника» – тематичний, і майже увесь присвячений учасникам цих Днів» [3]. Вона ж нагадала про дуже важливий захід у рамках Днів української культури – круглий стіл «Викладання української мови в Угорщині». Подія відбувалася за головування директора Інституту української літератури НАН України академіка М. Жулинського; були присутні представники трьох вищих навчальних закладів Угорщини – Будапешта, Сегеда та Ниредьгази.

Як додаток до «Українського вісника» вийшло кілька номерів дитячого журналу для маленьких українців Угорщини «Дивосвіт», де значне місце

відведено фольклору, зокрема народним казкам, пісням, прислів'ям і приказкам.

Про різноманітність форм представлення і залучення народних традицій до культурного простору українців Угорщини свідчить, до прикладу, інформація у другому номері «Українського вісника» за 2019 р. Йдеться про виступи Закарпатського академічного театру ляльок «Бавка» та Закарпатського народного академічного хору у містах Угорщини на святкуванні 205-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка, про проведення українською громадою майстер-класів з виготовлення крашанок, писанок, пасок, великодніх натюрмортів, про відзначення Дня матері. Як і щороку, в 2019 р. у Будапешті, Веспремі, Мішкольці, Сегеді, Ніредьгазі відбулися флешмоби до Дня вишиванки. У Веспремі виступив танцювальний колектив «Фаворит» та інші гурти. Самоврядування українців міста Чепела організувало міжнародний фестиваль музики й танцю «На хвилях Дунаю», у якому взяли участь гурти з України й Угорщини. Українську громаду на традиційних Днях Сегеда (травень 2019 р.) представляли етногурт «Вишиванка» та театр «Птах». Наприкінці номера у рубриці «Традиції» вміщено огляд літнього циклу свят народного календаря українців (день Святого Юрія, зелені свята, Івана Купала, авторка В. Петровська).

Крім ТУКУ, в Угорщині створено ще кілька українських товариств, про їхню діяльність можна довідатися на сторінці https://ukrajinci.hu/?page_id=4760&lang=uk. Зокрема йдеться про Культурне товариство українців області Чонград, засноване в місті Сегед у 2014 р., яке діє в південному регіоні країни, голова – Н. Сечі. Товариство щорічно організовує вшанування пам'яті жертв Голодомору, цикли програм «Жіноча весна», День здоров'я, вечори традицій і української кухні на Різдво, Великдень, Масляну, щорічну «Регіональну зустріч народних хорів». Товариство української сім'ї та молоді «Нова хвиля» (голова – Л. Грекса) було створене влітку 2019 р. шляхом модифікації організації «Угорсько-українська асоціація партнерства». Серед його завдань – підтримка українських греко-католицьких церковних проєктів, шкіл, налагодження контактів між Україною та Угорщиною, допомога українцям і т. ін. 2020 р. в центрі Будапешта пройшли два успішні й популярні флешмоби – «Коляда» і «Вишиванка», а також багато інших заходів. Восени 2015 р. українці з Веспрема, населених пунктів біля Балатону, Айки та Будапешта заснували Товариство української культури «Дніпро» (голова – І. Закар), яке відтоді втілює в життя чимало проєктів. Одним з напрямів діяльності

«Дніпра» є волонтерство. За останні два роки чимало одягу, шкільних канцтоварів, іграшок було відправлено у так звану сіру зону.

Українська асоціація «Єдність» була створена в лютому 2020 р. і об'єднала молодих, енергійних, креативних українців Угорщини. Основними цілями асоціації є презентація та популяризація новітньої української культури (літератури, музики, театру), дитячі, підліткові та родинні культурно-просвітницькі проекти, поширення українських традицій, зміцнення культурних зв'язків між Угорщиною та Україною, підтримка волонтерської діяльності. Асоціація вже встигла реалізувати кілька онлайн-проектів, організувати велике свято на День українського прапора і створити книжковий клуб.

Є на сайті інформація й про інші осередки: «Дім Українських Традицій», «Товариство збереження української культурної спадщини “Київська Русь”», «Українська національна спілка». Територіальні осередки української меншини в Угорщині дедалі частіше беруть участь у культурно-мистецьких та фольклорних фестивалях, які організовуються місцевими муніципалітетами в період літньо-осіннього сезону. Подібні свята, котрі умовно можна назвати днями села, району чи навіть міста, відбуваються з ініціативи місцевих мерій починаючи з початку 1990-х років.

Традиційна любов українців до пісні спостерігається і серед угорського українства, українська пісня тут постає як символ нації: «Пісенна народна культура, ґрунтуючись на глибинних архетипах, продовжує традиції попередніх поколінь. Вона, використовуючи таке джерело творчої діяльності народу як пісня, виступає своєрідним транслятором, що передає національні стереотипи мислення, традиції та звичаї, й тим самим стала одним з визначальних засад етнобуття українців і фактором, що зумовлює існування національної культури в цілому. Саме в пісенній творчості втілюються світоглядні ідеї, поетичні та музичні смаки народу, його потяг до прекрасного у повсякденному бутті. Така схильність українців до творчості та необхідність пов'язувати життя з красою, втіленою в музиці, виступає як ознака високого рівня духовності» [10, с. 68–74]. ТУКУ було створено жіночий хор «Берегиня», молодіжний танцювальний колектив «Веселка». У Товаристві відкрився клуб української молоді, де, крім танцюристів, збираються молоді музиканти, вокалісти, студенти з України.

Треба сказати, що велика увага на сайті приділена виховній, освітній діяльності серед найменших українців, завдяки оголошенням на вебсторінці можна довідатися про різноманітні навчальні програми, конкурси, гуртки тощо, наприклад, мовно-інтерактивні ігри, заняття

і т. ін. Так, 2019 р. було проведено конкурс «Дитяча українська казка XXI ст.», в якому взяли участь 80 учасників з України, Угорщини, Польщі, Хорватії та США у п'яти номінаціях – «Казочка – казка-мініатюра», «Класична казка», «Фентезі-міф, легенда», «Фантастична історія», «Сімейна казка». Видано книгу «Казковий дивосвіт», з ілюстраціями О. Гембіка. Організацію конкурсу значно полегшило подання інформації про його перебіг в Інтернеті.

Висновки. Отже, можна констатувати, що українська діаспора в Угорщині проводить активну культурно-просвітницьку діяльність, в якій чимале місце займають освітянський, літературний, мистецький складники, церковні традиції. Велику роль у цьому процесі відіграють державне та місцеві осередки самоврядування, культурні товариства, часописи, телебачення, інтернет тощо, інтегровані в життя Угорщини. Сучасна цифровізація є вагомим складником цієї діяльності, адже слугує об'єднанню українців, які мешкають у різних куточках країни, виконує комунікативну, ідентифікаційну, естетичну, патріотичну, виховну і, певна річ, інформаційну функції, сприяє зв'язкам діаспори з Україною, з усім світовим українством. Що до подальших досліджень, то вони можуть спрямовуватися як на окремі сфери життя та побуту українців, зокрема, репрезентовані в соцмережах, такі як освіта, мова, література та фольклор, релігійні відправи тощо, так і на контактування представників діаспори з Україною, їх роль у обстоюванні проукраїнської позиції щодо часто заполітизованих нині контактів двох держав, а також проблем сучасного політичного русинізму. Потребують уточнених статистичні дані щодо українців Угорщини, питання їх асиміляції, ідентифікації, збереження власних культурних цінностей в іншомовному середовищі.

Список бібліографічних посилань

1. Бідзіля Ю. Журнал «Громада» (Будапешт) як популяризатор українства в Угорщині. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 338–349.
2. Годованська О. Українська діаспора в Угорщині: виклики XXI ст. *Народознавчі зошити*. 2012. № 6 (108). С. 1132–1138.
3. Деак І. В Угорщині вийшов третій номер часопису «Український вісник». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2666048-v-ugorsini-vijsov-tretij-nomer-casopisu-ukrainskij-visnik.html> (дата доступу: 20.05.2020).
4. Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців. *Наукові записки Інституту політичних і етнона-*

ціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 34. С. 93–110.

5. Державне самоврядування українців Угорщини : вебсайт. URL: <http://www.ukrajinci.hu> (дата доступу: 10.06.2021).

6. «Громада» – Часопис Товариства української культури Угорщини : вебсайт. URL: <http://www.hromada.hu> (дата доступу: 12.03.2021).

7. Плоскіна В. Енергія дії. *Всесвіт*. 2006. № 9–10. С. 214–221.

8. Плоскіна В. Український діаспорний рух в Угорщині. URL: <http://www.ukraina.org/ugraina/ugorshina/articles/1911.html> (дата доступу: 21.03.2016).

9. Снігірьова Л. М. Фольклор у формуванні національної ідентичності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. VI(43), Issue: 150. P. 53–55.

10. Фурдичко А. О. Пісенна народна культура як засіб збереження національної ідентичності. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2015. Вип. 16. С. 68–74.

11. Хортяні Я. Прихована правда (Az elrejtett igazság): статті, матеріали, документи. Будапешт, 2004.

12. A magyarországi ukránok / Simon M., Csecserits B., Jahl K. stb. Budapest, 1998.

13. Paládi-Kovács A. Ukrán szorványosok a Zempléni-hegyvidék falvaiban. *Népi Kultúra – Népi Tarsadalom*. 1973. № 7. P. 23–31.

14. Tóth Á., Vékás J. A magyarországi nemzetiségek létszámváltozása 2001 és 2011 között. *Statistikai Szemle*. 2013. 91. évf. 12. P. 1256–1267.

15. Ukrán állampolgárok Magyarországon / szerk. Kincses Á. Budapest, 2011. 239 p.

16. Viga Gy. Néhány mondat a bodrogközi ruszinokról. Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára / szerk. M. Fábíán, K. Horváth. Ungvár : Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, 2000. P. 140–144.

References

1. Bidzilia, Yu. (2014) Zhurnal «Hromada» (Budapesht) yak populiaryzator ukrainstva v Uhorshchyni [Hromada magazine (Budapest) as a popularizer of Ukrainians in Hungary]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnohho instytutu presoznavstva – Collection of Works of the Research Institute of Press Studies, 4*, 338–349 [in Ukrainian].

2. Hodovanska, O. (2012). Ukrainaska diaspora v Ughorshchyni: vyklyky

XXI st. [Ukrainian diaspora in Hungary: challenges of the XXI century]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnographic Notebooks*, 6 (108), 1132–1138 [in Ukrainian].

3. Deak, I. (2019). V Uhorschchyni vyishov tretii nomer chasopysu «Ukrainskyi visnyk» [The third issue of the Ukrainian Herald magazine was published in Hungary]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2666048-v-ugorsini-vijsov-tretij-nomer-casopisu-ukrainskij-visnik.html> (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

4. Zemliuk, V. (2007). Etnopsykholohichni i etnopolitychni osoblyvosti identychnosti ukraintsiv [Ethnopsychological and ethno-political features of Ukrainian identity]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnonational Studies NAS of Ukraine*, 34, 93–110 [in Ukrainian].

5. Derzhavne samovriaduvannia ukraintsiv Uhorschchyny: vebсайт [State self-government of Ukrainians in Hungary: website]. Retrieved from <http://www.ukrajinci.hu> (Last accessed: 10.06.2021) [in Ukrainian].

6. «Hromada» – Chasopys Tovarystva ukrainskoi kultury Uhorschchyny: vebсайт [«Hromada» – Journal of the Ukrainian Culture Society of Hungary: website]. Retrieved from <http://www.hromada.hu> (Last accessed: 12.03.2021) [in Ukrainian].

7. Ploskina, V. (2006). Enerhiia dii [Energy of action]. *Vsesvit – Universe*, 9–10, 214–221 [in Ukrainian].

8. Ploskina, V. Ukrainskyi diiaspornyi rukh v Uhorschchyni [Ukrainian diaspora movement in Hungary] Retrieved from <http://www.ukraina.org/ugraina/ugorshina/articles/1911.html> (Last accessed: 21.03.2016) [in Ukrainian].

9. Snihyrova, L. M. (2018). Folklor u formuvanni natsionalnoi identychnosti [Folklore in the formation of national identity]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(43), Issue: 150, 53–55 [in Ukrainian].

10. Furdychko, A. O. (2015). Pisenna narodna kultura yak zasib zberezhenia natsionalnoi identychnosti [Song folk culture as a means of preserving national identity]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti – Culture and Art in the Modern World*, 16, 68–74 [in Ukrainian].

11. Khortiani, Ya. (2004). Prykhovana pravda (Az elrejtett igazság): statti, materialy, dokumenty [The hidden truth (Az elrejtett igazság): articles, materials, documents]. Budapest [in Ukrainian, in Hungarian].

12. Simon, M., Csecserits, B., Jahl, K. et al. (1998). A magyarorszagi ukránok. Budapest [in Hungarian].

13. Paládi-Kovács, A. (1973). Ukrán szorványosok a Zempléni-hegyvidék falvaiban. *Népi Kultúra – Népi Tarsadalom*, 7, 23–31 [in Hungarian].

14. Tóth, Á.; Vékás, J. (2013). A magyarországi nemzetiségek létszám-változása 2001 és 2011 között. *Statisztikai Szemle*, 91, évf., 1256–1267 [in Hungarian].

15. Ukrán állampolgárok Magyarországon / szerk. Kincses Á. Budapest. 2011 [in Hungarian].

16. Viga, Gy. (2000). Néhány mondat a bodrogi közeli ruszinokról. *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára* / szerk. M. Fábrián, K. Horváth. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, 140–144 [in Hungarian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Lesia Mushketyk,

Dr. Sci. (Philology), Corresponding Member, Leading Researcher,

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology

of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

email: mushketik@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

Presentation of the Ukrainian Community in Hungary on the Digital Network

Subject of research: information resources of the Ukrainian diaspora in Hungary. *The purpose of the study* is to review and analyze the content of the website www.ukrajinci.hu, which covers the political, cultural and educational activities of Ukrainians in Hungary. *The research methodology* is based on systemic, structural and interdisciplinary approaches, methods of analysis and synthesis. *The scientific novelty* of the work is that for the first time the diverse activities of Hungarian Ukrainians, the functions and importance of these resources for both the inhabitants of Hungary and the mainland have been witnessed and described with the help of electronic media. Over the last decade, the current site has been radically updated, supplemented, its presentation and design is interesting, presentable, vividly illustrated. The *MAIN* page of the site contains basic information about the state self-government of Ukrainians in Hungary. The section *SELF-GOVERNMENT* deals with the capital and district self-governments of Budapest and other cities in Hungary. The rubric *DOCUMENTATION* includes data on constituent documents, statutes, announcements, register of names, etc. One can learn about various events from the *EVENTS* section: announcements, news, archive. The main materials on education, culture and religion of the Ukrainian diaspora in Hungary are placed in two major sections: *ABOUT US* (self-government, center of Ukrainian culture and documentation, Ukrainian sunday school at SSUU, women's

club *Horlytsia*, Internet TV, *Ukrainian Bulletin*, printed publications, library), and the section *UKRAINIANS IN HUNGARY* (history, Ukrainian societies in Hungary, Ukrainian church in Hungary, Ukrainian native school, representatives of Ukrainians in the Hungarian parliament, Ukrainian musicians in Hungary, Ukrainian artists in Hungary, Ukrainian poets and writers in Hungary, Ukrainian theater, Ukrainian institutions, monuments). *Conclusions*: the website www.ukrajinci.hu performs informational, communicative, identification, aesthetic, patriotic, educational, etc. functions in the life of the Ukrainian diaspora in Hungary.

Keywords: Hungary, Ukrainians, site, headings, culture, education, information, functions.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.050>
УДК 004.056.5:342.72/.73:[004.77:316.77]

Марат Закіров,

доктор політичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovmarat65@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>
Web of Science ResearcherID: AAF-6246-2020

Світлана Закірова,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovasvtl@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>
Web of Science ResearcherID: AAR-6405-2021

ДИЛЕМА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Інформаційна безпека особистості набуває великого суспільно-політичного значення в умовах активного використання комунікаційних технологій у соціально-політичній конкуренції і геополітичному протистоянні. У статті проведено аналіз стану інформаційної безпеки особистості в контексті розробки і застосування новітніх інструментів збору, аналізу та використання особистої інформації користувачів. Визначено характеристики явища безпеки інформації і виявлені особливості інформаційної безпеки особистості. Простежено вплив новітніх інформаційних технологій на індивідуальний простір і конфіденційність особистого життя людини.

Ключові слова: дилема інформаційної безпеки, особистий простір, маніпуляція, інформаційне суспільство, особистість.

Актуальність. Розвиток інформаційних технологій, що набув вибухового характеру на зламі тисячоліть, сприяв перетворенню еволюції інформаційного простору в одну з ключових складових процесу глобалізації. У нових реаліях рівень інформатизації стає визначальним фактором суспільно-політичного та економічного розвитку, що безпосередньо
© М. Закіров, С. Закірова, 2022

впливає на конкурентоспроможність держав і забезпечує технологічний прогрес. Глобалізація інформаційного простору внаслідок розвитку мережових технологій поряд з безсумнівно позитивним впливом має і негативні наслідки, зокрема зростання можливостей маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Небезпека таких явищ суттєво підсилюється можливостями дистанційного скоєння протиправних дій, через що маніпулятори фізично можуть знаходитися далеко від особи, проти якої спрямовані їхні дії. Відтак питання захисту даних особистості є вкрай важливим як на національному, так і на глобальному рівнях. З огляду на значне зростання потужності інформаційних технологій, масштабне розширення й інтернаціоналізацію аудиторії різноманітних мережових ресурсів, удосконалення методики адресного розповсюдження цілеспрямованого, маніпулятивного і деструктивного контенту особливої актуальності набуває проблема інформаційної безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукове осмислення інформаційних процесів у контексті забезпечення безпеки держави і суспільства знаходиться в центрі дослідницького пошуку вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, праця експерта з кібершпіонажу Джорджауанського університету Б. Бьюкенена присвячена висвітленню важливої проблеми міжнародних відносин, пов'язаної зі специфікою прояву феномену «дилеми безпеки» у сфері цифрових технологій [1]. Маніпулятивні форми переконання і особливості консенсуальних та пропагандистських типів організованої комунікації у сучасних ліберальних демократіях досліджують англійські вчені В. Бакір, Е. Херрінг та ін. [2]. Аналіз інформаційних загроз, пов'язаних з поширенням комунікації у соціальних мережах, і розгляд перспективних засобів протидії можливим загрозам деструктивних впливів на суспільну свідомість проводить у своїй роботі О. Михайлова [3]. Проблеми забезпечення особистих прав і свобод людини в умовах зростаючого впливу інтернет-технологій на політичні і соціально-економічні процеси досліджують М. Єнін і Г. Коржов [4]. Особливості захисту персональних даних особистості в умовах глобалізованого рівня комунікації аналізують В. Брижко, Ю. Муравська, М. Бем, С. Єсімов та ін. Разом з тим слід зауважити, що попри доволі плідну дослідницьку роботу науковців, активний розвиток інформаційних технологій, що суттєво розширює можливості людства, одночасно продукує все нові й нові можливості для організації деструктивних дій. Тому проблема безпеки продовжує залишатися одним з найбільш перспективних напрямів наукового пошуку в інформаційній сфері. Зокрема, більшість фахівців у сфері комунікаційних технологій зосереджують увагу на дослідженнях проблем

забезпечення загальної інформаційної безпеки або протидії злочинним діям у комп'ютерних мережах.

Метою статті є аналіз дилеми інформаційної безпеки особистості в контексті розробки і застосування новітніх інструментів збору, аналізу й використання особистої інформації користувачів. Для досягнення поставленої мети треба виконати такі завдання: окреслити сутність поняття «інформаційне суспільство», визначити характеристики явища безпеки інформації, виявити особливості інформаційної безпеки особистості, простежити вплив новітніх інформаційних технологій на індивідуальний простір і конфіденційність особистого життя людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове осмислення процесів еволюції телекомунікаційних технологій, масової цифровізації і перетворення IT-індустрії у провідну галузь світової економіки спонукали дослідників до висновку щодо переходу людства на нову сходинку цивілізаційного розвитку, яка визначає інформаційні технології та інформацію в усіх її проявах як основний чинник суспільного розвитку. У підсумку теоретичних пошуків вчених багатьох країн світу у 60-х роках минулого століття викристалізувався термін «інформаційне суспільство».

На сьогодні вже розроблено чимало визначень поняття «інформаційне суспільство», що вирізняються між собою критеріями феномену, які той чи інший дослідник бере за основу аналізу. Враховуючи зазначену багатогранність проблеми, що виходить за межі нашої роботи, ми спиратимемося на одне з найбільш ґрунтовних і універсальних визначень, що було запропоновано українським дослідником В. Данил'яном: «Інформаційне суспільство нового типу, що формується в результаті нової соціальної революції, породженої вибуховим розвитком та конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій; – суспільство знань, тобто суспільство, у якому головною умовою добробуту кожної людини та кожної держави стає знання, здобуте завдяки безперешкодному доступу до інформації й умінню працювати з нею; інформація в такому суспільстві є найважливішим соціальним і економічним ресурсом, основним джерелом продуктивності праці та влади, умовою добробуту людини і держави; – глобальне суспільство, у котрому обмін інформацією не матиме ні часових, ні просторових, ні політичних меж; яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншого – відкриває кожному співтовариству нові можливості для самоідентифікації інформаційне суспільство – це якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що формується в результаті довгострокових тенденцій

попереднього соціально-економічного розвитку, який передбачає збільшення ролі інформації і знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів у всіх системах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що існують у глобальних масштабах» [5, с. 22].

Визнання факту і теоретичне осмислення чергового якісного переходу в цивілізаційному розвитку людства, а також всебічний аналіз процесів формування нового суспільства виводить дослідників на виявлення вірогідних викликів і небезпек, що перебувають у діалектичному зв'язку з новими можливостями, які людство отримує внаслідок становлення інформаційного суспільства. Історичний досвід показує, що кожний технологічний прорив потребував суттєвого перегляду підходів до безпеки, нейтралізації негативних наслідків, що супроводжують забезпечення й застосування нових технологій.

Становлення інформаційного суспільства суттєво актуалізувало явище «інформаційної безпеки», оскільки в нових умовах саме інформація в усіх її видах і проявах стає основою ефективного економічного і соціально-політичного розвитку, але водночас пропорційно зростають і деструктивні можливості використання інформації.

Світовою наукою вже накопичений значний масив теоретичних знань щодо визначення поняття «інформаційна безпека», що розрізняються між собою галузевими підходами, критеріями аналізу тощо. Зокрема, українські дослідники І. Дятлова, П. Квіткін і Л. Петрова зазначають, що з початку становлення наукового осмислення проблеми в працях як вітчизняних, так і закордонних дослідників спостерігалось ототожнення понять «інформаційна безпека» і «безпека інформації». Разом з тим, зазначають згадані науковці, більшість дослідників розмежовує поняття «інформаційна безпека» і «безпека інформації», наголошуючи на тому, що при визначенні безпеки інформації об'єктом виступає власне інформація, а інформаційної безпеки – безпека як частина цілого. Наприклад, О. Дзьобань і В. Пилипчук визначають інформаційну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері від зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз, що забезпечує їхній сталий розвиток [6, с. 49].

У свою чергу зауважимо, що явище «інформаційна безпека особистості», з огляду на особливість об'єкта, має два взаємопов'язані і взаємозалежні аспекти. Перший аспект – це технологічна безпека, яку можна представити через визначення, що подає українська дослідниця Ю. Муравська, – інформаційна безпека це стан, вільний від загроз,

що сприймаються в основному як надання інформації стороннім особам; шпигунство; саботаж та диверсійні заходи. «Інформаційна безпека являє собою також будь-яку дію, систему або метод, які спрямовані на захист інформаційних ресурсів, що передаються, зберігаються в пам'яті комп'ютерів і телекомунікаційних мереж. Інформаційна безпека – це не тільки захист від несанкціонованого доступу, крадіжки даних або їх знищення. Варто її розуміти набагато ширше. Інформаційна безпека розуміється як компонент фізичної, особисто-організаційної та ІТ-безпеки господарюючого суб'єкта чи інституції» [7, с. 291].

Другий – гуманітарний або психологічний аспект інформаційної безпеки можна розглядати у формулюваннях, що подаються в праці І. Кукіна, – «інформаційна безпека особистості ... визначає захищеність людини від деструктивних інформаційних впливів, що призводять до неадекватного сприйняття дійсності. Внесення деструктивних змін у свідомість особистості може здійснюватися цілеспрямованим застосуванням інформаційних технологій. Їх негативними наслідками можуть бути руйнування цілісності особистості, системи її відносин з іншими людьми та державою» [8, с. 86].

Отже, перший аспект безпосередньо пов'язаний із сучасним рівнем технічного розвитку і передбачає захист особистого простору, конфіденційності інформації людини шляхом розробки й застосування технологічних інструментів, що мають захищати безпосередньо особисті пристрої зберігання даних і обміну інформацією та включати також системи безпеки глобальних комунікаційних мереж.

На відміну від першого аспекту проблеми інформаційної безпеки особистості, що здебільшого є похідним становлення інформаційного суспільства у наш час, другий аспект, який тісно пов'язаний з безпосереднім впливом на людську свідомість, сягає своїм корінням епохи античності. Вже тоді боротьба за ресурси й владу спонукала до винаходу і застосування все нових засобів, що мали забезпечити перевагу над противником, включно із психологічним впливом. Зокрема, С. Закірова зазначає: «Перші свідчення про проведення інформаційних операцій і дій, спрямованих на організацію інформаційного впливу на військових і цивільне населення, трапляються вже у роботах стародавніх авторів. Більшість із них вважали інформаційні дії під час проведення військових кампаній воєнними хитрощами. Однак, виходячи із завдань, які ставили перед собою полководці й стратеги минулого, за своєю суттю такі дії повністю відповідають сучасним поняттям інформаційних стратегій» [9, с. 30]. Психологічний аспект інформаційної безпеки передбачає цілеспря-

мовану підготовку людини до протидії інформаційним впливам, зокрема, визначення сталих світоглядних орієнтирів, розвиток критичного мислення, виховання активної громадянської позиції і культури комунікації тощо.

Проте, незважаючи на зазначене ще в давнину розуміння ролі інформаційних стратегій і відповідно спроби протидії, використання інформації як засобу боротьби і впливу на суспільство у подальшому лише удосконалювалося та розширювалося адекватно наявним можливостям і вимогам часу. Відповідно до історичної логіки розвиток інформаційних технологій у XXI ст. відкрив нові перспективи організації інформаційних операцій і очікувано вивів прийоми порушення інформаційної безпеки особистості на новий рівень.

Зокрема, через застосування різного роду специфічних мобільних додатків, на кшталт, розробленого професором психології Кембриджського університету О. Коганом – This is your digital life («Твоє цифрове життя»), суттєво розширилися можливості контролю індивідуальної та суспільної свідомості. За допомогою подібних програм створюються психологічні портрети користувачів соціальних мереж, а потім саме через ці мережі розповсюджується цілеспрямовано підготовлений контент, створений з урахуванням вже зібраних даних про політичні уподобання й ціннісні орієнтири певної цільової аудиторії. Більш докладно практика застосування зазначеної технології у політичній боротьбі досліджувалася в одній з наших попередніх праць [10, с. 166].

Широке поширення цифрових технологій перетворює інформацію на ефективний інструмент конкуренції в усіх без винятку сферах життєдіяльності суспільства й глобального світу. Рівень доступу до інформаційних технологій дедалі частіше відіграє провідну роль у забезпеченні як соціального успіху окремої людини в конкретному суспільстві, так і визначенні ваги окремих країн у глобальній економіці й політиці. Все більше дослідників виокремлюють проблему інформаційного розшарування суспільства та інформаційної нерівності людей у соціумі і держав у світі.

Поряд з цим наведений нами вище приклад використання соціальних мереж як інструменту маніпулювання свідомістю є яскравим проявом порушення принципу конфіденційності інформації й вторгнення в особисте життя людини. Завдяки створенню загальнодоступної глобальної мережі, яка стає основним інструментом обміну інформацією, людина суттєво розширює свої можливості, відкриває для себе світ, але разом з тим відкривається сама і як наслідок стає більш вразли-

вою. Як бачимо, виникає своєрідна дилема, що певним чином пов'язана з «дилемою кібербезпеки», яку розглядає у своїй книзі американський дослідник Б. Бьюкенен. Зокрема, вчений зазначає: «Проблема безпеки стає найбільш серйозною, коли існує тісний зв'язок між збором розвідувальної інформації та атакою, як у випадку з кіберопераціями. Цей тісний зв'язок робить діяльність із збору даних більш небезпечною...» [1].

У процесі взаємодії й обміну інформацією у глобальній мережі дуже тонка межа між необхідним мінімумом інформації про особу, що забезпечує зручність спілкування, відбір цікавого конкретній людині контенту, і проникненням в її індивідуальний простір за межі допустимого. Проблема збереження цілісності зазначеної межі і є дилемою інформаційної безпеки особистості в інформаційному суспільстві. Як будь-яка дилема вона немає однозначного вирішення, оскільки будь-яка спроба її вирішення веде або до зменшення ефективності роботи в мережі, або відкриває можливості маніпуляції свідомістю за допомогою спеціальних програм створення й подання, на основі зібраної особистої інформації, відповідного цілеспрямованого контенту, що має викликати у людини бажану для ініціатора такої операції реакцію, а згодом і дію.

Одним з найбільш поширених і більш-менш безпечних прикладів вироблення цілеспрямованого контенту є таргетована реклама, яка включає декілька параметрів налаштувань, що дозволяють виокремити певні сегменти цільової аудиторії. Зокрема, соціально-демографічні налаштування орієнтовані на національність, економічний статус, стать, вік, рівень освіти, рівень доходу, професійну діяльність та займану посаду, а психографічні налаштування засновані на способі життя споживача, його переконаннях, цінностях та інтересах [11, с. 111].

Зазначені параметри налаштування мають дещо відсторонений характер і окреслюють орієнтацію на такого собі середньостатистичного користувача, хоча врахування у налаштуваннях цінностей і думок вже передбачає певну індивідуалізацію, що, з огляду на необов'язковість згоди користувача на використання даних, вже можна розцінювати як атаку на особистий простір.

Зокрема, за даними представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту персональних даних І. Берназюк у 2020 р. до Уповноваженого надійшло понад 2000 скарг громадян. Серед причин таких звернень значна частина стосувалися порушень незаконного поширення персональних даних через мережу Інтернет; неправомірного витребування згоди на обробку персональних даних у тих випадках, коли вона не потрібна; поширення персональної інформації у месенджерах

і соціальних мережах; порушення під час впровадження електронних сервісів тощо [12].

Проте застосовуються і ще більш цілеспрямовані параметри налаштування, що передбачають активніше проникнення у особистий простір людини. Наприклад, таргетинг, орієнтований на аналіз поведінки користувача, та його різновид – ретаргетинг, які за допомогою спеціальних програм вивчають історію браузера, що зберігає відомості про покупки та інші недавні дії користувача на сайті, або геотаргетинг, коли використовуються дані зі спеціальних сервісів і програм і формуються карти пересувань користувачів і цілих груп населення. Слід підкреслити, що з метою виявлення цільової аудиторії відбувається «... фіксація щоденних маршрутів, адреси відвідуваних будівель, зупинок і інших відвідуваних точок» [11, с. 111]. Тобто в цих випадках мова вже може йти про дії, які відносно недавно однозначно кваліфікувалися як стеження і могли підпадати під правові санкції й більш того, у випадку застосування цих методів приватною особою, а не глобальними мережевими ресурсами, підпадають і зараз.

Разом з тим сьогодні у Європі відомі факти прямого притягнення до відповідальності великих гравців на ринку послуг за порушення у сфері захисту персональних даних. Наприклад, у 2020 р. шведський орган управління захисту даних (DPA) наклав штраф у розмірі 75 млн шведських крон (приблизно 7 млн євро) на Google як оператора пошукової системи за невиконання вимог GDPR («Регламенту в межах законодавства Європейського Союзу щодо захисту персональних даних усіх осіб у межах Європейського Союзу та Європейської економічної зони», 2018 р.) щодо вилучення персональних даних через неточність або оскільки така інформація була зайвою. У тому ж році італійський наглядовий орган наклав два штрафи в розмірі 8,5 млн та 3 млн євро на італійського постачальника електроенергії та газу Eni Gas e Luce (EGL). Перший – за те, що компанія незаконно обробляла особисті дані, здійснюючи маркетингові дзвінки особам, які відмовилися від отримання таких дзвінків. Другий – за те, що EGL уклала контракти з понад 7 тис. клієнтів без їх повідомлення [13].

До певної міри ситуація ускладнюється тим, що людина реєструється на сайті добровільно і так само добровільно розміщує про себе багато інформації, але, як правило, згоду на збір особистої інформації, а тим більше на її подальше використання у користувача не запитують. Більш того, різноманітні мережеві ресурси використовують спеціальні файли cookies, які полегшують користування сайтом, але одночасно збирають особисту інформацію користувача. У контексті використання елект-

ронних систем конфіденційність користувача і автономність його даних зменшується, оскільки під час реєстрації він змушений йти вздовж лінії, визначеної електронною системою. Це часто має негативний вплив, оскільки реєстрація або подальше використання даних не відповідає очікуванням про те, що є розумним [14, с. 94].

Отже, повертаючись до згаданої вище «дилеми кібербезпеки», виробники реклами збирають «розвідувальну інформацію» за допомогою вивчення людини, її особистого життя, уподобань і орієнтирів шляхом моніторингу соціальних мереж. Причому слід наголосити, що оскільки, за слушною думкою Б. Бьюкенена, між збором інформації й атакою існує тісний зв'язок, цілком імовірно, що збирач «розвідувальної інформації» у намаганні створити найбільш повну картину дуже легко, і навіть непомітно для себе перейде в атаку, грубо порушуючи і конфіденційність інформації, і межі особистого життя людини, вирішуючи дилему безпеки особистості на користь проникнення за грань допустимого.

Особливу суспільно-політичну небезпеку такі дії мають у випадку використання зазначеної методики в політичній боротьбі. Зокрема, свого часу було встановлено, що Facebook не тільки збирав інформацію про своїх користувачів, аналізував їхні повідомлення, зв'язки, але й купував додаткову інформацію в різних брокерів даних. У Facebook подібні дії виправдовували тим, що за допомогою аналізу персональної інформації клієнтів вони «показують більш релевантну рекламу». Саме ці дані, зібрані за допомогою згаданого вище додатку This is your digital life, були передані Cambridge Analytica і Strategic Communication Laboratories і згодом були використані під час виборчої кампанії президента США Д. Трампа й Brexit-кампанії [15].

Завдяки застосуванню таких методик політичні актори отримують можливість вироблення специфічної політичної реклами та агітаційних матеріалів з використанням відповідних параметрів налаштування, що орієнтовані на конкретні цільові аудиторії. Таким чином, єдиний інформаційний простір розбивається на окремі сегменти, у яких політична сила використовує різні прийоми й матеріали, пропонуючи кожній групі виборців максимально прийнятний для неї набір лозунгів і обіцянок. У цьому випадку ми вже бачимо, що дилема безпеки вирішується на користь ескалації – збір інформації перетворюється на атаку, відбувається порушення кордонів особистої свободи, маніпуляція свідомістю людей з метою досягнення політичних цілей.

Особливу небезпеку застосування маніпулятивних технологій набуває в умовах гібридних і відкритих військових конфліктів. Основним завданням

маніпуляторів є внесення «сенсаційної» інформації в середовище користувачів соціальних мереж з метою подальшої трансляції ними цієї інформації серед своїх друзів. У соціальних мережах широко використовують і прийом соціального доказу, розрахований на використання групового інстинкту «масової людини», яка переймає нав'язану їй ілюзорну поведінку більшості. Спрацьовує так званий «ефект натовпу» – «як більшість, так і я» [16, с. 37]. Отже, маніпулятори в першу чергу орієнтуються на первинні інстинкти людей: цікавість до нового, прагнення до успіху, почуття єдності з іншими тощо. Таким чином, одним з головних інструментів протидії маніпулятивним впливам є критичне мислення користувачів соціальних мереж, здатність до самостійної оцінки отриманої інформації і усвідомлена громадянська позиція. Не менш важливим шляхом покращення інформаційної безпеки особистості виступає підвищення загального рівня правової культури громадян у сфері інтернет-комунікації, відповідального ставлення до персональних даних і системи їх захисту.

Висновки. Наукове осмислення корінних і всеосяжних суспільно-економічних змін, що відбулися в другій половині XX – на початку XXI ст. під впливом стрімкого розвитку телекомунікаційних технологій і масової цифровізації усіх сфер діяльності людства, зумовило виникнення поняття «інформаційне суспільство», що характеризує нову якісну ступень цивілізаційного розвитку. Суттєве розширення комунікаційних можливостей, які надають сучасні інформаційні технології, поряд із значним позитивним ефектом супроводжується зростанням небезпеки здавна використовуваних і добре відомих методів деструктивного використання інформації і винайдення й застосування новітніх, ще більш дієвих засобів впливу на свідомість і порушення конфіденційності інформації. Залучення соціальних мереж, озброєних потужними інструментами збору й аналізу великих обсягів інформації, у політичне і соціально-економічне життя зумовило виникнення дилеми інформаційної безпеки особистості як форми рівноваги між необхідним доступом до особистої інформації і порушенням конфіденційності. Проблема забезпечення інформаційної безпеки особистості поряд із захистом приватних інтересів людини має велике суспільно-політичне значення, оскільки вдосконалення й застосування методів різного роду маніпулятивних впливів активно використовується як у політичному житті окремих країн, так і у міждержавному, і навіть геополітичному протистоянні. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження теоретичних підвалин створення ефективної моделі інформаційної безпеки особистості, що враховуватиме перспективні напрями розвитку комунікаційних технологій.

Список бібліографічних посилань

1. Buchanan B. (2017). *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190665012.001.0001>.
2. Bakir V., Herring E., Miller D., & Robinson P. (2019). Organized Persuasive Communication: A new conceptual framework for research on public relations, propaganda and promotional culture. *Critical Sociology*, 45(3), 311–328. <https://doi.org/10.1177/0896920518764586>.
3. Михайлова О. Соціальні мережі як чинник змін політичних практик в Україні: ризики і перспективи. *Стратегічна панорама*. № 1–2. С. 93–99. <https://doi.org/10.53679/2616–9460.1–2.2019.09>.
4. Єнін М., Коржов Г. Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник НТТУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. № 1(49). 2021. С. 22–20. [https://doi.org/10.20535/2308–5053.2021.1\(49\).232789](https://doi.org/10.20535/2308–5053.2021.1(49).232789).
5. Даніл'ян В. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Харків, 2008. 184 с.
6. Квіткін П., Дятлова І., Петрова Л. Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз. *Вісн. Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого*. 2021. № 4 (51). С. 46–62. <https://doi.org/10.21564/2663–5704.51.241998>.
7. Муравська Ю. Інформаційна безпека суспільства: концептуальний аналіз. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 289–294.
8. Кукін І. Рівні інформаційної безпеки особистості в системі національної безпеки держави. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. Т. 30 (69). № 5. 2019. С. 85–90. <https://doi.org/10.32838/2663–6468/2019.5/15>.
9. Закірова С. Полемологічні виміри інформаційних стратегій минулого. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 49. С. 21–33. <https://doi.org/10.15407/np.49.021>.
10. Закіров М., Закірова С. Мережева політична взаємодія в структурі соціальних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 57. С. 163–175. <https://doi.org/10.15407/np.57.163>.
11. Євсейцева О., Меркулова Д. Таргетинг – цілеспрямований вплив на споживача. *Економіка та держава*. 2019. № 3. С. 107–113. <https://doi.org/10.32702/2306–6806.2019.3.107>.
12. Посилення законодавчого забезпечення захисту персональних даних в Україні обговорено під час круглого столу у Верховній Раді.

Верховна Рада України. 1.04.2021. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/205937.html.

13. Матола В. «Баги» державних реєстрів, або як захистити персональні дані. *LB.ua*. 19 трав. 2020. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/19/457892_bagi_derzhavnih_reiestriv_abo_yak.html.

14. Гуйван П. Юридичне регулювання електронної обробки персональних даних. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С. 92–96.

15. Фейсбук збирає усі дані про дзвінки та смс користувачів свого мобільного додатку. *Ракурс.UA*. 26 березня 2018. URL: <https://racurs.ua/ua/n102739-feysbuk-zbyraie-usi-dani-pro-dzvinky-ta-sms-korystuvachiv-svogo-mobilnogo-dodatku.html>.

16. Шемаєв В., Присяжнюк М., Онофрійчук А. Соціальні мережі в аспекті інформаційної безпеки. *Наука і оборона*. 2019. № 3. С. 36–39. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-36-39>.

References

1. Buchanan, B. (2017). *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190665012.001.0001> [in English].

2. Bakir, V., Herring, E., Miller, D., & Robinson, P. (2019). Organized Persuasive Communication: A new conceptual framework for research on public relations, propaganda and promotional culture. *Critical Sociology*, 45(3), 311–328. <https://doi.org/10.1177/0896920518764586> [in English].

3. Mykhailova, O. (2019). Sotsialni merezhi yak chynnyk zmin politychnykh praktyk v Ukraini: ryzyky i perspektyvy [Social networks as a factor of changes in political culture and political practices in Ukraine: risks and perspectives]. *Stratehichna panorama – Strategic Panorama*, 1–2, 93–99. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1-2.2019.09> [in Ukrainian].

4. Yenin, M., Korzhov, H. (2021). Merezheva komunikatsiia: ryzyky ta perspektyvy (na osnovi sotsiolohichnykh opytuvan hromadskoi dumky v krainakh Yevrosoiuzu) [Online communication: risks and prospects (on the basis of sociological study of public opinion in the EU countries)]. *Visnyk NTTU «KPI» Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 1(49), 22–29. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1\(49\).232789](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232789) [in Ukrainian].

5. Danilyan, V. (2008). Informatsiine suspilstvo ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini (sotsialno-filosofskyi analiz) [Information society and

prospects of its development in Ukraine (socio-philosophical analysis)]. Kharkiv. 184 p.

6. Kvitkin, P., Diatlova, I., Petrova, L. (2021). Informatsiina bezpeka osobystosti: teoretyko-metodolohichniy analiz [Personal information security: theoretical and methodological analysis]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 4 (51), 46–62 [in Ukrainian].

7. Muravska, Y. (2017). Informatsiina bezpeka suspilstva: kontseptualnyi analiz [Information security of society: conceptual analysis]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society. Mukachevo*, 9, 289–294 [in Ukrainian].

8. Kukin, I. (2019). Rivni informatsiinoi bezpeky osobystosti v systemi natsionalnoi bezpeky derzhavy [Levels of the individual information security in the state national security system]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia – Scientific Notes of the Taurian V. I. Vernadsky National University*, 5, 85–90. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.5/15> [in Ukrainian]

9. Zakirova, S. (2018). Polemologichni vymiry informatsiinykh stratehii mynuloho [Polymological Measurements of Information Strategies of the Past]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*. 49, 21–33. <https://doi.org/10.15407/np.49.021> [in Ukrainian].

10. Zakirov, M., Zakirova, S. (2020). Merezheva politychna vzaiemodiiia v strukturі sotsialnykh komunikatsii [Network Political Interaction in the Structure of Social Communications]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 57, 163–175. <https://doi.org/10.15407/np.57.163> [in Ukrainian].

11. Yevseytseva, O., Merkulova, D. (2019). Tarhetynh – tsilespriamovanyi vplyv na spozhyvacha. [Targeting is a focused impact on the consumer]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 3, 107–113. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2019.3.107> [in Ukrainian].

12. Posylennia zakonodavchoho zabezpechennia zakhystu personalnykh danykh v Ukraini obhovoreno pid chas kruhloho stolu u Verkhovnii Radi. [Strengthening the legislative provision for the protection of personal data in Ukraine was discussed during a round table in the Verkhovna Rada]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. April 1, 2021. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/205937.html [in Ukrainian].

13. Matola, W. (2020). «Bahy» derzhavnykh reiestriv, abo yak zakhystyty

personalni dani [«Bugs» of state registers, or how to protect personal data]. *LB.ua*. May 19, 2020. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/19/457892_bagi_derzhavnih_reiestriv_abo_yak.html [in Ukrainian].

14. Huiivan, P. (2018). Yurydychne rehuliuвання elektronnoi obrobky personalnykh danykh. [Legal regulation of electronic processing of personal data]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii – Actual Problems of Native Jurisprudence*, 6, 92–96 [in Ukrainian].

15. Feisbuk zbyraie usi dani pro dzvinky ta sms korystuvachiv svoho mobilnogo dodatku [A facebook collects all data about rings and sms of users mobile to addition]. *Racurs.Ua*. March 26, 2018. URL: <https://racurs.ua/ua/n102739-feysbuk-zbyraie-usi-dani-pro-dzvinky-ta-smskorystuvachiv-svogo-mobilnogo-dodatku.html> [in Ukrainian].

16. Shemaiev, V., Onofriichuk, A., Prysiazhniuk, M. (2019). Sotsialni merezhi v aspekti informatsiinoї bezpeky. [Social networks in the aspect of information security]. *Nauka i oborona – Science and Defense*, 3, 36–39. <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2019-8-3-36-39> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2022.

Marat Zakirov,

Dr. Sci. (Political Science), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovmarat65@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4897-4325>

Web of Science ResearcherID: AAF-6246-2020

Svitlana Zakirova,

PhD (History), Associate Professor, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zakirovasvtl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5396-7210>

Web of Science ResearcherID: AAR-6405-2021

The Dilemma of Information Security of the Individual in the Information Society

The paper presents an analysis of the state of information security of the individual in the context of development and application of the latest tools for collecting, analyzing and using personal information of users. The concept of «information society» are clarified. The characteristics of the phenomenon of information security are determined

and the features of information security of the individual are revealed. The influence of the latest information technologies on the individual space and confidentiality of personal life is traced. Scientific understanding of the current stage of civilizational development resulted in the *information society* concept.

The phenomenon of *personal information security* has two interrelated and interdependent aspects. The first aspect involves the protection of privacy, the confidentiality of human information through the development and application of technological tools that should directly protect personal storage and information exchange devices and also include security systems of global communications networks. The second aspect of the humanitarian or psychological aspect of information security involves purposeful guiding people how to counter information influences, in particular, the articulation of sustainable worldviews, the development of critical thinking, education of active citizenship and communication culture, and more.

The problem of maintaining a balance between the minimum of information about a person in the network and the violation of personal confidentiality is a dilemma of individual' information security in the information society. The main tool to counteract manipulative influences is the critical thinking of social networks users, the ability to self-assess the information received, and a conscious civic position.

Keywords: information security dilemma, personal space, manipulation, information society, personality.

DOI: <https://doi.org/10.15407/pp.63.065>
УДК 32.019.51-021.411-048.66:[355.42+327.88]

Алла Гребенюк,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

ПРОПАГАНДА: МЕТОД СПЕЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ ЧИ АКТУ ЗОВНІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ?

Статтю присвячено з'ясуванню місця пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи акту зовнішньої інформаційної агресії. Констатовано дискусійність віднесення пропаганди до акту агресії, їх розмежування на рівні міжнародного права. З'ясовано нормативну невизначеність акту зовнішньої інформаційної агресії. Досліджено наукові джерела та праці фахівців у сфері протидії деструктивній пропаганді, що стосуються предмету нашого дослідження. Доведено, що вітчизняні науковці відносять пропаганду до методів спеціальних інформаційних операцій та акту зовнішньої інформаційної агресії. Встановлено, що дослідники гібридної війни Російської Федерації проти України, країн Балтії, Балкан фіксують поєднання загроз інформаційно-пропагандистського характеру із загрозами, що лежать у площині акту агресії. Вивчено концептуальні погляди НАТО на потреби колективної оборони в умовах сучасності. З'ясовано вибудовування фахівцями альянсу комплексу протидії гібридній війні як у військовій сфері, так і у сфері протидії пропаганді за допомогою системи стратегічних комунікацій. Доведено, що такий підхід зумовлений локалізуванням російськими військовими інформаційної сфери як ключового простору сучасного військового конфлікту.

З урахуванням викладеного запропоновано віднести пропаганду до методів як спеціальних інформаційних операцій, так і акту зовнішньої інформаційної агресії. Визначено необхідність удосконалення положень Статуту ООН шляхом закріплення серед елементів акту агресії акту зовнішньої інформаційної агресії та пропаганди.

Ключові слова: пропаганда, спеціальні інформаційні операції, акт зовнішньої інформаційної агресії, акт агресії, методи спеціальних інформаційних операцій та акту зовнішньої інформаційної агресії.

Постановка проблеми. Пропагандистські засоби стали механізмом політики Російської Федерації щодо України. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р. (далі – Стратегія), фактично визначає пропаганду частиною спеціальних інформаційних операцій (далі – СІО) та російської агресії [1].

Водночас, як зазначалось у попередній нашій публікації «Антиукраїнська пропаганда: актуальні проблеми визначення поняття та риси», зважаючи на положення міжнародного права (Статут ООН), віднесення пропаганди до акту агресії в цілому слід вважати дискусійним питанням. У межах останньої передбачені лише військові компоненти та не визначено елементів зовнішньої інформаційної агресії (далі – АЗІА) [2].

При цьому констатуємо, що проблема локалізування пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи АЗІА не вичерпана. Отримані результати не можуть дати однозначної відповіді через недосконалість і неузгодженість вітчизняного законодавства й міжнародної правової бази. Недослідженими залишаються наукові джерела та праці фахівців у сфері протидії деструктивній пропаганді, що стосуються предмета нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прояви пропаганди на практиці вивчали Б. Маронкова, Т. Йенсен, Л. Цибульська, М. Кияк, В. Саран, Б. Девлен, В. Дамарад, О. Чуранова.

Проблематики, піднятої у цій статті, торкаються праці О. Онищенко, В. Горового, В. Попика, які дослідили проблеми збереження національного інформаційного простору в контексті посилення негативних зарубіжних впливів, пов'язали антиукраїнську пропаганду з російською агресією. Питанням протидії антиукраїнській інформаційній агресії присвячені публікації О. Желай.

Практичні аспекти гібридних воєн, що увібрали як військові, так й інформаційно-пропагандистські, економічні й політичні елементи, як акту агресії, так і СІО й АЗІА досліджували В. Горовий, В. Гребенюк, О. Іванов, Ю. Іванов, Д. Золотухін, В. Козьма, О. Уфімцева, С. Фальченко та ін.

Проте вони та й інші науковці і практики не визначали місце пропаганди, її співвідношення з актом зовнішньої інформаційної агресії, спеціальними інформаційними операціями, актом агресії загалом.

Виходячи із зазначеного, **метою** цієї публікації є з'ясування місця пропаганди серед методів спеціальних інформаційних операцій чи акту зовнішньої інформаційної агресії.

Виклад основного матеріалу. О. Онищенко, В. Горюхов, В. Попик, посилаючись на віце-прем'єр-міністра О. Сича, підкреслили, що російська пропаганда, а за нею й збройна агресія отримали сприятливий ґрунт на Донбасі [3]. Фактично ці вчені номінували пропаганду «предтечею» акту агресії, а їх разом – невід'ємними частинами єдиного явища.

В. Остроухов, конкретизуючи місце пропаганди, локалізує її, поряд із дезінформуванням, диверсифікацією громадської думки, психологічним тиском та поширенням чуток, однозначно серед методів як спеціальної інформаційної операції, так і акту зовнішньої інформаційної агресії. Усі ці методи, на його думку, підпорядковані здійсненню прихованого вигідного впливу на іноземні держави для створення сприятливої політичної, ідеологічної, соціальної, економічної обстановки під час реалізації правлячою елітою зовнішньополітичного курсу. Зазначену мету, як і увесь комплекс наведених методів, вказаний науковець відносить одночасно до СІО та АЗІА [4].

Цікаво, що експерти Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» пов'язують інформаційно-пропагандистський вплив із гібридною війною, в межах якої реалізуються й силові елементи. Більше того, ставлять цей вплив на перше місце поряд із розвідувально-диверсійно-партизанським впливом, застосуванням регулярних частин та високоточної зброї для бойових дій, обмеженим використанням тактичної ядерної зброї [5]. Тобто, фактично поєднують пропаганду з актом агресії, до якого Статут ООН відносить також застосування зброї на території іншої держави, засилання озброєних банд, груп, нерегулярних сил чи найманців, які застосовують силу проти іншої держави [6]. Отже, на думку цих експертів, пропаганда є елементом, невіддільним від акту агресії.

До слова, вони пропонують не розмежовувати поняття гібридної війни та агресії взагалі, адже агресія, на їх переконання, знаходиться в основі цієї війни. Зазначені експерти пропонують увести терміни «агресія гібридного типу», «гібридна агресія» та «гібресія».

Їхні висновки є логічними на тлі доповіді начальника Генерального штабу Збройних Сил РФ В. Герасимова, зробленої в лютому 2013 р. на тему «Основні тенденції розвитку форм і способів застосування збройних сил, актуальні задачі військової науки з їх удосконалення». Він зазначив, що у ХХІ ст. простежується тенденція стирання відмінностей між станом війни та миру. Співвідношення невійськових та військових заходів складається при розподілі 4:1 відповідно. Акцент методів протидії зміщується в бік широкого застосування інформаційних заходів [7], серед яких чільне місце займає пропаганда.

На увагу заслуговує також розподіл ознак гібридної війни за трьома рівнями, де фіксуємо *жовтий, помаранчевий і червоний рівні*.

Жовтий рівень:

– мусування в засобах масової інформації суміжної країни (потенційного агресора) проблем сусідньої держави (об'єкта майбутньої агресії) з коментарями про загрози для національної безпеки суміжної країни;

– ініціювання та проведення різноманітних публічних заходів науково-прикладного характеру на резонансну тематику, що вносить розкол у суспільну свідомість.

Помаранчевий рівень:

– різка активізація неурядових організацій, опозиційно налаштованих до влади та які закликають «не словами, а справами» вирішувати проблеми.

Червоний рівень:

– масована інформаційно-психологічна кампанія в ЗМІ суміжної держави, націлена на захист співвітчизників;

– проведення масових заходів під антидержавницькими лозунгами;

– локальні відключення від ефіру державних телевізійних каналів, їх заміна телеканалами країни-агресора [5].

Такі ознаки гібридної війни (чи гібридної агресії) цілковито корелюють з ознаками пропаганди, яка в попередніх публікаціях визначена нами як метод спеціальних інформаційних операцій, що полягає в деструктивному маніпулятивному та відкритому, ідейно-політичному, соціальному, релігійному та іншому впливові (шляхом використання комунікативних технологій, поширення і постійного, глибокого та детального роз'яснення ідей, поглядів, знань, закликів) на особу, групу осіб або суспільство для їх переорієнтації на інші цінності та ідеали й провокування запрограмованих емоцій, підштовхування до вчинення дій із дестабілізації ситуації [2].

З цього випливає, що пропаганда є частиною гібридної війни та зафіксованої експертами Центру глобалістики «Стратегія XXI» гібридної агресії. Саме в межах вказаних явищ відбувається поєднання військових методів з невійськовими, зокрема інформаційно-пропагандистськими.

Звернімо увагу на те, що в межах жовтого рівня гібридної війни зафіксовано також створення та підтримку парамілітарних груп, які регулярно проходять збори, і навіть з ідеологічної та політичної підготовки на території суміжної держави [5]. Саме на рівні такого прикладу й відображене зазначене поєднання – військового та невійськового (інформаційно-пропагандистського) елементів, тобто елементів акту агресії та пропаганди.

Зазначимо, що окупація Автономної Республіки Крим відбулася, безперечно, за російської військової присутності, але вона була б неможлива без тривалої пропагандистської підготовки. О. Белов, Р. Чорний, І. Авдошин, О. Іванов та інші дослідники виділяють такі риси концептів, що уможливили анексію частини території України та наявність зазіхань на територію усієї країни:

- наділення Росії роллю центру тяжіння та стратегічної осі щодо всіх інших країн Євразії, що формують периферію, до якої входить і Україна;

- обґрунтування права РФ на відвоювання чорноморського регіону з опорою на Донецький вугільний басейн та порти; оформлення та постановка завдань виходу Росії до Чорного моря, збирання російських земель й оформлення чітких кордонів на півдні;

- сакралізація держави та процесу територіальної експансії з метою охорони та зміцнення православ'я за межами РФ (передусім в Україні, Грузії, Вірменії), розширення територій та досягнення її гомогенності шляхом насилля і недопущення розвитку самоуправлінських форм, розцінюваних як сепаратистські тенденції;

- обґрунтування принципів і форм геополітичного контролю над територією колишніх Російської імперії та СРСР з урахуванням русифікації, російськомовного населення як опори в справі реінтеграції пострадянського простору;

- вироблення механізмів протидії національним проектам, у тому числі українському, протиставлення їм концепцій невідчужуваних прав людини;

- проектування імперського образу на сприйняття Росії як великої держави безвідносно до конкретної геополітичної і гео економічної ситуації.

На думку вказаних дослідників, таке специфічне озмістовлення історико-ідеологічних образів Росії, популяризація спрощених положень про них у масах сформувало підґрунтя для загарбання території України [8].

Водночас вони поєднують визначення наведених рис пропагандистських механізмів РФ з розглядом положень Статуту ООН, який закріплює дефініцію акту агресії. Відтак пропаганда на практиці є невід'ємною частиною останньої.

Автори оглядового видання «Гібридна війна: Російська Федерація против стран Балтии», розглядаючи аспекти активізації Російською Федерацією агресивних сценаріїв керованого хаосу проти країн Балтії, теж пов'язують їх з інформаційною війною та історико-ідеологічним пропагандистським обґрунтуванням значення цих країн у політиці РФ.

Так, у цьому виданні констатовано, що російські вчені, представники експертного середовища у своїх наукових працях:

– визначають тісну пов'язаність оволодіння Балтією з імперсько-реваншистськими завданнями Російської Федерації, поверненням геополітичних надбань та подальшим ствердженням РФ у всьому пострадянському середовищі;

– порушують питання про перегляд цивілізаційної належності балтійського регіону;

– пропагують невідворотність спільного майбутнього РФ та країн Балтії, російської присутності та домінування в балтійському регіоні;

– розглядають Балтію як:

1) «навколишнє середовище», що підлягає російській оптимізації, поверненню до орбіти РФ, перетворенню в підконтрольну Росії зону, транспарентну у військовому плані, яка б створювала сприятливі транзитні експортно-імпорتنі умови для функціонування російської економіки, обслуговувала зовнішньополітичні та безпекові інтереси РФ;

2) об'єкт «імперського переварювання та підкорення» [9].

Як бачимо, знову ж відбувається розгляд інформаційно-пропагандистського та силового елементів (агресії) гібридної війни як нерозривних частин одного цілого. Таке ж поєднання інформаційної складової, політичного аспекту, економічної компоненти та силових сценаріїв (компонентів акту агресії) гібридної війни вчені фіксують у суспільно-політичному виданні «Гібридна війна Російської Федерації на Балканах». Автори повідомляють про використання на Балканах апробованої сторіччя тому практики інформаційно-пропагандистської роботи Російської імперії: створення мережі засобів масової інформації, які цілеспрямовано освітлюють події в бажаному Росії напрямку, формують альтернативну картину світу, кероване «зомбоване» середовище. Російська пропаганда прагне показати модель взаємин ЄС та Балкан як таку, що передбачає поглиблення корупційних й екстремістських явищ, ріст злочинності та зубожіння населення, «очорнити» моделі суспільного ладу євроатлантичної спільноти [10].

Зауважимо, що про таке поєднання військового аспекту, який міжнародним правом визначений як акт агресії, та невійськових елементів добре розуміють фахівці НАТО.

У відповідь на гібридну війну вони регулярно корегують порядок проведення військових навчань, вносячи до них сценарії керованого хаосу. У штаб-квартирі альянсу у 2016 р. було створено спеціальне розвідувальне відділення, відповідальне за систему раннього попередження.

Особлива увага була приділена зміцненню оборони та стримування. Ці заходи були необхідні для протидії саме військовим загрозам.

Одночасно НАТО визначило необхідність створення власної надійної системи стратегічних комунікацій, потрібної для щоденного просування політичних та оперативних пріоритетів. Окремі союзники альянсу розпочали створення власних національних систем, обумовлених їхніми національними реаліями та пріоритетами [11]. Зокрема, пункт 20 Стратегії національної безпеки України визначив, що для протидії деструктивній пропаганді як ззовні, так і всередині України необхідна цілісна інформаційна політика держави, ефективна система стратегічних комунікацій [1].

Ефективні стратегічні комунікації на рівні країн НАТО були визнаними важливим елементом у боротьбі з пропагандою та дезінформацією. При цьому фахівці Північноатлантичного альянсу чітко відмежовують стратегічні комунікації від пропаганди, зазначаючи, що для боротьби з пропагандою вони не використовують пропаганду, а лише факти та інформацію [11]. Тому зазначене вчергове підтверджує, що пропаганда є явищем загалом суто деструктивним, із негативною конотацією.

Отже, враховуючи це, спеціалісти НАТО, визначаючи загрози колективній обороні, локалізують серед них елементи акту агресії, які поєднують із ворожою пропагандою. Фіксуючи їх у нерозривній єдності, формують узгоджений комплекс заходів протидії.

Правильність такої позиції є цілком логічною на тлі того, що в Російській Федерації інформаційна сфера розглядається як ключовий простір сучасного військового конфлікту [12]. З урахуванням цього, зрощення інформаційно-пропагандистських та військових засобів стало реалією сьогодення.

Таким чином, пропаганда є методом як спеціальних інформаційних операцій, так і акту агресії, зокрема її інформаційної складової. Отже, затребуваним є закріплення в положеннях Статуту ООН серед силових елементів акту агресії, а також складових зовнішньої інформаційної агресії.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

2. Гребенюк А. В. Антиукраїнська пропаганда: актуальні проблеми визначення поняття та риси. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: тези доповідей наук.-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2021 р.)*. Київ : НА СБУ, 2021. С. 24–26.

3. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 296 с.

4. Петрик В. М., Остроухов В. В. та ін. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. Київ : Росава, 2006. 208 с.

5. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Киев : Центр глобалистики «Стратегия XXI», 2016. 62 с.

6. Денисов В. Н. Агресія (міжнародне право). *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.

7. Основные тенденции развития форм и способов применения ВС, актуальные задачи военной науки по их совершенствованию. URL: [www.vpk-news.ru/articles/14632](http://vpk-news.ru/articles/14632).

8. Ідеологічне та квазіправове обґрунтування Російською Федерацією анексії Автономної Республіки Крим / упоряд.: О. Ф. Белов, С. С. Кудінов, В. М. Гребенюк та ін. Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. 284 с.

9. Гибридная война: Российская Федерация против стран Балтии: обзорное издание / сост.: С. Л. Фальченко, В. Н. Гребенюк. 2-е изд., пер. с укр. Киев : НА СБУ, 2020. 168 с.

10. Золотухін Д. Ю., Гребенюк В. М., О. Ю. Іванов. Сучасні напрями гібридної війни Російської Федерації у балканському регіоні. *Гібридна війна Російської Федерації на Балканах: суспільно-політичне видання*. Ч. 2. Київ : НА СБУ, 2020. 260 с.

11. Маронкова Барбора. НАТО в новому середовищі гібридної війни. URL: <https://ukraine-analytica.org/author/barbora-maronkova/>.

12. Russia Military Power 2017, «Defence Intelligence Agency», 28 June 2017. URL: www.dia.mil.access.

References

1. Stratehiiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 vid 14 veresnia 2020 roku [National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine № 392 / 2020 of September 14, 2020]. (2020). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].

2. Hrebeniuk, A. V. (2021). Antyukrainska propahanda: kharakterni rysy ta poniattia [Anti-Ukrainian propaganda: characteristics and concepts]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsijnoiu bezpekoiu derzhavy: tezy dopovidej*

naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 26 bereznia 2021) – Current Issues of Information Security Management of the State: Abstracts of Reports of the Scientific-Practical Conference (Kyiv, March 21, 2021). Kyiv [in Ukrainian].

3. Onyshchenko, O., Horovyi, V., Popyk, I. (2014). Natsionalni informatyini resursy yak intehratyvnyi chynnyk vitchyznianoho sotsiokulturnoho seredovyscha [National information resources as an integrative factor of the domestic socio-cultural environment]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Petryk, V. M., Ostroukhov, V. V. et.al. (2006). Suchasni tekhnolohii ta zasoby manipuliuvannia svidomistiu, vedennia informatsiinykh viin i spetsialnykh informatsiinykh operatsii: navchalnyi posibnyk [Modern technologies and means of manipulating consciousness, waging information wars and special information operations: a textbook]. Kyiv: Rosava [in Ukrainian].

5. Gibressiya Putina. Nevoennye aspekty vojn novogo pokoleniya [Putin's hybrassion. Non-military aspects of the new generation of wars]. (2016). Kiev: Centr globalistiki «Strategiya XXI» [in Russian].

6. Denysov, V. N. (2016). Ahresiia (mizhnarodne pravo) [Aggression (international law)]. *Velyka ukrainska entsyklopediia – Great Ukrainian Encyclopedia*. Retrieved from <https://vue.gov.ua/> [in Ukrainian].

7. Osnovnye tendencii razvitiya form i sposobov primeneniya VS, aktualnye zadachi voennoj nauki po ih sovershenstvovaniyu [The main trends in the development of forms and methods of using the Armed Forces, urgent tasks of military science for their improvement]. (2013). Retrieved from www.vpk-news.ru/articles/14632 [in Russian].

8. Bielov, O. F. Kudinov, S. S. Hrebenuk, V. M. (Ed). (2017). Ideolohichne ta kvazipravove obhruntuvannia Rosiiskoiu Federatsiieu aneksii Avtonomnoi Respubliky Krym [Ideological and quasi-legal substantiation of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation]. Kyiv: Nats. akad. SBU [in Ukrainian].

9. Falchenko, S. L. Grebenyuk, V. N. (Ed). (2020). Gibridnaya vojna: Rossijskaya Federaciya protiv stran Baltii: obzornoe izdanie [Hybrid war: the Russian Federation against the Baltic states: an overview edition]. Kyiv: NA SBU [in Russian].

10. Zolotukhin, D. Iu. Hrebenuk, V. N., Ivanov, O. Iu. (2020). Suchasni napriamy hibrydnoi viiny Rosiiskoi Federatsii u balkanskomu rehioni [Modern directions of the hybrid war of the Russian Federation in the Balkan region]. *Hibrydna viina Rosiiskoi Federatsii na Balkanakh: suspilno-politychne vydannia – The Hybrid War of the Russian Federation in the Balkans: a Socio-Political Publication, 2*. Kiev: NA SBU [in Ukrainian].

11. Maronkova, Barbora. (2018). NATO v novomu seredovyschchi hibrydnoi

viiny. Retrieved from <https://ukraine-analytica.org/author/barbora-maronkova/> [in Ukrainian].

12. Russia Military Power 2017, «Defence Intelligence Agency», 28 June 2017. Retrieved from www.dia.mil.access [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Alla Hrebeniuk,

PhD (Philology), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: alla7997@meta.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8703-3432>

Scopus Author ID: 57222149559

Propaganda: a Method of Special Information Operations or an Act of External Information Aggression?

The article is focused on clarifying the issue: is propaganda one of the methods of special information operations or the act of external information aggression. It is stated that attribution of propaganda to the act of aggression and these concepts delimitation at the level of international law as well, are debatable. The normative uncertainty of the act of external information aggression has been clarified.

The scientific sources and works of experts in the field of counteraction destructive propaganda which concern the subject of our research, are reviewed. It is proved that domestic scholars attribute propaganda to the methods of special information operations and the act of external information aggression. It is established that researchers who deal with the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, the Baltic States, the Balkans, record a combination of threats of information and propaganda character with the threats lying in the plane of the act of aggression.

NATO's conceptual views on the needs of collective defense in modern conditions have been studied. It was found out that the alliance's specialists have built a complex for counteracting hybrid warfare both in the military sphere and in the sphere of propaganda, with the help of a system of strategic communications. It is proved that this approach had become relevant due to the considering of information sphere by the Russian military specialists as a key space of modern military conflict. It is proposed to include propaganda in the methods of both special information operations and the act of external information aggression, and to refine the provisions of the UN Charter by enshrining propaganda among the elements of the act of aggression and as an act of external information aggression.

Keywords: propaganda, special information operations, act of external information aggression, act of aggression, methods of special information operations and act of external information aggression.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.075>

УДК 025.7/.9-028.27-021.414:159.96:616.89-008.44-085.851

Світлана Горова,

доктор наук із соціальних комунікацій, психолог,
старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕК У ЗМІЦНЕННІ САМОСВІДОМОСТІ КОРИСТУВАЧІВ У СТРЕСОВІ ПЕРІОДИ ЖИТТЯ

Інформаційні процеси останніх десятиріч, пов'язані з масовою комп'ютеризацією всіх сфер суспільного життя та розвитком електронних інформаційних технологій, стрімко впливають на сучасну людину, її соціально-психологічну сферу та соціокультурне оточення. Глобальна інформатизація, у тому числі її активізація в бібліотечній сфері, забезпечуючи доступ якомога ширшій аудиторії користувачів до наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, створює умови для масового інфотворення у сфері електронних ресурсів, розвитку міжособистісного спілкування, сприяє її зростаючому самовиявленню в інформаційній сфері в порівнянні з будь-якими раніше відомими періодами в її існуванні. Проте зі збільшенням обсягів інформації в користувача збільшується також число фобій, найближчих до чуттєвої сфери і продукованих найближчому оточенню через інформаційні процеси. Водночас раціональне сприйняття оточуючої дійсності потребує вдумливого підходу, певних знань, критичного осмислення фактів, і часто цей процес відстає від сфери емоційного реагування.

Якщо говорити про електронні інформаційні ресурси, то вони насамперед можуть продукувати стрес, однак досі неефективно використовують наявні широкі можливості для його нівелювання, для формування суспільного оптимізму. Такий оптимізм при використанні електронних інформаційних ресурсів формується при спілкуванні в соціальних мережах із близькими і рідними людьми, друзями, при появі нових соціальних контактів, що стають базою для позитивних психологічних орієнтирів.

Нові електронні інформаційні технології створюють можливості для відродження ментальних ресурсів самосвідомості і використання їх в інформаційному подоланні стресових явищ. При цьому треба підкреслити, що активізація

процесу циркуляції інформації в суспільстві та необхідність її організації для використання в суспільнозначимих цілях, а також у боротьбі із зумисними негативними інформаційними впливами в межах інформаційних воєн, спричинює нові суспільні запити для трансформації бібліотечних установ як центрів зберігання і організації використання інформаційних ресурсів у новій інституційній якості боротьби зі стресами. Вони можуть бути використані для своєрідної інформаційної терапії в складних життєвих ситуаціях.

Ключові слова: інформація, стрес, соціальні мережі, маніпулятивні технології, бібліотечні установи.

Постановка проблеми. Розвиток і ускладнення сучасного суспільного життя нерозривно пов'язані з розвитком нових інформаційних технологій. У наш час електронні інформаційні технології завдяки глобальній інформатизації вперше зумовили виробництво інформації за обсягами значно більшими від потреб у конкретній суспільній діяльності. Цей процес, з одного боку, пояснюється широким доступом населення до процесу інфотворення, розвитку горизонтальних форм спілкування, з іншого – він створює надлишкові обсяги інформаційної циркуляції, інформаційних обмінів, у яких конкретному користувачеві все важче зорієнтуватися. Ця складність може створювати надмірні навантаження в складних життєвих ситуаціях, що потребують оперативних і адекватних рішень. Вона може провокувати складні стресові ситуації. Нейтралізація таких стресів може бути здійснена підбором відповідної інформації. І кваліфіковані поради в цьому пошуку можна отримати в сучасних бібліотечних установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На нинішньому етапі розвитку суспільної свідомості з'являється ще одна причина виникнення стресових ситуацій. Вона пов'язана з чималим тиском на людську свідомість зростаючих обсягів електронної інформації різного виду якості та достовірності, при цьому часто необхідно прийняти швидкі й безпомилкові рішення через важливі життєві проблеми.

У науковій думці набував актуальності суспільний запит на адаптацію до нового інформаційного суспільства. Так, закономірності цивілізаційного розвитку в умовах нового інформаційного суспільства були розглянуті в роботі Р. Абдеева, що стосувалася прояву філософії інформаційної цивілізації [1]. Практичні аспекти суспільної проблеми, пов'язаної з освоєнням гігантських, всезростаючих обсягів продуктованих суспільством інформаційних ресурсів, розглядав Д. Ланде [2]. Етап електронних технологій у глобальному розвитку систем масової комунікації став

предметом дослідження О. Зернецької [3]. Важливим науковим доробком, пов'язаним із організацією електронних ресурсів у сучасній бібліотеці слугує праця К. Лобузіної [4].

Протягом останніх років чимало вітчизняних дослідників звертають увагу на інформаційний чинник участі в стресових ситуаціях [5, 6]. Однак питання, пов'язані з організацією інформаційної допомоги бібліотеками в нейтралізації суспільних стресів у публікаціях не розглядалися.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних інформаційних процесів привертають увагу прояви негативного інфотворення, такого, що не відповідає дійсності, популяризація та поширення небезпечних інформаційних продуктів через сайти та соціальні мережі, що об'єктивно шкодить суспільству. До таких повідомлень належить неправдива інформація, матеріали, що входять в основу маніпулятивних технологій, пов'язаних у нашому суспільстві, насамперед, із політичною діяльністю, сугестивними впливами для досягнення неправомірних, шкідливих для особи цілей.

Наразі ситуація посилюється та ускладнюється наявністю в значній частини громадян стресового стану, спричиненого війною. За визначенням В. Бодрова «психологічний стрес – своєрідна форма відображення суб'єктом складної, екстремальної ситуації, у якій він знаходиться. Специфіка психічного відображення обумовлюється процесами діяльності, особливості яких (їх суб'єктивна значущість, інтенсивність, тривалість протікання) значною мірою визначаються вибраними або прийнятими цілями, досягнення яких є змістом мотивів діяльності. У процесі діяльності мотиви “наповнюються” емоційно, поєднуються з інтенсивними емоційними переживаннями, які виконують особливу роль у виникненні й протіканні стану психічної напруженості» [7].

Спеціалісти розрізняють два види стресу – гострий та хронічний. Перший може бути викликаний раптовою драматичною подією (скажімо, вторгненням Росії на територію України). Тіло людини виділяє адреналін, який тимчасово прискорює дихання, серцебиття, підвищує артеріальний тиск. Подібна реакція називається «бийся або втікай», і зумисна відсутність активних фізичних дій при цьому виснажує організм. Якщо драматична подія триває понад два тижні, стрес вважається хронічним. Тривалий високий тиск крові збільшує ризик серцевого нападу або інсульту [8].

Реакція на стрес спрямована на захист людини, втім режим готовності може бути шкідливим для здоров'я. У відповідь на несприятливу подію в тілі виробляється гормон кортизол, високі рівні якого протягом тривалого часу можуть призводити до підвищення рівнів холестерину,

тригліцеридів, цукру та тиску крові – усе це є факторами ризику серцево-судинних захворювань. Зокрема, це доводять дослідження науковців із Лундського університету в Швеції. Дослідження науковців зі США показують, що стрес також може викликати зміни, які сприяють накопиченню бляшок в артеріях, підвищуючи ризик інсульту [9].

Сучасна медицина не заперечує, що більшість захворювань виникають на тлі стресу і негативних переживань. Серед них такі:

1. Артеріальна гіпертензія

Хвороба небезпечна безсимптомним перебігом, адже симптоми проявляються лише під час гіпертонічних кризів (головний біль, запаморочення, біль у грудях, відчуття страху).

Основною клінічною ознакою хвороби є тривале і стійке підвищення артеріального тиску внаслідок стресів.

2. Виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки

Це одне з найпоширеніших у світі захворювань, від якого страждають приблизно 15–20% дорослого населення планети.

3. Ревматоїдний артрит

Це системне захворювання сполучної тканини з переважним ураженням дрібних суглобів. Вперше може проявитися після важкого фізичного навантаження, емоційного шоку, втоми.

4. Гіпертиреоз та тиреотоксикоз

Ці хвороби щитоподібної залози нерідко викликають занепокоєння, дратівливість, психомоторне збудження, труднощі з увагою та зосередженням, безсоння.

5. Бронхіальна астма

Причина хвороби – неможливість висловити свої негативні емоції природним способом, наприклад, за допомогою сліз. Ситуація ускладнюється тим, що для астматиків зазвичай характерна сильна емоційність і низька стресостійкість.

Вони постійно пригнічують внутрішній негатив, а той усе-таки намагається вийти назовні бронхіальним спазмом.

6. Нейродерміт

Належить до захворювань нейрогенно-алергічного характеру і проявляється шкірними висипаннями.

7. Міалгічний енцефаломієліт

Простіше кажучи – це синдром хронічної втоми. Раніше цей синдром, жертви якого відчувають нестачу енергії навіть при мінімальних навантаженнях і часто стають ізольованими від суспільства, вважався одним із різновидів істерії.

Пацієнтам рекомендувалося пройти курс психоаналізу, щоб опрацювати витіснення емоційних травм, які нібито проявляються занепадом сил та іншими фізіологічними симптомами [10].

Тут слід звернути увагу на дослідження соціологічної групи «Рейтинг» щодо соціальної психологічної ситуації громадян України в нинішній час. Як показує опитування, війна приголомшливо впливає на психологічний стан людини, всі по-різному переносять такий рівень стресу й по-різному намагаються адаптуватися (див. рисунок). Основні шляхи адаптивних трансформацій визначаються по лініях:

- життєва позиція людини;
- інтенсивність негативних емоцій;
- особливості комунікації з іншими особами під час війни, з авторитетним джерелами інформації;
- реагування чуттєвої сфери: наскільки війна спричинила руйнування звичного способу життя і принесла страждання.

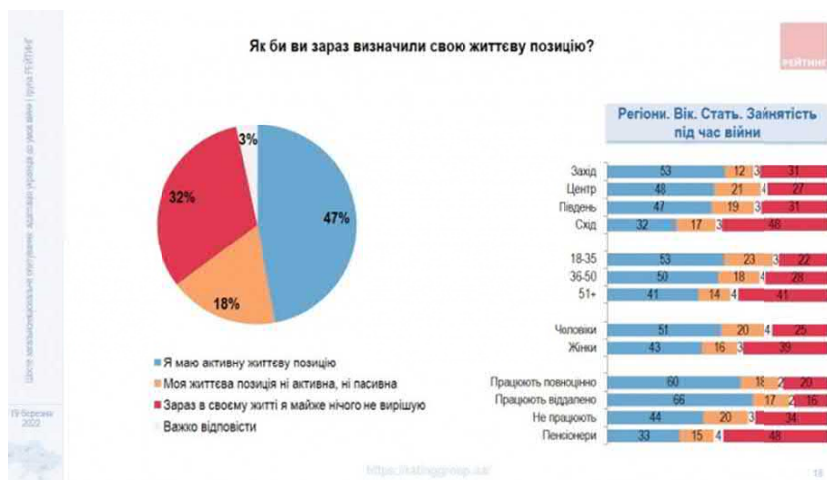

Рис. Як би ви зараз визначили свою життєву позицію?

Джерело: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/25/7334501/>

Активна життєва позиція забезпечує більший рівень впевненості у власних силах щодо подолання життєвих труднощів, нижчий рівень негативних емоцій та тривоги, більше можливостей швидкої адаптації, збереження комунікації, можливостей частково зберігати або частково відновлювати звичний спосіб життя.

Проте менше половини опитаних сьогодні мають активну життєву позицію. Третина громадян стверджує, що наразі у своєму житті майже нічого не вирішують. Серед мешканців Сходу України таких майже половина.

Найбільш активна життєва позиція зберігається в молоді, чоловіки також більш проактивні, ніж жінки [11].

Варто зазначити, що наявність стресу в людей сьогодні сприяє також розвитку колективного самонавіювання. Таке самонавіювання користується значним довір'ям, оскільки твориться в середовищі знайомих, часто доброзичливо налаштованих людей, хоча й малокомпетентних у значенні несподіваних суспільних змін. У такий спосіб навіювання ґрунтується часто на щирій, але необ'єктивній, емоційно забарвленій інформації. Серед дослідників поширена думка, що маніпуляція можлива тільки через незрозуміння, недостатньо адекватне усвідомлення індивідами їхніх власних раціональних інтересів, внутрішніх мотивів і шляхів їх реалізації. Це незнання дає одним індивідам можливість використовувати інших за допомогою маніпуляції, створення ілюзорних цілей і фіктивних методів їх досягнення. Іншими словами, маніпуляція примушує індивідів робити вибір, не вигідний їм, але вигідний маніпуляторам [12].

Оскільки людина не бачить повну картину дійсності, то її прогалини замальовуються, фальсифікуються маніпулятором. У результаті з'являється перекручена картина реальності, у якій створюються уявні цілі, помилкові шляхи до реалізації справжніх мотивів. У такий спосіб маніпульовані дають змогу маніпуляторам використовувати свої життєві та соціальні ресурси для отримання останніми первинних цінностей.

Аналізуючи основні методи маніпулювання, які використовуються в соціальних мережах, варто згадати думку Г. Почепцова, який наголошує на тому, що сьогодні інформаційні війни, перш за все, ведуться за допомогою інтелектуального інструментарію, а соціальні мережі є безпосереднім середовищем для їх використання. Також він звертає увагу на створення нового методу впливу на громадську думку, що отримав назву мікротаргетингу і полягає в публікації персоналізованих повідомлень на рівні окремої людини для привернення її уваги та завоювання прихильності [13].

При цьому Б. Ковалевич серед основних моделей ведення інформаційних війн у соціальних мережах виділяє такі: модель мережових атак, модель із залученням користувачів-волонтерів, модель тотального блокування [14].

Техніка мережевих атак є складною в плануванні і передбачає створення своєрідної завіси у вигляді оманливих повідомлень чи інформації, яка провокує конфлікти між учасниками соціальної мережі.

Інша модель полягає в залученні користувачів-волонтерів, які ведуть запеклі дискусії в обговореннях, пишуть коментарі, а також публікують замітки, повідомлення, що критикують чи підтримують певні дії, висвітлюють їх під «необхідним» маніпулятору кутом зору. Оскільки Росія не має в Україні власних (підконтрольних) медіа, головне поле її пропагандистських дій зосереджується на полі соціальних мереж. Створюються конкретні диверсійні групи з відповідним контентом, наприклад: «Владимир Путин... лидер всего мира» (<https://www.facebook.com/groups/623857548397485>) та ін. Також відбуваються спроби хакерських атак. Показовим прикладом слугує злам російськими хакерами стрічки новин в ефірі «Україна 24» та запуск фейкової «заяви» В. Зеленського про капітуляцію.

Третя модель – тотальне блокування. Усі популярні соціальні мережі дають змогу блокувати користувачів, дії яких заважають чи ображають інших користувачів. Якщо ж користувач публікує неприйнятну для маніпулятора інформацію, то цю проблему можна вирішити через блокування профілю цього відвідувача соціальної мережі чи групи. Така практика також характерна для російських соцмереж. При цьому можна погодитися й з думкою К. Крайнової про те, що технології маніпуляції, застосовувані в інтернет-комунікаціях, копіюють технології традиційних ЗМІ: це і «спрощення проблеми», і «наклеювання ярликів», і використання «стверджувальних заяв», тем, які лякають, повідомлень, які відволікають увагу від важливої політичної проблеми, зменшують значущість теми та ін. [15]. Однак чимала кількість інформації, яка щодня продукується в інтернеті, в несистематизованому вигляді ускладнює для адресата пошук смислового значення переданого повідомлення, а це відкриває нові можливості для маніпулювання. Водночас у соціальних мережах маніпулятор подає інформації дрібними порціями і в «потрібній» тональності і, таким чином, не дозволяє користувачеві ефективно її проаналізувати та осмислити.

У цьому контексті з урахуванням того, що маніпуляційні технології в соціальних мережах повторюють або переплітаються з технологіями маніпулятивного впливу в традиційних ЗМІ, зазначимо, хоча й з певними застереженнями, дієвість маніпуляційних прийомів на внутрішній світ людини, визначених С. Кара-Мурзою [16].

При цьому зауважимо, що сьогодні в боротьбі зі стресами повною мірою не використовується інформаційна сфера. На жаль, вона вже навчи-

лася продукувати стрес, але інформаційні технологи досі неефективно використовують наявні в електронних ресурсах широкі можливості для його нівелювання, для формування суспільного оптимізму, патріотизму та бойового інформаційного контрнаступу в умовах інформаційної війни. Нові електронні інформаційні технології створюють можливості для відродження ментальних ресурсів самосвідомості і використання їх в інформаційному подоланні стресових явищ. Так, завдяки інформаційній сфері відбувається важливе спілкування в соціальних мережах із близькими і рідними людьми, з'являються нові контакти та можливості для позитивних психологічних орієнтирів.

Зауважимо, що активізація процесу циркуляції інформації в суспільстві та необхідність її організації для використання в суспільно значимих цілях, а також у боротьбі із зумисними негативними інформаційними впливами в межах інформаційних воєн, зумовлює об'єктивні процеси трансформації бібліотечних установ як центрів зберігання і організації використання інформаційних ресурсів у новій інституційній якості. А також і в поширенні «інформації про інформацію». Є ще одна перевага в посиленні руху інформації – сприяє вдосконаленню суспільної орієнтації в стрімко зростаючих обсягах сучасної інформації та в ефективному управлінні процесом відбору якісного, корисного в національному розвитку ресурсу [17]. Такий ресурс має бути ефективно використаний у забезпеченні психологічної стійкості суспільства в періоди серйозних випробувань, нейтралізації негативних впливів стресових ситуацій.

Стратегічні завдання розвитку бібліотек, пов'язані із розвитком особи в оновлювальному суспільстві зумовлюються всезростаючою чисельністю викликів, пов'язаних із проблемами людини як біологічної особи, так і в процесі соціальних структуризацій, у тому числі й тих, що пов'язані зі стресовими ситуаціями в сучасному швидкоплинному, постійно збагачуваному несподіваними викликами житті. Розв'язання всіх стратегічних проблем сучасності неможливе без упорядкування, організації ефективного керівництва інформаційними ресурсами. При цьому проблем розвитку стає все більше, інформаційні ресурси зростають у величезних обсягах. І навіть на загальносуспільному рівні управління ними, ефективне використання їх в інтересах суспільства стає все більш проблемним і теж може призводити до стресових ситуацій, насамперед на рівні окремої індивідуальності.

Таким чином, включаючись у процес вивчення обсягів сучасних електронних інформаційних ресурсів, здійснюючи активний відбір корисних для суспільства джерел інформації, бібліотечні установи мають

найперше орієнтуватися на запити основних категорій користувачів, пов'язаних з актуальною проблематикою суспільного розвитку. В умовах воєнного протистояння, затяжної інформаційної війни з Росією саме стресові чинники створюють чималі проблеми для суспільства. Тож, досліджуючи цю надважливу суспільну проблему, ми дійшли такого **висновку**: саме бібліотечні установи своїми інформаційними можливостями можуть суттєво впливати на психологічну обстановку.

По-перше, їх працівники мають уважно вивчати найгостріші проблеми, що хвилюють співгромадян і стають джерелами вразливих стресів у суспільстві.

По-друге, вони мають уважно проаналізувати зміст своїх традиційних фондів, як спеціальних, так і художніх, що можуть бути придатними для нейтралізації стресових проявів серед громадян.

По-третє, інформаційні працівники бібліотек мають проаналізувати основні масиви електронної інформації, пов'язаної із актуальною соціально-психологічною проблематикою, джерелами виникнення стресових сплесків і своєчасно купірувати їх позитивною інформацією.

По-четверте, в розвитку сучасної бібліотечної діяльності суттєвого значення набуває вдосконалення інформаційної функції бібліотек, трансформація її в інформаційно-аналітичну з розвитком власних продуктів (інформаційних журналів, бюлетенів та ін. видань) для відсіювання шкідливої, неправдивої інформації, що має істотно вплинути на зменшення стресів у читачів.

Ефективність зазначеної роботи бібліотечних установ зростатиме при умові широкої співпраці з місцевими громадськими організаціями, управлінськими структурами, науковцями. Спільна робота в боротьбі зі стресовими ситуаціями серед громадян у такі складні періоди життя, як подолання пандемії, боротьба з ворогом в умовах агресії тощо сприятиме оздоровленню соціально-психологічного клімату, піднесенню патріотизму, згуртованості громадян у боротьбі з суспільними небезпеками.

Список бібліографічних посилань

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. М. : ВЛАДОС, 1994.
2. Ландэ Д. В. Поиск знаний в Интернет. Профессиональная работа / пер. с англ. М. : Вильямс, 2005.
3. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. Київ : Освіта, 1999.

4. Лобузін К. Технології організації знаннєвих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012.
5. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016.
6. Панченко О. А. Кабанцева А. В. Людська психіка в інформаційній небезпеці. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/41.pdf.
7. Бодров В. А. Роль личностных особенностей в развитии психологического стресса. Психические состояния. СПб. : Питер, 2000. С. 151.
8. Люди з хворобами серця під час війни. Як боротися зі стресом та говорити з рідними із групи ризику. URL: <https://suspilne.media/219658-ludi-z-hvorobami-serca-pid-cas-vijni-ak-borotisa-zi-stresom-ta-govoriti-z-ridnimi-iz-grupi-riziku/>.
9. Life-style intervention at the worksite—reduction of cardiovascular risk factors in a randomized study. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11266148/#affiliation-1>.
10. Львова І. Сім захворювань, викликаних стресом. 2018. URL: <https://tokar.ua/read/25017>.
11. Як війна впливає на українців, їхню роботу та надії на майбутнє. Дослідження. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/25/7334501/>.
12. Зубчик О. А. Політична маніпуляція і проблема відповідальності влади та ЗМІ. *Парадигма творення в сучасній науці: на шляху до інтегрованого світогляду : матеріали наук.-прак. конф. (Острог, 2009)*. Острог, 2009. Вип. 1. С. 19–208.
13. Почепцов Г. Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>.
14. Ковалевич Б. В. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. *Грані*. 2014. № 4 (108). С. 118–121.
15. Крайнова К. А. Интернет как средство политической манипуляции в современном политическом управлении. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/internet-kak-sredstvo-politicheskoy-manipulyatsii-v-sovremennom-politicheskom-upravlenii>.
16. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М., 2005. С. 715–719.
17. Горова С. В. Бібліотечні установи у задоволенні потреб користувача інформаційного суспільства. *Sciences of Europe*. Прага, 2017. № 20 (20). Т. 4. С. 63–79.

References

1. Abdeev, R. F. (1994). *Filosofiya informacionnoj civilizacii* [Philosophy of information civilization]. Moscow: VLADOS [in Russian].
2. Lande, D. V. (2005). *Poisk znanij v Internet. Professionalnaya rabota* [Search for knowledge on the Internet. Professional work]. Moscow: Williams [in Russian].
3. Zernetska, O. V. (1999). *Hlobalnyj rozvytok system masovoi komuni-katsii i mizhnarodni vidnosyny* [Global development of mass communication systems and international relations]. Kyiv: Education [in Ukrainian].
4. Lobuzina, C. (2012). *Tekhnolohii orhanizatsii znannievvykh resursiv u bibliotечно-informatsijnij diialnosti* [Technologies of organization of knowledge resources in library and information activities]. Kyiv [in Ukrainian].
5. *Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini* [National report on the state and prospects of education in Ukraine]. (2016). V. Kremen (Ed). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
6. Panchenko, O. A. Kabantseva, A. V. (2020). *Liudska psykhyka v informatsijnij nebezpetsi* [The human psyche is in informational danger]. Retrieved from http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/41.pdf [in Ukrainian].
7. Bodrov, V. A. (2000). *Rol lichnostnyh osobennostej v razvitii psi-hologicheskogo stressa. Psihicheskie sostoyaniya*. [The role of personality traits in the development of psychological stress]. St. Petersburg: Peter [in Russian].
8. *Liudy z khvorobamy sertsia pid chas viiny. Yak borotysia zi stresom ta hovoryty z ridnymy iz hrupy ryzyku* [People with ailments of the heart at the hour of war. How to fight with stress and speak with relatives from the risk group]. (2022). Retrieved from <https://suspilne.media/219658-ludi-z-hvorobami-serca-pid-cas-vijni-ak-borotisa-zi-stresom-ta-govoriti-z-ridnimi-iz-grupi-riziku/> [in Ukrainian].
9. *Life-style intervention at the worksite–reduction of cardiovascular risk factors in a randomized study*. (2022). Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11266148/#affiliation-1> [in English].
10. Lvova I. *Sim zakhvoriuvan, vyklykanykh stresom* (2018). [Seven diseases caused by stress] Retrieved from <https://tokar.ua/read/25017> [in Ukrainian].
11. *Yak viina vplyvaie na ukrainsiv, yikhniu robotu ta nadii na maibutnie. Doslidzhennia*. [How the war affects Ukrainians, their work and hopes for

the future. Research]. (2022). Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/03/25/7334501/> [in Ukrainian].

12. Zubchuk, O. A. (2009). Politychna manipuliatsiia i problema vidpovidalnosti vlady ta ZMI [Political manipulation and the problem of responsibility of the government and the media]. *The paradigm of creation in modern science: on the way to an integrated worldview: Naukovo-praktychna konferentsiia (Ostroh, 2009) – Scientific-Practical Conference (Ostroh, 2009), 1*, 19–208. Ostroh [in Ukrainian].

13. Pocheptsov, H. H. (2014). Informatsiina viina yak intelektualna viina. [Information warfare as an intellectual war]. Retrieved from <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303> [in Ukrainian].

14. Kovalevych, B. V. (2014). Sotsialni merezhi yak novyi instrument vedennia informatsiinykh viin u suchasnomu sviti [Social networks as a new tool for information warfare in the modern world]. *Hrani – Faces, 4* (108), 118–121. Kyiv [in Ukrainian].

15. Krajnova, K. A. Internet kak sredstvo politicheskoy manipulyacii v sovremennom politicheskom upravlenii. [The Internet as a means of political manipulation in modern political management]. Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/internet-kak-sredstvo-politicheskoy-manipulyatsii-v-sovremennom-politicheskom-upravlenii> [in Russian].

16. Kara-Murza, S. G. (2005). Manipulyaciya soznaniem [Manipulation of consciousness]. Moscow [in Russian].

17. Horova, S. V. (2017). Bibliotechni ustanovy u zadovolenni potreb korystuvacha informatsiinoho suspilstva [Library institutions in meeting the needs of the user of the information society]. *Sciences of Europe. Vol. 4, 20* (20), 63–79. Praha [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022.

Svitlana Horova,

Dr. Sci. (Social Communications), Psychologist, Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: gorova.s@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0151-0128>

Libraries Electronic Resources and Strengthening Users' Self-awareness in Life Stressful Periods

The information processes of recent decades, associated with the mass computerization of all public life spheres, the development of electronic information technology, have a growing impact on modern human being, one's socio-psychological sphere

and socio-cultural environment. Global informatization, including the way it displays itself in the activation of library sphere, providing access for a wider audience to access available information resources, ensures mass information creation in the field of electronic resources, development of interpersonal communication, promotes its growing self-expression in the information sphere incomparable to any previously known periods in its existence. However, with the increase in the amount of information – also increases the number of user's phobias, closest to the sensory sphere and produced by the immediate environment through information processes. At the same time, the rational perception of the surrounding reality requires a thoughtful approach, some knowledge, critical understanding of the facts and often this process lags behind the sphere of emotional response.

Electronic information resources can primarily produce stress in their volume, but still ineffectively use the wide range of opportunities to reduce it, to form social optimism. Such optimism in the use of electronic information resources could be formed due to communication in social networks, with relatives and friends, via setting new social contacts, which become the basis for positive psychological guidelines.

New electronic information technologies create opportunities for the revival of mental resources of self-awareness and their use in information overcoming stressful phenomena. At the same time, it should be emphasized that the intensification of information circulation in society and the need to organize it for social purposes, as well as in the fight against intentional negative information influences in information wars, cause new public demands for transformation of libraries as storage and organization of the use of information resources in the new institutional quality of stress management. Library resources could be used for a kind of information therapy in one's difficult life situations.

Keywords: information, stress, social networks, manipulative technologies, libraries.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.088>
УДК 027.54(474):025.5:655.4/.5]-048.35

Тетяна Дубас,

кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: t.dubas60@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1690-8297>

Web of Science Researcher ID: AIC-6378-2022

НАЦІОНАЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ КРАЇН БАЛТІЇ: ДОСВІД ВИРОБНИЦТВА БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ

Стаття присвячена актуальним питанням видавничої діяльності національних бібліотек країн Балтії. На прикладі видавничої діяльності Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Мажвідаса, Національної бібліотеки Латвії, Національної бібліотеки Естонії розглянуто особливості виробництва видавничих продуктів у процесі забезпечення інформаційних потреб користувачів. Акцентовано увагу також на проєктах і перспективах розвитку національних бібліотек. Показано місце національних бібліотек у сучасній інфраструктурі бібліотечно-бібліографічних установ. Виявлено, що зазначені бібліотеки ведуть активну дослідницьку діяльність, результати якої оприлюднюються та публікуються зокрема в наукових виданнях власного виробництва. Дослідження стосуються бібліотечної системи держав: їх історичний розвиток, нинішній стан, історія національної бібліотеки з погляду розвитку людства й технологій, зміни видавничої системи. З'ясовано, що якість видань забезпечується міжнародними редакційними колеґіями, до складу яких входять дослідники з Литви, Латвії, Естонії та інших країн, спеціалісти у відповідних галузях.

Ключові слова: національні бібліотеки, видавнича діяльність, електронні видання, бібліотечні продукти, вебсайт.

Актуальність проблеми. У період інформатизації, в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій бібліотечна система зазнає суттєвої зміни моделі. Нова модель означає трансформацію бібліотеки з бібліотеки, що працює на базі книжкового фонду та традиційного довідково-пошукового апарату, у бібліотеку, яка має фонд у цифровому форматі та повний комплекс інформаційно-комп'ютерних технологій. Формується

модель бібліотеки, коли вона стає і виготовлювачем, і видавцем. У фокусі нашої уваги національні бібліотеки, що нині активно розвивають власну видавничу діяльність, спостерігається зростання темпів збільшення кількості електронних продуктів, друкованих видань, що посилюють роль бібліотеки як суб'єкта інформаційних відносин. Водночас прискорення процесу інформатизації суспільства створило нові умови діяльності бібліотек у світі, що швидко змінюється. Розпочалася трансформація бібліотек від книгосховищ до бібліотечно-інформаційних центрів, зросли темпи подолання стереотипів та традиційного консерватизму бібліотечної справи [1, с. 12].

У діяльності національних бібліотек країн Балтії проявляється та сама закономірність – старі традиційні ресурси залишаються, але з'являються нові технології, розвивається видавнича діяльність. Про це теоретично йдеться у нас, в Україні, але підтверджується і теоретично у країнах Балтії. Вчені не тільки писали на цю тему, а й досліджували її практично. Зазначимо, що поряд із традиційним бібліотечним обслуговуванням бурхливо розвивається і електронне. Так, В. Грігас і Д. Жімеліс (Vincas Grigas, Darius Žiemelis) зазначали, що у 2020 р. Національна бібліотека імені Мартінаса Маждасаса оновила стратегію видання наукових журналів та поширення їх змісту. Одним з результатів цього оновлення стала поява нового періодичного наукового журналу «Релевантне завтра» (лит. Aktualu rytoj), а саме його том 1(19). Журнал не лише продовжує традицію наукового видання Національної бібліотеки, але також знаменує його оновлення, видається в електронному вигляді [2].

Р. Варнієне-Янссен та Ю. Купрієне (Regina Varnienė-Janssen, Jūratė Kurpienė) у своєму дослідженні визначили напрями, цілі й методологічні можливості впровадження парадигми пов'язаних відкритих даних у бібліотечному секторі. Ними проаналізовано найкращі практичні ініціативи пов'язаних відкритих даних, реалізовані в закордонних бібліотеках, що підтверджують важливість інвестування в інтегровані інформаційні послуги [3].

М. Апеніте (Mārite Apenīte) констатує, що бібліотекам потрібно шукати нові можливості для відображення змісту та форми різноманітних інформаційних ресурсів, адже швидкий розвиток інформаційних технологій і різноманітних інформаційних ресурсів в інтернет-середовищі, оцифрування культурної спадщини та пов'язані дані істотно впливають на необхідність змін у бібліотечній діяльності. Вчена розглядає основні проблеми та переваги впровадження фасетного застосування предметної термінології (FAST) у Національній бібліотеці Латвії, описує,

як заголовки форм/жанрів приймаються FAST для різних інформаційних ресурсів у Національній бібліотеці Латвії [4].

Національні бібліотеки посідають вагоме місце в сучасній інфраструктурі бібліотечно-бібліографічних установ. Як наголошує академік О. Онищенко, «у комплексі з новими державотворчими процесами протягом 90-х років реалізується одна з найважливіших функцій держави в галузі науки, освіти, культури – створення національних установ, серед яких національні бібліотеки посідають пріоритетне місце. Державній бібліотеці Міністерства культури України постановою Верховної Ради України № 3158–XII від 3.05.93 р. надається статус Національної парламентської бібліотеки України <...>; Центральній науковій бібліотеці ім. В. І. Вернадського НАН України Указом Президента України № 244/96 від 05.04.96 р. повертається статус і назва «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського»<...>» [1, с. 14].

Саме національні бібліотеки, як великі інформаційні центри, найбільшою мірою «відчувають проблематику інформаційного прогресу, активно включаються в процес осмислення реалій сьогодення та трансформацію інформаційних процесів» [5, с. 104]. З цього погляду ґрунтовне наукове дослідження представлено в колективній монографії «Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища» [5], зокрема показано місце національних бібліотек у структурі національної інформаційної діяльності, розкрито важливу роль у забезпеченні відкритості й доступності інформації для сучасного суспільства. «Виконання національними бібліотеками своєї місії передбачає відбір і збереження важливої для розвитку нації інформації та розширення доступу до бібліотечного фонду. В умовах поширення електронних технологій у цих аспектах перед національними бібліотеками відкриваються нові можливості, але водночас постають і нові завдання. Можливості пов'язані з функціонуванням бібліотечних веб-сайтів і оцифруванням фондів, що дає змогу надати доступ не лише до бібліографічної та повнотекстової, а й до мультимедійної інформації, також зробити інформацію, доступ до якої традиційно був локалізований, широкодоступною та здійснювати охоплення аудиторії в національному масштабі», – зазначають вчені [5, с. 94].

Про важливе місце національної бібліотеки у забезпеченні права людини на інформацію наголошує О. Натаров: «Досвід НБУВ показує, що в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства саме національна бібліотека як мультиресурсний, мультисервісний центр інтеграції, опрацювання та цілеспрямованого поширення інформації,

здатна максимально задовольнити стрімко зростаючі інформаційні потреби сфер науки, освіти, культури, державного управління, інноваційного поступу України» [6, с. 774].

Для дослідників становить значний інтерес досвід видавничої діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, результати досліджень оприлюднюються в численних публікаціях О. Онищенко, Л. Дубровіної, В. Горового. Після здобуття Україною незалежності надзвичайно важливим було надання дозволу науковим установам розвивати видавничу діяльність та самим визначати наукову продукцію. Установам було надано дозвіл на видання монографій, збірників і матеріалів конференцій поза академічним видавництвом без будь-яких обмежень за рішеннями вчених рад установ, почався процес розширення присутності наукової продукції, у тому числі електронної, у соціальних мережах, розвиток нових форм видавничої діяльності.

В аспектах соціальних комунікацій бібліотека та її видавнича продукція визначається як саморегульована система, що працює як процес взаємодії між користувачами та бібліотекою і суспільством у цілому. Зв'язки, що утворюються в результаті цих процесів, впливають на розвиток бібліотеки як соціального інституту, визначають місце й роль бібліотек у суспільстві, її трансформаційної функції. Як зауважує професор В. Горовий, «бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням вимог сьогодення стратегії комплектування інформаційними ресурсами, удосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві і використання їх у практичній діяльності тощо)» [7, с. 181].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трансформації сучасної бібліотеки розглядала А. Чачко [8, 9]. І. Давидова обґрунтувала оригінальну концепцію бібліотеки як виробничої системи на етапі формування ринку інформаційних продуктів, визначила специфіку бібліотечно-інформаційного виробництва та головні вектори його розвитку [10, 11].

К.-Р. Конт (Kate-Riin Kont) у своїх дослідженнях оцінює появу в епоху Інтернету нових можливостей для публікації наукової інформації та створення доступу до неї. «Широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, легкість і швидкість доставки інформації, зростання доступності та безмежного поширення інформації дали

підстави говорити про інтеграцію бібліотеки в інформаційне суспільство <...> Бібліотеки є важливими установами державного сектору у створенні онлайн-контенту, а також у наданні інформаційних послуг. Хоча робоче обладнання змінилося в електронному середовищі, зміст роботи – купівля та посередництво інформації – залишається незмінним» [12].

І. Еенмаа (Ivi Eenmaa) досліджує історію національних бібліотек країн Балтії у перший період незалежності та їхню діяльність в умовах сучасної інформатизації. Вчена ґрунтовно розглядає питання організації, послуг та колекції кожної бібліотеки. У 1992 р. три національні бібліотеки підписали угоду про співпрацю, щоб допомогти подолати такі проблеми, як брак книг та комп'ютерних технологій [13].

Інформаційні продукти бібліотек, їх специфіку, різновиди, особливості підготовки доволі ґрунтовно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені і практики бібліотечно-інформаційної сфери діяльності, зокрема Л. Дубровіна [14, 15], В. Горвий [7, 16], О. Воскобойнікова-Гузєва [17], Т. Добко [18], Ю. Діденко, А. Радченко [19], В. Бондаренко, О. Пестрецова [20], О. Натаров [21], Н. Тарасенко [22], І. Терещенко [23], Ю. Столяров [24].

Розгляду формування окремих нових видів видавничої продукції у бібліотеках присвячено розвідки Л. Дубровіної. Так, вона аналізувала видання в галузі кодикології Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [25]. Нею ж висвітлювалося питання про формування окремих довідкових видань нового покоління як виду науково-інформаційної продукції, зокрема звертала увагу на нове трактування та змістове наповнення архівних і бібліотечних путівників, які створювали внаслідок ґрунтовної науково-дослідної роботи з фондами [15].

Досліджуючи виробництво власних інформаційно-аналітичних продуктів Службою інформаційно-аналітичного забезпечення Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, В. Горвий наголошує, що воно здійснюється в режимі «інформація – на базі інформації»: «...Другий напрям дистантного обслуговування користувачів пов'язаний з організацією власного інформаційного виробництва бібліотеками, виготовленням інформаційно-аналітичних продуктів у режимі “інформація на базі інформації” <...> Цей напрям діяльності бібліотечних установ перебуває в процесі становлення. На сьогодні в ньому відбувається розгалуження щонайменше на два напрями: виробництво інформаційних, інформаційно-аналітичних та аналітичних продуктів, орієнтованих на масового користувача, і продуктів, що замовляються сферою

корпоративних користувачів, вузькотематичного призначення. Виробництво останньої категорії продуктів є важливим напрямом входження бібліотечної системи в інформаційні ринкові відносини» [7, с. 219]. Виявлено, що на базі впровадження електронних технологій набуває усталеності і певна жанрова різноманітність електронних продуктів.

В. Бондаренко і О. Пестрецова детально розглядали питання професійного використання новинних агрегаторів як одного з етапів відбору інформаційних ресурсів у процесі підготовки інформаційно-аналітичних продуктів [20, с. 238].

Ю. Діденко та А. Радченко наголошували на важливій складовій науково-видавничої справи НАН України, «якій останнім часом приділяється усе більше уваги як на рівні держави, так і на рівні конкретних установ <...> є підготовка і випуск наукових періодичних видань – журналів, збірників наукових праць, часописів, альманахів тощо, а також оприлюднення статей у науковій періодиці інших установ і держав» [19, с. 117].

Досліджено, що в процесі трансформації видавничої діяльності бібліотеки характеру видавничої продукції набувають також електронні ресурси та бази даних, тексти сайтів бібліотеки, а також публікація цифрових ресурсів.

Як зазначає Н. Тарасенко, «з огляду на комплексний характер представлені інформації (електронні каталоги, повнотекстові бази даних, інформаційно-аналітичні матеріали тощо), яка може бути використана багатозразово, веб-сайт бібліотеки можна охарактеризувати як багаторівневий комплексний інтегрований бібліотечно-інформаційний продукт» [22].

В умовах розвитку електронних технологій поліпшується якість бібліотечних видань, активно впроваджується підготовка та випуск електронних видань. Зокрема аналіз сучасного стану видавничої діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського показує широку жанрово-видову палітру бібліотечних видань, щорічно на видавничо-поліграфічній базі НБУВ видаються колективні та індивідуальні монографії, збірники документів і матеріалів, збірники наукових праць, бібліографічні, довідкові, науково-інформаційні видання, науково-методичні видання; журнали. Нині на високому рівні здійснюється видавнича діяльність бібліотеки.

О. Натаров у своїх дослідженнях розглядає роль інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек у сфері популяризації науки, розкриває потенціал бібліотечного інформаційно-аналітичного продукту як засобу популяризації науки на прикладі практики інформування громадсь-

кості та владних структур про ситуацію у науковій сфері України Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, структурного підрозділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [21].

Мета дослідження – розкрити зміст видавничої діяльності зарубіжних національних бібліотек в умовах цифровізації світового суспільства. Проаналізувати їхній позитивний досвід виробництва бібліотечних продуктів.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі та синтезі інформації щодо процесів виготовлення й виробництва бібліотечної продукції національних бібліотек країн Балтії та її місце в сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо, яким чином організовано виробництво інформаційних видань у національних бібліотеках країн Балтії.

Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса (лит. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*) – національна культурна та інформаційна установа, яка веде активну діяльність у сферах поширення інформації, культури, науки та освіти, здійснює бібліотечну й видавничу діяльність та забезпечує реалізацію національної інформаційної політики, що входить до її компетенції [26]. Виконує також функції парламентської бібліотеки, депозитної бібліотеки Європейського Союзу, Світового банку, МАГАТЕ та ряду інших міжнародних організацій.

Обсяг досліджень, які проводить Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса, охоплює, зокрема, дослідницьку діяльність у сфері інформації та комунікації: складання бібліографічних покажчиків; підготовка рідкісних видань, рукописів та інших значущих джерел до видання та їх перевидання; збір даних для різноманітних досліджень з публічної інформації та комунікації; збір даних для дослідження видавничої справи та читання; універсальні аспекти видавничої справи та соціології читання; стандартизація різноманітних процесів бібліотечної справи та збереження художнього тексту, а також методичної діяльності. Дослідження стратегій суспільних комунікацій та інформаційної політики є одним з найновіших напрямів, схвалених національною бібліотекою. Цей напрям включає дослідження інформаційних та комунікаційних стратегій, що застосовуються різними зацікавленими групами, що виникають у періоди напруженості та кризи, а також дослідження інформаційної політики й публічної комунікації

на тлі громадянських або військових конфліктів та у контексті дипломатичних переговорів, пов'язаних зі зміною клімату. Дослідження в галузі видавничої та бібліотечної справи стосуються бібліотечної системи Литви: її історичний розвиток, її нинішній стан, функціональні завдання й завдання, пов'язані з її сферою діяльності, це такі теми, як литовська інтегрована бібліотечна інформаційна система як модель інформаційної та медіаграмотності користувачів, моделювання бібліотечної статистики, зміни видавничої системи та статистики.

Відповідно до Закону про бібліотеки Литовської Республіки № I-920 від 06.06.1995 р., у якому йдеться, що національною бібліотекою розробляється Литовська інтегрована бібліотечна інформаційна система (ЛІБІС), видавнича діяльність включає підготовку методичних посібників, пов'язаних з агрегуванням, збереженням, пошуком і просуванням інформації та розвитком. У Законі зазначено, що національна бібліотека виконує такі функції як підготовку та видання Литовської державної поточної та національної ретроспективної бібліографії, бібліографічних покажчиків різних галузей науки, складає зведені каталоги та бази даних; бере участь у підготовці проектів литовських та міжнародних стандартів у галузі бібліотек, документації та інформації, бібліографії та посилай, архівів і документів, інформаційних наук та видавничої справи, готує та подає на затвердження міністру культури проекти нормативно-правових актів, що встановлюють обов'язковість застосування литовських стандартів у бібліотеках, а також контролює застосування литовських стандартів [27].

Водночас багато зусиль і ресурсів потребує бібліографічна робота в бібліотеці: складання національно-персональних, періодичних і поточних реконструктивних і анотованих бібліографічних покажчиків, опис знахідок у фондах бібліотеки та колекцій, що поповнюються, за підсумками такої копійної роботи публікуються результати бібліографічних досліджень.

Щорічно бібліотека готує до видання велику кількість цінних неопублікованих старовинних рукописних видань: спогадів, нотаток, листів, добірок листів, щоденників, етнографічних добірок і важливих документів, виявлених в архівах. Проводиться дослідження історії виникнення та редагування деяких видань.

У затверженому науковою радою бібліотеки Плані наукових досліджень Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Махвідаса на 2021–2023 рр. (URL: <https://www.lnb.lt/en/research/research/the-2021-23-research-action-plan>) викладено 112 тем, у тому числі 112 категорій

дослідницької діяльності, серед тем дослідження – інтегрована бібліотечна інформаційна система Литви як модель інформаційної та медіаграмотності користувачів; інформація та документація, зміна нормативних документів та термінології; інформаційна політика в умовах соціальних, політичних та економічних криз; зміна видавничої системи та статистики.

«Для публікації результатів робіт з наукових досліджень використовуються наукові конференції, що проводяться в Литві та за кордоном, видаються монографії та збірники наукових статей з питань аналізу діяльності бібліотек, друку та бібліотечної статистики, зведення псевдонімів, видання бібліографії поточних видань та видань литовської еміграції, відгуки не тільки в нашій країні, а й за кордоном. Разом з іншими бібліотеками Литви ми успішно продовжуємо складання та видання Литовської національної бібліографії, формування бази даних національної бібліографії», – наголошує директор Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Мажвідаса В. Гудайтис [28].

Останнім часом бібліотека успішно розвиває видавничу діяльність, з 2004 р. видає міждисциплінарний журнал, рецензований міжнародною редакційною радою, «Парламентські дослідження» (лит. *Parlamento studijos: mokslo žurnalas*) [URL: <https://journals.lnb.lt/parliamentary-studies/about>]. Мета цього видання (головний редактор – член докторського комітету з комунікацій та інформаційних наук, професор, доктор Андрюс Вайшніс) – заохочення досліджень у галузі демократичного управління, парламентаризму та політичної культури. Періодичність видання – два томи на рік. Статті публікуються литовською та англійською мовами. Опублікованим статтям надаються DOI (Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса є членом CrossRef). (рис. 1).

Будучи парламентською бібліотекою з 1991 р., національна бібліотека пропонує дослідникам подавати тексти з найбільш актуальних питань, пов'язаних з політичними дослідженнями, законодавством (правом), економікою, риторикою та комунікацією. Це зміцнює поле парламентських досліджень, а також можливості для постійного відновлення дискусій з проблемних питань. Такі наукові публікації мають допомогти знайти відповіді як на національному, так і на міжнародному рівні на виклики та навіть погрози перед парламентською демократією. У журналі «Парламентські дослідження» публікуються статті, присвячені історичним, правовим і мовним традиціям національного та європейського парламентаризму й проявам суспільно-політичного життя. «Парламентські дослідження» – журнал відкритого доступу, основна увага в ньому приділяється статтям з політичних досліджень, історії,

соціології, права, інформації, лінгвістики та інших соціальних і гуманітарних дисциплін, а також презентацій конференцій, навчальних матеріалів, публікацій джерел, опитування та оглядів, пов'язаних з парламентськими дослідженнями. Редколегія журналу дотримується рекомендацій Комітету з публікаційної етики (COPE), встановлених для редакторів, рецензентів та авторів. Затверджені редколегією журналу вимоги до авторів пропонуються в рубриці «Матеріали/Посібник для авторів».

Рис. 1. Вебсторінка наукового журналу «Parlamento studijos»

Джерело: <https://journals.lnb.lt/parliamentary-studies/issue/view/no30>

Цікавою є історія створення журналу. У лютому 2004 р. на круглому столі вчених і політиків, що відбувся в Сеймі, про недостатність парламентських досліджень з історичних та актуальних питань було висунуто ідею спеціалізованого журналу. 14 травня 2004 р. міжвідомче рішення про заснування дослідницького журналу, присвяченого вивченню парламентаризму, було підписано керівниками п'яти науково-дослідних установ у Вільнюсі: Інституту литовської мови, Литовського інституту історії, Національної бібліотеки Литви, Вільнюського педагогічного інституту (пізніше перейменований на Литовський університет педагогічних наук) та Литовського юридичного університету (пізніше перейменований на Університет Миколаса Ромеріса) та затверджено Колегією Сейму Литовської Республіки. Політики рекомендували, щоб журнал видавався національною бібліотекою (хоча перший

номер був виданий видавництвом Valstybės įmonis), щоб зробити його несприйнятливим до будь-якого політичного впливу. Таким чином, видавцем журналу стала національна бібліотека, що діє відповідно до Закону про бібліотеки Литовської Республіки як парламентська бібліотека. Назву журналу запропонував, а його початкову концепцію підготував доктор Андрюс Вайшніс (1997–2006 рр. – начальник відділу зв'язків із громадськістю Канцелярії Сейму Литовської Республіки). З початку свого видання (перший номер вийшов у червні 2004 р.) журнал випускається у двох версіях: електронної та друкованої. Електронний формат оновлено в січні 2021 р.

Також бібліотека видає науковий журнал «Актуально завтра» (лит. *Aktualu rytoj: mokslo žurnalas*) [URL: <https://journals.lnb.lt/relevant-tomorrow>]. Журнал (головний редактор – професор, доктор Вінцас Грігас) висвітлює кілька дисциплін: медійно-інформаційна грамотність, безпека інформаційного середовища, процеси комунікації (політичної комунікації), оцифрування та цифрова видавнича справа, бібліотечна справа та бібліографія, методологія інформаційних наук (рис. 2).

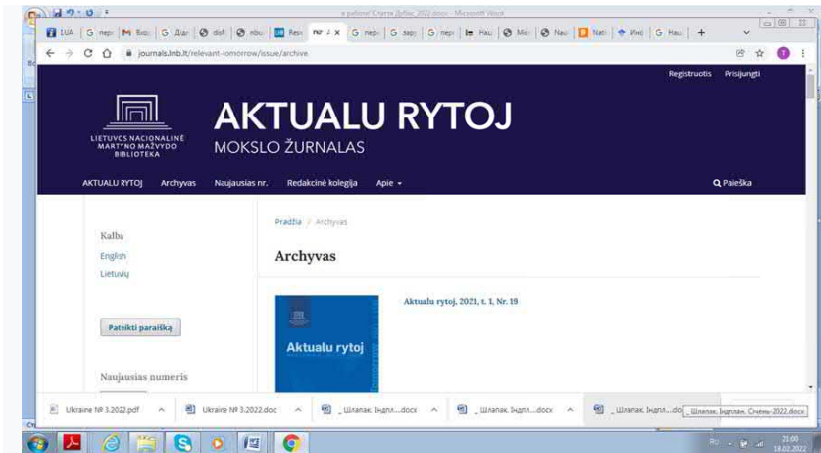

Рис. 2. Вебсторінка наукового журналу «Aktualu rytoj»
Джерело: <https://journals.lnb.lt/relevant-tomorrow/issue/archive>

Для досягнення академічного діалогу та міждисциплінарних зв'язків у журналі публікуються не лише дослідження з вищезгаданої тематики, а й статті із соціології, історії та політології. У ньому також публікуються огляди та анотації наукових монографій і досліджень,

опублікованих у Литві та за кордоном, які мають відношення до тематики журналу. Періодичність видання – один том (два випуски) на рік. Статті публікуються литовською та англійською мовами. Опублікованим статтям надаються DOI (Литовська національна бібліотека імені Мартінаса Мажвідаса є членом CrossRef).

Це періодичне видання є журналом відкритого доступу. Весь його контент можна безкоштовно переглядати, завантажувати, копіювати, розповсюджувати, роздруковувати, шукати та посилатися на повні тексти статей, опублікованих у цьому журналі, без попереднього дозволу видавця або автора. Журнал використовує подвійне сліпе рецензування, що означає, що особистість рецензента та автора прихована від рецензентів, і навпаки, протягом усього процесу рецензування.

Видається також збірник наукових статей «Бібліотечні дослідження у Литві» (лит. *Bibliotekų tyrimai Lietuvoje: mokslinių straipsnių rinkinys*).

Національна бібліотека Латвії (лат. *Latvijas Nacionālā bibliotēka*) [URL: <https://www.lnb.lv/lv>] є державною установою культури національного значення, підконтрольною Міністерству культури, що діє відповідно до Закону «Про Національну бібліотеку Латвії», Постанови Кабінету Міністрів № 436 від 30.05.2006 р., найбільшою бібліотекою та головним закладом пам'яті в країні. Це важливий академічний ресурс для досліджень. Треба зазначити, що сьогодні бібліотека відіграє важливу роль у розвитку латвійського інформаційного простору, допомагає при забезпеченні доступу в Інтернет для жителів і підтримки наукових досліджень та безпервної освіти.

Колекція національної бібліотеки охоплює всі галузі знань, основним профілем яких є соціальні та гуманітарні науки. Бібліотека є центром теоретичних досліджень і практичного аналізу діяльності латвійських бібліотек, діє як центр системи міжбібліотечного абонементу Латвії, надає бібліотечні та інформаційні послуги Сейму (парламенту), а також впроваджує стандартизацію бібліотечного сектору. Від самого початку головним завданням бібліотеки була національна бібліографія [29]. З 1950 р. бібліотека почала видавати «Хроніку журналів та газетних статей».

Відповідно до Закону «Про Національну бібліотеку Латвії» від 16 грудня 1992 р., «Латвійська національна бібліотека (НБЛ) є загальнодоступною універсальною академічною бібліотекою, яка слугує інтелектуальному розвитку всього народу; є зберігачем усіх друкованих видань Латвійської Республіки, творцем національних бібліографічних ресурсів та центром розвитку системи Державної бібліотеки; є складовою національного

надбання Латвійської Республіки <...> Латвійська національна бібліотека збирає, узагальнює та аналізує професійну інформацію про бібліотечний сектор, реалізує ініціативу зі стандартизації бібліотечних процесів, бере участь у впровадженні основних напрямків бібліотечної діяльності в державі, надає допомогу публічним бібліотекам, а також щодо бібліотек, які не мають власних методичних центрів. Латвійська національна бібліотека здійснює науково-дослідну роботу у галузі бібліотечної справи, бібліографії та книгознавства» [30].

Нині перед бібліотекою поставили завдання розвитку науково-дослідних напрямів, пов'язаних з електронним середовищем та змістом, а саме: збір та організація даних, так званий національний тезаурус, репрезентація та перенесення даних (семантична мережа), комунікативні дослідження (дослідження з візуалізації інформації), зміна парадигми наукової комунікації, у тому числі електронні публікації, Open Access, Open Data та оцифрована культурна спадщина (оцифрування, довгострокове зберігання, доступ, корпус латиської мови), а також створена в цифровому форматі культурна спадщина.

Досліджуючи досвід видавничої діяльності Латвійської національної бібліотеки, маємо констатувати, що дієвим інструментом забезпечення оптимальних результатів діяльності бібліотеки є максимальне втілення стратегії розвитку, у якій ідеться, що «Національна бібліотека Латвії надає простір для відображення досліджень результатів, їх представлення широкому загалу, і ми використовуємо їх цілеспрямовано. Академічні публікації Національної бібліотеки Латвії є цінним джерелом і внеском у розвиток академічного дискурсу в різних сферах <...> Будемо плекати традиції дослідження і описувати наші колекції та регулярно виробляти якісні видання, щоб кожен міг знайти розповіді про інтелектуальну спадщину Латвії» <...> Ми будемо розвивати єдиний погляд і розуміння стратегічних цілей та плану розвитку Національної бібліотеки Латвії та працювати над тим, щоб менеджери всіх рівнів були здатними мотивувати свою команду впроваджувати зміни та вносити ідеї втілювати в життя, і кожен співробітник бібліотеки може побачити їх роль на шляху до досягнення цілей Бібліотеки <...> Єдиний ключ до реалізації Стратегії на 2019–2023 рр. у реальному житті – співробітники Бібліотеки. Тільки за участю, досвідом, самовідданістю та бажанням кожного бути частиною всієї Бібліотеки можливо втілити це бачення в життя. Щоденна діяльність Бібліотеки та виконання її основних функцій точка опори для досягнення цілей та завдань цього бачення» [31].

Латвійська національна бібліотека на довгу перспективу розвиватиметься як сучасна бібліотека світового рівня, водночас влада Латвії розглядає її як один з ефективних засобів інтеграції суспільства на основі національної ідентичності та позиціонує як гаранта збереження інтелектуального та культурного потенціалу країни [32].

Бібліотека видає також «Праці Національної бібліотеки Латвії» (URL: <https://www.lnb.lv/en/publications/proceedings-national-library-latvia>), рецензоване серійне видання – одне з найстаріших періодичних видань у галузі гуманітарних і соціальних наук у Латвії та країнах Балтії. Метою видання є популяризація досліджень у бібліотеці, архівознавстві та інформаційно-комунікаційних науках з використанням останніх відкриттів гуманітарних та соціальних наук та започаткування нових дослідницьких тем і напрямів за межами цих галузей, висвітлення важливих джерел в установах пам'яті. Праці Національної бібліотеки вносять у дослідницький простір нові знання, отримані шляхом аналізу джерел у книгознавстві, історії читання, історії ідей та інших, міждисциплінарних аспектах. Завдяки сучасній тематиці та теоретичним підходам видання цілеспрямовано залучає міжнародне коло авторів, щоб зробити його цікавим і корисним для широкої гуманітарної та соціальної спільноти й ширшого кола читачів, зокрема в регіоні Балтійського моря та Європі.

Цікавим видається досвід бібліотеки щодо питань фінансування – видання фінансується національною бібліотекою як у рамках основного бюджету, так і за рахунок фінансування суміжних проєктів (Державний фонд культурного капіталу, Державна програма досліджень, Vcckler-Mare-Balticum-Stiftung тощо). Весь дохід від проданих примірників реінвестується в дослідницьку діяльність національної бібліотеки, включаючи «Праці Національної бібліотеки Латвії», які видаються з 1964 р. Це найтриваліше серійне видання в бібліотечному секторі Латвії. Перші п'ять томів виходили з 1964 по 1974 р. і містили понад 30 досліджень, а також статистичні та бібліографічні відомості про Державну бібліотеку Латвійської РСР. У 1977 р. назву видання було змінено на «Аспекти бібліотекознавства», оскільки радянська влада офіційно заборонила бібліотеці видавати подальші серійні видання. Зміна назви дала можливість розширити профіль видання, включивши в нього дослідження не лише проблем державної бібліотеки, а й галузевих процесів у цілому. До розробки видання залучені також науковці з багатьох інших латвійських бібліотек. Праці Національної бібліотеки відображають розвиток бібліотекознавства, книгознавства та суміжних галузей у Латвії.

Після відновлення незалежності Латвії стало можливим офіційно поновити статус серійного видання та отримати міжнародний стандартний номер. З 1994 р. назву видання – «Документи Національної бібліотеки Латвії» – було змінено відповідно до перейменованої видавничої організації – Національної бібліотеки Латвії. Зберігся профіль видання – дослідження в галузі бібліотекознавства, особливо з історії бібліотек, історії видавничої справи, бібліографії та інших суміжних галузей, оскільки відповідно до законодавства та традицій бібліотека є дослідницьким центром Латвії в цих сферах. Коли у 2007 р. бібліотека офіційно набула статусу наукової установи, назву видання було змінено на «Праці Національної бібліотеки Латвії» (з 2009 р.). Якість видання забезпечується міжнародною редакційною колегією, до складу якої входять дослідники з Латвії та інших країн, спеціалісти у відповідних галузях. З 2020 р. збірник праць публікується двічі на рік. З 2009 р. видання також доступно в електронному вигляді. Архів видання було оцифровано з 1964 р., він постійно зберігається в Національній цифровій бібліотеці Латвії, яка є сховищем оцифрованих і цифрових даних на національному рівні та є у вільному доступі. Зміст кожного тому публікується в цифровому вигляді через 12 місяців після публікації друкованого видання та є у вільному доступі в усьому світі.

Видаються збірники «**Видавнича статистика Латвії**» (раніше «Преса Латвії») (URL:<https://www.lnb.lv/en/publishers/publishing-statistics>), які готує Інститут бібліографії. Видавнича статистика Латвії збирається на основі постанови Кабінету міністрів та розділу 4 Закону про статистику, що забезпечує досягнення цілей національної програми офіційної статистики. Статистика складається з даних про видавничу діяльність, які збираються на основі звітів про видавництво, надісланих видавцями, та обов'язкових примірників, отриманих Національною бібліотекою Латвії. Збірники містять дані про річну видавничу продукцію, але можуть також включати дані про книги, видані минулого року, якщо їх обов'язкові примірники були отримані протягом статистичного року, який починається 15 січня. Починаючи з 2009 р. колекції доступні в електронному вигляді. Пропонуються збірки англійською мовою (2018–2020), латиською мовою (2009–2017), у читальних залах НБЛ доступні збірники 1989–2008 рр.

Інші публікації Інституту бібліографії: Бюлетень «Нові книги з Латвії» (лат. *Latvijas jaunākās grāmatas*), Показчик національної бібліографії «Показчик періодичних видань» (лат. *Valsts bibliogrāfijas rādītājs "Periodikas rādītājs"*).

Бюлетень «Нові книги з Латвії» (лат. *Latvijas jaunākās grāmatas*) [URL: <https://www.lnb.lv/en/publishers/newsletter-new-books-latvia>] – інформаційний бюлетень, який складає Інститут бібліографії Національної бібліотеки Латвії. Він містить інформацію про обов'язкові копії, отримані в національній бібліотеці. Видається з 1983 р., починаючи з 2000 р., доступний лише в електронному вигляді. Виходить двічі на місяць, містить бібліографічну інформацію про книги, видані латиською мовою, книги, видані в Латвії будь-якою мовою, та електронні видання. На сайті представлено випуски з 1999 по 2022 р.

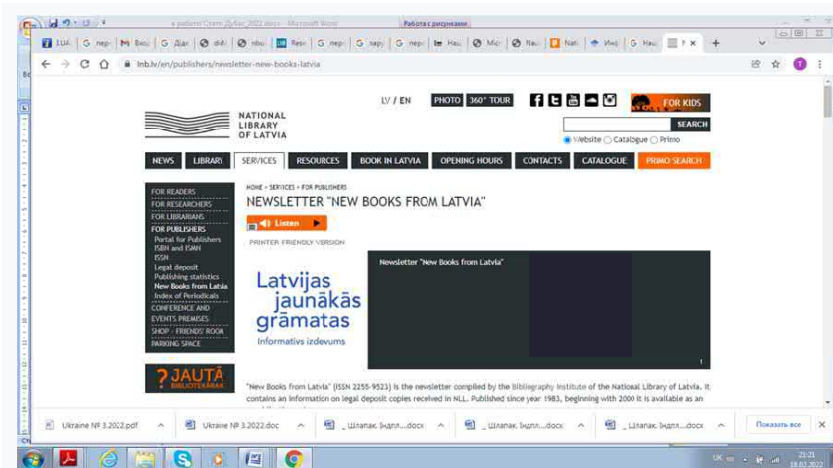

Рис. 3. Вебсторінка інформаційного бюлетеня «Latvijas jaunākās grāmatas»
Джерело: <https://www.lnb.lv/en/publishers/newsletter-new-books-latvia>

Покажчик національної бібліографії «Покажчик періодичних видань» (лат. *Valsts bibliogrāfijas rādītājs «Periodikas rādītājs»*) [URL: <https://www.lnb.lv/en/publishers/index-national-bibliography-index-periodicals>]. Покажчик національної бібліографії заснований на системі обов'язкового депозиту, реєструє газети, журнали, річні звіти, бюлетені та збірники наукових праць, що видаються в Латвії. Кожен покажчик містить інформацію про видання конкретного року. До покажчика періодичних видань додається ряд допоміжних покажчиків: особовий покажчик, покажчик заголовків, покажчик видавців, покажчик місць видання. З 2009 р. видання доступне в електронному вигляді (файл

PDF). Періодичність видання – щорічна. На сайті представлено випуски з 2009 по 2020 р.

Національна бібліотека Естонії (ест. *Eesti Rahvusraamatukogu*) [URL: <https://www.nlib.ee/et/>] – найбільша наукова бібліотека країни, виконує функції національної та парламентської бібліотеки, підтримуючи роботу естонських парламентарів як інформаційний центр, спеціалізується на комплектуванні літератури із суспільних і гуманітарних наук. Сьогодні значно зростає роль бібліотеки як освітнього центру, як з точки зору пропонованої підготовки, проведення незалежних досліджень, так і можливостей навчання протягом усього життя. «Наша місія – зберегати та популяризувати естонську культурну спадщину та служити мостом між знаннями та людьми. Бачення Національної бібліотеки Естонії – стати бібліотекою нового покоління та рушійною силою інших бібліотек Естонії. Зважаючи на це, Національна бібліотека запустила кілька проєктів розвитку» [33]. Відповідно до Закону про Національну бібліотеку Естонії від 22.02.2011 р. «метою національної бібліотеки є підвищення ініціативи, поінформованості та відповідальності на основі знань та інформації у суспільстві, популяризація країни, загальноєвропейських цінностей, культури та демократії <...> При здійсненні своєї мети національна бібліотека діє відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО для національних та парламентських бібліотек» [34].

Національна бібліотека збирає, обробляє та веде офіційні бібліотечні статистичні дослідження для всіх типів бібліотек у співпраці з Міністерством культури та Статистичним управлінням Естонії. Статистичні показники бібліотек розміщено на вебсторінці. Річні та підсумкові таблиці 2004–2016 рр. естонської бібліотечної статистики за типами бібліотек опубліковано на сайті бібліотеки в рубриці «Статистика» [35].

Бібліотека готує у співпраці з Асоціацією бібліотекарів Естонії та видає журнал «**Raamatukogu**» («Бібліотека») – професійний журнал естонських бібліотекарів (рис. 4).

Перший номер журналу «Raamatukogu» вийшов у виданні Союзу бібліотекарів Естонії у 1923 р. Видання журналу було припинено у 1940-х роках. З 1990 р. журнал видається знову, він знайомить з новими тенденціями в бібліотечній справі, поширює інформацію про бібліотеки та Асоціацію бібліотекарів Естонії, містить, крім професійних статей, також статті із загальнокультурних питань, літератури, видавничої справи, книжкового дизайну, історії книги, бібліофілії та інших тем, пов'язаних з бібліотечною справою. Періодичність журналу – шість разів на рік. Резюме статей публікується англійською мовою. На сайті представлено

випуски з 1990 по 2016 р. Видання доступне в мережі Національної бібліотеки Естонії, Архівній бібліотеці Естонського літературного музею, бібліотеці Талліннського технологічного університету, Академічній бібліотеці Талліннського університету та бібліотеці Тартуського університету.

Рис. 4. Вебсторінка журналу «Raamatukogu»

Джерело: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodicals/72701>

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду видавничої діяльності національних бібліотек країн Балтії дає підстави для висновку, що важливою складовою їхньої видавничої діяльності є підготовка та випуск журналів, збірників наукових праць, покажчиків, бюлетенів тощо, національні бібліотеки мають багаторічний досвід виробництва таких інформаційних продуктів.

Важливе місце у видавничій діяльності Литовської національної бібліотеки імені Мартінаса Мажвідаса, Національної бібліотеки Латвії, Національної бібліотеки Естонії займають видання, присвячені пріоритетним проблемам розвитку сучасної бібліотеки в системі стратегічних комунікацій, популяризації досліджень у бібліотеці, архівознавстві та інформаційно-комунікаційних науках з використанням останніх відкриттів гуманітарних і соціальних наук. Проаналізований досвід зарубіжних країн доводить, що національні бібліотеки є не тільки національними

культурними та інформаційними установами, які збирають, упорядковують, зберігають документальну культурну спадщину своїх країн, формують фонд вітчизняних та іноземних документів, що стосуються науки, освіти, культури та економіки держав, і надають інформаційні послуги до громадськості, а й активно розвивають видавничу діяльність. Маємо вивчати їхній досвід і використовувати їхні позитивні напрацювання для розвитку видавничої діяльності вітчизняних національних бібліотек.

Список бібліографічних посилань

1. Онищенко О. Українські бібліотеки у 90-х роках ХХ ст.: основні тенденції розвитку та напрями діяльності. *Бібл. вісн.* 2009. № 3. С. 12–23. URL: http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_3_3.
2. Grigas V., Žiemelis D. The Journal ‘Relevant Tomorrow’ Continues and Updates the Tradition of the Scholarly Publishing of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*. 2021, Vol. 1, No. 19, pp. 11–13. <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.1>.
3. Varnienė-Janssen R., Kuprienė Jū. Strateginė Lietuvos bibliotekų kryptis – susietieji atvirieji duomenys. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*. 2021, Vol. 1, No. 19. pp. 14–34. <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.2>
4. Apenite M. Subject Indexing at the National Library of Latvia: New Approach, Challenges, and Benefits. *Cataloging & Classification Quarterly*. Vol. 59, 2021. Issue 4. pp. 334–354. <https://doi.org/10.1080/01639374.2021.1885546>.
5. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. 296 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003125>.
6. Натаров О. Роль національної бібліотеки у забезпеченні права на інформацію в Україні. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 756–780. <https://doi.org/10.15407/np.48.756>.
7. Горовий В. М. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / наук. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 360 с.
8. Чачко А. Развивающаяся библиотека в информационном обществе : науч.-метод. пособие. М. : Либерия, 2004. 88 с.,
9. Чачко А. Современная библиотека в процессе трансформаций : монографія. Киев : б. и., 2003. 138 с.
10. Давидова І. Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві :

монографія / наук. ред. В. О. Ільганаєва ; М-во культури і мистецтв України ; Харк. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2005. 295 с.

11. Давидова І. О. Сучасна бібліотека як система виробництва інформаційних продуктів та послуг. *Вісн. Книжк. палати*. 2005. № 4. С. 18–20.

12. Kont Kate-Riin. Electronic Scientific Information in Estonia: Cooperation and State Financing of Academic Libraries. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve*. Vol. 20, 2010. Issue 2. pp. 83–101. <https://doi.org/10.1080/10723031003644994>.

13. Eenmaa I. Serving Parliamentarians by Serving the Nation. The Establishment of Parliamentary Library and Information Services by the National Libraries in the Baltic States. *Resource Sharing & Information Networks*. Vol. 12. 1997. Issue 2. pp. 95–101. https://doi.org/10.1300/J121 v12 n02_10.

14. Дубровіна Л., Омельчук В., Огуннаїке Ж., Міцан Т. Бібліотечно-інформаційний продукт: проблеми творення і використання. *Бібл. вісн.* 2003. № 6. С. 17–20.

15. Дубровіна Л. А. Нове покоління бібліотечних довідників: путівник з історико-культурних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : матеріали III Міжнар. наук. конф., Київ 16–18 трав. 2006 р. / М-во освіти і науки України, Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв [та ін.]. Київ, 2006. С. 194–195.

16. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в науково-інформаційному просторі (2000–2018) / В. Горовий, Ю. Половинчак, К. Лобузін [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2019. 398 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003516>.

17. Воскобойнікова-Гузева О. В., Ковальчук Г. І. Науково-видавнича діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: основні напрями останнього п'ятиріччя [2010–2015]. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ, 2015. Вип. 11. С. 120–133.

18. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: розвиток національної бібліографії, біографічних досліджень та науково-бібліографічної діяльності (2002–2018) : монографія / В. І. Попик, О. В. Бугаєва, Т. В. Добко, С. С. Кіраль, Т. В. Котлярова, Н. І. Любовець, Л. С. Новосолова [та ін.] ; наук. ред.: В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 171 с.

19. Діденко Ю. В., Радченко А. І. Науково-видавнича діяльність

Національної академії наук України. *Наука та наукознавство*. 2018. № 4 (102). С. 112–124. <https://doi.org/10.15407/sofs2018.04.112>.

20. Бондаренко В., Пестрецова О. Використання агрегаторів новин у практиці підготовки бібліотечних інформаційно-аналітичних продуктів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 49. С. 235–247. <https://doi.org/10.15407/np.49.281>.

21. Натаров О. Інформаційно-аналітичні продукти бібліотек як засіб популяризації української науки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 53. С. 119–144. <https://doi.org/10.15407/np.53.119>.

22. Тарасенко Н. Інноваційні аспекти бібліотечно-інформаційного виробництва. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 543–559. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/nprnbuimviv_2015_41_42.

23. Терещенко І. Виробництво бібліотечно-інформаційних продуктів в умовах глобальних інформаційних впливів. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського* 2017. Вип. 48. С. 426–438. <https://doi.org/10.15407/np.48.426>.

24. Столяров Ю. Н. Библиотека как система. *Книга. Исследования и материалы*: сб. М. : Книга, 1984. Т. 49. С. 59–80.

25. Дубровина Л. А. Кодикологические исследования рукописных книг в Национальной библиотеке Украины В. И. Вернадского в 1991–2008 гг. *Научная книга : междунар. науч.-практ. журн.* М., 2012. № 1: Спец. вып. С. 63–66.

26. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka : interneto svetainė. URL: <https://www.lnb.lt>.

27. Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18307/asr>.

28. Гудайтис В. Национальна бібліотека Литви ім. Мартинаса Мажвидаса: на порозі 90-ліття. *Национальные библиотеки в XXI веке: первое десятилетие* : сб. статей / сост.: Н. Ф. Вербина, А. Ц. Масевич ; ред. С. А. Давыдова. СПб. : Росс. нац. б-ка, 2012. 148 с.

29. Par Bibliotēku. Latvijas Nacionālās bibliotēkas : tīmekļa vietne. URL: <https://www.lnb.lv/lv/biblioteka>.

30. Latvijas Republikas Likums. Par Latvijas Nacionālo bibliotēku. Rīgā, 1992. 16 Decembrī. LIKUMI. Latvijas Republikas Tiesību Akti. URL: <https://likumi.lv/ta/id/62905-par-latvijas-nacionalo-biblioteku>.

31. National Library of Latvia – Development strategy 2019–2023. National Library of Latvia 2019. URL: https://www.lnb.lv/sites/default/files/media/par-lnb/institucija/LNB_strategija_EN.pdf.

32. Онуфриенко Г. Ф. Латвийская национальная библиотека (ЛНБ) в «Замке света» (позиционирование библиотеки в информационном обществе). *Библиотека в эпоху перемен. Дайджест* / ЦИПР РГБ. 2015. Вып. 2: «Позиционирование библиотек в информационном обществе». URL: <http://infoculture.rsl.ru/?news-bep>.

33. Mission, vision, values. *Eesti Rahvusraamatukogu: veebisait*. URL: <https://www.nlib.ee/en/content/mission-vision-values>.

34. National Library of Estonia Act. Passed 22.02.2011. *Riigi Teataja*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504042019004/consolide>.

35. Publishing Statistics. *National Library of Latvia*. URL: <https://www.lnb.lv/en/publishers/publishing-statistics>.

References

1. Onyshchenko, O. (2009). Ukrainski biblioteki u 90-kh rokakh XX st.: osnovni tendentsii rozvytku ta napriamy diialnosti. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 12–23. Retrieved from http://bv.nbuv.gov.ua/doc/bv_2009_3_3 [in Ukrainian].

2. Grigas, V., Žiemelis, D. (2021). The Journal Relevant Tomorrow Continues and Updates the Tradition of the Scholarly Publishing of the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 1 (19), 11–13. <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.1> [in English].

3. Varnienė-Janssen, R., Kuprienė, Jū. (2021). Strateginė Lietuvos bibliotekų kryptis – susietieji atvirieji duomenys. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 1 (19), 14–34. <https://doi.org/10.51740/RT.1.19.2> [in English].

4. Apenite, M. (2021). Subject Indexing at the National Library of Latvia: New Approach, Challenges, and Benefits. *Cataloging & Classification Quarterly*, 59 (4), 334–354. <https://doi.org/10.1080/01639374.2021.1885546> [in English].

5. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2014). Natsionalni informatsiini resursy yak intehratyvnyi chynnyk vitchyznianoho sotsiokulturnoho seredovysheha: [monohrafiia]; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Kyiv. 296 p. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003125> [in Ukrainian].

6. Natarov, O. (2017). Rol natsionalnoi biblioteki u zabezpechenni prava na informatsiiu v Ukraini. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 756–780. <https://doi.org/10.15407/np.48.756> [in Ukrainian].

7. Horovyi, V. M. (2010). Sotsialni informatsiini komunikatsii, yikh

napovnennia i resurs: monohrafiia. NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. 360 p. Kyiv [in Ukrainian].

8. Chachko, A. (2004). Razvivayushayasya biblioteka v informacionnom obshestve: Nauchno-metodicheskoe posobie. 88 p. Moscow: Liberiya [in Russian].

9. Chachko, A. (2003). Sovremennaya biblioteka v processe transformacij: monografiya. 138 p. Kyiv [in Russian].

10. Davydova, I. (2005). Bibliotechnne vyrobnytstvo v informatsiinomu suspilstvi: monohrafiia / V. O. Ilhanaieva (Ed.); M-vo kultury i mystetstv Ukrainy; Khark. derzh. akad. kultury. 295 p. Kharkiv: KhDAK [in Ukrainian].

11. Davydova, I. O. (2005). Suchasna biblioteka yak systema vyrobnytstva informatsiinykh produktiv ta posluh. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 4, 18–20 [in Ukrainian].

12. Kont, Kate-Riin (2010). Electronic Scientific Information in Estonia: Cooperation and State Financing of Academic Libraries. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve*, 20 (2), 83–101. <https://doi.org/10.1080/10723031003644994> [in English].

13. Eenmaa, I. (1997). Serving Parliamentarians by Serving the Nation. The Establishment of Parliamentary Library and Information Services by the National Libraries in the Baltic States. *Resource Sharing & Information Networks*, 12 (2), 95–101. https://doi.org/10.1300/J121 v12 n02_10 [in English].

14. Dubrovina, L., Omelchuk, V., Ohunnaike, Zh., Mitsan, T. (2003). Bibliotechno-informatsiinyi produkt: problemy tvorennia i vykorystannia. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 17–20 [in Ukrainian].

15. Dubrovina, L. A. (2006). Nove pokolinnia bibliotechnykh dovidnykiv: putivnyk z istoryko-kulturnykh fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky: materialy III Mizhnar. nauk. konf.*, Kyiv 16–18 trav. 2006 r. (pp. 194–195). Kyiv [in Ukrainian].

16. Horovyi, V., Polovynchak, Yu., Lobuzina, K. et al. (2019). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho v naukovoinformatsiinomu prostori (2000–2018) ; NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Kyiv: NBUV. 398 p. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003516> [in Ukrainian].

17. Voskoboinikova-Huzieva, O. V., Kovalchuk, H. I. (2015). Naukovovydavnycha diialnist Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: osnovni napriamy ostannoho piatyrychchia [2010–2015]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori – Science of Ukraine in the World Information Space*, 11, 120–133. Kyiv [in Ukrainian].

18. Popyk, V. I., Buhaieva, O. V., Dobko, T. V., Kiral, S. S., Kotliarova, T. V.,

Liubovets, N. I., Novosolova, L. S. et al. (2019). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: rozvytok natsionalnoi bibliohrafi, biohrafichnykh doslidzhen ta naukovo-bibliohrafichnoi diialnosti (2002–2018): monohrafiya. NAN Ukrainy, Nats. b-ka ym. V. I. Vernadskoho. 171 p. Kyiv [in Ukrainian].

19. Didenko, Yu. V., Radchenko, A. I. (2018). Naukovo-vydavnycha diialnist Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and Science of Science*, 4 (102), 112–124. <https://doi.org/10.15407/sofs2018.04.112> [in Ukrainian].

20. Bondarenko, V., Pestretsova, O. (2018). Vykorystannia ahrehatoriv novyn u praktytsi pidhotovky bibliotechnykh informatsiino-analitychnykh produktiv. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 49, 235–247. <https://doi.org/10.15407/np.49.281> [in Ukrainian].

21. Natarov, O. (2019). Informatsiino-analitychni produkty bibliotek yak zasib populyaryzatsii ukrainskoi nauky. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 119–144. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/np.53.119> [in Ukrainian].

22. Tarasenko, N. (2015). Innovatsiini aspekty bibliotechno-informatsiinoho vyrobnytstva. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 543–559. Retrieved from http://np.nbu.gov.ua/doc/npnbuimviv_2015_41_42 [in Ukrainian].

23. Tereshchenko, I. (2017). Vyrobnytstvo bibliotechno-informatsiinykh produktiv v umovakh hlobalnykh informatsiinykh vplyviv. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 426–438. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/np.48.426> [in Ukrainian].

24. Stolyarov, Yu. N. (1984). Biblioteka kak sistema. *Kniga. Issledovaniya i materialy*: sb, 49, 59–80. Moscow: Kniga [in Russian].

25. Dubrovina, L. A. (2012). Kodikologicheskie issledovaniya rukopisnykh knig v Nacionalnoj biblioteke Ukrainy V. I. Vernadskogo v 1991–2008 gg. *Nauchnaya kniga. Mezhdunarodnyj nauchno-prakticheskij zhurnal*, 1: Spec. issue, 63–66. Moscow [in Russian].

26. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka: vebsait. URL: <https://www.lnb.lt> [in Lithuanian].

27. Lietuvos Respublikos bibliotekų įstatymas. Lietuvos Respublikos Seimas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18307/asr> [in Lithuanian].

28. Gudajtis, V. (2012). Nacionalna biblioteka Lityvi im. Martinasa Mazhv-
idasa: na poroge 90-letiava. Nacionalnye biblioteki v XXI veke: pervoe desyati-
letie : sb. statej / compilers: N. F. Verbina, A. C. Masevich ; S. A. Davydova (Ed.).
148 p. SPb.: Ross. nac. b-ka [in Russian].

29. Par Bibliotēku. Latvijas Nacionālās bibliotēkas: vebsait. URL: <https://www.lnb.lv/lv/biblioteka> [in Latvian].

30. Latvijas Republikas Likums. Par Latvijas Nacionālo bibliotēku. Rīgā,
1992. 16 Decembrī. LIKUMI. Latvijas Republikas Tiesību Akti. URL: <https://likumi.lv/ta/id/62905-par-latvijas-nacionalo-biblioteku> [in Latvian].

31. National Library of Latvia – Development strategy 2019–2023. National
Library of Latvia 2019. Retrieved from [https://www.lnb.lv/sites/default/files/
media/par-lnb/institucija/LNB_strategija_EN.pdf](https://www.lnb.lv/sites/default/files/media/par-lnb/institucija/LNB_strategija_EN.pdf) [in Latvian].

32. Onufrienko, G. F. (2015). Latvijskaya nacionalnaya biblioteka (LNB)
v «Zamke sveta» (pozicionirovanie biblioteki v informacionnom obshestve).
*Biblioteka v epohu peremen. Dajdzhest / CIPR RGB. issue 2: «Pozicionirovanie
bibliotek v informacionnom obshestve»*. Retrieved from [http://infoculture.rsl.
ru/?news-bep](http://infoculture.rsl.ru/?news-bep) [in Russian].

33. Mission, vision, values. *Eesti Rahvusraamatukogu*: vebsait. Retrieved
from <https://www.nlib.ee/en/content/mission-vision-values> [in Estonian].

34. Zakon pro Natsionalnu biblioteku Estonii vid 22.02.2011 r. *Riigi Teataja*.
Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504042019004/consolide> [in
Estonian].

35. Publishing Statistics. *National Library of Latvia*. Retrieved from [https://
www.lnb.lv/en/publishers/publishing-statistics](https://www.lnb.lv/en/publishers/publishing-statistics) [in Latvian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2022.

Tetiana Dubas,

PhD (Social Communications), Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: t.dubas60@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1690-8297>

Web of Science Researcher ID: AIC-6378-2022

National Libraries of the Baltic Countries: Experience in Creation of Library and Information Products

The article deals with topical issues of publishing activities of the national libraries of the Baltic States. The cases of publishing activities of the Martinasa Mazhv-
idas National Library of Lithuania, the National Library of Latvia, the National Library of
Estonia, the peculiarities of publishing products in the process of meeting users'

information needs are considered. Emphasis is also placed on projects and prospects for the development of national libraries. The place of national libraries in the modern infrastructure of library and bibliographic institutions is shown.

In the course of the research it was found that these libraries conduct intense research activities, and its results are published in scientific journals, in the library's own one in particular. The research concerns the library system of states: their historical development, current state, history of the national library in terms of human development and technology, changes in the publishing system.

It is noted that the study of public communication strategies and information policy is one of the newest areas approved by the Martinas Mažvidas National Library of Lithuania.

It includes studies of information and communication strategies used by various stakeholders in times of tension and crisis, as well as studies of information policy and public communication in the context of civil or military conflicts (e.g. Belarusian crisis, geopolitical crisis, war in eastern Ukraine) and in the context of diplomatic negotiations on climate change.

Much attention is also paid to maintaining the relevance of the heritage: the reconstruction and promotion of primary sources. Every year, Lithuanian libraries prepare a large number of valuable unpublished ancient manuscripts: memoirs, notes, letters, collections of letters, diaries, ethnographic collections and important documents found in the archives. A study of the history of the origin and editing of some publications are being on. Numerous reports have been published on these issues.

It is shown that an effective tool used by the National Library of Latvia to ensure optimal results of scientific and publishing activities, is the maximum implementation of the development strategy, in the long run the institution is tended to become a modern world-class library.

It was found that the quality of publications is ensured by international editorial boards, which include researchers from Lithuania, Latvia, Estonia and other countries, specialists in relevant fields, as well as anonymous reviewers.

Keywords: national libraries, publishing, electronic edition, library products, website.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.114>
УДК 001.8:004.891+001.891:61-043.84](477)

Анастасія Кубко,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6421-5105>
Web of Science ResearcherID: ABG-1616-2021

НОВІ ТРЕНДИ СТРЕСОВОЇ ДИНАМІКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Публікаційна активність, зумовлена пандемією COVID-19, наразі є основною джерельною базою для вивчення універсального патерну реакції академічного товариства на надкритичні наукові навантаження. Перше вітчизняне дослідження на цю тему виявило основні тренди публікаційної реакції української наукової спільноти, проте зазнало обмежень.

Повторне дослідження було проведене з коригуванням вибірки та проміжку часу. Методологія базується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного та структурно-функціонального аналізу. Результати показують, що вітчизняні тренди академічної відповіді загалом наслідують світові зразки; локальні особливості частково зумовлені пізнім розгортанням пандемії в Україні, особливостями побудови медичної галузі та частковою проблемою із самоідентифікацією науковців; науково-аналітична система «Бібліометрика української науки» може слугувати джерельною базою подібних досліджень.

Надано пропозиції щодо усунення деяких обмежень дослідження, констатовано необхідність подальших розвідок для підсумкового уточнення регіональних трендів.

Ключові слова: публікаційна активність, наукометричні дослідження, стресова реакція академічного товариства, науково-аналітична система «Бібліометрика української науки».

Постановка проблеми. Епідемія коронавірусу SARS-CoV-2 та зумовлені нею критичні академічні навантаження, у 2019 р. знову привернули увагу фахівців із бібліометрії та наукометрії до проблеми пошуку та уточнення універсального патерну, спільного для кожної галузі науки, академічної установи та країни світу, за яким дослідники та дослід-

ницькі організації реагують на поставлені задачі в стресовому режимі. Попередні розвідки в цьому напрямі, що опиралися на результати аналізу та оцінки публікаційної активності під час та після епідемічних спалахів періоду 1996–2018 рр., виокремили основні тренди академічної відповіді на надкритичні наукові навантаження, проте стикнулися з низкою проблем, що обмежили достовірність отриманих результатів [1, 2]. Наразі пандемічний характер COVID-19, який зумовлює фактичну географічну рівномірність розподілу наукового навантаження, дає змогу зкорегувати одну з основних причин похибок попередніх досліджень – відображення реакції найбільш постраждалих регіонів. Зокрема, вперше стало можливим проведення досліджень подібної направленості і на вітчизняному матеріалі, виокремлення та аналіз вітчизняних наукометричних та бібліометричних трендів, їх відповідність міжнародному зразку, а отже – й оцінка академічної діяльності українських учених і колективів, залучених до проблеми COVID-19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уже початкові західні роботи 2020 р., що аналізували стресову публікаційну активність, уточнили існуючі тренди [різке зростання кількості публікацій на відповідну тематику; наявність внутрішньогалузевого розподілу публікацій із домінуванням росту публікаційної активності в тих галузях, що отримали найбільше наукове навантаження; домінування зростання масиву публікацій із тематики охорони здоров'я (попередження проблеми) над зростанням масиву публікацій за тематикою інфекційних хвороб загалом (розв'язання проблеми) та виявили їх недоліки (адекватне відображення в трендах реакції академічного товариства лише найбільш постраждалих регіонів та лідирування установ переважно цих регіонів)] [3, 4, 5]. Також були виокремлені нові тенденції в реагуванні наукової спільноти – зокрема більш оперативне і чітке відображення бібліометричними базами даних, що індексують літературу поза звичайним колом наукових публікацій (Dimensions, Google Scholar), трендів відповіді наукових колективів і окремих дослідників на критичні академічні навантаження [6, 7] та тренд більшої цитованості публікації в короткостроковій перспективі за умови її попередньої публікації в соцмережах, у тому числі – у твітері [6].

Окрім цього, на матеріалі публікаційної активності, що стосується COVID-19, вперше стало можливим проведення порівняльних досліджень академічної відповіді вчених та наукових колективів із різних країн, що раніше ускладнювалося нерівномірністю регіонального академічного навантаження. Так, проведене у 2020 р. за зразком західних

аналогів вітчизняне дослідження довело наявність існування більшості міжнародних трендів у стресовій відповіді українських науковців і колективів (зростання масиву публікацій з відповідної теми; публікаційне домінування галузей, що зазнали найбільшого навантаження новітністю; лідирування установ, що займаються охороною здоров'я), але стикнулося з певними обмеженнями, серед яких, у першу чергу, були:

- 1) більш пізній, порівняно з іншими країнами, початок пандемії в Україні;
- 2) мала вибірка;
- 3) низька представленість українських учених у наукометричних базах даних.

Уточнююче міні-дослідження у вигляді зрізу даних за окремими галузями станом на листопад 2021 р. підтвердило, що для отримання більш статистично достовірних результатів необхідні подальші дослідження, що охоплювали б більші проміжки часу й кількість науковців [8].

Саме тому в першому кварталі 2021 р. було проведене ще одне планове проміжне дослідження публікаційної активності українських учених та наукових колективів, залучених до вирішення проблеми COVID-19, **метою** якого є уточнення виявлених вітчизняних науко- та бібліометричних трендів академічної відповіді, аналіз їх динаміки та відповідності міжнародним тенденціям на матеріалах зрізу публікаційної активності фахівців окремих галузей медичної науки за допомогою вітчизняного сегмента бібліометричної бази даних Google Scholar – науково-аналітичної системи «Бібліометрика української науки».

Методологія дослідження базується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного та структурно-функціонального аналізу. У ручному режимі на предмет наявності публікацій щодо проблеми COVID-19 в науково-аналітичній системі «Бібліометрика української науки» було розглянуто профілі перших 100 лідируючих за індексом Гірша представників науковців з галузей: фармакологія та фармація, вірусологія, пульмонологія, охорона здоров'я, інфекційні захворювання, – що відповідають галузям, які є лідерами академічної відповіді у відповідних західних дослідженнях [6, 7]. Було обраховано:

- 1) кількість публікацій, присвячених проблемі COVID-19, у галузі;
- 2) кількість авторів публікацій, присвячених проблемі COVID-19, у галузі;
- 3) кількість публікацій, присвячених проблемі COVID-19, на організацію у відповідній галузі та загалом на організацію, якщо її публікації належать до різних галузей;

4) кількість авторів публікацій, присвячених проблемі COVID-19, на організацію у відповідній галузі та загалом на організацію, якщо її співробітники мають публікації, що відносяться до різних галузей;

5) кількість організацій, залучених до публікаційної активності, у галузі;

6) загальна кількість науковців у галузі.

Після цього був проведений порівняльний аналіз вітчизняних трендів академічної відповіді 2020 та 2021 рр., а також вітчизняних та світових трендів між собою, за результатами якого оцінено: відповідність вітчизняних трендів світовим, динамічні зміни вітчизняного патерну стресової академічної відповіді, можливість проведення досліджень із виявлення універсального патерну стресової реакції академічного товариства на надкритичні наукові навантаження на вітчизняному матеріалі та використання науково-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» як джерельну базу для подібних робіт. Також виокремлено можливі причини локальних особливостей вітчизняних трендів і розглянуто шляхи подолання недоліків, які були виявлені в процесі використання Системи.

Результати дослідження. Станом на кінець першого кварталу 2021 р. серед розглянутих медичних галузей публікаційно лідирували пульмонологія (38 публікацій) та галузь охорони здоров'я (37 публікацій). У галузі інфекційних захворювань була 21 публікація, фармакології та фармацевції – 19, вірусології – 5.

За кількістю авторів публікацій лідирували: пульмонологія (19 авторів), охорона здоров'я (14), фармакології та фармацевції (13), інфекційні захворювання (12), вірусологія (3).

Основною науковою установою, яка надала і більшу кількість публікацій, і більшу кількість авторів повідомлень є Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика.

Внутрішньогалузевий розподіл лідируючих установ виглядає так:

Таблиця

Внутрішньогалузевий розподіл лідируючих установ

Назва галузі	Належність більшості публікацій	Належність більшості авторів
Пульмонологія	Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика	Дніпропетровська медична академія

Продовження таблиці

Охорона здоров'я	Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика	Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика
Фармакологія та фармація	Національний фармацевтичний університет	Національний фармацевтичний університет
Інфекційні захворювання	Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського та Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика	Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського
Вірусологія	Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика	Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика

Усі наведені вище галузі та інституції демонструють зростання кількості робіт та авторів, що висвітлюють тему COVID-19. Так, Національна медична академія післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика, яка в 2020 р. мала шість публікацій та двох авторів, у 2021 р. має 47 публікацій та 17 авторів. До публікаційної діяльності долучилися 13 нових наукових установ, серед яких фіксується значне зростання публікаційної активності (Національний фармацевтичний університет – 17 публікацій, 10 авторів; Дніпропетровська медична академія – 10 публікацій, 6 авторів; Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського – 8 публікацій, 4 автори). Водночас представленість авторів у науково-аналітичній системі «Бібліометрика української науки» хоча й зросла, проте залишалася досі низькою: фармакологія та фармація – 638 осіб, вірусологія – 41 особа, пульмонологія – 146 осіб, охорона здоров'я – 336 осіб, інфекційні захворювання – 157 осіб.

Також виявлено, що частина науковців неправильно ідентифікує свою діяльність відповідно до категорій Google Scholar, а низка оброблених профілів Google Scholar містять чужі роботи.

Висновки. Результати проміжного уточнюючого дослідження публікаційної активності українських учених за допомогою науково-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» ще раз підтвердили наслідування українською науковою спільнотою світових патернів стресової реакції на надкритичні академічні навантаження. Зокрема, зберігається швидке зростання числа публікацій у задіяних у подоланні проблеми COVID-19 галузях науки, зростання числа задіяних у публікаційній активності науковців та наукових установ та міжгалузевий розподіл.

Окрім цього, проміжні дані показують, що міжгалузевий розподіл, що в попередньому дослідженні демонстрував аномальне публікаційне лідирування галузей анестезіології та імунології, наразі в сегменті лідирування установ та приналежності авторів до установ прийняв риси, а в сегменті галузевої належності публікацій – наблизився до світового тренду лідирування галузі охорони здоров'я. Локальна особливість домінування пульмонології за кількістю публікацій наймовірніше пов'язана зі значним навантаженням новітністю цієї галузі та відношенням цілого ряду спеціалістів із суміжних галузей (анестезіології, медицини невідкладних станів тощо) до категорії «Пульмонологія» Google Scholar, що ускладнює їх підрахунок. Непрямим доказом цього припущення є домінування Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика, як установи галузі охорони здоров'я, в кількості публікацій розділу «Пульмонологія».

Також виявлено низку проблем, що обмежують достовірність отриманих результатів:

1) станом на кінець першого кварталу 2021 р. представленість українських учених у «Бібліометриці української науки» та кількість їхніх робіт усе ще залишалася недостатньою для достовірного виокремлення існуючих патернів стресової академічної відповіді;

2) зберігалася проблема розбіжностей у самоідентифікуванні фахівцями своєї діяльності та реальної належності до відповідної категорії Google Scholar;

3) зберігалася проблема неадекватності заповнення та ведення профілів Google Scholar науковцями, зокрема наявність у них чужих робіт.

Також лімітуючим фактором дослідження продовжила виступати проблема часткової невідповідності категорій Google Scholar галузям, що займаються відповідними проблемами в Україні.

За результатами дослідження констатовано, що для остаточних висновків щодо відповідності українських трендів стресової академічної відповіді на надкритичні навантаження світовим зразкам необхідно

проведення подальших досліджень, які б охопили більший проміжок часу. Водночас для підвищення репрезентативності діяльності вченого / колективу / галузі слід продовжувати збільшувати їх представленість у «Бібліометриці української науки» як локальному сегменті бібліометричної бази Google Scholar.

Також існує нагальна потреба продовжувати інформувати науковців про необхідність перевірки їхніх бібліометричних профілів в Google Scholar і приведення останніх до належного стану та нагадувати науковій спільноті основні принципи ведення бібліометричного профілю будь-яким доступним і зручним способом – проведенням (в тому числі онлайн) конференцій, розробкою і розсилкою інформаційних бюлетенів тощо. Корисним у цьому плані може стати масштабний переклад відповідних матеріалів провідних західних фахівців та якнайширший та вільний доступ до них, що може забезпечуватися науковими бібліотеками.

Список бібліографічних посилань

1. Jayabalasingham B., Hessen M. Webinar: Infectious Disease Outbreak Research: Insights and Trends, 2020. URL: https://www.brighttalk.com/webcast/13703/391874?utm_source=Scopus&utm_medium=brighttalk&utm_campaign=391874 (дата звернення 02.03.2021).
2. The Elsevier Community. Infectious Disease Outbreaks Research: Insights and Trends, 2020. URL: https://www.elsevier.com/__data/assets/pdf_file/0009/992394/Infographic-Infectious-DiseaseOutbreaks-Research-Trends.pdf (дата звернення 02.03.2021).
3. Alicino C., Bragazzi N.L., Faccio V. et al. Assessing Ebola-related web search behaviour: insights and implications from an analytical study of Google Trends-based query volumes. *Infectious Diseases of Poverty*, 2015. № 4, P. 54. <https://doi.org/10.1186/s40249-015-0090-9>.
4. Кубко А. Бібліометричні аспекти медичної науки в коронавірусний період. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації : матеріали Міжнар. наук. конф.* (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.). Київ, 2020. С. 666–668. URL: http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/202011_artilces_field_dopmat_files/tezi_nbuv_2020_2.pdf.
5. Cervellini G., Comelli I., Lippi G. Is Google Trends a reliable tool for digital epidemiology? Insights from different clinical settings. *Journal of Epidemiology and Global Health*, 2017. № 7 (3), p. 185–189. <https://doi.org/10.1016/j.jegh.2017.06.001>.

6. Herzog C., Hook D., Konkiel S. Dimensions: Bringing down barriers between scientometricians and data. *Quantitative Science Studies*, 2020. № 1. pp. 387–395. https://doi.org/10.1162/qss_a_00020.

7. Kousha K., Thelwall M. COVID–19 publications: Database coverage, citations, readers, tweets, news, Facebook walls, Reddit posts. *Quantitative Science Studies*, 2020. № 1(3), pp.1068–1091. https://doi.org/10.1162/qss_a_00066.

8. Кубко А. Епідемія у наукометричному вимірі: частина третя. Особливості пандемії COVID-19 в Україні. *Бібл. вісн.* 2021. № 2. С. 42–50. <https://doi.org/10.15407/bv2021.02.042>.

References

1. Jayabalasingham, B., Hessen, M. (2020). Webinar: Infectious Disease Outbreak Research: Insights and Trends. Retrieved from https://www.brighttalk.com/webcast/13703/391874?utm_source=Scopus&utm_medium=brighttalk&utm_campaign=391874 [in English].

2. The Elsevier Community. Infectious Disease Outbreaks Research: Insights and Trends. (2020). Retrieved from https://www.elsevier.com/__data/assets/pdf_file/0009/992394/Infographic-Infectious-Disease-Outbreaks-Research-Trends.pdf [in English].

3. Alicino, C., Bragazzi, N. L., Faccio, V. et al. (2015). Assessing Ebola-related web search behaviour: insights and implications from an analytical study of Google Trends-based query volumes. *Infectious Diseases of Poverty*, 4, 54. <https://doi.org/10.1186/s40249-015-0090-9> [in English].

4. Kubko, A. (2020). Bibliometrychni aspekty medychnoi nauky v koronavirusnyi period [Bibliometric aspects of medical science in the coronavirus period]. In *Library. Science. Communication. Development of library and information potential in the conditions of digitalization: Naukovo-praktychna konferentsiia (Kyiv, 6–8 October, 2020) – Scientific-practical conference (Kyiv, 6–8 October, 2020) 1*, 19–208. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/all_files/202011_articles_field_dopmat_files/tezi_nbu_2020_2.pdf [in Ukrainian].

5. Cervellin, G., Comelli, I., Lippi, G. (2017). Is Google Trends a reliable tool for digital epidemiology? Insights from different clinical settings. *Journal of Epidemiology and Global Health*, 7(3), 185–189. <https://doi.org/10.1016/j.jegh.2017.06.001> [in English].

6. Herzog, C., Hook, D., Konkiel, S. (2020). Dimensions: Bringing down barriers between scientometricians and data. *Quantitative Science Studies*, 1(1), 387–395. https://doi.org/10.1162/qss_a_00020 [in English].

7. Kousha, K., Thelwall, M. (2020). COVID–19 publications: Database coverage, citations, readers, tweets, news, Facebook walls, Reddit posts. *Quantitative Science Studies*, 1(3),1068–1091. https://doi.org/10.1162/qss_a_00066 [in English].

8. Kubko, A. (2021). Epidemiya v naukometrychnomu vymiri: chastyna tretya. Osoblyvosti pandemiyi COVID–19 v Ukraini [Scientometric Dimensions Of Epidemic: Part Three. Features Of The Covid-19 Pandemic In Ukraine]. *Biblioteknyi Visnyk – Library Bulletin*, 2, 42–50. <https://doi.org/10.15407/bv2021.02.042> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022.

Anastasiia Kubko,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6421-5105>

Web of Science ResearcherID: ABG-1616-2021

New Trends in Stress Dynamics of Ukrainian Scientists' Academic Activity

Problem Statement. The publishing activity caused by the COVID-19 pandemic is currently the main source base for finding and clarifying a universal pattern of the academic response in stressful situation. In particular, the conduction of international comparative studies is possible. The first Ukrainian study conducted in 2020 revealed the main trends of the Ukrainian academic society's stress response to supercritical research workload and proved their similarity to the global models in general. However, that study faced certain limitations, which necessitated further research in this direction.

The goal of this work is to develop theoretical and methodological foundations for identifying and clarifying universal and regional trends of academic response in the conditions of supercritical research workload caused by the COVID–19 pandemic.

The research methodology is based on systemic and structural approaches, on the methods of comparative, logical and structural-functional analysis.

The results of the study demonstrated that local trends of academic response to supercritical research workload continue to match the global ones in general. And previously different regional trends of intra-industry distribution and publication dominance of some academic institutions start to resemble the international ones. At the same time, there is a lack of representation of Ukrainian scientists in bibliometric databases and inadequate maintenance of their own Google Scholar profiles. In addition, a partial

mismatching between the Google Scholar categorization and the structure of the medical industry in Ukraine remains.

It was concluded that the local trends in the academic response are generally subject to the universal pattern; the mismatch between local and global trends were partly due to: the late onset of the COVID-19 pandemic in Ukraine, the specifics of the structure of the medical care system in Ukraine and the problem which some scientists experience, with determining suitable Google Scholar categories for themselves; the *Bibliometrics of Ukrainian Science* database can (with certain limitations) serve as a source base for research on the universal pattern of the academic society' stress response to supercritical research workload.

The proposals how to remove some of the identified limitations in the reliability of the obtained data was presented.

The necessity of further research for the final clarification of the local features of the pattern of stress response to supercritical research workload was stated.

Keywords: publishing activity, scientometric research, stress response of the academic society, Bibliometrics of Ukrainian Science.

Оксана Карашук,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: karaoksana@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-3858>

БІБЛІОТЕКИ В РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)

Проаналізовано наукові праці щодо інформаційного простору, інформаційної політики, діяльності наукових бібліотек та вплив комунікаційних засобів, які зазнають значних змін. Доведено, що стратегічним засобом у розвитку сучасного інформаційного суспільства є комунікація, завдяки якій суспільство отримує правдиву інформацію, а інформаційно-аналітична діяльність бібліотек має спрямовуватися на виробництво різноманітних інформаційних ресурсів відповідно до запитів сучасних користувачів. Наголошено на тому, що значний потенціал має Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зазначено, що інформаційно-аналітичні структури НБУВ у забезпеченні інформаційного супроводу державної політики, підготовка та види аналітичних продуктів відіграють вагомую роль у розвитку стратегічних комунікацій.

Ключові слова: інформація, інформаційний простір, стратегічні комунікації, держава, бібліотека, аналітика, інформаційно-аналітичні служби, соціальні мережі, соціальні інтернет-сервіси, дезінформація, ботоферми, фейк.

В останні десятиліття відбуваються радикальні зміни в галузі інформаційних комунікаційних систем, суспільство спостерігає постійний прогрес інформаційних технологій. Саме розвиток інформаційної сфери, рівень інформаційної безпеки вже найближчим часом будуть визначати політичну та економічну роль держави на світовій арені.

Еволюція, яка нині відбувається в суспільному житті, характеризується як стрімке зростання ролі та значення інформаційного світу як в суспільстві в цілому, так і в житті кожної окремої людини. Інформаційна

сфера, а також інформаційні технології мають вплив майже на всі сфери суспільного життя, це і фінансова, і політична, і транспортна, і зв'язок, і високотехнологічне виробництво тощо.

Мета дослідження – дослідити місце й роль Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського в стратегічних комунікаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження інформаційного суспільства започатковане ще в працях Д. Белла, М. Кастельса, Е. Тоффлера, І. Масуда, К. Хілла. Вплив громадської думки на політиків і суспільство, зокрема виявлення суспільних настроїв через моніторинг ЗМІ, почали вивчати ще в середині минулого століття Г. Алмонд (G. Almond) та у 80-х роках В. Ліпманн (W. Lippmann). Серед українських авторів, які зробили значний науковий внесок у дослідження інформаційного простору, інформаційної політики, державних комунікацій, інформаційної діяльності органів публічної влади, необхідно зазначити таких дослідників як В. Горовий, Т. Гранчак, В. Куйбіда, А. Ліпенцев, Є. Нужний, О. Орлов, В. Степанов, В. Тронь.

Завдання й напрями участі інформаційно-аналітичних структур у забезпеченні інформаційного супроводу державної політики, підготовка та види аналітичних продуктів, специфіка стратегічно-комунікативної діяльності ролі бібліотек у цих процесах висвітлювалися в багатьох працях таких вітчизняних науковців, як В. Варенко, В. Горовий, Т. Гранчак, В. Захарова та Л. Філіпова, О. Кобелев, В. Пальчук, Л. Чуприна та ін.

Різні аспекти використання бібліотеками середовища соціальних мереж досліджували О. Мар'їна, Т. Ярошенко, О. Онищенко, В. Горовий, Т. Гранчак, В. Струнгар, Н. Тарасенко, Л. Чуприна та ін.

На діяльність наукових бібліотек у період становлення інформаційного суспільства впливають комунікаційні засоби, які зазнають значних трансформаційних змін, а також важливим фактором для вдосконалення бібліотечної діяльності є сучасні воєнні дії, які ведуться в інформаційному просторі за допомогою тих чи інших інформаційних видів озброєння. Зазначимо, що інформація може виступати як у формі засобу захисту, так і нападу, і все це залежить від того, чиї ресурси та пропагандистські методи будуть мати потужніший вплив. Серед учених, які займалися вивченням та аналізом інформаційних воєн, слід відзначити таких як Д. Волкогонов, С. Гриняєв, О. Колиновський, А. Крутських, А. Федоров, В. Петров, Д. Фельдман та ін.

Дослідженням стратегічних комунікацій займалися В. Горбулін, О. Кушнір, Г. Почепцов, Д. Дубов, Е. Макаренко, С. Соловійов, В. Ліпкан,

А. Баровська та ін. Заслугує на увагу аналіз Є. Тихомирової досвіду ЄС щодо протидії російській пропаганді.

У низці наукових праць таких дослідників, як: Л. Дубровіна, О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик, Ю. Половинчак, Н. Вітушко, С. Горова, Л. Костенко, К. Лобузін, Л. Чуприна, Д. Бондаренко, О. Рябоконт та ін., розкрито процес перетворення наукових бібліотек у ланку інформаційного середовища, доводиться підвищення ролі бібліотек в управлінні глобальними ресурсами, у створенні умов для оперативних інформаційних обмінів на базі структуризації міжнародних бібліотечних систем та інших великих центрів концентрації інформаційних ресурсів тощо.

Проаналізувавши наукові праці провідних фахівців, можна виокремити деякі політичні цілі, які формують інформаційний простір:

- по-перше, забезпечення захисту інформаційного суверенітету України, зокрема захисту національного інформаційного ресурсу, а також захисту та контролю систем формування суспільної свідомості в сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації процесів, що відбуваються в інформаційній сфері;

- по-друге, забезпечення реалізації конституційних прав громадян, суспільства та держави на інформацію. Особливу увагу необхідно приділяти проблемі інформаційної взаємодії держави, суспільства й особи;

- по-третє, забезпечення державним установам, підприємствам та громадянам рівня інформаційної достатності для прийняття рішень.

На сьогодні відповідно до принципів розвитку стратегічних комунікацій бібліотеки активно вибудовують зворотний зв'язок із громадою для задоволення їхніх інформаційних потреб, стають надійними посередниками в системі комунікацій між владою та громадою.

У науковій праці «Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України» колектив науковців виділяє головні завдання та основні напрями забезпечення безпеки інформаційного простору: виявлення, оцінка та прогнозування загроз безпеці інформаційного простору, що має здійснюватися шляхом оперативного моніторингу інформаційної обстановки; вироблення, координація та здійснення єдиної державної політики в галузі формування інформаційного простору; створення та експлуатація систем забезпечення безпеки інформаційного простору; розробка, координація та здійснення єдиної державної політики в галузі міжнародних інформаційних відносин, зокрема у напрямі формування іміджу держави. До основних напрямів забезпечення безпеки національного інформаційного простору: захист інформації, захист національних інформаційних ресурсів; захист та контроль безпосередньо

національного інформаційного простору, тобто захист та контроль систем формування особистої та суспільної свідомості; забезпечення інформаційної достатності; здійснення інформаційної експансії у світовий інформаційний простір з метою забезпечення невід'ємних прав громадян, суспільства та держави [1].

Мережа Інтернет і все, що з нею пов'язано (соціальні мережі, месенджери, публікації дописів, обмін фото та відео, пошук інформації і друзів, обмін новинами, можливість слухати музику тощо), на сучасному етапі світового розвитку, як одна з головних інформаційних комунікаційних систем, набуває все більшого значення. Інтернет є одним з основних засобів отримання важливої, структурованої, доступної та швидко отримуваної інформації, якою користується близько 3 млрд людей в усьому світі, а це становить приблизно 40% населення тих, хто використовує Інтернет. Саме тому одним з ефективних засобів для комунікації учасників віртуальних спільнот, на сучасному етапі розвитку суспільства, є соціальні інтернет-сервіси, які нині впливають на всі сфери суспільного життя.

Як зазначає К. Молодецька, істотний вплив на суспільство пояснюється тим, що соціальні інтернет-сервіси ґрунтуються на використанні соціальних взаємозв'язків між особами, які, наприклад, мають спільні інтереси, діяльність або утворюють реальні чи віртуальні об'єднання, які можуть використовуватися для суспільних впливів та перетворень. Звичайно, не можна не погодитися з думкою К. Молодецької, яка наголошує, що системний аналіз ролі соціальних інтернет-сервісів в інформаційному просторі держави й особливостей їх функціонування показав, що вони є об'єктом реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці, суспільства та держави. Поширення в СІС неповного, недостовірного чи упередженого контенту у поєднанні із сугестивними технологіями впливу на індивідуальну й масову свідомість може мати наслідком прояву в суспільстві соціальної напруженості, міжнаціональної ворожнечі, протестних настроїв, незадоволення існуючою системою управління в державі тощо [2].

Тому на сьогодні актуальним питанням залишається правдива інформація та дезінформація в інформаційному просторі, особливо в таких соціальних інтернет-сервісах, як соціальні мережі. Стратегічним завданням при цьому є аналіз подій, фактів у напрямі запобігання дезінформації та деконструктивній пропаганді. Тут бібліотеки не лише налагоджують прямий і зворотний зв'язок, а й прагнуть сприяти однаковому розумінню проблем і їх розв'язанню.

Проблема боротьби з пропагандою у соціальних мережах набуває надзвичайної актуальності з огляду на загрозу втручання РФ в електронні процеси, метою якого є дестабілізація політичної ситуації. Невипадково протягом останнього часу відзначається надмірне посилення протиборства між країнами Заходу та РФ, перш за все, в інформаційній сфері, що пов'язано з активізацією намагань останньої здійснити вплив на геополітику ЄС у вигідному для себе напрямі. Керівництво Євросоюзу прагне робити поступальні кроки для запобігання поширенню дезінформації, яка може негативно вплинути на діяльність багатьох інституцій Євросоюзу. Ще у 2017 р. в ЄС був створений сайт euvsdisinfo.eu для боротьби з дезінформацією з боку РФ, де міститься згадка про те, що він створений у рамках кампанії «ЄС проти дезінформації», спрямованої на «поліпшення прогнозування, розгляду та реагування на прокремлівську дезінформацію» [3].

Прояви російської інформаційної пропаганди фіксують правоохоронні органи Франції, у зв'язку з чим у цій країні підготовлено проєкт закону з протидії фейкам на виборах. Відзначається, що остання президентська кампанія у Франції ознаменувалася втручанням російських медіа, кібератаками та й загалом була «брудною» за французькими стандартами. Враховуючи масштаби загроз в інформаційній сфері, у «Стратегічному огляді» (*Revue stratégique*) Франції задекларовано, що питання дезінформації та її впливу стають одними з безпекових пріоритетів. Отже, у Франції на законодавчому рівні посилюються заходи з контролю масмедіа, особливо напередодні виборів. Так державному регулятору надаватиметься право анулювати ліцензії телеканалів з метою протидії централізованій російській пропаганді. Це стосується також й блокування контенту в соціальних мережах, що стане додатковим, ще потужнішим інструментом протидії російському впливу. У Фінляндії у 2017 р. розпочав роботу центр по боротьбі з гібридними загрозами, серед яких засновники центру виділяють, поміж іншого, поширення неправдивої інформації, атаки проти інформаційних систем, а також інші види атак за допомогою сучасних технологій [3]. Міністерством культури, молоді та спорту України опубліковано було проєкт закону, який мав би «забезпечити національну інформбезпеку та право на доступ до достовірної інформації». У МКМС додали, що законопроєкт покликаний забезпечити реалізацію права громадян на доступ до достовірної збалансованої інформації через запровадження механізмів боротьби з дезінформацією в інформаційному просторі України та підвищення рівня медіаграмотності населення в умовах гібридної агресії РФ [4].

Отже, потрібний постійний моніторинг інформаційного простору і реакція на заяви про поширення дезінформації, звернення до розповсюджувачів інформації із заявами про відповідність або спростування дезінформації; звернення до правоохоронних органів у разі наявності ознак кримінального злочину. Відповідно до принципів розвитку стратегічних комунікацій, бібліотеки фокусують зусилля та координують заходи і програми для цієї мети.

Дослідивши світовий досвід, а також події певних років в Україні, зрозуміло, що соціальні інтернет-сервіси займають одне з провідних місць в організації подій «арабської весни», «революції парасольок», а також у гібридній війні на Сході України, анексії Криму та інших дестабілізуючих дій.

Події гібридної війни на Сході України показали, що соціальні інтернет-сервіси та бот-ферми активно використовувалися на етапах підготовки і, безпосередньо, під час її ведення. У соціальних мережах Facebook, «ВКонтакте», «Однокласники» було створено віртуальні спільноти «Антимайдан», «Новороссія», «Русская Весна» тощо для поширення деструктивних інформаційних посилів, які мали на меті спотворення інформації про реальні події. Як зазначає у своїй праці К. Молодецька, учасники таких віртуальних спільнот стали об'єктом суттєвого впливу для подальшого забезпечення сприятливих умов реалізації атакуючих дій у всіх сферах суспільної діяльності в режимі офлайн. Також соціальні мережі використовувалися для збирання інформації про осіб, які становлять інтерес для агресора. Засобами соціальних інтернет-сервісів агресором відстежувалися настрої в суспільстві, виконувалася нейтралізація джерел контрпропаганди. Таким чином, в Україні відсутня цілісна методологія забезпечення інформаційної безпеки держави в соціальні інтернет-сервіси. Наявні засоби та підсистеми протидії недостатньо забезпечені відповідним інструментарієм моніторингу, виявлення і протидії загрозам, а їх взаємодія здійснюється із запізненням. У результаті держава і її громадяни стають суб'єктами деструктивних інформаційних впливів у соціальні інтернет-сервіси [2]. На початку 2020 р. Служба безпеки України оголосила, що одна з найбільших мереж бот-ферм заблокована. Група зареєструвала понад 8000 рахунків. За допомогою облікових записів соціальних медіа розповсюджувалися неправдиві відомості про ситуацію в країні, розпалювали акції протесту, здійснювались інформаційні атаки на профілі представників української влади та надсилалась інформація про наявність вибухових речовин на критично важливих інфраструктурних об'єктах – надано пресслужбою

СБУ. У рамках операції були проведені обшуки в Києві, Харкові, Дніпрі, місті Дубно на Рівненщині та в місті Ірпінь у Київській області. Під час обшуків було вилучено комп'ютерне обладнання, GSM-модеми, понад 22000. SIM-карти [5].

На сьогодні кібератаки, а також діяльність ботоферм різко зросли. Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну російські кібератаки не тільки погіршували функції цільових організацій, але й намагалися перешкодити доступу громадян до надійної інформації та критично важливих послуг.

Росіяни активно застосовують у війні проти України ботоферми та Telegram-канали. Перші використовуються для розсилання спаму, інші для – збору певної інформації. Як ботоферми, так і Telegram-канали також застосовують для поширення російської пропаганди та дезінформації. За перші два місяці повномасштабної війни фахівці з кібербезпеки СБУ заблокували сім Telegram-каналів, за допомогою яких російська розвідка збирала інформацію. У березні СБУ повідомляла про ліквідацію російських ботоферм, які працювали в Харкові, Черкасах, Тернополі, Полтаві, Дніпропетровській та Закарпатській областях. За допомогою армії ботів російські спецслужби поширювали фейки про війну в Україні та виправдовували російське вторгнення [6].

Слід зазначити, що цього року і китайський TikTok став однією з провідних платформ для поширення фейкових новин про війну в Україні. Створені трансляції, записи та фотографії переглядають мільйони користувачів цього мобільного вебдодатка. Месенджером TikTok вже користується понад 1 мільярд людей у всьому світі, більше половини з яких молодше 30 років. Нові користувачі можуть отримати доступ до фейкового контенту про війну в Україні в середньому через 40 хв після створення облікового запису TikTok. Хоча такі платформи, як Facebook, Instagram та Twitter запровадили відповідні позначки, що вказують на маніпуляційний контент про війну, TikTok все ще зробив занадто мало з цього питання.

Сьогодні, у зв'язку із збільшенням дезінформації, дуже важливо вводити нові стандарти відповідальності онлайн-платформ щодо незаконного та шкідливого вмісту.

Саме тому DSA (Digital Signature Algorithm) включає нові правила положень Закону про цифрові послуги, затвердженого в угоді між Європейською радою та Європейським парламентом, які вимагатимуть від великих технологічних платформ, зокрема Facebook, Instagram та YouTube, для оцінки та управління системними ризиками, пов'язаними

з їхніми послугами, такими як пропаганда ненависті та поширення дезінформації. Остаточний формат закону надасть владі нові повноваження змусити технологічні платформи бути більш прозорими щодо того, як працюють їхні алгоритми, видалити більше вмісту або продуктів, які визначаються як «незаконно», а також обмежити рекламу на основі конфіденційної інформації, наприклад раси, сексуальної орієнтації чи політичної належності [7].

Головним, на наш погляд, у боротьбі з фейками та дезінформацією є структурування наших медіасфер. А це, на нашу думку, полягає не лише в блокуванні певних джерел інформації, але й, як нам здається, донесенні структурованої, правдивої інформації до суспільства всіма каналами комунікації.

Агресія Російської Федерації в частині інформаційної складової обумовила пошуки фахівцями з питань національної безпеки можливих механізмів цілісної відповіді на такий виклик. І тут не можна не погодитися з В. Горовим, який наголошує на тому, що для відстоювання національних інтересів України необхідне також налагодження постійного моніторингу, прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз інформаційної безпеки, вироблення наукової стратегії входу в глобальний простір, інтеграції України в міжнародні телекомунікаційні мережі, освоєння міжнародних стандартів інформаційного обміну та захисту інформації [8]. Отже, одним з перспективних способів стратегічних комунікацій є просування та популяризація інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек, які стали популярними через появу нагальної потреби в отриманні якісного інформаційно-аналітичного продукту міжнародного глобального простору.

Як наголошує О. Желай, для нейтралізації інформаційно-дестабілізуючих факторів вирішальне значення має інтелектуалізація інформаційного простору. І, перш за все, – вдосконалення системи виробництва й забезпечення державних інституцій змістовною інформацією, що максимально відповідає завданню формування та прийняття управлінських рішень [9].

Під час інформаційної війни бібліотеки також мають потужний вплив на споживачів, бо завжди володіють великим арсеналом інформації, вони є дзеркалом свого суспільства, бо саме бібліотеки показують рівень розвитку науки, освіти та культури, а також його історію. Кожний історичний період розвитку суспільства є особливий, і ця особливість передається і на бібліотечну діяльність. Особливістю сучасної діяльності бібліотек є швидке та активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Необхідними інформаційно-комунікаційними

технологіями, у цьому контексті, володіють інформаційно-аналітичні підрозділи провідних бібліотек.

Зокрема, певні успіхи в напрямі інтелектуалізації інформаційного простору та забезпеченні інформаційного супроводу суспільно важливих державних процесів демонструють інформаційно-аналітичні підрозділи Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (далі – СІАЗ) та Національна юридична бібліотека (далі – НЮБ). СІАЗ став практично першим у структурах вітчизняних бібліотек інформаційно-аналітичним підрозділом щодо інформаційного забезпечення органів державної влади, надання послуг з моніторингу регіональної та зарубіжної преси, а також з підготовки інформаційно-аналітичних продуктів на його основі. Аналітиками служб проводиться щоденний бібліотечний моніторинг ЗМІ. Вже стала усталеною практика СІАЗ і НЮБ щодо забезпечення міністерств і урядових відомств оперативними інформаційно-аналітичними матеріалами з тематики, потрібної замовнику [9].

Тобто бібліотечні інформаційно-аналітичні продукти є ефективним інструментом інформаційного супроводу процесу прийняття управлінських рішень, шляхом створення необхідного інформаційного підґрунтя для усвідомлення управліннями суспільних очікувань і потреб, основних факторів впливу на суспільно-політичну ситуацію.

Позитивний досвід співпраці СІАЗ НБУВ із РНБО України з питань протидії інформаційній агресії з боку РФ свідчить про значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек у розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні. Зокрема, ідеться про можливість моніторингу й аналізу актуальних проблем суспільства на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотеки для потреб державних органів; з іншого боку, про поширення суспільно важливої інформації серед населення, розширення вільного доступу до неї користувачів бібліотеки.

Як зазначає Т. Гранчак, практика засвідчує, замовників цікавить не стільки розробка стратегій і сценаріїв, теоретична перевірка обґрунтованості проєктів рішень, скільки моніторинг ситуації та пошук інформаційного підтвердження правильності обраних тактик [10]. А бібліотечні сайти та сторінки в соціальних мережах можна вважати як один із стратегічних напрямів роботи у наданні інформаційних продуктів у масштабах глобального світового простору.

Не можна не погодитися з думкою Л. Чуприни, який зауважує, що активна участь наукової бібліотеки в соціокомунікаційних процесах є однією з умов її успішного розвитку. У нинішніх реаліях важлива

частина суспільних процесів пов'язана з організацією інформаційної протидії зовнішнім інформаційно-психологічним впливам, гібридним загрозам. З огляду на досвід співпраці аналітичних підрозділів НБУВ з органами державної влади можемо говорити про доцільність залучення їх до розвитку системи стратегічних комунікацій. Наприклад, одним із завдань Міністерства інформаційної політики є забезпечення створення механізмів моніторингу відкритих джерел інформації для потреб стратегічних комунікацій. Наукові бібліотеки можуть стати складовою такого механізму. Так, аналітичні підрозділи НБУВ давно вже проводять тематичні моніторингові дослідження за матеріалами інтернет-ресурсів на замовлення органів державної влади, які допомагають управлінським структурам у комплексному аналізі ситуації, виявленні закономірностей суспільного розвитку, виробленні доцільних і обґрунтованих пропозицій для прийняття відповідних рішень у сферах державного управління [11].

Інформаційно-аналітичні підрозділи бібліотек є одним з головних посередників між суспільством та владою. Володіючи інформацією, ці структури доносять її до органів державної влади, або навпаки, до суспільства без викривлень, упередженості, а також без зайвих повідомлень і структуровану за певними вимогами.

Як зазначає Т. Гранчак, у зв'язку з тим, що інформаційні потоки зростають швидкими темпами, бібліотеки беруть на себе роль наукових центрів з аналізу тенденцій розвитку інформаційної сфери суспільства, розробки і впровадження ефективних методик користування та керування інформацією в системі політичної комунікації. Адже саме бібліотеки мають необхідну науково-методологічну базу й досвід, а також мають можливість забезпечити швидкий і зручний онлайн-доступ користувачів до інформації [12].

Можна погодитися з думкою Л. Чуприни, який вважає, що науковим бібліотекам не варто чекати, доки будуть прийняті державні рішення щодо залучення їх у систему стратегічних комунікацій. Необхідно продовжити переорієнтування бібліотечного маркетингу на читача й активніше пропонувати та просувати власні інформаційні сервіси й послуги. Зокрема, і орієнтовані на таких користувачів, як органи державної влади. Здається, загальновизнаною в науковій літературі з бібліотечної справи є думка, що лише сучасні бібліотечні онлайн-сервіси дають шанс на життя науковим бібліотекам [11].

Отже, досліджено та проаналізовано великий масив інформації, що дає змогу зробити певні **висновки**. Стратегічним засобом у розвитку сучасного інформаційного суспільства, насамперед, є комунікація, завдяки

якій суспільство отримує правдиву інформацію. Тому на сьогодні одним з головних стратегічних завдань має бути постійний моніторинг подій, фактів у глобальному світовому і вітчизняному інформаційному просторі з метою запобігання дезінформації та деструктивній пропаганді.

Важливим критерієм, який знизить негативні явища пропаганди й дезінформації, є формування та розвиток якісної інформації. Метою стратегічних комунікацій все більше стає просування та популяризація інформаційно-аналітичних продуктів бібліотек як нагальної потреби у вирішенні стратегічних питань. Бібліотечні сайти й сторінки в соціальних мережах можна вважати одним із стратегічних напрямів роботи у наданні таких продуктів.

Таким чином, інформаційно-аналітична діяльність Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського саме і спрямована на виробництво різноманітних інтелектуально-інформаційних ресурсів відповідно до запитів сучасних користувачів. А популяризація високоякісної незалежної інформації кардинально змінює та зміцнює інформаційний простір держави, а також і знижує поширення та пропаганду «рейкової» інформації, особливо через соціальні інтернет-сервіси.

Бібліотеки сьогодні дійсно можуть стати дієвим засобом захисту інформаційного простору, а також надійним посередником у системі комунікацій між владою і громадою, вибудовуючи зворотний зв'язок між ними для задоволення інформаційних потреб.

Список бібліографічних посилань

1. Литвиненко О. В., Бінько І. Ф., Потіха В. М. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України : монографія. Київ, 1998. 145 с.

2. Молодецька К. Роль соціальних інтернет-сервісів у процесі забезпечення інформаційної безпеки держави. *Національний університет «Львівська політехніка»*. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4587/1/ICS-2016_26-27.pdf.

3. Гребенюк М. В. Проблеми протидії поширенню деструктивної пропаганди та дезінформації напередодні виборів: аналіз досвіду ЄС. *Інформація і право*. URL: <http://ippi.org.ua/grebenuk-mv-leonov-bd-problemi-protidii-poshirennyu-destruktivnoi-propagandi-ta-dezinformatsii-nape>.

4. МКМС оприлюднило проєкт закону про дезінформацію. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2859620-mkms-opriludnilo-proekt-zakonu-pro-dezinformaciu.html>.

5. В Україні ліквідували ботові господарства. *wGospodarce*. URL: <https://wgospodarce.pl/informacje/75525-na-ukrainie-zlikwidowano-farmy-botow>.

6. Намагалися деморалізувати харків'ян. СБУ повідомила про заблоковані російські Telegram-канали та ботоферми. *НВ*. URL: <https://nv.ua/ukr/kharkiv/viyna-rf-proti-ukrajini-sbu-zablokuvala-7-telegram-kanaliv-ta-botofermi-novini-harkova-50236998.html>.

7. Закон ЄС про цифрові послуги «не повинен стати паперовим тигром». *Emerging Europe*. URL: <https://emerging-europe.com/business/eus-digital-services-act-must-not-become-a-paper-tiger/>.

8. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. Київ, 2005. 383 с. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/ORSIB.pdf>.

9. Желай О. Моніторинг негативних інформаційних проявів як напрям інформаційно-аналітичної діяльності (за досвідом аналітичних підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Київський національний університет культури і мистецтв*. URL: <http://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Z-tezy.pdf>.

10. Гранчак Т. Інформаційно-аналітичні структури як суб'єкти національної інформаційної політики. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 43. С. 24–46. <https://doi.org/10.15407/np.43.24>.

11. Чуприна Л. Аналітичні підрозділи бібліотеки в системі стратегічних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 274–284. <https://doi.org/10.15407/np.48.274>.

12. Гранчак Т. Бібліотека і політична комунікація : монографія. Київ, 2012. 481 с. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf>.

References

1. Lytvynenko, O., Binko, I., Potikha, V. (1998). *Informatsiinyi prostir yak chynnyk zabezpechennia natsionalnykh interesiv Ukrainy* [Information space as a factor in ensuring the national interests of Ukraine]. Kyiv: IIRUK Taras Shevchenko [in Ukrainian].

2. Molodetska, K. *Rol sotsialnykh internet-servisiv u protsesi zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy* [The role of social Internet services in the process of ensuring information security of the state]. *Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnikha»*. Retrieved from http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/4587/1/ICS-2016_26-27.pdf [in Ukrainian].

3. Hrebeniuk, M. V. Problemy protydii poshyrenniu destruktivnoi propahandy ta dezinformatsii naperedodni vyboriv: analiz dosvidu YeS [Problems of counteracting the spread of destructive propaganda and misinformation on the eve of the election: an analysis of the EU experience]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*. Retrieved from <http://ippi.org.ua/grebenyuk-mv-leonov-bd-problemi-protidii-poshirennyu-destruktivnoi-propagandi-ta-dezinformatsii-nape> [in Ukrainian].

4. MKMS opryliudnylo projekt zakonu pro dezinformatsiiu [The ICC has published a draft law on disinformation]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2859620-mkms-oprilyudnylo-proekt-zakonu-pro-dezinformaciю.html> [in Ukrainian].

5. V Ukraini likviduvaly botovi gospodarstva [In Ukraine, bot farms were liquidated]. *wGospodarce*. Retrieved from <https://wgospodarce.pl/informacje/75525-na-ukrainie-zlikwidowano-farmy-botow> [in Poland].

6. Namahalyisia demoralizuvaty kharkivian. SBU povidomyla pro zablokovani rosiiski Telegram-kanaly ta botofermy [They tried to demoralize Kharkiv residents. The Security Service of Ukraine has reported that Russian Telegram channels and bot farms have been blocked]. *NV*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/kharkiv/viyana-rf-proti-ukrajini-sbu-zablokuvala-7-telegram-kanaliv-ta-botofermi-novini-harkova-50236998.html> [in Ukrainian].

7. Zakon YeS pro tsyfrovi posluhy «ne povynen staty paperovym tyhrom» [EU's Digital Services Act 'must not become a paper tiger']. *Emerging Europe*. Retrieved from <https://emerging-europe.com/business/eus-digital-services-act-must-not-become-a-paper-tiger/> [in English].

8. Horovyi, V. M. (2005). Osoblyvosti rozvytku sotsialnykh informatsiinykh baz suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Features of development of social information bases of modern Ukrainian society]. Kyiv. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauk-mon/ORSIB.pdf> [in Ukrainian].

9. Zhelai, O. Monitorynh nehatyvnykh informatsiinykh proiaviv yak nappriam informatsiino-analitychnoi diialnosti (za dosvidom analitychnykh pidrozdiliv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Monitoring of negative information manifestations as a direction of information-analytical activity (according to the experience of analytical subdivisions of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine)]. *Kyivskiy natsionalnyi universytet kultury i mystetstv*. Retrieved from <http://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Z-tezy.pdf> [in Ukrainian].

10. Hbranchak, T. (2016). Informatsiino-analitychni struktury yak subiekty natsionalnoi informatsiinoi polityky [Information-analytical structures as subjects of national information policy]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi*

biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 43, 24–46. <https://doi.org/10.15407/np.43.24> [in Ukrainian].

11. Chupryna, L. (2017). Analitychni pidrozdily biblioteki v systemi stratehichnykh komunikatsii. [Analytical subdivisions of the library in the system of strategic communications]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 48, 274–284. <https://doi.org/10.15407/np.48.274> [in Ukrainian].

12. Hranchak, T. (2012). Biblioteka i politychna [Library and political communication]. Kyiv. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauk-mon/monog-granchak.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Oksana Karaschuk,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: karaoksana@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-3858>

Libraries in the Advancement of Information System of the Ukrainian Information Space (Case of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine)

Scientific works on information space, information policy, activity of scientific libraries and influence of communication means, which are undergoing significant changes, are analyzed. It is noted that the Internet and everything connected with it, at the present stage of world development, as one of the main information communication systems, is becoming increasingly important. The Internet is one of the main means in obtaining important, structured, accessible and quickly received information. It is emphasized that V. I. Vernadsky National Library of Ukraine potential in the development of the system of strategic communications in Ukraine is significant. The article emphasizes that information-analytical structures in providing information support of state policy, preparation and types of analytical products, play an important role in the development of strategic communications. Examples of signs of Russian information propaganda in different countries are given. This paper shows one of the ways to use prohibited platforms with the help of a specific program. It is proved that the strategic tool in the development of modern information society is communication, through which society receives truthful information, and information and analytical activities of libraries should be aimed at producing a variety of information resources in accordance with the demands of modern users. It is also emphasized that the intellectualization of the information space, improvement of the production system and provision of state institutions

with meaningful information that best meets the task of forming and making management decisions is crucial for neutralizing information and destabilizing factors.

It is the promotion of high-quality independent information that will strengthen the information space and reduce the dissemination and promotion of *fake* information, especially through social Internet services. The paper emphasizes that timely monitoring of destructive information influences requires constant monitoring, analysis, evaluation and forecasting of both domestic and foreign information messages in the electronic media.

Keywords: information, information space, strategic communications, state, library, analytics, information-analytical services, social networks, social Internet services, disinformation, boot farms, fake.

Євгенія Глушук,

молодший науковий співробітник,
Фонд Президентів України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: EvgenijaGlu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9137-7318>

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА: СУЧАСНІ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ

У статті проаналізовано репрезентативний потенціал сучасних соціальних медіа в контексті діяльності структур інституту президентства, зокрема, їх роль та ефективність ресурсів у формуванні владних стратегічних комунікацій. Охарактеризовано найбільш результативні методики медіааналізу та системи моніторингу у сфері соціальних медіа, їх функціональні можливості для верифікації та імплементації даних крізь призму публічної політики інституту президентства. На основі аналізу доведено ефективність використання маркетингових досліджень соцмереж у забезпеченні мінливості медіапростору владних структур та підтримці зворотного зв'язку в системі «влада-суспільство».

Ключові слова: соціальні медіа, комунікації, інститут президентства, моніторинг, медіааналіз.

Сучасний розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій призводить до радикальних змін у житті суспільства, змінюючи традиційні уявлення про політичні інститути та процеси, культурні цінності, їх значущість в становленні та зміцненні демократичних структур. У результаті цих глобальних змін відбувається поступальний рух до інформаційного суспільства, де визначна роль належить інформації та знанням, які, у свою чергу, трансформують сучасну політичну реальність та управлінський процес шляхом зміни їх ролі та функцій. При фактично незмінних правилах побудови публічної політики, для окремих владних інститутів наявні можливості ІТТ актуалізують питання пошуку ефективних інструментів їх відкритості та прозорості для суспільства. Особливо це стосується інститутів президентської влади, адже в умовах сучасного світу, який є складним і турбулентним, повним нових

© Є. Глушук, 2022

загроз і викликів, зростає роль особистості в політиці, зокрема президента. На нього покладаються великі надії в суспільстві і саме соціум через комунікативні майданчики соціальних медіа має можливість не лише активно слідкувати за дотриманням проголошеного курсу, виступати лакмусовим папірцем результативності його політичних рухів, а й ефективно впливати шляхом виявлення політичної мобілізації, протестних настроїв і різноманітних онлайн-акцій. Тому представлення інституту президентства в соціальних медіа вимагає чітких алгоритмів подання інформації та їх широкого мережевого аналізу. Важливим аспектом при цьому залишається питання контролю та вчасного реагування на соціальні фідбеки, зменшення напруження в інформаційному полі держави та аналіз можливих наслідків тих чи інших інфоповідів. А це вбачається можливим лише за умови проведення ефективного моніторингу мережевої інформації та застосування сучасних технологій аналітики даних.

На сьогодні питання мережевих комунікацій розглядається в більшості наукових досліджень щодо становлення інформаційного суспільства та нового світового порядку. У працях зарубіжних дослідників інтернет-мереж Дж. Морено, А. Радкліфф-Брауна, Дж. Барнса та Е. Ботта, П. Ердьоша та А. Реньї, С. Мілгрема та Дж. Треверса можна віднайти загальнотеоретичні питання становлення та розвитку мережевих об'єднань, більш ґрунтовні дослідження мережевих комунікацій з позицій комунікативістики представлені в роботах вітчизняних дослідників В. Різуна, В. Іванова, Л. Городенко, Є. Цимбаленка, І. Артамонової, В. Корнеєва, В. Владимірова, В. Рябічева, О. Гриценко, А. Захарченка та ін. Серед важливих проблем та питань багато дослідників аналізують роль соціальних медіа у формуванні громадянського суспільства, яка проявляється через проникнення соціальних медіа у громадську сферу, забезпечення можливості реалізації права свободи слова та мобілізацію громадської спільноти [5]. Стосовно специфіки комунікативної діяльності органів влади в сучасних соціальних медіа, то найбільшою мірою ці питання ставали об'єктом наукових пошуків В. Горового, Т. Гранчак, Ю. Половинчак, Л. Галаган, Л. Чуприни та ін. Проте, незважаючи на достатньо широкий спектр досліджень, подальший розгляд тематики потребує конкретизації поняття «соціальних медіа», вивчення сучасних методів мережевого аналізу, а також можливість застосування маркетингових систем моніторингу до суспільно-політичних інтернет-мереж у діяльності владних структур.

Соціальні медіа з'явилися приблизно десятиріччя тому та ототожнювалися виключно з блогосферою, проте сьогодні це поняття включає

в себе, окрім блогів, соціальні мережі, інтернет-форуми, проєкт вікіпедії, підкасти та відео [9]. Існує безліч визначень соціальних медіа. У деяких вони ототожнюються із соціальними мережами, як у Оксфордському словнику, де соціальні медіа визначаються як вебсайти та додатки, що використовуються для соціальних зв'язків (social networking). «The Social Media Guide website» назвав близько 50 визначень соціальних медіа. Андреас Каплан та Майкл Хенлайн дають таке визначення, яке вважається нам найбільш повним та вичерпним: «Соціальні медіа – це група Інтернет-додатків, які побудовані на ідеологічних та технологічних засадах другого вебу та дозволяють користувачам створювати контент та обмінюватись ним» [10]. Тобто соціальні медіа – це «вид мас-медіа, який використовують для опису нових форм комунікації генераторів контенту з його споживачами і для яких визначальне значення має фактор копродукції контенту самими користувачами кінцевого продукту, коли кожен читач/передплатник блогу, наприклад, може виконувати функції коментатора, репортера, фотокореспондента та/або редактора конкретного сервісу» [11, с. 49].

За даними щорічного звіту Global Digital 2021 сумарно людство провело в Інтернеті лише за минулий рік понад 1,3 млрд років. Більшість цього часу – у соцмережах. Нині з майже восьмимільярдного населення планети соцмережі використовують 4,2 млрд людей – більш як половина. За останнє десятиліття кількість прихильників соціальних медіа потроїлась, а за останній рік зросла приблизно на 13%, зокрема через пандемію. Найбільш популярними соціальними медіа вважаються Facebook, YouTube, Whatsapp, Instagram, Facebook Messenger, Reddit, Telegram, LiveJournal, Twitter, Blogspot, Liveinternet, TikTok та ін [7]. Така шалена популярність соціальних медіа обумовлена їх функціональними можливостями, що дають змогу користувачам вільно комунікувати в режимі реального часу, завжди мати доступ до актуальної інформації та висловлювати свою думку з приводу найрезонансніших подій.

Окрім міжособистісної взаємодії, соціальні медіа також помітно впливають на взаємодію державної влади і суспільства – користувач стає безпосереднім учасником політичного життя держави. Як зазначає Ю. Половинчак, «соціальні медіа сприяють комунікації влади з громадянським суспільством у форматі “тут і зараз”. Успіх такого діалогу забезпечується його неформальністю – розмитістю кордонів між особистим і публічним; демократичністю – можливістю включення в комунікацію абсолютно будь-якого користувача Інтернету, та оперативністю» [4].

Соціальні медіа дають змогу скоротити дистанцію між президентом та народом, сформувати механізми зворотного зв'язку, стати новим горизонтальним комунікаційним середовищем. На сьогодні багато політиків, світових лідерів та президентів активно використовують соціальні медіа для спілкування з виборцями: пишуть пости, публікують фото та відео, висвітлюють офіційні візити та заходи, можуть вступити в дискусію зі своїми читачами. Наприклад, 44 Президент США Барак Обама свого часу очолював рейтинг політиків з найбільшою кількістю фоловерів у соцмережах. Його твіттер-акаунт @BarackObama був четвертим за популярністю у Twitter, поступаючись лише попзіркам. Президент Нігерії Мохаммаду Бухарі був переобраний на новий термін у 2019 р., має акаунт у Twitter, веде блог у Facebook, сам пише пости, викладає фотографії та відео. Президент Індонезії Джоко Відодо самостійно знімає відеоблог на YouTube, робить селфі і веде репортажі з зустрічей із главами держав. Прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху також активно використовує соціальні медіа для спілкування з виборцями, робить пости у Twitter, Instagram, YouTube і Facebook, сам пише тексти, але фото- і відеоматеріали представляє з офіційних джерел. Він розповідає про візити й зустрічі, висвітлює заходи і виходить у прямий ефір під час інтерв'ю. Президент України В. Зеленський також бере активну участь у соціальних мережах та має найбільше підписників у соціальних мережах на пострадянському просторі. Особливо часто його читають в Instagram, аудиторія якого становить 8,5 млн осіб. Є в українського Президента і офіційно підтверджена сторінка у Facebook з 1 млн 17 тис. фоловерами, при цьому треба зауважити, що обидві сторінки регулярно оновлюються, а сам В. Зеленський хоч і дуже рідко, але може вступити в дискусію зі своїми читачами. Дещо менше у Президента України підписників у соціальній мережі Twitter – 141 тис. осіб, також він відкрив і Telegram-канал, до якого вже долучилися 26 тис. осіб [1].

Проте сучасне поле інформаційної політики інституту президентства будуватиметься не лише на репрезентативних методах представлення даних, а здебільшого на прагненні вибудувати конструктивну взаємодію та діалог із суспільством, бути відкритим до критики та своєчасно реагувати на негативні закиди. Для успішного аналізу своїх дій, для оцінки власного рейтингу моніторинг інформаційних приводів соціальних медіа є вкрай необхідним інструментом. На основі отриманих даних оперативно найкраще приймати рішення. Тому важливо відстежувати, що аудиторія думає про конкретні дії та висловлювання представників президентської влади, що про неї пишуть ЗМІ.

Так запорукою успіху політики В. Черчилля під час Другої світової війни стала його інформаційно-аналітична діяльність. Він отримував примірники всіх європейських газет ще до їх виходу в друк і щоранку починав з їх вивчення. Якщо він не встигав прочитати всі новини, його співробітники робили для нього дайджест із найважливішою політичною інформацією, яку він аналізував і враховував у стратегічному плануванні [3].

Сучасний медіамоніторинг виконує ту ж функцію. Але з огляду на те, що в нинішньому світі матеріали нескінченно генеруються і поширюються через найрізноманітніші канали, оперативного моніторингу поточної ситуації лише фахівцем з моніторингу вже недостатньо. Якісне вивчення смислів і контекстів не тільки показує реальну ситуацію, але дає підставу для прогнозування. Такий аналіз робиться на основі спеціальних методик оцінки інформаційних матеріалів. Щоб полегшити це завдання існує безліч спеціальних сервісів та інструментів. Головним чином для аналітики згадок вдаються до двох напрямів – до моніторингу ЗМІ та моніторингу соцмедіа. Певні компанії спеціалізуються на одному з цих напрямів, інші прагнуть до комплексної медіааналітики, що охоплює моніторинг як ЗМІ, так і соцмереж. Одна система може охопити понад 100 тис. джерел: популярні соціальні мережі, блоги, форуми, сайти відгуків, месенджери, онлайн-ЗМІ. Моніторингові системи мають можливість фільтру: тип медіа, тональність згадування персони (позитив, негатив, нейтрал), період публікацій, географічне розподілення згадок та інші необхідні критерії. Результати моніторингу подаються в текстовому вигляді, відображаються простими та зрозумілими графіками, є автоматичні звіти. Кожен із цих сервісів унікальний за своїми функціями, можливостями та мають досить широкий спектр медіааналізу, який постійно вдосконалюється. Найбільш популярними на сьогодні все ж залишаються маркетингові системи моніторингу, які дають змогу проводити розгорнуту аналітику компанії в інтернет-просторі та мають досить широкий спектр функціональних засобів.

Більшість із цих систем можуть ефективно застосовуватися також у дослідженні інституту президентства, окремих владних структур та конкретних особистостей, даючи повну картину їхнього інформаційного життя. До таких моніторингових систем сучасності можна віднести такі:

1. *Semantrum* – персональний сервіс моніторингу всіх типів ЗМІ та соцмедіа. У системі є: автоматична обробка публікацій (тональність, персони, бренди, геолокація, мова), аналітика (кодифікація публікацій, PR-метрики, експертні оцінки), графічне представлення контенту, порів-

няння тем та виявлення трендів, експорт даних у різних форматах, e-mail та Telegram-розсилки з гнучкими налаштуваннями, використовуються технології обробки великих масивів даних (Big Data). У свою чергу моніторингова система Semantrum має архів публікацій за необхідною темою глибиною до 20 років.

2. SoMo Bot – це сервіси, які цілодобово моніторять та аналізують інформацію в ЗМІ. Щойно з'являється інформація про ваш бренд/компанію/ринок/конкурентів – бот надсилає про це інформацію в обраний вами месенджер у режимі реального часу. Сервіс дає можливість відстежувати конкретні події, відслідковувати згадування конкретної особи або бренду, отримувати новини про себе або конкурентів, попереджати інформаційні загрози.

3. YouScan – це платформа для аналітики соціальних медіа на базі штучного інтелекту з найкращими в індустрії можливостями аналізу зображень.

Система допомагає бізнесам вивчати думки користувачів, знаходити важливі інсайти, управляти репутацією та швидко реагувати на критику за допомогою сповіщень у реальному часі. Постійно аналізуючи інтереси замовника, система створює його «портрет», аби розуміти його потреби та пропонувати саме те, що підходить саме йому, що, у свою чергу, допомагає налагодити персоналізовані комунікації в різних площинах. Є можливість отримання миттєвих повідомлень про найважливіші події: сплеск негативу, згадування від лідера думок та інші.

4. LOOQME – платформа для збору і аналізу згадок в online та offline й соціальних мережах. Для бізнесу, брендів та публічних осіб, що дбають про свою репутацію та будують ефективні комунікації. Щоденно система моніторить новини з близько 75 тис. джерел, а це більше за 2 500 000 новин на тиждень. На основі зібраних даних система робить аналіз, аби клієнти приймали більш свідомі управлінські рішення.

5. SKAN Інтерфакс – це ще один сервіс, призначений для моніторингу ЗМІ та перевірки контрагентів. Незважаючи на те, що в системі немає окремого продукту для моніторингу соцмедіа, функції для аналізу соцмереж можна підключити як додаткову послугу. У базі 42 тис. джерел, серед яких закриті стрічки інформантів й платні видання. Завдяки об'єктному пошуку та інтеграції із сервісом СПАРК система добре розпізнає в новинах згадки юридичних та фізичних осіб, а також однойменних компаній. Зручний інструмент Сканія – тепла карта, що демонструє найбільш повторювані фрагменти. А карта ризиків, що формується в режимі реального часу, показує фактори, які найбільше впливають

на репутацію. Для визначення ваги згадок використовуються три індекси: індекс помітності враховує впливовість ЗМІ і роль компанії або персони в публікації; в індекс репутаційного ризику береться до уваги наявність різних ризик-факторів (економічних, законодавчих, етичних і т.д.); використовується індекс прямої мови. Підходить і для контролю репутації в режимі реального часу, і для глибоких досліджень.

Ці та інші дотичні системи (Brand Analytics, SemanticForce, IQBuzz, Angry Analytics та ін.) конкурують на сьогодні з точки зору надання моніторингового функціонала в дослідженні соцмереж та все більше виходять за рамки бізнес-процесів у площину соціально-політичних комунікацій. Сьогодні для збереження ринкових позицій ці компанії працюють на постійне розширення функціональності сервісів, запуск нових супровідних продуктів і послуг для сектору владних структур [2]. Тож розглядаючи владні структури та специфіку їх представлення в соцмережах, відповідні сервіси можуть являти собою як простий краулер, що збирає посилання на згадки, так і аналітичний інструмент із настройками тональності згадувань, кількість залучених, графіками поширення інформації та багатьма іншими додатковими функціями.

Отже, зміна формату комунікацій інституту президентства і його перехід в онлайн-простір неминуче вплинули на комунікаційні стратегії [6, с. 311].

Зростаючий рівень інформованості громадян і безперервне збільшення очікувань змушують владні структури модернізувати методи впливу на цільові аудиторії, що передбачає постійний моніторинг результатів кожного інноваційного кроку. У разі, якщо певний курс вибрано невірною, служби інформаційного забезпечення президента можуть оперативно змінити інструментарій та характер використовуваних матеріалів або скорегувати курс і докласти додаткових зусиль для донесення їх місії цільовій аудиторії. І навпаки, якщо користувачі позитивно реагують на певні дії інституту президентства, а медіа забезпечують йому всебічну підтримку, влада може переходити до наступних викликів та реалізації нових владних ініціатив. Відстеження динаміки й тональності згадувань президента дає змогу оперативно визначити, чи працює те чи інше повідомлення на потрібний сегмент аудиторії або ж воно потрапляє під психологічний феномен «банерної сліпоти», який характеризується підсвідомим відторгненням або ігноруванням користувачами «банерної» інформації при відвідуванні інтернет-ресурсів.

Висновки. Таким чином, більшість маркетингових систем моніторингу можна ефективно використовувати в дослідженнях інституту

президентства, зокрема, з точки зору виявлення інформаційних атак, оцінки репутації, оцінки вибраного курсу розвитку країни, прогнозуючи наперед наслідки прийняття чи неприйняття певного рішення, або визначення психологічного портрета виборця чи лояльності інтернет-акторів. Крім того, перспективним залишається сфера застосування таких систем у конкурентній розвідці й аналізі громадської думки щодо значущих питань президентського курсу, що передбачає перехід від прямих завдань маркетингу і PR до політичної аналітики за рахунок інтеграції з іншими відкритими джерелами інформації – антикорупційними майданчиками, системами моніторингу юридичних осіб та політичних партій, системами інформаційної безпеки тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Братушак О. «Прямі комунікації» Зеленського в соцмережах поки програють традиційним медіа. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/de-zepryami-komunikatsiyi-zelenskogo-v-sotsmerezah-poky-prograyut-tradytsijnym-media-i30269>.

2. Иващук Е. 10 лучших сервисов для мониторинга социальных сетей. URL: <https://www.unisender.com/ru/blog/idei/monitoring-sotsialnyh-setey/>.

3. Моніторинг ЗМІ на кшталт розвідки. URL: <https://strategi.com.ua/event/monitorynh-zmi-na-kshtalt-rozvidki/>.

4. Половинчак Ю. Мобілізаційний та маніпулятивний потенціал дискурсу соціальних медіа в умовах перехідного суспільства. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350.

5. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ. 2013. 250 с.

6. Татаринев К. А. Современные аспекты маркетинговых коммуникаций в цифровом обществе. *Азимут научных исследований: экономика и управление*. 2009. Т. 8, № 1 (26), С. 307–312. <https://doi.org/10.26140/anie-2019-0801-0072>.

7. Digital 2021: the latest insights into the «state of digital». URL: <https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital>.

8. Shannon M. Combining Social Media and Traditional Media in a Modern Communications Plan / Mortland Shannon. 2012. URL: http://web02.gonzaga.edu/comltheses/proquestftp/Mortland_gonzaga_0736_M_10170.pdf.

9. Social Media and its Origins. URL: <http://www.defence.gov.au/pathway-tochange/Docs/Socia Media/1.%20 Social%20 media%20 and%20 its%20 orig ins%20 SM.pdf>.

10. Manovich L. *The Language of New Media*. Cambridge MIT Press/Leonardo Books, 2001, 394 с.

11. Watson T., Noble P. *Evaluating Public Relations*. Second edi. London ; Philadelphia : Kogan page, 2007, 225 с.

References

1. Bratushchak, O. «Priami komunikatsii» Zelenskoho v sotsmerezhhakh poky prohraiut tradytsiinym media. Instytut masovoi informatsii [Zelensky's «communication premiums» on social networks are still losing to traditional media]. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/de-ze-priami-komunikatsiyi-zelenskogo-v-sotsmerezhhah-poky-prograyut-tradytsijnym-media-i30269> [in Ukrainian].

2. Yvashchuk, E. 10 luchshykh servysov dlia monytorynha sotsyalnykh setei [10 best services for monitoring social networks]. Retrieved from <https://www.unisender.com/ru/blog/idei/monitoring-sotsialnyh-setey/> [in Russian].

3. Monitorynh ZMI na kshtalt rozvidky [Monitoring of mass media on the staff of the outlet]. Retrieved from <https://strategi.com.ua/event/monitorynh-zmi-na-kshtalt-rozvidki/> [in Ukrainian].

4. Polovinchak, Y. (2015). Mobilizatsionnyi i manipulyativnyi potentsial diskursa sotsialnykh media v perekhodnom obshchestve [Mobilization and manipulative potential of the discourse of social media in a transitional society]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=446:sotsialni-media&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].

5. Onyschenko, O. S., Horovyj, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013). Sotsialni merezhi iak chynnyk rozvytku hromadianskoho suspilstva [Social media as a factor in the development of civil society]. 250 p. Kyiv [in Ukrainian].

6. Tatarinov, K. A. (2009). Sovremennye aspekty marketingovykh kommunikacij v cifrovom obshestve [Modern aspects of marketing communications in a digital society]. *Azimut nauchnyh issledovanij: ekonomika i upravlenie – Azimuth of Scientific Research: Economics and Management*, 8, 1 (26), 307–312. <https://doi.org/10.26140/anie-2019-0801-0072> [in Russian].

7. Digital 2021: the latest ideas about «the state of digital technology». Retrieved from <https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital> [in English].

8. Shannon, M. (2012). The combination of social and traditional media

in modern communication. Retrieved from http://web02.gonzaga.edu/com/theses/proquestftp/Mortland_gonzaga_0736_M_10170.pdf [in English].

9. Social media and its origins. Retrieved from [http://www.defence.gov.au/pathwaytochange/Docs/Socia Media/1.%20 Social%20 media%20 and%20 its %20 origins%20 SM.pdf](http://www.defence.gov.au/pathwaytochange/Docs/Socia%20Media/1.%20Social%20media%20and%20its%20origins%20SM.pdf) [in English].

10. Manovich, L. (2001). *Language of new media*. Cambridge MIT Press/ Leonardo Books, 394 p. [in English].

11. Watson, T., Noble, P. (2007). *Evaluation of public relations*. Second edi. London; Philadelphia: Kogan page. 225 p. [in English].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Yevheniia Hlushchuk,

Junior Researcher,

Foundation of the Presidents of Ukraine

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: EvgenijaGlu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9137-7318>

The Institute of the Presidency in Social Media: Modern Monitoring Systems

The article analyzes the representative potential of modern social media in the context of the structures of the presidency, in particular, their role and effectiveness of resources in the formation of government strategic communications. It is noted that the transition of the presidency's communications to the online space and the growing level of public awareness force authorities to modernize methods of influencing target audiences, which involves constant monitoring of the results of each innovative step. The most fruitful methods of media analysis and monitoring systems in social media sphere, its functionality to provide data verification and implementation through the prism of institute of presidency' public policy, are described. The analysis allows to prove effectiveness of social networks marketing research in providing feedback between authorities and the general public.

Keywords: social media, communications, institute of the presidency, monitoring, media analysis.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.149>
УДК 342.51-043.83:321-021.321](674.3)

Ярослав Дейнека,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: clava-1995@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>
Web of Science Researcher ID: ABA-6270-2022

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В РЕСПУБЛІЦІ ЧАД І ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

У статті аналізується процес становлення інституту президентства в Республіці Чад. Визначено основні фактори, що впливали і впливають на сьогодні на формування цієї інституції; шляхом короткого викладу історії країни від середніх віків через період колоніального режиму до сучасності зроблена спроба визначити їх походження. Новизна дослідження полягає у визначенні стабілізуючої та інноваційної ролі інституту президентства в трансформації політичної системи Республіки Чад, виявленні специфіки функціонування президентської форми правління в країні й політичного режиму в цілому.

Ключові слова: Республіка Чад, інститут президентства, конституція, громадянська війна, диктатура, повстання.

Постановка наукової проблеми. Протягом десятиліть Республіка Чад шукає свій шлях розвитку економіки, суспільного та політичного життя, проведення в життя соціальних перетворень. Однак на шляху незалежного розвитку доводиться долати перешкоди, які часом становлять екзистенційну загрозу для країни. До цих перешкод можна віднести насамперед типові для незалежних африканських країн проблеми штучних державних кордонів, проведених колоніальними державами без урахування географічних умов і ареалів розселення етносів континенту, одбокий розвиток економіки, прив'язаної до зовнішніх ринків, насамперед до метрополії. Крім того, відсутність традицій сучасних державних і громадських інститутів, глибокі соціальні проблеми, породжувані слабкою економікою та складним етнолінгвістичним і конфесійним складом суспільства, викликають суперечності, які виливаються в громадянські конфлікти. В умовах політичної нестабільності всередині країни та втручання ззовні

© Я. Дейнека, 2022

проблеми, що стоять перед суспільством, набувають хронічного характеру і стримують розвиток демократичних інститутів.

Актуальність дослідження. Республіка Чад є типовою постколоніальною країною, для якої характерний високий рівень політичної нестабільності, зумовлений рядом факторів. Становлення інституту президентства в таких умовах становить значний науковий інтерес у контексті аналізу методів, використовуваних автократіями для подолання політичної нестабільності та утримання політичної влади в умовах постійної загрози дестабілізації політичної системи і відсутності стійкого комплексу демократичних інститутів. У зв'язку із цим актуальною науковою проблемою стає дослідження особливостей становлення та розвитку інституту президентської влади в Чаді, виявлення можливостей ефективізації його функціонування.

Аналіз останніх досліджень. Еволюція інституту президентства Чаду не є предметом спеціального дослідження західних, африканських і вітчизняних авторів. Однак проблеми розвитку політичної системи Африки аналізуються в ряді досліджень загальнополітичного та загальноісторичного характеру, у різні роки опублікованих африканськими й західними дослідниками. Зокрема, період правління Ф. Томбалбая (1960–1975) вивчали А. Бангі, А. Дінгаммаджі, І. Бічара, Р. Моріно та ін. Аналіз діяльності політиків часів першої громадянської війни (1965–1982) у Чаді та періоду правління Х. Хабре (1982–1990) міститься в працях таких науковців, як Р. Буйтенхайс, Г. Арнольд, С. Нолупшунгу, М. Азеведо, С. Хікс, М. Буаре, А. Тед та ін. Період президентства І. Дебі (1990–2021) досліджували Ж. Ремі, М. Тейга, Е. Мусаву, Ф. Югон, М. Олів'є, Д. Річ, І. Тінгар та ін.

Метою дослідження є аналіз генезису інституту президентства в Республіці Чад з урахуванням його особливостей і чинників, що вплинули на цей процес.

Методологічною та теоретичною основою статті є загальнонаукові методи: порівняльний, системний, історичний підходи, а також спеціально-політологічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середні віки на території Чаду стали складатися перші державні утворення, більшість з яких були монархічними режимами з культом особи правителя. Економічно ці утворення базувалися на контролі над транссахарськими торговими шляхами. Найстабільнішими з них були такі держави, як Канем-Борну (бл. 700–1380), Багірмі (1480/1522–1897), султанат Вадай (1501–1912).

У 1897 р. на території сучасного Чаду вперше з'явилися французькі колоністи, які за допомогою військових експедицій встановили свою

владу в країні до 1905 р., коли цю територію передали під юрисдикцію французького губернатора. Для Французького Чаду були характерні дві основні тенденції: відсутність політики, спрямованої на уніфікацію території, та надзвичайно низькі темпи модернізації. Франція використовувала колонію в основному для вирощування бавовни і як джерело дешевої некваліфікованої робочої сили. На французькій шкалі пріоритетів колонія Чад займає нижчу позицію, ніж Північна Африка, Західна Африка чи інші володіння Франції в Центральній Африці. Насправді дійсно ефективним французьке правління було лише на півдні країни.

До отримання Чадом незалежності було закладено основні підвалини тих факторів, які протягом усієї історії незалежної країни впливали на процес становлення інституту президентства в країні.

По-перше, згадувані вище держави були феодальними монархіями, причому феодальні правові інститути зберігалися там до французького завоювання. Процес їх розпаду завершитися не встиг. Французька адміністрація мало втручалася в життя місцевого населення. Це не сприяло демонтажу феодальних пережитків, боротьбі з їхніми наслідками. Звідси випливає клановість чадського політикуму в поєднанні з типово феодальним прагненням до монополізації політичної влади в країні кланом, племенем чи етносом переважно військовим шляхом, що сприяє високій мілітаризації політичного життя. У незалежному Чаді це призводило до громадянських воєн і переворотів. Традиції парламентаризму за повоєнну частину колоніальної епохи, коли з'явилися перші партії, не встигли міцно вкорінитися в політичній культурі місцевих народів.

Другий фактор – це штучність кордонів Чаду, які було встановлено колонізаторами у їхніх власних інтересах без урахування етнічного, релігійного та родоплемінного чинників. Станом на 2020 р. у країні проживало 17 млн осіб, з них мусульмани – 52,1%, протестанти – 23,9%, римо-католики – 20%, анімисти – 0,3%, інші – 0,2%. Треба звернути увагу, що релігійний поділ має територіальний вимір, що дає підставу стверджувати про існування передумов для формування двох націй на релігійній основі на півночі й півдні Чаду. Фактично цей поділ є однією з основ для політичних конфліктів у країні.

Третім фактором нестабільності, а відтак і перешкодою до формування спільної національної ідентичності, встановлення єдиної стабільної системи соціальних інститутів та встановлення громадянського миру в країні є етнічне та мовне різноманіття. У країні проживає понад 200 етнічних груп, що розмовляє більше ніж 120 мовами, крім офіційних французької та арабської мов [1].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що Республіка Чад у сучасних кордонах є значною мірою штучним утворенням. Країна об'єднує велику кількість різноманітних етнічних груп і релігійних громад, які вимушені шукати спільну мову. Це означає, що націєтворчі процеси в країні тривають і далекі від завершення. У свою чергу, така ситуація породжує політичну нестабільність, зумовлює потребу в сильній державі. У таких умовах заснування інституту президентства має величезне значення, відіграючи арбітражну, балансуєуючу та стабілізуючу роль.

Перший етап політичної трансформації та становлення інституту президентства в Чаді можна обмежити періодом 1959–1990 рр. Процес інституціоналізації статусу президента був основною рисою цього етапу, який означився розпадом французької колоніальної системи, привів до поступового мирного набуття незалежності. У 1959 р. Ф. Томбалбай очолив уряд країни, а за чотиримісячний період свого прем'єрства він став четвертим головою тимчасового уряду, після того як жодна з партій не змогла отримати більшість у парламенті. Законодавчі збори країни, у яких більшість голосів належало Прогресивній партії Чаду (далі – ППЧ), закликали Францію надати новій державі максимум суверенних повноважень. Республіка Чад 12 липня 1960 р. підписала угоду з Францією про набуття незалежності, а 11 серпня 1960 р. Ф. Томбалбай став першим президентом незалежної Республіки Чад.

Варто зазначити, що період незалежності країни був відзначений гострою політичною напруженістю та послідовною зміною авторитарних режимів при повсюдно існуючій крайній бідності, відсутності громадянських свобод, демократії й поваги до прав людини.

На посаді президента Ф. Томбалбай поставив собі завдання максимально зміцнити свою владу. Для цього він вдався до репресій та інших авторитарних методів правління. Зокрема, він заборонив усі інші партії, крім ППЧ. Це призвело до відчуження значної частини населення. Панування вихідців з півдня держави серед чиновництва призвело до початку стійкої мілітаризації політичного життя. У 1966 р. кілька повстанських рухів спробувало сформувати єдину платформу в Південному Дарфурі, яка мала назву «Фронт національного визволення Чаду» (фр. Front de libération nationale du Tchad, FROLINAT). До його складу входили вихідці з півночі, що згуртувалися в Дарфурі за підтримки Судану. Нездатність Фронту національного визволення Чаду вести послідовну політику була обтяжуючим чинником політичної кризи 60–70-х років ХХ ст. Особисте суперництво, ідеологічні та етнічні відмінності перешкождали перетворенню Фронту національного визволення в національну

партію, вільну від регіональних (північних) міркувань. Вищезначені причини зумовили початок громадянської війни між північчю й півднем за політичне домінування в країні.

Армія та жандармерія 13 квітня 1975 р. вчинили військовий переворот у Республіці Чад, який став можливим завдяки глибокій політичній і соціально-економічній кризі, спричиненій повстанням Фронту національного визволення. Після смертельного поранення Ф. Томбалбая в процесі перевороту 15 квітня 1975 р. посаду президента обійняв командувач армією Ф. Маллум.

Переворот на деякий час розрядив обстановку і відродив надію на мирне розв'язання проблем, що стояли перед Чадом. Однак обрання нового президента не поклато край політичній нестабільності, яка значно сприяла фактичному припиненню державної монополії на насильству. Військовий уряд під керівництвом генерала Ф. Маллума виявився недосвідченим у цивільному керуванні. Громадянська війна відновилася з новою силою, військовий режим зазнав поразки, а національна армія Чаду фактично перестала існувати.

У 1979 р. владу захопив ватажок Фронту національного визволення Чаду, який відображав інтереси ісламської півночі країни, Г. Уеддей, очоливши Тимчасовий уряд національної єдності. Прихід Г. Уеддея до влади поклав кінець політичному та економічному пануванню півдня в Чаді. Із самого початку були сумніви в його легітимності, оскільки він представляв лише незначну частину політичних сил.

У країні продовжувало діяти безліч конкуруючих військових угруповань. У 1979–1981 рр. Лівія вчинила інтервенцію, а на протигагу їй у Нджамені висадилися французькі війська. Зовнішня інтервенція призвела до того, що в 1982 р. Фронт національного визволення втратив владу, а президентом Чаду завдяки підтримці Франції став Х. Хабре, діяльність якого була означена культом особи. Офіційними партійними гаслами були: «Хабре – рятівник, визволитель, посланець миру!». У Чаді почалися масові репресії. Загальна кількість убитих за політичними мотивами при правлінні Х. Хабре – жертв смертних вироків, позасудових страт, каральних експедицій – згодом було оцінено приблизно в 40 тис. осіб. Культ особи та репресії створили соціальну базу для повстання проти режиму Х. Хабре, образ якого в сучасному Чаді має негативний контекст. Х. Хабре сприймається насамперед як диктатор, відповідальний за смерть десятків тисяч людей.

Серед причин зміни влади в період 1975–1990 рр. можна виділити: прагнення всіх сторін до побудови авторитарних режимів під керів-

ництвом своїх угруповань, відсутність чіткої ідеологічної основи рухів, використання ідеології як інструмента політичного маркетингу, прагнення до реалізації сторонами конфлікту власних політичних амбіцій за рахунок нехтування інтересами інших суб'єктів політики, що можна вважати проявом кланового мислення місцевих еліт, що залишилося з феодальної епохи.

Період 1990–2021 рр. можна позначити як другий етап становлення інституту президентства. На початку цього етапу в 1990 р. Нджамену зайняли загони генерала І. Дебі, колишнього польового командира військ Х. Хабре, який мав конфлікт зі своїм колишнім патроном.

І. Дебі 4 грудня 1991 р. було обрано президентом Республіки Чад. Незважаючи на багаторазові спроби повалити режим і громадянську війну 2006–2009 рр., І. Дебі утримував владу в країні понад 30 років. Зміна політичного режиму дала змогу закласти основи для процесу демократизації та політичного плюралізму, заснувавши владні інститути республіки (Верховний суд, Конституційну раду, Вищу раду з комунікацій, Раду з економічних, соціальних і культурних питань тощо), а також організувати проведення президентських та парламентських виборів. Завдяки новому режиму було створено численні політичні партії, асоціації та приватні засоби масової інформації.

Конституція від 31 березня 1996 р. зі змінами, внесеними законом № 08/PR/2005 від 15 липня 2005 р., зробила Чад правовою державою, що гарантує безпеку людей і недоторканність їхньої власності, офіційно забезпечивши участь громадян у прийнятті рішень на всіх рівнях, з тим щоб вони могли поступово стати господарями своєї власної долі в умовах згуртованості та соціального миру, закріпила принцип поділу влади [2].

На посаді президента І. Дебі покладався на інституційні маневри, щоб маніпулювати політичною системою у своїх інтересах. У 2018 р. він організував національну конференцію, до якої було включено ряд діячів опозиції, щоб була можливість внести зміни до Конституції. При цьому президент відновив обмеження на кількість президентських термінів після того, як скасував їх на референдумі у 2005 р. Не дивно, що обмеження не мали зворотної сили, збільшили термін його повноважень і підвищили необхідний вік кандидатів у президенти. Ці зміни забезпечили президенту законне право брати участь у виборах до 2033 р. Правління І. Дебі відзначалося нестабільністю, корупцією, політичною ізоляцією, зростаючою нерівністю та придушенням інакомислення.

Натомість президент Чаду розумів, що Захід не задоволений ситуацією з демократичними інститутами та рівнем корупції серед його оточення,

тому зосередився на державах Близького Сходу. Чад в останні 10 років правління І. Дебі активізував дипломатичні зв'язки з Ізраїлем, Туреччиною, Саудівською Аравією, Китаєм. Після смерті М. Каддафі у 2011 р. Саудівська Аравія взяла на себе функцію Лівії як головного патрона Чаду. На думку К. Хансена, це показує, що Чад активно розробляв альтернативу традиційним зв'язкам, щоб режим І. Дебі менше залежав від військової підтримки Заходу [4]. Інтерес Чаду до міжнародних безпекових ініціатив, таких як багатонаціональна спільна оперативна група та Об'єднані сили G5 Sahel (FC-G5 Sahel), може бути пояснений трьома мотивами: підхід «пропозиція та попит» до безпеки, воля до забезпечення периферійних територій країни й бажання завоювати міжнародне визнання та підтримку. Таким чином, І. Дебі зміг створити середовище для досягнення своєї мети: захистити свій режим, заблокувати політичних опонентів і створити союзи із сусідніми країнами [3].

Серед причин тривалого перебування І. Дебі при владі треба назвати: контроль збройних сил, боротьбу з повстанцями, яких підтримують сусіди, зміну Конституції, фальсифікацію виборів шляхом залякування. За словами Ж. Тубіани, майбутнє Чаду було невизначеним, враховуючи ризики нових нападів з боку «Боко Харам», вплив падіння цін на нафту, невизначеність щодо того, хто стане наступником президента [5, с. 8].

Після підбиття підсумків виборів 11 квітня 2021 р., на яких І. Дебі отримав переконливу перемогу вшосте поспіль, він відправився на фронт, де був смертельно поранений. Влада в країні перейшла військовим, які розпустили парламент та уряд. Смерть президента яскраво продемонструвала внутрішню вразливість його авторитарного уряду. Не маючи легітимності й не бажаючи дотримуватися конституції, прихильники режиму організували військовий переворот, у результаті якого було розпущено уряд, Національні збори, скасовано Конституцію. По суті, військова хунта на чолі із сином вбитого президента генералом М. Дебі докладає зусиль для збереження режиму.

Однак на шляху до влади М. Дебі може зіткнутися з безліччю проблем. Справа в тому, що попередні 30 років особистість І. Дебі значила набагато більше, ніж створені ним інститути. Передання влади синові з формальної точки зору була путчем – влада перейшла до генерала армії, а не до глави парламенту. Показово, що в перехідному уряді, при формальній ставці на інклюзивність і національний діалог, ключові позиції зайняли системні опозиціонери, свого часу ще допущені до політичної конкуренції експрезидентом країни. Тобто, незважаючи на істотні зміни, у Чаді зберігається політичний каркас, задуманий ще колишнім диктатором.

Висновки. З'ясовано, що встановлення президентської форми правління в Республіці Чад стало результатом запозичення зарубіжного політичного інституту. Основним джерелом впливу при формуванні політичних інститутів у країні була французька метрополія. Виявлено, що інститут президентства в Республіці Чад формувався під впливом факторів, що здебільшого закладалися в середньовічний і колоніальний період історії країни, таких як релігійна та етнічна неоднорідність населення внаслідок встановлення кордонів колонізаторами без урахування місцевих потреб, значний вплив феодалних пережитків, архаїчна політична культура еліт і населення. Період становлення та функціонування президентської форми правління в країні означено чотирма змінами влади – усі насильницьким шляхом, усі призвели до диктатури. Встановлено основні фактори, що сприяють нестабільності Чаду: невідповідність кордонів, структури політичного представництва, адміністративно-територіального поділу етнолінгвістичному та релігійному розкладу сил, що закладався колонізаторами і використовується нинішніми елітами з міркувань політичної доцільності, значний вплив феодалних та родоплемінних соціальних інститутів, що стримують рух до демократії, пріоритет політичної стабільності над соціально-економічним благополуччям. Наголошується, що, якщо в Республіці Чад зберігатиметься та ж політична система, можна чекати аналогічних або гірших результатів. Якщо Чад має намір просунути на шляху до стійкої стабільності, необхідно буде переосмислити внутрішню політичну систему, включити всі верстви суспільства до політичного процесу. У короткостроковій перспективі це потребує відставки військової хунти та передання влади інклюзивним цивільним перехідним структурам, щоб забезпечити створення законного представницького уряду шляхом проведення багатопартійних виборів.

Список бібліографічних посилань

1. Chad: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chad>.
2. Chad's Constitution of 1996 with Amendments through 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2015.pdf?lang=en.
3. Gnanguknon A. Chad in its Regional Environment: Political Alliances and ad hoc Military Coalitions. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17777.pdf>.
4. Hansen K. Chad: Armed Presidents and Politics. *Oxford Research*

Encyclopedia of Politics. 2020. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1803>.

5. Tubiana J., Debos M. Chad Political Manipulation at Home, Military Intervention Abroad, Challenging Times Ahead. Washington, United States Institute of Peace, 2017. 39 p.

References

1. Chad: The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chad> [in English].

2. Chad's Constitution of 1996 with Amendments through 2015. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2015.pdf?lang=en [in English].

3. Gnanguknon, A. (2021). Chad in its Regional Environment: Political Alliances and ad hoc Military Coalitions. Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17777.pdf> [in English].

4. Hansen, K. (2020). Chad: Armed Presidents and Politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1803> [in English].

5. Tubiana, J., Debos, M. (2017). Chad Political Manipulation at Home, Military Intervention Abroad, Challenging Times Ahead. Washington, United States Institute of Peace [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022.

Yaroslav Deineka,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: clava-1995@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>

Web of Science Researcher ID: ABA-6270-2022

Genesis of the Institute of Presidency in the Republic of Chad and its Features

The article analyzes the process of forming the presidency in the Republic of Chad, a Central African post-colonial country. It is established that the institution of the presidency in the Republic of Chad was borrowed and developed in quality under the influence of the former metropolis, namely France. However, this process was influenced by other factors, both internal and external, which increase the role of history of the country laid down in the medieval and colonial period. Among these factors the religious and ethnic heterogeneity of the population due to the fact that the country's

borders were formed in the current form by the French colonial administration without taking into account the real division of religious role and ethnic characteristics in the socio-political life and political culture of people and the population, deserve a special mention. The initial period of the institution of the presidency in the country was marked by four changes of government. All changes of power were carried out by force through and to the installation dictatorship. The main factors that contributed to political instability in the Republic of Chad are identified: the inconsistency of the structure of political representation in the country and in administrative and territorial units, real religious and ethnic underground policy of colonial administration, the importance of tribal and feudal remnants, the crucial of social and economic prosperity to ensuring political culture. It is noted that if the existing political system in the Republic of Chad is preserved, the threats to socio-political, socio-economic, socio-cultural stability and sustainable development of the country will be preserved and possibly intensified. There is a need to create a new political system, which could provide the involvement of all segments of the population in the political process, based on the rule of law, ensure human and civil rights and freedoms, create an effective system of struggle and counteraction. In the short term, this requires the resumption of military hunting, the creation of a transitional administration, and the holding of democratic elections on an alternative basis to participate in all existing political forces in the country.

Keywords: Republic of Chad, institution of presidency, constitution, civil war, dictatorship, uprising.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.159>
УДК 027.54(477–25)НБУВ:025.4:004.65:62]–048.78

Світлана Галицька,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-8580>

Наталія Орешина,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: n.oreshina73@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-5166>

Тетяна Устинова,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: ustynova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6551-8335>

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕТАЛІЗАЦІЇ РОЗДІЛІВ
ТЕМАТИЧНОГО НАВІГАТОРА:
З ДОСВІДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті розглянуто деталізацію розділів тематичного навігатора з орієнтуванням на повну версію рубрикатора Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. З'ясовано, що обов'язкова фіксація в описах рубрик відповідних рубрик Універсальної десяткової класифікації підвищує якість паралельного індексування документів за двома класифікаційними схемами, зумовлює одноманітність побудови індексів Універсальної десяткової класифікації у всіх розділах навігатора, оптимізує багатоаспектний систематичний підхід до розкриття змісту документів. Подано обґрунтування необхідності деталізації рубрик тематичного навігатора
© С. Галицька, Н. Орешина, Т. Устинова, 2022

та фіксування логічних зв'язків між рубриками різних класифікаційних систем, а також дослідження особливостей формування розділів навігатора на прикладі відділу технічних наук.

Ключові слова: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Рубрикатор, електронний каталог, деталізація розділів, тематичний навігатор, індекси Універсальної десяткової класифікації, предметний пошук, система відповідності.

Постановка проблеми. Ефективність використання інформаційних ресурсів, накопичених науковою бібліотекою, зумовлена насамперед якістю інформаційно-пошукової системи (далі – ІПС) бібліотеки, яка надає користувачу комплекс навігаційних і пошукових засобів – «широкий спектр можливостей усвідомленого пошуку джерел інформації доцільним, оптимальним і найзручнішим для нього способом: за бібліотечною ієрархією, предметними рубриками, ключовими словами, окремими елементами бібліографічних записів документів, комплексом різних пошукових елементів тощо» [4, с. 3]. Зокрема, для здійснення інтелектуального пошуку важливим є надання бібліотекою можливості перегляду структури власних фондів – ієрархічної системи організації знань. Безумовно, рівень деталізації, розгалуженість структури фондів визначають пошукові можливості ІПС, зумовлюють її якість і результативність. Тому постійне вдосконалення лінгвістичного забезпечення ІПС є актуальним аспектом здійснення науковою бібліотекою головного завдання – інформаційної підтримки наукових досліджень, освіти й практичної діяльності.

Зокрема, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) на своєму сайті дає змогу здійснювати інтелектуальний пошук за тематичним навігатором, який наочно демонструє структуру фондів бібліотеки. До 2021 р. він, побудований на основі скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ, охоплював близько 2 тис. 500 основних рубрик систематичного каталогу бібліотеки. У зв'язку з великим обсягом накопичених під кожною рубрикою документів у 2021 р. розпочато деталізацію розділів навігатора з метою поступового приведення його структури в повну відповідність до структури повної версії Рубрикатора НБУВ. Особливістю формування опису кожної рубрики тематичного навігатора є обов'язкова фіксація відповідних рубрик Універсальної десяткової класифікації (далі – УДК).

Аналіз останніх досліджень. Проблема ефективності використання інформаційних ресурсів, накопичених науковою бібліотекою, є однією з найважливіших у бібліотекознавстві. Питання якості інфор-

маційно-пошукової системи бібліотеки та надання користувачам зручних навігаційних і пошукових засобів, зокрема можливості перегляду бібліотечної ієрархії під час інтелектуального пошуку, перебувають у полі зору провідних вітчизняних бібліотекознавців, зокрема фахівців НБУВ. Питання актуалізації методичного апарату рубрик тематичного навігатора НБУВ, удосконалення алфавітно-предметного покажчика для детальнішого розкриття тематики рубрики за допомогою рубрик УДК, формування системи відповідності між незалежними класифікаційними системами в електронному каталозі бібліотеки досліджуються К. Лобузіною, С. Галицькою, Н. Орешиною [1–6]. Питання організації електронних бібліотечних ресурсів, структурування масивів джерел наукової інформації, актуалізації навігаційних і пошукових засобів для забезпечення релевантного результату тематичного пошуку висвітлюються в колективній монографії «Семантичні технології у науковій бібліотеці» [10]. Проблеми опрацювання й представлення документів, запровадження інноваційних бібліотечних технологій для забезпечення інтелектуального доступу до джерел інформації порушуються у статтях Н. Самохіної [9]. Питання застосування класифікаційних систем у бібліотечній технології, структурування масивів інформації згідно з бібліотечною ієрархією, значення бібліотечних класифікацій для ефективного функціонування інформаційно-пошукових систем наукових бібліотек досліджуються в дисертаційному дослідженні та статтях І. Перенесієнка [7].

Головним завданням розглянутих публікацій є вивчення організації фондів відповідно до застосованої в науковій бібліотеці класифікації, процесів оптимізації процесів інтелектуального пошуку інформації, удосконалення навігаційних і пошукових засобів інформаційно-пошукової системи бібліотеки, а також використання в бібліотечній технології відповідності між незалежними класифікаційними системами.

Мета статті – обґрунтування необхідності деталізації рубрик скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ у тематичному навігаторі, доведення важливості фіксування логічних зв'язків між рубриками різних класифікаційних систем для оптимізації паралельного індексування документів і створення умов для релевантного інтелектуального пошуку інформації, а також виявлення особливостей формування розділів технічних наук тематичного навігатора НБУВ.

Методи дослідження. Під час дослідження застосовано загальнонаукові методи: системний підхід до вивчення структури Рубрикатора НБУВ, порівняльний аналіз і синтез компонентів лінгвістичного забез-

печення пошукової системи бібліотеки, узагальнення досвіду використання смислових зв'язків між рубриками незалежних класифікацій під час тематичного пошуку тощо.

Виклад основного матеріалу. У 2021 р., у зв'язку з постійним збільшенням обсягу інформаційних ресурсів, накопичених НБУВ, для підвищення ефективності використання масивів документованих знань розпочато деталізацію розділів тематичного навігатора НБУВ, розробленого відділом інформаційно-комунікаційних технологій.

Насамперед частково деталізовано розділ навігатора «Р Охорона здоров'я. Медичні науки» [2; 8] з урахуванням стану сучасної медицини, напрямів розвитку галузі та найактуальніших тем наукових досліджень. Значної деталізації з відкриттям кількох рівнів ієрархії зазнали рубрики «Р41 Внутрішні хвороби», «Р45 Хірургія», «Р56 Онкологія», «Р66 Стоматологія» і «Р71 Гінекологія», що відповідає значному підвищенню останніми роками активності науковців саме в цих галузях медицини. Варто зазначити, що сторінки рубрик тематичного навігатора НБУВ містять статистичні дані щодо обсягу джерел інформації, зібраних під певною рубрикою, завдяки чому можна визначити доцільність її деталізації. Розділ навігатора, який сьогодні охоплює понад 200 рубрик, деталізовано «з урахуванням тенденцій розвитку сучасної медичної науки та змін інформаційних потреб користувачів», він «відповідає реальному стану науково-дослідної та практичної діяльності у галузі медицини, зумовлює раціональну організаційну структуру сторінок рубрик тематичного навігатора НБУВ – засобу упорядкування та інтелектуального пошуку інформаційних ресурсів» [2, с. 45].

Деталізацію відділу технічних наук, призначеного для систематизації документів з будівництва, транспорту та різних галузей промисловості, розпочато опрацюванням розділу «Ж Техніка і технічні науки у цілому». Деякі питання, охоплені його підрозділами, розглядаються в інших технічних розділах з урахуванням галузевої специфіки: матеріалознавство, методи дослідження матеріалів і сировини, устаткування, техніко-економічні питання виробництва тощо. Саме в загальнотехнічному розділі ці питання розглянуто дуже детально, тому для інших технічних розділів він має важливе методичне значення: доцільно використовувати зазначені в рубриках розділу «Ж Техніка і технічні науки у цілому» відповідні рубрики УДК під час формування системи відповідності між класифікаціями в описах рубрик галузевих розділів. Це дасть змогу досягти одноманітної побудови індексів УДК з питань, типових для всіх розділів технічних наук.

Варто зазначити, що паралельне індексування документів за двома класифікаційними схемами, за Рубрикатором НБУВ та УДК, яке здійснюється в НБУВ з 2017 р., «удосконалює традиційний бібліотечний процес і істотно поліпшує якість автоматизованої інформаційної системи бібліотеки» [6, с. 10]. Зазначені класифікації є складниками лінгвістичного забезпечення ІПС НБУВ, які забезпечують виконання одного з важливих процесів наукового опрацювання документів: аналітико-синтетичного опрацювання документів, тобто повного й багатоглядного розкриття змісту інформаційних ресурсів. Разом класифікації утворюють потужний засіб віднаходження певних рубрик у різних ієрархічних структурах, що «сприяє оптимізації пошукових процедур, удосконаленню оперативного тематичного доступу до електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів, підвищує технологічний рівень комплексного пошукового апарата електронного каталогу бібліотеки» [5, с. 7].

Розгалужена система відповідності, представлена в тематичному навігаторі НБУВ, фіксує логічні зв'язки між рубриками Рубрикатора НБУВ та УДК, значно полегшує паралельне індексування документів за двома незалежними класифікаціями. Вона оптимізує процес паралельного індексування документів, дає змогу використовувати переваги певної класифікаційної системи під час тематичного пошуку, «розширює діапазон пошукових засобів, допомагає користувачеві формулювати та уточнювати інформаційні запити, що, безумовно, підвищує ефективність пошукового апарата бібліотеки та забезпечує повноту і точність інтелектуального пошуку інформації» [6, с. 13]. Крім того, поглиблення системи відповідності між класифікаціями, переорієнтування термінів алфавітно-предметного покажчика на УДК і його адаптація до змін у структурі наукового знання забезпечують максимальний взаємозв'язок між незалежними класифікаційними системами [3, с. 19–20].

Обидві застосовані класифікації мають високий рівень деталізації, вони є універсальними за змістом і здатними забезпечити розкриття багатоглядного змісту документа наданням індексів основної таблиці або індексів, утворених за допомогою допоміжних таблиць. УДК також дає можливість комбінувати індекси основної таблиці.

Розглянемо процес деталізації розділів технічних наук і поглиблення відповідності між Рубрикатором НБУВ та УДК. Наприклад, підрозділ «К2 Металознавство» розділу «К Технологія металів. Машинобудування. Приладобудування» скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ охоплював вісім рубрик, під якими збиралися документи з питань складу, властивостей, структури, дослідження як металів й сплавів загалом, так

і окремих металів, металів та сплавів з певними властивостями тощо (рис. 1). У зв'язку з великим обсягом інформаційних джерел (статистичні дані зазначено на сторінках рубрик тематичного навігатора) вирішено привести структуру підрозділу у відповідність до структури повної версії Рубрикатора НБУВ.

МЕТАЛОЗНАВСТВО

Книжкові видання [3144]
Періодичні видання [1876]
Реферативна інформація [7854]

- [МЕТАЛОЗНАВСТВО МЕТАЛІВ І СПЛАВІВ З ОСОБЛИВИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО ЧОРНИХ МЕТАЛІВ І СПЛАВІВ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО КОЛЬОРОВИХ МЕТАЛІВ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО СПЛАВІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ](#)
- [АНТИФРИКЦІЙНІ СПЛАВИ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО ЖАРОМІЦНИХ І ЖАРОСТІЙКИХ СПЛАВІВ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО НЕРЖАВІЮЧИХ І КИСЛОТОВИТРИВИКИХ СПЛАВІВ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО ТВЕРДИХ СПЛАВІВ](#)
- [МЕТАЛОЗНАВСТВО МЕТАЛІВ І СПЛАВІВ З ІНШИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ](#)

[Всі підпорядковані рубрики](#)

- Термінологія металознавства
- Стандартизація у металознавстві
- Металофізика
- Сплави
- Системи сплавів
- Ерозія металів

Див. також :

- [Порочківська металургія](#)
- [Биметалізація \(виробництво біметалів\)](#)

УДК

- 620.13 Дослідження структури матеріалів. Металографія. Дослідження металоїдів (неметалів)
- 669 Металургія

див. також:

- 539 Фізична природа матерії
- 669.017 Металознавство

Рис. 1. Оновлений підрозділ «Металознавство» тематичного навігатора

Підрозділ УДК «669.017 Металознавство» охоплює дев'ять рубрик:

669.017.1 Системи сплавів

669.017.11 Діаграми стану

669.017.16 Структура сплавів

669.017.3 Фазові перетворення

За допомогою цих рубрик, рубрик інших розділів і навіть класів УДК, а також допоміжних таблиць необхідно визначити зміст рубрик оновленого підрозділу «Металознавство» тематичного навігатора НБУВ.

Складність процесу пояснюється тим, що різні класифікації надають перевагу різним аспектам розгляду теми та групують документи

за різними ознаками змісту: питання, зібрані під однією рубрикою Рубрикатора НБУВ, можуть розглядатися в різних рубриках УДК і навпаки. Тому передбачено, за необхідності, можливість введення до опису рубрики кількох індексів УДК (індекси основної таблиці УДК, складні, складені, комбіновані). Для встановлення максимально можливої змістової відповідності фіксують зв'язки між термінами алфавітно-предметного покажчика та рубриками УДК.

Індекси рубрик підрозділу «669.017 Металознавство» розділу «669 Металургія» фіксують у рубриках навігатора, які охоплюють питання, спільні для всіх металів і сплавів, наприклад:

Тематичний навігатор: Стани та структура металів і сплавів. Діаграми стану

УДК 669.017.11 Діаграми стану

669.017.16 Структура сплавів

Закінчення цих індексів дають змогу утворювати аналогічні індекси для позначення структури певних металів або групи металів, наприклад:

Тематичний навігатор: Кадмій та його сплави

УДК 669.73.017 Металознавство кадмію та його сплавів

Тематичний навігатор: Стани та структура кольорових металів

УДК 669.2.017.16 Структура кольорових металів

Тематичний навігатор: Стани та структура титану та його сплавів

УДК 669.295.017.16 Структура титану

Тематичний навігатор: Структурні та фазові перетворення в титані та його сплавах. Теорія термічної обробки

УДК 669.295.017.3 Фазові перетворення у титані

Для позначення властивостей металів загалом і певних металів використовуємо рубрику 669.018:

Тематичний навігатор: Властивості металів і сплавів

УДК 669.018 Метали та сплави відповідно до їхніх основних властивостей

Тематичний навігатор: Властивості заліза та його сплавів

УДК 669.1.018 Сплави на основі заліза відповідно до їхніх основних властивостей

Для позначення методів дослідження металів комбінуємо індекси розділів «669 Металургія» і «620.1 Випробування матеріалів. Пошкодження матеріалів. Захист матеріалів» за аналогією з розділом навігатора «Ж Техніка і технічні науки у цілому»:

Тематичний навігатор: Методи дослідження структури та стану заліза та його сплавів, засновані на застосуванні іонізуючого випромінювання

УДК 669.1.017:620.179.15 Радіографічні (рентгенологічні) випробування заліза

У деяких випадках індекси розділу «669 Металургія» комбінуюмо з індексами інших класів УДК. Наприклад, для позначення певних властивостей (міцності, в'язкості тощо), злому, напруження в металах, застосовуємо індекси розділу «53 Фізика» класу «5 Математика та природничі науки». Індекси властивостей приєднуємо зі знаком відношення до індексу, яким позначено властивості певного металу:

УДК 669.14.017:535 Оптичні властивості сталі

669.017:539.42 Злом металів

669.14.017:539.42 Злом сталі

669.14.017:539.4.014 Напруження у сталі

669.14.017:539.4 Міцність сталі

669.14.017:539.55 В'язкість сталі

669.14.017:539.56 Крихкість, ламкість сталі

669.14.017:539.435 Початкове граничне напруження сталі. Границя міцності сталі

Розділ «54 Хімія. Кристалографія. Мінералогія» того самого класу застосовуємо для побудови індексів УДК, відповідних різним методам аналізу металів і сплавів:

УДК 669.017:543.5 Фізико-хімічний аналіз металів

669.14.017:543.42 Спектральний аналіз сталі

Для рубрик навігатора, під якими збираються документи з металів або сплавів з домішками одного, двох і більше елементів, доцільно зафіксувати значну кількість індексів УДК, утворених за допомогою позначень хімічних елементів, які відповідають певним назвам металів (для сталі застосовують поділ -194, для чавуну -196, для феросплавів -198). Наприклад:

УДК 669.15'24'26-194 Низьковуглецеві сталі з нікелем і хромом. Хромо-нікелеві сталі

669.15'24'71-194 Нікель-алюмінієва сталь

669.15'26-196 Хромистий чавун

669.15'292-196 Ванадієвий чавун

669.15'24-198 Феронікель

669.15'25-198 Ферокобальт

669.15'26-198 Ферохром

Аналогічно для рубрики «Л326.2 Азотно-фосфорні добрива» підрозділу «Л32 Добрива» перелічимо певні добрива, які в УДК збираються під рубрикою «661.152.3 Комплексні добрива». Згідно з методичними

вказівками, склад цих добрив позначають за допомогою визначників '1/'9, відповідних певним складникам:

УДК 661.152.3'1'2 Азотно-фосфорні добрива

661.152.3'11'2 Нітрофос

661.152.3'12'2 Амофос. Діамофос

661.152.3'12'2'6 Сульфоамофос

Для позначення стану матеріалу, у якому його застосовують або виробляють, а також його властивостей (наприклад, характер впливу на організми тощо) використовуємо спеціальні визначники. Наприклад, для рубрики «Л333.2 Контактні інсектициди (зовнішні інсектициди)» підрозділу «Л33 Пестициди» до індексу УДК 661.164.2 (Хімікати для знищення членистоногих. Інсектициди та акарициди) додаємо спеціальні визначники: 032.2 (закінчення індексу «661.16.032.2 Контактні») і -404, -405, -405.6 (закінчення індексів «62-403/-405 Агрегатний стан матеріалів» розділу «62 Машинобудування. Техніка в цілому»):

УДК 661.164.2.032.2-404 Рідкі контактні інсектициди та акарициди

661.164.2.032.2-405 Тверді контактні інсектициди та акарициди

661.164.2.032.2-405.6 Сипкі контактні інсектициди та акарициди

Оптимальним для поглиблення відповідності між класифікаціями є змістовний збіг рубрик і наявність у таблицях УДК комплексу прямих рубрик, відповідних додатковим заголовкам тематичного навігатора. Наприклад:

Л337 Регулятори росту рослин

Дефоліанти. Десиканти. Препарати для видалення і підсушування листя перед збиранням. Стимулятори росту

УДК 661.162.6 Регулятори росту й розвитку рослин. Фітогормони

661.162.62 Дефоліанти

661.162.63 Хімікати для сушіння рослин. Десиканти

661.162.65 Хімікати проти полягання рослин. Ретарданти

661.162.66 Регулятори росту й цвітіння

Навпаки, деякі рубрики навігатора передбачають використання декількох рубрик УДК, розосереджених у класифікаційній схемі за галузями знань. Наприклад, питання деревинознавства в УДК розглядаються в розділах «630 Лісове господарство. Лісівництво», «635 Овочівництво і декоративне садівництво», «674 Деревообробна промисловість». Опис рубрики «М11 Деревинознавство» доповнюємо комплексом відповідних рубрик УДК:

М11 Деревинознавство

Будова та властивості деревини

УДК 630*81 Деревина та кора дерев, їхня структура та властивості
674.03 Породи деревини
635.054/.055 Дерева

У певних випадках укладаємо складні або комбіновані індекси з використанням інших класів УДК. Наприклад, для переліку природної сировини для силікатних виробництв:

УДК 666.022.1:553.521 Граніт
666.022.1:553.522 Сієніт
666.022.1:553.524 Діорит
666.022.1:553.532 Базальт, діабаз
666.022.1:553.551.1 Вапняк

За допомогою комбінованих індексів, у кількості можливих комбінацій яких УДК практично не має обмежень, позначаємо деякі виробничі процеси, наприклад, для рубрики «Л420.142.32 Вібраційний помел»:

УДК 666.36.022.2.084:621.926.085 Вібраційний дрібний помел непластичних матеріалів, де 666.36 – рубрика «Непластичні сировинні матеріали. Допоміжні матеріали»;

022.2 – закінчення індексу рубрики «666.3.022.2 Подрібнення сировинних матеріалів. Мелючі тіла»;

084 – закінчення індексу рубрики «66.084 Процеси з використанням коливань. Процеси, що базуються на дії коливань»;

621.926.085 – рубрика «Дроблення до розмірів частинок. Дрібний помел».

Для рубрики «Л420.142.34 Мокрий тонкий помел» додаємо спеціальний визначник -913.3 з рубрики «66-913.3 Мокрий» (визначники рубрики «66-91 Параметри стану речовини» застосовують для позначення характеристик процесів):

УДК 666.36.022.2:621.926.085]-913.3 Мокрий дрібний помел непластичних матеріалів

Для позначення матеріалів, з яких виготовлено предмети або виробу, застосовуємо загальні визначники. Наприклад, для рубрики «Л420.42-561 Гіпсові форми»:

УДК 666.3.03:621.979.07]-033.21 Гіпсові форми, де 666.3.03 – рубрика «Формування кераміки»;

621.979.07 – рубрика «Інструменти пресів. Штампи, матриці, пуансони та інші формоутворювальні інструменти» (621.979 – рубрика «Преси: типи, конструкція», 07 – закінчення індексу рубрики «Формоутворювальні інструменти. Формоутворювальні пристрої. Копіри. Еталони. Шаблони тощо»);

– 033.21 – загальний визначник «Гіпс і ангідрит як в'язучі матеріали».

В окремих випадках, коли неможливо підібрати еквівалентну рубрику УДК або побудова відповідного індексу викликає певні складнощі, з метою збереження логічної послідовності класифікаційного ряду використовуємо рубрику вищого рівня ієрархії. Так, наприклад, для комплексу рубрик, підпорядкованих рубриці «Л456.2 Пуцолановий цемент», під якими збираються документи з різних видів цементу залежно від сировини, тимчасово залишено рубрику:

УДК 666.944 Пуцоланові портландцементи. Трасові цементи

Безумовно, ці рубрики тематичного навігатора потребують доопрацювання і встановлення детальних змістових зв'язків з УДК.

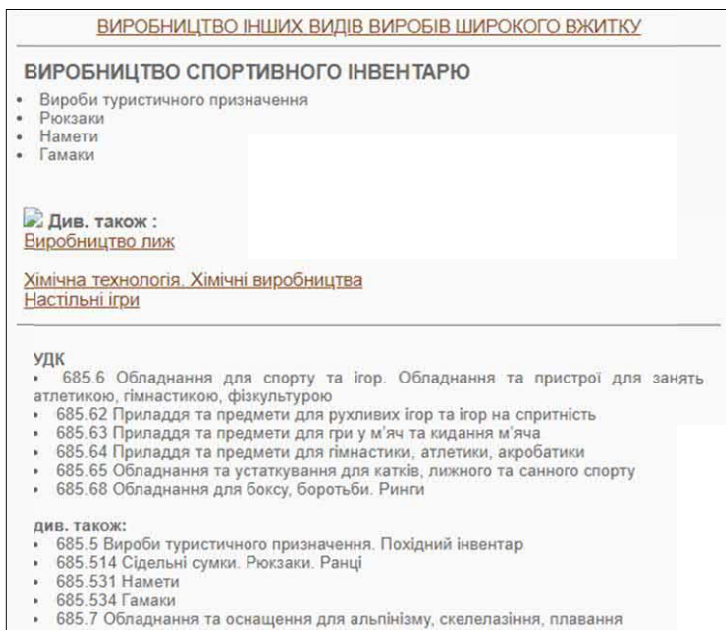

Рис. 2. Рубрика «Виробництво спортивного інвентарю»

Терміни алфавітно-предметного покажчика з відповідними рубриками УДК застосовуємо для забезпечення якомога більшого взаємозв'язку між рубриками різних класифікаційних схем, а також для наочного представлення змісту рубрик у тематичному навігаторі НБУВ. Особливо це стосується нових термінів покажчика, незадіяних раніше

в методичному апараті, які відповідають найактуальнішим питанням наукових досліджень, нових технологій, виробництва, освіти тощо [3, с. 19]. На сторінках навігатора відповідні рубрики УДК утворюють окремі блоки рубрик УДК, які можуть належати до різних розділів, підрозділів, а також класів десятикової класифікації («див. також») (див. рис. 2). Отже, наведені приклади наочно демонструють процес деталізації рубрик скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ в тематичному навігаторі з одночасним поглибленням системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК, незалежними класифікаціями, структуру кожної з яких сформовано за власними правилами, методикою та логічними принципами організації наукового знання.

На підґрунті аналізу семантичної відповідності між поняттями, охопленими рубриками різних класифікацій, записи рубрик навігатора доповнюють відповідними рубриками УДК – прямими індексами або складними, комбінованими, побудованими за допомогою загальних або спеціальних визначників, індексів інших розділів у межах одного класу УДК або індексів розділів інших класів УДК. У випадках неможливості підібрати еквівалентну рубрику УДК зазначається рубрика вищого рівня ієрархії.

Висновки та практичне значення. Деталізація розділів тематичного навігатора є одним з найважливіших процесів формування стійкої основи ефективного функціонування ІПС НБУВ та удосконалення її лінгвістичного забезпечення, яке «створює оптимальні умови для організації вільного доступу до документних масивів бібліотеки, ефективного використання її інформаційного потенціалу і, відповідно, максимально повного задоволення запитів користувачів» [4, с. 4].

Процес деталізації здійснюється з одночасним поглибленням системи відповідності між рубриками Рубрикатора НБУВ та УДК, що спрямовано насамперед на посилення пошукових і навігаційних засобів ІПС НБУВ, створення можливості переглядати ієрархічну структуру систематичного каталогу бібліотеки, сформовану з урахуванням особливостей тематичного наповнення фондів, разом з рубриками УДК, наведеними для кожної рубрики навігатора. Відповідність між рубриками різних класифікацій, зафіксована в записі рубрики, забезпечує уніфікацію процесу наукового опрацювання документів, а також «чітку організацію інформаційного ресурсу бібліотеки, що гарантує можливість конкретизації запиту і отримання точного, релевантного результату пошуку за тематичним навігатором НБУВ» [4, с. 6]. Структура ретельно деталізованих розділів є дієвим засобом навігації в масивах інформаційних

ресурсів, чинником забезпечення повного та релевантного результату тематичного пошуку за бібліотечною ієрархією. Крім того, фіксовані зв'язки між двома класифікаціями в записах рубрик тематичного навігатора є потужним методичним засобом, який дає змогу вільно орієнтуватися в структурі УДК і використовувати готові рішення під час паралельного наукового опрацювання документів, а також, за необхідності, використовувати зазначені індекси УДК для побудови складніших індексів з урахуванням багатоаспектного змісту певного інформаційного ресурсу. Стосовно комбінованих індексів, кількість можливих комбінацій яких в УДК майже не обмежена, варто фіксувати знайдене рішення в записі рубрики тематичного навігатора для подальшого використання саме в такій формі, а також для використання зазначеного рішення як прикладу побудови комбінованого індексу в разі опрацювання ресурсів спорідненої тематики, у випадках схожих аспектів розгляду певної теми. Саме такий принцип наукового опрацювання документів зумовлює уніфікацію індексів УДК – компонентів лінгвістичного забезпечення ІПС НБУВ, що забезпечує створення уніфікованих пошукових образів документів і, відповідно, точність результатів пошуку.

Зазначення смислових зв'язків між рубриками й певними поняттями значно полегшує та оптимізує роботу в електронному каталозі: створює додаткові точки доступу до інформаційних ресурсів; уможливорює переформулювання запиту з однієї інформаційно-пошукової мови на іншу, продовження пошуку за обраною класифікацією, що є реальною допомогою систематизатору в процесі багатоаспектного аналітико-синтетичного опрацювання документів.

Отже, тематичний навігатор НБУВ створено як важливий складник ІПС НБУВ для забезпечення високого рівня інформаційного супроводу наукових досліджень, освіти та практичної діяльності. Процес деталізації розділів навігатора з одночасним поглибленням системи відповідності між двома класифікаціями, які застосовуються в НБУВ під час наукового опрацювання документів, є важливим етапом удосконалення навігатора з метою охоплення рубрик повної версії Рубрикатора НБУВ, розкриття їхнього змісту за допомогою рубрик УДК і надання користувачу можливості широко застосовувати класифікаційну структуру бібліотеки та систему відповідності між класифікаціями під час пошуку різноманітних джерел інформації.

Список бібліографічних посилань

1. Ведення бази даних «Скорочений варіант Рубрикатора НБУВ для наукової бібліотеки» у робочому аркуші «RUBR» електронного каталогу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» : інструкція / С. В. Галицька, Н. В. Орешина, Є. І. Сидиченко, Т. П. Устинова. Київ, 2020. 50 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003838>.
2. Галицька С. В. Актуалізація тематичного навігатора НБУВ на прикладі проблематики медицини та охорони здоров'я. *Бібл. вісн.* 2021. №. 4. С. 34–47. <https://doi.org/10.15407/bv2021.04.034>.
3. Галицька С. В. Удосконалення методичного апарату рубрик тематичного навігатора Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2021. №. 1. С. 13–23. <https://doi.org/10.15407/bv2021.01.013>.
4. Галицька С. В., Орешина Н. В. Актуалізація рубрик тематичного навігатора НБУВ. *Бібл. вісн.* 2020. №. 4. С. 3–8. <https://doi.org/10.15407/bv2020.04.003>.
5. Лобузін К. В., Галицька С. В. Алфавітно-предметний покажчик як лінгвістичний засіб бібліотечно-інформаційних технологій. *Бібл. вісн.* 2019. №. 3. С. 3–7. <https://doi.org/10.15407/bv2019.03.003>.
6. Лобузін К. В., Галицька С. В., Орешина Н. В. Формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в електронному каталозі. *Бібл. вісн.* 2018. №. 4. С. 10–14. <https://doi.org/10.15407/bv2018.04.010>.
7. Перенесієнко І. П. Організація тематичного доступу до електронних колекцій. Київ, 2018. 21 с.
8. Рубрикатор НБУВ. Скорочений варіант / К. В. Лобузін, С. В. Галицька, Н. Я. Зайченко, Т. С. Медвідь [та ін.] ; відп. ред. К. В. Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с.
9. Самохіна Н. Ф. Електронна наукова бібліотека як засіб інтелектуального доступу до документів *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 56. С. 307–316. <https://doi.org/10.15407/pr.56.307>.
10. Семантичні технології у науковій бібліотеці / Лобузін К. В. та ін. ; відп. ред. К. В. Лобузін ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 312 с.

References

1. Halytska, S. V., Orieshyina, N. V., Sidychenko, E. I., Ustinova, T. P. (2020). Vedennya bazy danykh «Skorochenyu variant Rubrykatora NBUV dlya

naukovoyi biblioteky» u robochomu arkushi «RUBR» elektronnoho katalogu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho»: instruksiya [Maintenance of the database «Abbreviated version of the VNLU Rubricator for the scientific library» in the worksheet «RUBR» of the electronic catalog of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky»: instruction]. <https://doi.org/http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003838>. Kyiv [in Ukrainian].

2. Halytska, S. V. (2021). Aktualizatsiia tematychnoho navihatora NBUV na prykladi problematyky medytsyny ta okhorony zdorovya [Actualization of the thematic navigator of the VNLU on the example of medicine and health issues]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 34–47. <https://doi.org/10.15407/bv2021.04.034> [in Ukrainian].

3. Halytska, S. V. (2021). Udoskonalennya metodychnoho aparatu rubryk tematychnoho navihatora Natsionalnoi biblioteky imeni V. I. Vernadskoho [Improving the methodological apparatus of the headings of the thematic navigator V. I. Vernadskyi National Library]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 1, 13–23. <https://doi.org/10.15407/bv2021.01.013> [in Ukrainian].

4. Halytska, S. V., Orieshyna, N. V. (2020). Aktualizatsiia rubryk tematychnoho navihatora NBUV [Update of headings thematic navigator of the VNLU]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 3–8. <https://doi.org/10.15407/bv2020.04.003> [in Ukrainian].

5. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V. (2019). Alfavitno-predmetnyi pokazhchyyk yak lnhvistychnyi zasib bibliotechno-informatsiinykh tekhnolohii [Alphabetical index as a linguistic tool of library and information technologies]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 3–7. <https://doi.org/10.15407/bv2019.03.003> [in Ukrainian].

6. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Orieshyna, N. V. (2018). Formuvannia systemy vidpovidnosti mizh Rubrikatorom NBUV i UDK v elektronnomu katalogu [Formation of the correspondence system between the Rubrikator of the VNLU and UDC in the electronic catalog]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 10–14. <https://doi.org/10.15407/bv2018.04.010> [in Ukrainian].

7. Perenesiienko I. P. (2018). Orhanizatsiia tematychnoho dostupu do elektronnykh kolektsii [Organization of thematic access to electronic collections]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Lobuzina, K. V., Halytska, S. V., Zaichenko, N. Ya., Medvid, T. S. et al. (2016). Rubrykator Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Skorochenyi variant [The Rubricator of the Vernadsky National Library of Ukraine. Short version]. Kyiv [in Ukrainian].

9. Samokhina, N. F. (2019). Elektronna naukova biblioteka yak zasib intelektualnoho dostupu do dokumentiv [Electronic scientific library as a means

of intellectual access to documents]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 56, 307–316. <https://doi.org/10.15407/np.56.307> [in Ukrainian].

10. Lobuzina, K. V. et al. (2019). *Semantychni tekhnolohii u naukovii bibliotetsi* [Semantic technologies in the scientific library]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.02.2022.

Svitlana Halytska,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7902-8580>

Nataliia Orieshyna,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: n.oreslina73@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0432-5166>

Tetyana Ustinova,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ustynova@nbuv.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-6551-8335>

Thematic Navigator Features of Section Details:

Experience of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Problem Statement. The need to increase the efficiency of the use of information resources accumulated by the scientific library involves, in particular, providing an opportunity to review the structure of funds and detailing sections of the thematic navigator in V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU).

Purpose of the article. Substantiation of the need to detail the headings of the thematic navigator and fix the logical connections between the headings of different classification systems, as well as the study of the peculiarities of the formation of sections of the navigator on the example of the Department of Engineering.

Research methods. General scientific methods of system approach, comparative

analysis and synthesis, analogy and generalization, etc. were used to complete the research.

Scientific novelty. The article discusses the details of the sections of the VNLU thematic navigator with a focus on the full version of the VNLU Rubricator. It was found that the obligatory fixation of the corresponding UDC headings in the descriptions of the headings improves the quality of parallel indexing of documents according to two classification schemes, determines the uniformity of UDC indexes in all sections of the navigator, optimizes a multifaceted systematic approach to document disclosure.

Conclusions. The VNLU thematic navigator was created as an important component of the VNLU IRS to provide a high level of information support for research, education and practical activities. The process of detailing the navigator sections while deepening the system of correspondence between the two classifications used in VNLU during the scientific processing of documents, is an important step in improving the navigator to cover the full version of the VNLU Rubricator, disclose their content, the classification structure of the library, and the system of correspondence between classifications when searching for various sources of information. Detailing and constant updating of the methodological apparatus of the VNLU thematic navigator headings determines the quality of scientific processing of documents, effective access to document arrays and high efficiency of intellectual search in the electronic catalog.

Keywords: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, rubricator, electronic catalog, section detailing, thematic navigator, indices of the Universal Decimal Classification, subject search, correspondence system.

Людмила Сісіна,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: milamila1951@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>

ПРАВОВА ІНФОРМАЦІЯ У КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИКАХ БІБЛІОТЕК

Розглянуто комунікативні практики бібліотек як засіб правового інформування, виховання, консультування, надання безоплатної правової допомоги, налагодження та підтримання взаємодії влади і громадян, посилення правової спроможності через просвітництво, через застосування інноваційних рішень для спрощення доступу кожного громадянина до правосуддя та захисту своїх прав.

Визначено такі актуальні форми бібліотечних комунікативних практик із правових питань: безпосередні зустрічі користувачів та зустрічі онлайн і відеоконференції з представниками органів влади, зустрічі з працівниками правоохоронних органів, депутатами місцевих рад, фахівцями соціальних служб та центрів надання безоплатної правової допомоги, засідання за круглим столом, диспути, діалоги, бесіди, правознавчі вікторини, конкурси ерудитів з правознавства, вечори запитань та відповідей, тренінги, рольові ігри, турніри, психологічні практикуми, уроки громадянського виховання. Відзначено ефективність усної/діалогової комунікації – вона покращує сприйняття та засвоєння інформації і дає змогу з'ясувати незрозумілі питання безпосередньо під час діалогу. Усна комунікація також є ефективним способом для досягнення узгодженого рішення у разі обговорення проблеми широким колом учасників.

Зроблено висновок: комунікативні практики бібліотек, які вдало поєднують традиційні та інноваційні технології, є ефективним засобом поширення нормативно-правової інформації та правових знань, формування правової компетенції, правової культури та активної громадянської позиції членів суспільства, а також сприяють налагодженню та підтриманню взаємодії влади і громадян на взаємну користь обох сторін комунікації. Реалізуючи правові комунікативні практики, бібліотеки виступають активною складовою становлення інформаційного суспільства.

Ключові слова: правова компетентність, взаємодія, діалогова комунікація, комунікативні практики, традиційні та інноваційні технології.

Сучасний світ змінюється настільки швидко, що одного разу набутих знань і навичок людині протягом її життя не вистачає, щоб відповідати на виклики наступних змін. Набувати знання потрібно постійно – це процес нескінченний.

Цифровізація та інноваційні інтернет-технології уможливили швидке зростання обсягів інформації, яка сприяє набуттю нових знань, та її удоступнення. Інформація становить один з визначальних ресурсів інформаційного суспільства – його соціальний і економічний розвиток сьогодні залежать від володіння інформацією та від уміння членів суспільства правильно користуватися нею. І передусім це стосується правової інформації.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про інформацію» у редакції від 01.01.2022 р. правова інформація – це будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань[1].

Поінформованість члена соціуму щодо його прав та обов'язків і можливостей їх реалізації допомагає впевнено й успішно виконувати особисті і професійні завдання, вирішувати проблеми, з якими йому так чи інакше доводиться стикатися у різних життєвих ситуаціях, сприяє формуванню правової культури, активної громадянської позиції. Звичайно, йдеться про достовірну, актуальну та доступну інформацію [2].

Інтернет надає широкі можливості для отримання інформації різної якості, яка до того ж, через нерегульованість цього процесу, може поширюватися з різною метою. Тож доступна в Інтернеті правова інформація, як і будь-яка інша, потребує експертної оцінки, перевірки на вірогідність, а її практичне застосування – високого рівня інформаційної грамотності та правової компетентності.

За такої ситуації в пригоді стають бібліотечні установи – чи не єдині осередки правової освіти населення, в яких, як засвідчує моніторинг сайтів вітчизняних бібліотек, поширення правових знань є системним процесом, з використанням усього асортименту наявних традиційних та інноваційних форм інформаційного та аналітичного обслуговування користувачів, спрямованого на те, щоб ознайомити, навчити громадян орієнтуватися в нормативно-правових документах і задовольняти їхні

індивідуальні запити [3]. Забезпечуючи повноту, цілісність, достовірність, актуальність надаваної інформації, вони сприяють підвищенню правової освіти і формуванню правової свідомості та правомірної поведінки громадян і все частіше виконують функцію консультаційних центрів з питань, пов'язаних із соціально значущою інформацією.

Участь бібліотек у процесі поширення правових знань з використанням традиційних та інноваційних інформаційно-комунікаційних засобів і вдосконалення інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек у системі стратегічних комунікацій розглянуто в працях вітчизняних дослідників М. Вилегжаніної, В. Горового, Т. Гранчак, Н. Іванової, О. Онищенко, О. Пестрецової, Ю. Половинчак, Л. Присяжної та ін. Принципи правової комунікації аналізує О. Макеєва. Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації на теоретико-методологічних засадах досліджувала І. Жадан. Аналізували комунікативні практики у різних сферах життєдіяльності О. Скар, К. Настояща, Л. Дідик, Н. Грабар та ін.

Мета дослідження – визначити пріоритетні форми та значення застосовуваних у бібліотеках комунікативних практик правового інформування через просвітництво і консультування, налагодження та підтримання взаємодії влади і громадян.

Як суспільний інститут бібліотека еволюціонує разом із суспільством, збагачуючи зміст і урізноманітнюючи форми реалізації своїх родових функцій і передусім комунікативної. Адже за своєю природою бібліотека «є суто комунікаційною структурою, котра концентрує в собі всі комунікаційні форми соціальної взаємодії в їх історичній цілісності» [4], і саме комунікативна складова, за свідченням вчених, виступає одним із найважливіших засобів оптимізації бібліотечної діяльності та адаптування до сучасних реалій.

Сьогодні книгозбірні поєднують традиційні й новітні бібліотечні комунікативні практики: усну, документальну і цифрову (електронну). Це дає їм змогу розширити свій комунікативний простір – реальний і віртуальний, налагоджувати ефективний правовий діалог населення з владою та оперативно долучатися до реалізації загальнонаціональних правопросвітницьких проєктів.

Як зазначає К. Настояща, «комунікативна практика – це практика взаємодії, практика декларування й обміну інформацією». Базовою функцією комунікативної практики «стає смислопродукування як означення, маркування, декларування тих чи інших смислів. ...Кожна практика апріорно закодована в смисл, бо є культурно детермінованою, але практика комуні-

кативна цей смисл активно позиціонує, декларує, передає. У цьому сенсі комунікативна практика завжди орієнтована на взаємодію, відповідь» [5].

О. Скар у праці «Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння» серед основних функцій комунікативних практик як виду практик соціальних виокремлює наступні: «репрезентація та відтворення досвіду; створення «відчуття зрозумілості» комунікації, а також визначеності, до певної міри передбачуваності й усталеності соціального світу та доречності й наповненості смислом власних дій у ньому; забезпечення зв'язку минулого досвіду особистості з теперішнім та прогнозування, антиципація результатів певних дій, подій, учинків; створення умов для досягнення взаєморозуміння, згоди між суб'єктами комунікації; орієнтування в просторі норм і цінностей соціальної, суспільно-політичної, громадянської взаємодії» [6].

Бібліотека виступає ініціатором і координатором взаємодії, організовує комунікативний простір, додає системності та створює умови для ефективності комунікації – обміну інформацією, досвідом, знаннями, ідеями.

З метою поширення правових знань бібліотеки інформують про наявні *e*-послуги національного та регіонального рівнів, за допомогою сучасних ресурсів навчають різні групи населення користуватися ними, щоб ефективно спілкуватися з урядовими структурами, отримувати необхідні адміністративні послуги в новому форматі. Вони надають свій простір та виконують функції організаторів громадських приймалень депутатів, створюють пункти доступу громадян (ПДГ) до інформації органів державної влади, де користувачі мають змогу отримати вільний доступ до мережових ресурсів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. У ПДГ бібліотекарі надають допомогу користувачам, які цього потребують, у грамотному оформленні звернень, позовних заяв тощо, у реєстрації на ЗНО, поданні заяв на участь у державних і регіональних конкурсах, реєстрації на отримання закордонних віз і т. ін. Громадянам з віддалених населених пунктів отримати безоплатну юридичну консультацію або відповідь на проблемне питання правового характеру в режимі онлайн допомагають участь бібліотек у програмі «Бібліоміст» та створені в бібліотеках Центри з надання дистанційної безоплатної правової допомоги, у яких онлайн прийом ведуть досвідчені юристи. Такі приклади не поодинокі і вони свідчать про те, що люди отримують реальну допомогу у вирішенні життєво важливих проблем безпосередньо у бібліотеці [7].

Як соціальний інститут бібліотека бере участь у наповненні стратегічних комунікацій і відіграє важливу роль сполучної ланки, стимулюючи діяльність міської громади до розвитку партнерства та співпраці з органами місцевого самоврядування, громадськими та молодіжними організаціями, закладами освіти і культури, іншими соціальними інституціями та підтримуючи і реалізуючи спільні проєкти за допомогою різноманітних за формами комунікативних практик, розрахованих на громадян різних вікових категорій [8]. Бібліотека не лише безкоштовно надає користувачам величезну кількість ресурсів, вони також можуть розраховувати на професійну підтримку фахівців бібліотечної справи.

Використовуючи наявні технічні й технологічні можливості, бібліотеки сьогодні стають платформами для обговорення оприлюднених проєктів нормативно-правових актів, обміну думками та з'ясування точок зору на актуальні суспільні питання й проблеми, що потребують правового врегулювання, і в такий спосіб надають громадянам змогу долучатись до законотворчого процесу.

Вітчизняні бібліотеки невпинно вдосконалюють форми комунікації завдяки вдалому поєднанню традиційних та інноваційних технологій. Вони надають свій простір і ресурси для проведення спільних з представниками органів юстиції, органів внутрішніх справ, військкоматів, місцевих адміністрацій, соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді заходів, є організаторами й активними учасниками громадських слухань з актуальних питань, конституційних читань, зустрічей онлайн і відеоконференцій з представниками органів влади, засідань круглих столів із правової освіти населення: ознайомлення з основами правових знань, правами та обов'язками громадянина, юридичною відповідальністю, а також оволодіння навичками захисту своїх прав та інтересів.

У співпраці з територіальними управліннями юстиції, регіональними центрами надання безоплатної правової допомоги, іншими зацікавленими сторонами триває участь бібліотек у реалізації правопросвітницького проєкту «Я маю право!» (2017–2022 рр.), одним із ключових моментів якого є надання громадянам безоплатної правової допомоги [9, 10].

Згідно зі стратегічними напрямками роботи в рамках цього проєкту пріоритетними темами бібліотечних комунікативних практик є конституційний процес, е-урядування, децентралізація влади та організація територіальних громад, судова, пенсійна, медична, земельна реформи, захист майна, захист бізнесу, протидія корупції у сфері освіти, права дітей і жінок, права громадян під час спілкування з правоохоронними органами, права учасників АТО/ООС, зайнятість і права безробітних,

захист прав споживачів, пільги для чорнобильців, сприяння внутрішнім переселенцям з тимчасово окупованих територій щодо працевлаштування, започаткування бізнесу, соціальної адаптації тощо та налагодження ефективних механізмів комунікації цієї категорії громадян з місцевими органами влади, забезпечення прав осіб з обмеженими можливостями, ветеранів, пенсіонерів та надання можливості громадянам пільгових категорій спілкуватися з представниками влади, її виконавчих органів з метою отримання необхідної інформації.

За результатами огляду бібліотечних сайтів, на яких книгозбірні досить докладно інформують про цей напрям своєї роботи, яку вони провадять цікаво, змістовно і конструктивно, визначено такі актуальні форми комунікативних практик з поширення правових знань, правового виховання населення, профілактики правопорушень та налагодження і підтримання ефективної взаємодії влади і громадян: зустрічі з працівниками правоохоронних органів, депутатами місцевих рад, фахівцями соціальних служб, відеолекторії, круглі столи, диспути, діалоги, стрімбаєси; онлайн консультації та вечори запитань і відповідей для людей старшого віку; уроки права, правознавчі вікторини, конкурси ерудитів з правознавства та правові калейдоскопи з інтерактивним спілкуванням, тренінги, рольові ігри, турніри, психологічні практикуми, уроки громадянського виховання для молоді, підлітків, дітей молодшого шкільного віку.

Несподівано корективи в роботу бібліотек змусила вносити епідемія коронавірусу. В умовах карантину, використовуючи вже набутий досвід дистанційного обслуговування користувачів та постійно вдосконалювані комунікаційні технології, бібліотеки активізували свою діяльність у віртуальному просторі. Втім популярність і життєздатність пропонує бібліотеками практик визначається передусім достовірністю, актуальністю і корисністю правової інформації, яка сприяє якісній та своєчасній правовій допомозі, та щирим, неформальним, доброзичливим спілкуванням, що розширює коло його учасників і мотивує їхню пізнавальну активність, допитливість, творчі здібності. Так, наприклад, вже понад 19 років на базі Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва ім. О. Гончара діє правовий клуб «Феміда». Тут також налагоджено ефективну партнерську співпрацю з регіональним центром безоплатної правової допомоги, якої особливо потребують люди в умовах децентралізації. [11].

З метою розширення вільного доступу мешканців міста до інформації правового характеру, удосконалення процесів обслуговування корис-

тувачів ресурсами з права на основі використання як традиційних, так і нових бібліотечно-інформаційних технологій, а також щоб визначити своє місце в реаліях реформи місцевого самоврядування, у 2003 р. Чернігівська міська бібліотека імені М. М. Коцюбинського створила Центр правової інформації з питань місцевого самоврядування (ЦПІ), який діє й сьогодні. Фонд центру сформований на основі видань, які вже є в бібліотеці. До них постійно долучаються нові надходження та правові ресурси Інтернет. Центр надає доступ до правової інформації, консультації з послуг е-урядування та проводить навчання з отримання доступу громадськості до інформації органів державної влади. Крім того, ЦПІ надає робоче місце за комп'ютером для самостійного пошуку правової інформації та право запису інформації з правових баз на електронні носії. Із 2014 р. безкоштовну юридичну допомогу надає юрист Чернігівської міської комунальної централізованої бібліотечної системи [12].

Останнім часом набуває популярності сторітеллінг – креативний та ефективний метод донесення до аудиторії необхідної інформації за допомогою розповідання спеціально створеної для цього історії, здатної зацікавити й утримувати увагу слухача, з метою впливу на його емоційну, мотиваційну, когнітивну сфери. Бібліотеки інформують про його застосування й у правових комунікативних практиках. Відомі класичний і цифровий (digital storytelling) сторітеллінг. Останній, крім захоплюючої історії, передбачає демонстрацію відповідних рисунків, використання відео чи аудіо. Сторітеллінг розрахований переважно на молодіжну аудиторію, він не лише сприяє доброму запам'ятовуванню, а й розвиває комунікативні навички, зокрема створює досвід вираження своєї власної позиції в спілкуванні.

З огляду на переваги пряма активна/усна діалогова комунікація є найефективнішою формою передавання правової інформації: вона покращує сприйняття та засвоєння інформації, а також дає змогу визначити рівень її засвоєння та з'ясувати незрозумілі питання безпосередньо під час діалогу. Усна комунікація також є ефективним способом для досягнення узгодженого рішення, коли проблема обговорюється багатьма людьми.

Н. Грабар наголошує: для розвитку творчих здібностей людині необхідне саме «діалогічне спілкування, під час якого людина може побачити будь-яку ситуацію з нової позиції, погоджуючи в процесі діалогу свою точку зору з точкою зору іншої людини. Діалогічне спілкування – це гуманістичне спілкування. Діалогічне спілкування передбачає ставлення до іншої людини як до цінності, неповторної індивідуаль-

ності»[13]. Водночас автор зауважує, що діалогові форми комунікації комфортні для невеликої аудиторії – 15–20 осіб. Саме тоді можна досягти тісного контакту спілкування і побачити реакцію учасників комунікації на почуте та заохотити їх до обговорення.

Що стосується взаємодії влади і громадян, то завдяки участі в таких комунікативних практиках громадяни мають змогу спілкуватися, висловлювати свою думку, ставити запитання та отримувати відповіді. Це підвищує їхню інформаційну грамотність та правову компетентність, а також дає відчуття своєї причетності до процесів, що відбуваються в державі, та стимулює прагнення до вдосконалення, до участі у вирішенні суспільних проблем. А представники влади мають нагоду ознайомитися з громадською думкою для повноти, якості й вірогідності інформації, що використовується для прийняття соціально-політичних рішень і визначає правдивість та дієвість таких рішень. Крім того, вивчення та врахування громадської думки важливе для впровадження різного роду інновацій з допомогою, а не всупереч, громадськості, зокрема для розподілу функцій з перекладенням частини їх на об'єднання громадян, підвищення соціально-економічного стану всієї держави тощо [14]. Таким чином, це вже не просто інформування, а двостороння комунікація, яка спрямована на результат, на задоволення інтересів громадськості та вдосконалення діяльності влади у певному напрямі.

Варто зазначити, що автори посібника «Комунікативна діяльність в державному управлінні», посилаючись на досвід інших держав, наголошують: для вибудовування ефективних взаємовідносин влади з громадськістю, особливо за кризових умов, корисними є «комунікативні проекти», які передбачають взаємодію органів державної влади з незалежними аналітичними центрами – для моніторингу загальної ситуації, соціальних очікувань та інтересів громадськості з того чи іншого питання, а також для аналізу рівня задоволеності соціальних очікувань та інтересів. Крім того, прогнозування та вироблення макета рішення потребує залучення науковців, які б «у теоретичному плані досліджували окреслену проблематику в рішенні» та надали наукове обґрунтування необхідності такого рішення й доцільності його розв'язання запропонованим шляхом. Урахування громадської думки має відбуватися через публічне обговорення проектів рішень. У такий спосіб забезпечується також участь громадськості у державному управлінні [15].

Тож у цьому сенсі набуває ваги робота підрозділів наукових бібліотек, основним призначенням яких є інформаційно-аналітичне забезпечення достовірною оперативною інформацією та супровід діяльності органів

державної влади. Досвід інформаційних підрозділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), свідчить про високу затребуваність інформаційно-аналітичної та бібліотечно-інформаційної діяльності у змістовому наповненні стратегічних комунікацій, які, на думку С. Кулицького, «доцільно розглядати як інформаційно-аналітичні механізми й результати розробки та реалізації найважливіших планів, програм і заходів» для розвитку об'єктів різного рівня, наприклад економічних (від окремого суб'єкта підприємництва до національної економіки в цілому). До стратегічних він відносить «зовнішні та внутрішні комунікації таких об'єктів, значущі для розвитку їх і суспільства загалом у довготривалому періоді. На національному рівні це – функції органів державного управління» [15].

Значний потенціал аналітичних підрозділів бібліотек щодо розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні полягає, зокрема, у можливості моніторингу й аналізу актуальних проблем суспільства, що потребують правового врегулювання, на базі відкритих джерел інформації, фондів бібліотек для потреб державних органів; з іншого боку – в поширенні правової інформації серед населення, розширенні вільного доступу до неї користувачів бібліотек.

Так, серед основних напрямів діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів НБУВ передбачено вивчення державотворчого, законодавчого процесів у зарубіжних країнах і зіставлення їх із законотворчою практикою в Україні, адаптацію зарубіжного законодавства до української правової бази, участь у розвитку перспектив вітчизняної правової практики, українського правотворення. Крім того, фахівці досліджують технології удосконалення комунікації між громадянським суспільством і владними структурами, зокрема участь вітчизняних бібліотек у розвитку інформаційної інфраструктури електронного урядування в Україні. Науково-прикладним завданням інформаційно-аналітичних структур НБУВ є вивчення сучасних наукових підходів до збереження бібліотеками широкого спектра інтернет-інформації, в тому числі й правового спрямування, шляхом її консолідованого представлення в аналітичних продуктах «Україна: події, факти, коментарі», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», «Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності», «Влада для громадян», «Громадська думка про правотворення», інших спеціальних виданнях відповідно до потреб замовників.

Здійснюваний науковцями НБУВ аналіз проблемних ситуацій, враховуючи їх повноту, достовірність, актуальність, має значний інформаційний і творчий потенціал і здатний забезпечити «владні структури й окремих

громадян джерелом об'єктивної інформації, ефективне використання якої створить необхідну інформаційну основу для ухвалення адекватних наявним викликам рішень» [16].

Висновки. Комунікативні практики бібліотек, які вдало поєднують традиційні та інноваційні технології, є ефективним засобом поширення нормативно-правової інформації та правових знань, формування правової культури та активної громадянської позиції членів суспільства, а також сприяють налагодженню та підтриманню взаємодії влади і громадян на взаємну користь обох сторін комунікації.

Ефективну комунікацію влади з громадою забезпечує налагодження саме двосторонньої комунікації, що має на меті сприяння вдосконаленню діяльності органів влади та участі громадян у державному управлінні. Створені у структурі наукових бібліотек інформаційно-аналітичні підрозділи сприяють наповненню стратегічних комунікацій актуальним, достовірним контентом, що забезпечує необхідну інформаційну основу для ухвалення адекватних наявним викликам дієвих рішень.

Реалізуючи правові комунікативні практики, бібліотеки виступають активною складовою становлення інформаційного суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

2. Сісіна Л. Бібліотечні комунікативні практики правового інформування у налагодженні взаємодії влади і громадян. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : зб. матеріалів Четвертої міжнар. наук. конф., м. Київ, 20–22 трав. 2021 р. / упоряд. М. М. Цілина. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 216–218.

3. Іванова Н., Пестрецова О. Удосконалення інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек у системі стратегічних комунікацій. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 58. С. 105–116. <https://doi.org/10.15407/nr.58.105>.

4. Університетська бібліотека: нова сфера інформаційної взаємодії / за заг. ред. В. О. Ільганаєвої та Т. О. Колесникової. Дніпропетровськ, 2016. 204 с.

5. Настояща К. В. Комунікативні практики соціальних мереж: фактори та вектори трансформації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 77. С. 118–126.

6. Скар О. М. Комунікативні практики розвитку самосвідомості

особистості: визначення та підходи до розуміння. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38. С. 102–112.

7. Безоплатна правова допомога в бібліотеці. *Координаційний центр з надання правової допомоги: вебсайт*. 2018. 17.09. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/bezoplatna-pravova-dopomoga-v-bibliotetsi/>.

8. Публічні бібліотеки: професіоналізм+креативність=сучасна бібліотека. Аналітична довідка до статистичного звіту комунального закладу культури «Централізована система публічних бібліотек» Костянтинівської міської ради за 2020 рік. URL: https://konstrada.gov.ua/images/image/2021/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2020_.pdf.

9. Проєкт «Я маю право!» продовжено до 2022 року. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/proekt-ya-mayu-pravo-prodovjeno-do-2022-roku>.

10. Департамент культури і туризму Полтавської ОДА підписав Меморандум про співпрацю з Регіональним центром БВПД. URL: <https://np.pl.ua/2021/07/departament-kultury-i-turyzmu-poltavskoi-oda-pidpysav-memorandum-pro-spivpratsiu-z-rehionalnym-tsentrom-bvpd/>.

11. Зустрічайте жовтневий випуск щомісячної юридично-просвітницької газети «Правовий вісник». URL: <https://kotelevska-gromada.gov.ua/news/1635511646/>.

12. Чернігівська міська бібліотека імені М. М. Коцюбинського. Центр правової інформації з питань місцевого самоврядування. URL: http://bibl-kotsubynskogo.edukit.cn.ua/pro_biblioteku/struktura_biblioteki/centr_pravovoj_informacii/ (дата звернення 16.02.2022).

13. Грабар Н. Г. Комунікативні практики як складова культури спілкування. *Матеріали I Міжнар. наук. електрон. конф. «Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства»* (21 лют. 2018 р.). Харків : ХНТУСГ, 2018. С. 171–180.

14. Драгомирецька Н. М., Кандагура К. С., Букач А. В. Комунікативна діяльність в державному управлінні : навч. посіб. Одеса, 2017. URL: http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/new_26_02_18-2.pdf.

15. Кулицький С. Змістово-функціональна структуризація інформаційного простору в аналітичній роботі наукової бібліотеки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 61. С. 98–114. <https://doi.org/10.15407/np.61.098>.

16. Звіт про науково-дослідну роботу «Шляхи підвищення ефективності функціонування соціальних комунікацій в умовах посилення глобальних інформаційних впливів» (заключний) / В. Горовий, М. Закіров, Ю. Половинчак та ін. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/zvitu/Shliakhy%20pidvyshchennia%20efektyvnosti%20funktsionuvannia.pdf>.

References

1. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657–XII. [About information: Law of Ukraine of October 2, 1992 No. 2657–XII]. (1992) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
2. Sisina, L. (2021). Bibliotechni komunikatyvni praktyky pravovoho informuvannya u nalahodzhenni vzaємodii vlady i hromadian [Library communicative practices of legal information in establishing interaction between government and citizens]. Proceedings from The Information, communication and knowledge management in a globalized world: *Chetverta mizhnarodna naukova konferentsiia (20–22 travnia 2021 r.) – 4 th International Scientific Conference* (pp. 216–218). Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM [in Ukrainian].
3. Ivanova, N., Pestretsova, O. (2020). Udoshkonalennia informatsiino-pravovoho obsluhovuvannya korystuvachiv bibliotek u systemi stratehichnykh komunikatsii [Improvement of information and legal services for library users in the system of strategic communications]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 58, 105–116. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/np.58.105> [in Ukrainian].
4. Ilhanaieva, V. O. , Kolesnykova, T. O. (Eds.). (2016). Universytetska biblioteka: nova sfera informatsiinoi vzaємodii [University Library: A New Sphere of Information Interaction]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
5. Nastoiashcha, K. V. (2018). Komunikatyvni praktyky sotsialnykh merezh: faktory ta vektory transformatsii [Transformation of Communicative Practices of Social Networks: Factors and Vectors]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky – Social Technologies: Current Issues of Theory and Practice*, 77, 118–126 [in Ukrainian].
6. Sknar, O. M. (2016). Komunikatyvni praktyky rozvytku samosvidomosti osobystosti: vyznachennia ta pidkhody do rozuminnia [Communicative practices of personal self-consciousness development: definitions and approaches to understanding]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 38, 102–112 [in Ukrainian].
7. Bezoplatna pravova dopomoha v bibliotetsi [Free legal aid in the library]. (2018). *Koordynatsiyni tsentr z nadannia pravovoi dopomohy – Legal Aid Coordination Center: website*. Retrieved from <https://www.legalaid.gov.ua/novyny/bezoplatna-pravova-dopomoga-v-bibliotetsi/> [in Ukrainian].
8. Publichni biblioteky: profesionalizm + tvorchist = suchasna biblioteka.

Analitychna dovidka do statystychnoho zvitu komunalnoho zakladu kultury «Tsentralizovana systema publichnykh bibliotek» Kostiantynivskoi miskoi rady za 2020 rik [Public libraries: professionalism + creativity = modern library. Analytical reference to the statistical report of the municipal institution of culture «Centralized system of public libraries» of Konstantinovka city council for 2020]. (2021). Retrieved from https://konstrada.gov.ua/images/image/2021/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_2020_.pdf [in Ukrainian].

9. Proiekt «Ya maiu pravo!» prodovzhenno do 2022 roku [The project «I have the right!» extended until 2022]. (2019). Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/proekt-ya-mayu-pravo-prodovjeno-do-2022-roku> [in Ukrainian].

10. Departament kultury i turyzmu Poltavskoi ODA pidpysav Memorandum pro spivpratsiu z Rehionalnym tsentrom BVPD [The Department of Culture and Tourism of Poltava Regional State Administration signed a Memorandum of Cooperation with the Regional Center for Free Secondary Legal Aid]. (2021). Retrieved from <https://np.pl.ua/2021/07/departament-kultury-i-turyzmu-poltavskoi-oda-pidpysav-memorandum-pro-spivpratsiu-z-rehionalnym-tsentrom-bvpd/> [in Ukrainian].

11. Zustrichaite zhovtnevyi vypusk shchomisiachnoi yurydychno-prosvitnytskoi hazety «Pravovy visnyk» [Meet the October issue of the monthly legal-educational newspaper «Legal Herald»]. (2021). Retrieved from <https://kotelevska-gromada.gov.ua/news/1635511646/> [in Ukrainian].

12. Chernihivska miska biblioteka imeni M. M. Kotsiubynskoho. Tsentr pravovoi informatsii z pytan mistsevoho samovriaduvannia [Chernihiv MM Kotsyubynsky City Library. Center for Legal Information on Local Self-Government]. Retrieved from http://bibl-kotsubynskogo.edukit.cn.ua/pro_biblioteku/struktura_biblioteki/centr_ppravovoi_informacii/ (Last accessed: 16.02.2022) [in Ukrainian].

13. Hrabar, N. H. (2018). Komunikatyvni praktyky yak skladova kultury spilkuvannia [Communicative practices as a component of communication culture]. Proceedings from The Culture in the process of spiritual and moral development of global society. *I Mizhnarodna naukova elektronna konferentsiia (21 liutoho 2018 r.) – 1 st International Scientific Electronic Conference* (pp. 171–180). Kharkiv [in Ukrainian].

14. Drahomyretska, N. M., Kandahura, K. S., Bukach, A. V. (2017). Komunikatyvna diialnist v derzhavnomu upravlinni [Communicative activity in public administration]. Odesa. Retrieved from Odesa http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/new_26_02_18-2.pdf [in Ukrainian].

15. Kulytskyi, S. (2021). Zmistovo-funktsionalna strukturyzatsiia informat-siinoho prostoru v analitychnii roboti naukovoii biblioteky [Content-Functional Structuring of Information Space in the Analytical Work of the Scientific Library]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 61, 98–114. Kyiv. <https://doi.org/10.15407/np.61.098> [in Ukrainian].

16. Horovyi, V., Zakirov, M., Polovynchak, Yu. et al. (2018). Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia sotsialnykh komunikatsii v umovakh posylennia hlobalnykh informat-siinykh vplyviv» (zakliuchnyi) [Report on research work «Ways to increase the efficiency of social communications in terms of strengthening global information influences» (final)]. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/zvitu/Shliakhy%20pidvyshchennia%20efektyvnosti%20funktsionuvannia.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2022.

Liudmyla Sisina,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: milamila1951@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>

Legal Information in Libraries Communicative Practices

Libraries communicative practices are seen as a means of legal information, education, counseling, establishing and maintaining interaction between government and citizens, strengthening legal capacity through education, through the use of innovative solutions to facilitate access to justice and protect their rights.

The following topical forms of library communication practices are identified: direct meetings and meetings online and videoconferences with government officials, meetings with law enforcement officers, local council deputies, social services specialists, round tables, debates, dialogues, conversations, legal quizzes, competitions in jurisprudence, question and answer evenings, trainings, role-playing games, tournaments, storytelling, psychological workshops, civic education lessons. The effectiveness of oral / dialogue communication is noted – it improves the perception and assimilation of information and allows to clarify unclear issues directly during the dialogue. Oral communication is also an effective way to reach an agreed solution if many people discuss the problem.

It is concluded that libraries communicative practices, which successfully combine traditional and innovative technologies, are an effective means to disseminate

legal information and legal knowledge, form legal competence, legal culture and active citizenship of members of society, as well as help to establish and maintain interaction between government and citizens for the mutual benefit of both parties to communication.

The communication between the government and the public is ensured by the establishment of bilateral communication, which aims to promote the improvement of the authorities activities and the participation of citizens in public administration.

Due to their role in implementing legal communication practices, libraries are an active component of the information society.

Keywords: legal competence, interaction, dialog communication, innovative decisions, communicative practices, traditional and innovative technologies.

Розділ II

**ІСТОРИКО-СЛАВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
БІБЛІОТЕЧНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ
РЕСУРСІВ І ТВОРЧОГО ДОРОБКУ
ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ**

Оксана Микитенко,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
вул. Грушевського 4, 01001, Київ, Україна,
e-mail: oksana_mykytenko@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І ЧАС: ТЕКСТОЛОГІЯ АБО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті робиться наголос на важливості текстологічного аналізу творчого доробку М. Рильського. Показано, що тексти М. Рильського (як художні, так публіцистичні та наукові) були й залишаються прикладом продуманого до дрібниць ставлення до слова.

Для представлення сьогодні доробок М. Рильського потрібно не лише вирішення завдань текстологічного аналізу праць (митця й науковця), а й необхідно вчитуватися в спогади сучасників, враховувати контекстуальний вимір (доби і творчої діяльності), який максимально окреслює постать поета, науковця та громадянина, дозволяючи уникати непоодиноких на сьогодні поверхових суджень про людину багатогранного таланту й про час, у якому їй довелося жити і творити.

Ключові слова: М. Рильський, творчість, інтерпретація, текстологія, час.

Ви можете мене скорочувати,
але не смієте дописувати.

І. Андрич

Актуальність дослідження. М. Рильському належать слова: «Великі поети – завжди сучасники для нових поколінь», «великий поет – це голос доби». Сказане про Т. Шевченка сьогодні можна цілком віднести безпосередньо до М. Рильського. «Залишилося тільки чекати, – гірко констатує М. Рильський, – на втілення Постанови Верховної Ради України від 7 жовтня 2004 р. (№ 2071-ІУ), ухваленої до 110-річчя від дня народження, у якій передбачено перевидання повного зібрання творів Максима Рильського. Навряд чи дочекаємося. Тепер Верховна

© О. Микитенко, 2022

Рада відзначає ювілейні дати великих українців пакетами – фактично на розсуд громадськості. Звичайно, радує, що у нас в минулому стільки видатних людей. Але ж Рильський – один?..» [11, с. 464].

Обґрунтовуючи вже вкотре важливість нового академічного видання творів М. Рильського, не раз доводиться чути думку про необхідність «сучасної інтерпретації» його праць (літературних творів, публіцистичних статей, наукових досліджень). Погляд стосовно інтерпретації зустрічаємо в непоодиноких популярних виданнях, присвячених М. Рильському, де авторські тексти вибірково та із значними скороченнями подаються в «сучасній редакції» (зокрема, мовній). Збірникам вибраного (проза, есе, епістолярій, публіцистика тощо) додаються редакторські статті, які розставляють сучасні, зокрема ідеологічні, акценти, виголошуючи при цьому власні оцінки та судження редакторів, аби нібито скоригувати бачення, «закарбоване в свідомості поколінь». «Приміряти до сьогодення», а тим більше до широкого читацького загалу твори ХХ ст., безперечно, важливо, але текст М. Рильського (як його власний, так і чужий – перекладений ним або редагований) завжди був і залишається прикладом прискіпливого, уважного, продуманого до дрібниць ставлення до слова. Для того щоб представити сьогодні доробок М. Рильського, важливе не лише вирішення завдань текстологічного аналізу його оригінальних праць, необхідно вчитуватися в спогади сучасників, а також враховувати той величезний контекстуальний вимір (доби і творчості), який максимально окреслює постать поета, науковця, громадянина, даючи можливість уникати поверхових суджень про людину багатогранного таланту та про час, у якому їй довелося жити і творити – жити, за прекрасним поетичним виразом О. Олесея, з яким той звертається до М. Рильського у 20-ті роки ХХ ст., «обличчям до краси».

Виклад основного матеріалу. Теорія інтерпретації, одним з найвидатніших представників якої був, як відомо, французький філософ і професор університетів у Страсбурзі, Парижі й Чикаго П. Рікер, основну увагу звертає на аналіз цілісних культурних текстів, вбачаючи в інтерпретації спосіб включення індивіда в загальний контекст культури. Інтерпретація завжди є творчим актом, враховуючи тлумачення та реконструювання тексту, і цей процес відрізняється «діалектичною структурою». Текст, який, за П. Рікером, «може мати кілька значень», зокрема «історичне і духовне» (завжди є щось більше, ніж лінійна послідовність фраз), це – «структурована цілісність», яка є основою розуміння твору, коли основними категоріями інтерпретації стають «час» і «розповідь». Досліджуючи взаємозв'язок між темпоральністю та наративністю,

П. Рікер стверджує, що час стає настільки людським, наскільки він набуває розповідної форми. Література, художня та історична, на думку П. Рікера, робить важливий внесок у таку конфігурацію часу, без урахування якого неможливе адекватне розуміння тексту. Водночас різноманітні контекстуальні чинники – мовні, культурні, історичні, суспільно-політичні тощо – зумовлюють ту чи іншу інтерпретацію тексту і визначають його комунікаційну вартість [3, с. 228, 609].

Про необхідність такого широкого культурологічного підходу варто згадувати, коли йдеться про ті постаті вітчизняної культури, зокрема літератури, значення яких «сучасними інтерпретаторами» окреслюється сьогодні лише як «символ розквіту української літератури за радянської доби». Як зауважує один з таких «інтерпретаторів» шановний професор і лауреат (до речі) премії ім. М. Рильського М. Стріха, «закарбувався в свідомості покоління» М. Рильський як поет-орденоносець, академік, депутат Верховної Ради, автор розтиражованих сотнями тисяч шкільних підручників, римованих здравиць на честь «вождів» [13, с. 438]. Шкода, що чи то брак спеціального фаху, чи ідеологічна заангажованість і кон'юнктурне бажання бути суголосним «сучасності» не дали можливості авторові глибше вникнути як у самий текст, так і загальний культурологічний контекст (інтертекст) творчості М. Рильського.

Інтерпретації стосовно постаті М. Рильського інколи мають досить кумедний вигляд. Пригадується порада одного з редакторів укладачам збірника наукових праць, присвячених М. Рильському, замінити на фотографії незмінну цигарку на олівець – як більш «нейтральний» атрибут і творчий символ. На щастя, здоровий глузд узяв гору.

Видається, що сам М. Рильський до певної міри передбачав аналогічні спроби «прочитання» його творів та звернув на це увагу у своїх влучних і дотепних нарисах. Так, 16 червня 1962 р. у «Вечірньому Києві», який друкував цикл його публіцистичних творів «Вечірні розмови», було надруковано статтю «Муза і мода», а через декілька днів стаття вийшла і в «Літературній Україні». У публікації М. Рильський зауважує, що якщо прибічник моди «вважає для себе законом бути подібним до інших», то прибічник музи – потрібним. Муза для М. Рильського – це «краса, що гріє й підносить серця, сягає людського розуму і серця», стає основою «національної своєрідності» мистецтва. Її вирішальною ознакою є, за його словами, «довготривалість», «строга ціломудреність і чесна підпорядкованість високій ідеї». І саме такі риси виявляються «цілком чужими» для моди. Не менш актуальними є слова, що художні твори, які «зміцнюють людські серця», «сприяють рухові громадянства вперед» [10, с. 258].

Саме тому так високо М. Рильський підносить слово, як вважає М. Стріха, «цілком традиційного у всіх вимірах» А. Малишка. Натомість для М. Рильського «наш Андрій Малишко» – «справжній поет», у творчості якого поєдналися філософські узагальнення, глибокі роздуми, «краса життєвих радощів», гострі сатиричні ноти. Найвище визнання поета – це його «Пісня про рушник», яка стала «воістину народною», «пісня про матір», образ якої набуває широких символічних узагальнень [10, с. 301]. У нарисі «Подорож до Югославії» Рильський-славист захоплено говорить про «палку промову» А. Малишка на кафедрі слов'язнавства в Белградському університеті [10, с. 245].

М. Рильський, далекий у своїй творчості від будь-якої удаваності та штучності, вітає вміння писати просто й щиро, а «оригінальність» розуміє як «національну своєрідність». Тому, як зауважує М. Стріха, «прохолодно» поставився він у нарисі «Батьки і діти» до літературного дебюту 1962 р. «шістдесятників» В. Коротича, І. Драча, М. Вінграновського [13, с. 450]. У нарисі немає оцінки дебюту «трьох талановитих поетів» як «голосного», натомість ідеться про «прикре порушення стилю», про «гонитву за оригінальністю», «незрозумілість» та «нестримну потребу говорити неясно», «викрутаси», «фальшиву мудрість», про те, що «чорногузи не курличуть, а клацають дзьобами» тощо, а відтак настає нова показати «дітям», що недбалість у слові, нелогічність неприпустимі, а «оригінальність висока, справжня, щира» неможлива «не тільки без вивчення культурної спадщини, а й без глибокої шани до неї» [10, с. 279].

«Поете! Будь собі суддею», – промовив юний поет [6, с. 190], виголосивши власне творче кредо, коли «суворих слів, холодних і шорстких, / Перебираю низку, ніби чотки, / І одкидаю твердо з-поміж них / Усе легке, все ніжне і солодке» [6, с. 254], і прагнучи одного: «... Та що, коли додасть: зате в житті ні разу / Неправді не служив!» [6, с. 272]. Закликаючи поетів «слухати заповіді свого “святого ремесла”» і «знати, що читач – народ», він вимагає: «Шліфуйте кожне слово», пишiть про те, «що має певне соціальне значення у нашому житті, виношуйте нові свіжі образи». І завжди підкреслює значення мови, нагадуючи, що «мова є сповіддю народу», що «жива мова – це процес» [5, с. 55, 57]. Про це варто пам'ятати сьогодні, коли авторські тексти нерідко подаються в «сучасній», зокрема, мовній редакції. М. Рильський вживає лексику, яку сьогодні редактори, мабуть, вважатимуть «русизмами» чи «архаїзмами» – «язик, інтересний, воздух (у воздухі), іменно, оперовий театр, печалуються старики...». Але це органічна мова та стиль письменника свого часу і своєї країни. Наче передбачаючи спроби вносити зміни в авторський

стиль, М. Рильський зауважує: «Я не за те, щоб викидати, приміром, із мови (а вона й “робить музику в літературі”) ті лексичні й синтаксичні її цінності, які комусь здаються застарілими, маловживаними і т. ін.» [5, с. 57].

У ряді праць М. Рильський висловив свої теоретичні погляди в галузі лексикографії, вказав на величезну роль словників у розвитку мови, підніс престиж словникової, лексикографічної справи перед науковою громадськістю та перед усім суспільством [12, с. 374]. Наголошуючи, що «лексикологія і лексикографія на Україні мають дуже давні і глибокі корені», він визнавав, що «питання про словник – одне з самих гострих питань української культури», що «словники різного типу – загальні, двомовні, тлумачні, синонімічні, фразеологічні, термінологічні і т. ін. [...] потрібні буквально всім» [5, с. 62].

Цією ж думкою пройняті його поетичні рядки:

Не бійтесь заглядати у словник:

Це пишний яр, а не сумне провалля;

Збирайте, як розумний садівник,

Достиглий овоч у Грінченка й Даля [7, с. 211].

Серед спогадів сучасників – визнання властивої М. Рильському «наукової широти лексикологічного і лексикографічного погляду», зокрема свідчення високої пошани Л. Булаховського до М. Рильського, сторінки їхньої творчої співпраці. Цю пошану до М. Рильського, зазначав сучасник, можна було спостерігати протягом «усіх років спільної праці. Коли виникало складне питання про українське слово (написання, відповідник), таке, що ми всі замовкали, шукаючи у думці відповіді, Булаховський говорив: “Спитаємо ще Максима Тадейовича; він живий носій цього слова і в поезії, і в науці... Чуття мови його не зрадить”. А бувало, ми чули від нього таке: “Це ж Рильський написав! Рильський! Культура, окраса і гордість України”» [1, с. 172]. Багатогранна наукова діяльність і широта славістичної проблематики була притаманна як М. Рильському, так і Л. Булаховському. Обидва створили власну наукову школу, що мала багато талановитих послідовників, визначила розквіт української лексикології та лексикографії в другій половині ХХ ст., обидва підкреслювали відповідальність покоління у розвитку суспільних наук.

У Рильського-поета, як і у Рильського-науковця кожне слово вивірене та за кожним стоїть глибока думка й образ. Звичайно, у цьому спадок поета як «неокласика» (разом з М. Зеровим і П. Тичиною). Водночас безпосередньо М. Рильський у передмові до «Вибраного» М. Зерова, збірника, що вийшов уже посмертно, говорить про «так звану “групу

неокласиків”» як «досить невизначений термін», який було «випадково і дуже умовно (курсив автора. – Прим. авт.) прикладено до невеличкої групи поетів та літературознавців», естетичною платформою яких була «любов до слова, до строгої форми, до великої спадщини світової літератури». «Неокласики» виступали проти блюзнірства панфутуристів, коли М. Семенко палив «Кобзар», В. Поліщук друкував поему «Онан», Г. Шкурупій оспівував «чудову блідість тифозної воші» тощо, у чому виявлявся «провінціальний примітивізм та вбогість поетів» [8, с. 6, 14]. Натомість М. Рильський говорить про літературний «смак», про «пильність» до вивчення «минулого» літератури та увагу до «літератури сучасної». І одним з таких «справжніх поетів», хто, «шукаючи натхнення на поживклих старовинних сторінках, скроплює їх живою водою свого творчого “я” – і трепетної сучасності» [8, с. 16], вважає М. Зеров.

Ці ж слова можна віднести безпосередньо й до М. Рильського. Відомо, з якою непримиренністю ставився він до тих, хто з хutorянською обмеженістю дивився на українську культуру. Він згадував, як О. Блок, якого характеризує, повторивши слова М. Зерова, як «тінь Данте з профілем орлиним кинула свій відсвіт на великого поета нових часів», на літературному вечорі читав свої «Італійські вірші», а хтось із залу вигукнув: «Прочитайте що-небудь про Росію!». О. Блок гнівно відповів: «Це все про Росію!» [4, с. 228]. Згадував це М. Рильський під час відповідального і великого концерту українських митців у Москві, де було поставлено вимогу виконувати «тільки український репертуар».

Становленню україномовної опери в Києві, Харкові, Одесі М. Рильський присвятив багато сил, упродовж 1934–1950 років виконував обов’язки завіта Київської опери, переклав і відредагував близько 20 лібрето найпопулярніших опер світового та вітчизняного репертуару, завжди повертаючись «до дуже болючого у нас питання культури мови на українській сцені», зокрема щоб «підняти голос за слово в співі, за місце слова у вокальному мистецтві» [10, с. 312]. У нарисі «Театр, глядач, репертуар» М. Рильський «дивується», чому з репертуару театру ім. Лесі Українки – «столичного російського театру, законного спадкоємця давнього “Соловцова”, ніби зовсім випали Грибоедов, Гоголь, Пушкін, Лермонтов, Островський, О. К. Толстой, Лев Толстой, Тургенєв, Чехов...», а в театрі ім. І. Франка «невже забуто – і чи надовго ж забуто? – Івана Кочергу, Миколу Куліша, Ярослава Галана, Юрія Яновського, Івана Микитенка, Якова Мамонтова?» [10, с. 233, 235]. І чи насправді «цю програму поета, – як стверджує М. Стріха, – у наступні десятиліття було реалізовано» [13, с. 449]?

Погляди високого мистецтва завжди сповідував і сам М. Рильський. І найголовніше – дотримувався таких засад відкрито й чесно, у власній творчості та публіцистичних виступах, у яких висловлював свої переконання. «Справжнє мистецтво завжди будить думку і живить серце», «не ковзається по поверхні речей, воно сягає в глибину життя», у ньому слово «трьох найсвятіших учителів – Шевченка, Пушкіна, Міцкевича» і наче «у малій картині [...] увесь безмежний світ!» [5, с. 72, 76].

Не могу прийняти висловлену в згаданій вище праці думку, що М. Рильський буцімто «вів із Системою складну гру», «писав усі свої “із-за гір та з-за високих”, не надто переймаючись написаним», тому «зберіг мистецьку форму і психічне здоров'я» [13, с. 443]. Говорити про вміння «проходити між краплями дощу» та «іронізувати зі своїх офіціозів» як складові цієї «гри», про «ритуальні відсилення до вічної дружби народів» (?), «погано приховане фрондерство» тощо означає, на жаль, не помічати (або не бажати помітити) душевну відкритість митця, його відповідальність і громадянську позицію, вміння слухати співрозмовника, безмежну доброту, людинолюбство й дотепність, та і просто культуру справжнього інтелігента. І не почути слів поета: «Народне щастя і народне горе / Я намагався в слово перелить, / Ішов з народом через доли й гори» [5, с. 30]. Чи були так само «ритуальними» (та «правильними») «згадки про колгоспницю Марію Демченко чи снайперку Людмилу Павличенко»? На думку «інтерпретатора», «це була неминуча ціна, яку навіть у ліберальному (з погляду цензурних вимог) 1943 р. треба було заплатити». Але згадаймо, що вже було написано широковідоме «Слово про рідну матір» (29 листопада 1941 р.), яке прозвучало по радіо в найжорстокіші дні воєнних випробувань. Невже й це було «грою»?

М. Рильський у передмові до укладеної ним збірки «Мудрості від Максима Рильського» (Київ, 2018) підкреслює, що мудрість – це насамперед «доброта серця, душевний порив щедрості, бажання піти назустріч людині», чого так багато було в житті М. Рильського. І що завжди помічали люди, які його оточували. Онук М. Рильського наводить слова І. Ілленка, що «неповторний талант» поета живила «всєбічна жадібність до культури в поєднанні з жагою добродіяння і творення» [5, с. 21].

«Зрозумійте, люди, річ єдину – / Що брехать не вміє мій язик...» – колись зауважив М. Рильський. Висока культура, властива справжньому інтелігенту, здобувається як завдяки навчанню, так і родинному вихованню, середовищу, у якому людина дорослішає. Повага до людей, про що свідчать нариси «Вечірніх розмов», спогади друзів і колег, депутатська діяльність, просто життєві приклади, коли люди зверталися

за допомогою до М. Рильського і він завжди намагався знайти рішення, – у цьому також «справжність» та «сучасність». І постійне переконання у творчих силах простих людей, де «джерельно чиста» цнотливість, чесність і тривалість. Про це поет-академік, зокрема, говорить у збірнику «Народні співці Радянської України» (Київ, 1955), що, за редакцією М. Рильського та В. Бобкової, вийшов у рік проведення в Києві Всесоюзної наради з питань вивчення епосу східних слов'ян. На ній М. Рильський виступив з доповіддю «Живе відображення історії», яка згодом увійшла до його статті «Героїчний епос українського народу», де йшлося, зокрема, про багатьох сучасних «талановитих народних поетів-співців, кобзарів, твори яких увійшли в скарбницю народнопоетичної творчості» [9, с. 59]. М. Рильський, який завжди повторював, що «народ творить», і спостерігав за майстерністю народних співців, неодноразово повертався до цього питання та полемізував із прибічниками тези про занепад фольклору, зокрема його епічних жанрів, стверджуючи, що хоча ці твори «можна розцінювати по-різному, але вони йдуть у річищі народної поезії, вони живуть, їх охоче слухають, – і, наприклад, я особисто слухаю із справжньою насолодою» [9, с. 113]. І це було шире слово науковця, поета та громадянина.

Серед автографів М. Рильського, що зберігалися в моїй родині та нещодавно були передані до меморіального музею, був один цікавий документ, який наочно підтверджує виняткове відчуття М. Рильським стихії живої мови, широту знань науковця, перекладача, поета, кожний рядок якого є прикладом філігранності слова. Також притаманну впродовж усього його життя іронічність світосприйняття, почуття гумору, уміння побачити його в житті та передати в слові. Ідеться про нелюбов М. Рильського до засідань, який, за словами сучасників, не належав до тих, що «прозасідалися». Так, перебуваючи на відпочинку в Коктебелі та почувавши себе втомленим від академічних засідань, М. Рильський писав О. Дейчу до Москви: «Отсутствие заседаний – целебней всяких купаний. (Хе-хе! Экспромт! – як говорив герой Карпенка-Карого Бонавентура)» (15 червня 1961 р.) [2, с. 61]. Коли ж раптом йому доводилося під час засідання слухати якийсь довгий чи малоцікавий виступ, М. Рильський вдавався до мовної «гри», автограф якої зберігся на аркуші цупкого паперу чималого розміру. М. Рильський підбирає складні слова з однокореневою другою частиною -графія (етнографія, каліграфія тощо) і записує 13 (!) слів такого ряду. Також пише старослов'янською свято врожаю, а українською і французькою – назви окремих поетичних жанрів, імена поетів різних часів – від В. Шекспіра до А. Рембо. І тричі виводить французьке

Амор. Записується ж усе це на тому, що було на ту хвилину під рукою: на зворотній стороні оголошення: «Партосвіта переноситься на 12-те грудня. – Партбюро»... У цьому епізоді також «увесь» М. Рильський – мудра та талановита людина, яка кожную хвилину сповнювала творчістю й належала своєму часу – була та залишилася йому непідвладна.

Список бібліографічних посилань

1. Білодід І. Невгамовне серце. *Незабутній Максим Рильський. Спогади* / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. Київ : Дніпро, 1968. С. 172–183.
2. Дейч О. Дорогою дружби. *Незабутній Максим Рильський. Спогади* / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. Київ : Дніпро, 1968. С. 40–82.
3. Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996.
4. Іванов С. Вечірні розмови з поетом. *Незабутній Максим Рильський. Спогади* / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. Київ : Дніпро, 1968. С. 223–229.
5. Мудрості від Максима Рильського. Вислови, поради, роздуми про філософію буття / упоряд. М. Г. Рильський. Київ : Успіх і кар'єра, 2018.
6. Рильський М. Твори в 10 т. : т. 1, 2. Київ : Держ. вид-во худ. літ., 1960.
7. Рильський М. Твори в 10 т. : т. 3. Київ : Держ. вид-во худ. літ., 1961.
8. Рильський М. [Вступна стаття] Микола Зеров – поет і перекладач. *Вибране* / М. Зеров. Київ : Дніпро, 1966. С. 5–17.
9. Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. Т. 16. Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство / упоряд. та прим.: Г. М. Колесника, С. В. Мишанича, Г. С. Сухобрус ; ред.: О. І. Дей, В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1987.
10. Рильський М. І розіллється знов медами!.. Публіцистика, есеїстика, проза: вибране. Київ : Ярославів Вал, 2019.
11. Рильський М. Обличчям до краси. *І розіллється знов медами!.. Публіцистика, есеїстика, проза: вибране* / М. Рильський. Київ : Ярославів Вал, 2019. С. 457–466.
12. Сиваченко М. Велич поета-вченого. *Незабутній Максим Рильський. Спогади* / упоряд. Г. Донець, М. Нагнибіда. Київ : Дніпро, 1968. С. 368–378.
13. Стріха М. Післяслово. Розмови з Максимом Рильським в ХХІ ст. *І розіллється знов медами!.. Публіцистика, есеїстика, проза: вибране* / М. Рильський. Київ : Ярославів Вал, 2019. С. 438–450.

References

1. Bilodid, I. (1968). The incessantlied heart. *Unforgettable Maxim Rylsky. Memoirs*. H. Donets, M. Nahnybida (Ed.). (pp. 172–183). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
2. Deich, O. (1968). The incessantlied heart. *Unforgettable Maxim Rylsky. Memoirs*. H. Donets, M. Nahnybida (Ed.). (pp. 40–82). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
3. Zubrytska, M. (1966). (Ed.) Slovo. Znak. Dyskurs: Antologia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. [Word. Sign. Discourse: Anthology of the world literary critical thought in 20th cent.]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
4. Ivanov, S. (1968). Evening conversations with the poet. *Unforgettable Maxim Rylsky. Memoirs*. H. Donets, M. Nahnybida (Ed.). (pp. 223–229). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
5. Rylskyi, M. G. (Ed.). (2018). Mudrosti vid Maksyma Rylskoho. Vyslovy, porady, rozdumy pro filosofiïu buttia [Wisdoms from Maksim Rylsky. Utterances, advises, opinions about philosophy of life]. Kyiv: Uspikh i kariera [in Ukrainian].
6. Rylskyi, M. (1960). Tvory [Works]. (Vols. 1–10; Vol. 1, 2). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo hudozhnoi literatury [in Ukrainian].
7. Rylskyi, M. (1961). Tvory [Works]. (Vols. 1–10; Vol. 3). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo hudozhnoi literatury [in Ukrainian].
8. Rylskyi, M. (1966). [Introductory article] Mykola Zerov – poet and translator. M. Zerov. *Selected*. (pp. 5–17). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
9. Rylskyi, M. T. (1987). Collection of works. *Folklore, translation theory, linguistics*. M. T. Rylskyi, H. M. Kolesnyk, S. V. Myshanych, H. S. Sukhobrus (Ed.). (Vols. 1–20; Vol. 16). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Rylskyi, M. (2019). I rozilletsia znov medamy!.. Vybrane: publitsystyka, eseistyka, proza [And flooding again with honey!.. Selected: social and political journalism, essays, prose]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].
11. Rylskyi, M. (2019). With the face to the beauty. *And spill honey again!.. Journalism, essays, prose: favorites*. M. T. Rylskyi (Ed.). (pp. 457–466). Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].
12. Syvachenko, M. (1968). The greatness of the poet-scientist. *Unforgettable Maxim Rylsky. Memoirs*. H. Donets, M. Nahnybida (Ed.). (pp. 368–378). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
13. Strikha, M. (2019). Afterwords. Talks with Maksim Rylsky in 20th cent. *And spill honey again!.. Journalism, essays, prose: favorites*. M. T. Rylskyi (Ed.). (pp. 438–450). Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Oksana Mykytenko,

Dr. Sci. (Philology), Senior Researcher, Leading Researcher,

Rylsky Institute for Art Studies, Folklore and Ethnology

National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevsky St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: oksana_mykytenko@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

Maksym Rylsky and the Time: Textual Analysis or Interpretation

Purpose of the article is to stress the importance of the textual analysis of M. Rylsky's works.

Methodology is based on the application of textual, contextual, historical-comparative and biographical methods, as well as the method of critical literature interpretation.

Scientific novelty. The phrase *Great poets are always contemporaries of new generations* belong to M. Rylsky. While it was said about T. Shevchenko, today it could be applied equally to M. Rylsky. Basing the necessity of the new academic publication of Rylsky's works, more then once I have to hear the opinion that the modern interpretation of his heritage (literary, publicistic, scientific) is advisable. We meet such view in a number of popular editions dedicated to M. Rylsky, where the author's texts are presented in selective, shorten and modern wording form (linguistic as well). Collected works (prose, essay, publicism, epistolary etc.) are combined with editorials' articles and their own ideological estimations and contemporary marks to correct the impression left in the consciousness of generations. Of course it is important to present today, and especially to the wide readers, the poet's works of the 40th–60th of the 20th century, nevertheless the texts by M. Rylsky (not only his own, but also works by other authors, translated or edited by him), always have been and remain the example of the most careful, attentive, deliberate in details attitude to the word.

Conclusions. To show today what was done by M. Rylsky, it is necessary not only to solve the tasks of the textual analysis of his works, it is important to examine the memoirs of contemporaries, taking into account the widest context of the epoch and his creative work, that presents the very person of the poet, scholar and citizen, and allows to avoid the superficial inferences about the many-sided talented personality and the time, in which he lived and created.

Keywords: M. Rylsky, creative work, interpretation, textual analysis, time.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.204>

УДК 930.253:82-6:929

Андрій Шаповал,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна

e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА МИКОЛИ ХОЛОДНОГО: СЮЖЕТИ ЛИСТІВ ВОЄННОЇ ДОБИ ТА ОСТАННІХ РОКІВ ЖИТТЯ (1941–1953)

У праці зроблено спробу аналізу епістолярної спадщини останніх років життя видатного українського ботаніка, академіка НАН України М. Холодного, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського й Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Методологія праці базується на застосуванні джерелознавчого, архівознавчого, хронологічного, порівняльного, біографічного та просопографічного методів дослідження.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вперше комплексно досліджено епістолярну спадщину М. Холодного воєнної доби та останніх років життя вченого (1941–1953), окреслено коло адресатів і кореспондентів науковця, визначено основні теми та сюжетні лінії його листування. Вивчення епістолярної спадщини М. Холодного дає змогу розширити знання про трагічні сторінки життя вченого, його діяльність і наукову творчість, комплекс світоглядних ідей, діапазон мислення та громадянську позицію.

Ключові слова: М. Холодний, епістолярна спадщина, Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національна академія наук України, ботаніка.

Актуальність дослідження. Життєвий шлях, діяльність і науковий доробок видатного українського природознавця, ботаніка, мікробіолога, історика науки та філософа, академіка НАН України М. Холодного (1882–1953), 140-літній ювілей якого відзначено нещодавно, викликали і викликають жвавий інтерес у дослідників наукової біографії вченого. Його наукові праці з питань фізіології, анатомії й екології рослин, філософських

© А. Шаповал, 2022

проблем природознавства, мікробіології та ґрунтознавства, що високо оцінені світовим науковим співтовариством, не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Архівна спадщина М. Холодного зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), де сформовано особовий фонд ученого, що містить його наукові праці, документи біографічного характеру та про вченого, документи, зібрані науковцем, фотодокументи й листування фондоутворювача [3].

Вагому частину особового архівного фонду М. Холодного становить саме листування вченого, що досі не стало предметом спеціального дослідження, тоді як комплексне вивчення епістолярної спадщини науковця дало б змогу значно розширити знання про його біографію і творчий доробок, заповнити лакуни з діяльності академіка в найтрагічніші роки його життя, а також реконструювати окремі малодосліджені сторінки з історії української науки доби Другої світової війни та повоєнного часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед доволі широкої літератури, присвяченої життєвому і творчому шляху М. Холодного та висвітленню його здобутків [14, 15, 21], є лише декілька розвідок і публікацій, що стосуються епістолярної спадщини вченого.

До столітнього ювілею М. Холодного побачили світ «Вибрані праці» вченого, де поряд з уперше надрукованими розвідками науковця було опубліковано його автобіографічну працю «Спогади і думки натураліста» [22], яка значною мірою стала підсумком листування природознавця з такими вченими, як О. Богомолець, В. Вернадський, С. Виноградський, Б. Лічков, О. Любищев та ін. Епістолярна спадщина М. Холодного мала скласти другий том ювілейного видання, який видати не вдалося [17, 18].

М. Холодний був одним з найвидатніших науковців Інституту ботаніки НАН України (далі – ІБ), який нині носить ім'я вченого. З нагоди 75-річчя академічної установи та з наміром повного і всебічного висвітлення її історії «Український ботанічний журнал» частково надрукував листування М. Холодного з О. Любищевим. Публікації передувала вступна розвідка, підготовлена К. Ситником [20].

Ще одна й на сьогодні остання публікація частини епістолярної спадщини М. Холодного відбулася в рамках видання листування В. Вернадського з українськими вченими, що була здійснена та супроводжена докладними коментарями, підготовленими співробітниками ІА НБУВ [4].

Мета статті – проаналізувати епістолярну спадщину М. Холодного доби Другої світової війни та останніх років життя вченого (1941–1953),

визначити основні теми й сюжетні лінії його листування в окреслений період.

Виклад основного матеріалу. М. Холодний активно листувався як з вітчизняними, так і з іноземними вченими. Зазвичай листування носило, як констатував він у своїх спогадах, «характер тривалого обміну думками чи навіть полеміки». У підсумку таке листування «дуже допомагало роботі, підвищуючи її якість і сприяючи ширшому та різнобічному підходу до кожної досліджуваної проблеми» [22, с. 102]. На жаль, з листування, яке вів М. Холодний у 1920-ті – 1930-ті роки, збереглася лише незначна частина, адже майже весь науковий архів ученого, що залишався в Києві під час його евакуації в роки Другої світової війни, втрачено, у тому числі й зібране ним листування з колегами [22, с. 120].

Але до нас дійшло листування М. Холодного доби Другої світової війни та післявоєнного часу, тобто останніх років життя вченого. Серед адресатів і кореспондентів М. Холодного цього періоду:

– П. Баранов, ботанік, фахівець у галузі морфології (ембріології), анатомії та біології рослин, дослідник дикоростучої й культурної рослинності, історик культури, член-кореспондент АН СРСР. Зберігся лист М. Холодного до П. Баранова від 5 квітня 1949 р. [9];

– О. Богомолец, основоположник української школи патологічної фізіології, ендокринології та геронтології, президент НАН України у 1930–1946 рр. Лист М. Холодного до О. Богомольця від 23 вересня 1941 р. виявлено в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) [23];

– В. Вернадський, учений-енциклопедист, засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології, вчення про біосферу, ноосферу, космізм, перший президент НАН України. Збереглося 19 кореспонденцій М. Холодного до В. Вернадського за 1925–1944 рр., у тому числі 6 листів за 3 серпня 1943 р. – 30 вересня 1944 р., а також 7 листів В. Вернадського до М. Холодного за 24–26 квітня 1943 р. – 14 жовтня 1944 р. Чотири листи В. Вернадського до М. Холодного – в ІА НБУВ [6], інше листування вчених зберігається в Архіві РАН;

– М. Любинський, в. о. завідувача відділу фізіології рослин ІБ, згодом завідувач цього відділу, доктор біологічних наук. Зберігся лист М. Холодного до М. Любинського від 4 січня 1949 р. [12];

– О. Любищев, видатний ентомолог, автор праць із застосування математичних методів у біології, з біологічної систематики, теорії еволюції та філософії, доктор сільськогосподарських наук. В ІА НБУВ зберігаються 34 листи М. Холодного до О. Любищева, крайні дати

яких 1 лютого 1942 р. – 29 грудня 1952 р. [8], та 22 листи О. Любищева до М. Холодного за 23 листопада 1944 р. – 11 січня 1953 р. [7];

– М. Максимов, ботанік, директор Інституту фізіології рослин ім. К. А. Тімірязєва АН СРСР, академік АН СРСР. Збереглося шість листів М. Максимова до М. Холодного, крайні дати яких 28 вересня 1951 р. – 2 квітня 1952 р. [10];

– Я. Ромашко, аспірант, згодом кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу фізіології рослин ІБ, співавтор книги про М. Холодного [15]. Збереглося чотири листи М. Холодного до Я. Ромашка, крайні дати яких 8 грудня 1947 р. – 21 серпня 1949 р. [11];

– М. Чайлахян, вірменський фізіолог рослин, фундатор гормональної теорії розвитку рослин, що згодом став дійсним членом вірменської і всесоюзної академії наук. Сорок один лист М. Холодного до М. Чайлахяна, крайні дати яких 5 вересня 1943 р. – 16 березня 1953 р., було передано вірменським біологом як дар НАН України під час святкування 90-річчя українського вченого. Нині епістолярні документи зберігаються в ІА НБУВ [5].

З контексту листів, які збереглися, відомо, що в означений період М. Холодний листувався ще з рядом учених, зокрема мікробіологом О. Імшенецьким, ботаніком-систематиком та істориком науки С. Ліпшицем, цитологом й ембріологом рослин Я. Модилевським, фізіологом рослин О. Оканенком, фізіологом Л. Орбелі, ґрунтознавцем і геохіміком Б. Полиновим, ботаніком та селекціонером А. Сапегіним, біологом О. Серейським, геоботаніком і лісознавцем В. Сукачовим та ін. Однак доля цього епістолярію невідома.

Не збереглося й листування М. Холодного з відомим геологом і палеонтологом, доктором геолого-мінералогічних наук Б. Лічковим. Про те, що таке листування мало місце, дізнаємося з листів М. Холодного до В. Вернадського [4, с. 513] та О. Любищева [7, арк. 70]. Варто зазначити, що протягом 1939–1941 рр. Б. Лічков перебував під арештом НКВС, але М. Холодний не полишав цікавитися його долею та науковою творчістю. У листі до В. Вернадського від 30 вересня 1944 р. він повідомив, що прочитав рукопис цікавої статті Б. Лічкова «Геологічні періоди та органічне життя», і зазначив, що гіпотеза автора праці про походження «волі життя» дуже захоплююча: «Дуже красива і переконлива побудова!» [4, с. 513]. М. Холодний подякував В. Вернадському, що з його допомогою він дізнався про адресу Б. Лічкова, з яким поновив листування. Цей обмін думками з ученим-палеонтологом для М. Холодного був цінним, адже ботанік вважав, що в деяких наукових питаннях вони з Б. Лічковим

ішли «близькими шляхами» [4, с. 513]. В. Вернадський теж підтримував багаторічні наукові та дружні стосунки з Б. Лічковим, з яким листувався протягом 1918–1944 рр. В. Вернадський високо оцінював наукові досягнення Б. Лічкова і вважав, що останній мав усі підстави бути обраним до складу української академії [4, с. 499, 531–532].

Із часів створення Української академії наук (далі – УАН) розпочалася й співпраця та дружба М. Холодного з В. Вернадським. Вони познайомилися влітку 1919 р. на Старосільській біологічній станції в урочищі Гористе, де перший президент УАН тоді працював у колі біологів. З 1 квітня 1920 р. М. Холодний став науковим співробітником УАН [1, арк. 6]. Старосільська біологічна станція була його улюбленим місцем наукової роботи, де він проводив багаторічні ботанічні дослідження, співпрацював з багатьма біологами, зокрема з О. Любищевим і М. Чайлахяном, з якими згодом тривалий час активно листувався. Після смерті В. Вернадського М. Холодний описав свої враження від спілкування з першим президентом УАН [19, с. 29]. Він також був одним з тих, хто спонукав В. Вернадського до написання спогадів про творення УАН, що засвідчує лист М. Холодного від 3 серпня 1943 р. [4, с. 508].

На початок Другої світової війни М. Холодний уже був доктором ботаніки (1926), дійсним членом української академії (1929), а з 1933 р. керував сектором фізіології ІБ і завідував кафедрою мікробіології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (далі – КДУ) [1, арк. 39].

Війна з нацистською Німеччиною застала М. Холодного за науковою роботою в Гористому. Дізнавшись про евакуацію української академії, він пішки дістався Києва, аби теж виїхати до нового місця її розташування. Про це М. Холодний докладно написав у своїх мемуарах [22, с. 111–121]. З листа вченого до президента української академії О. Богомольця від 23 вересня 1941 р., що був виявлений автором цієї статті А. Шаповалом у ЦДАВО України, можна дізнатися про подробиці евакуації, які не відображено в спогадах М. Холодного. Так, з листа знаємо, що про евакуацію української академії до Уфи, а не до Куйбишева (нині – м. Самара), учений дізнався лише наприкінці серпня й одразу написав листи академіку М. Гришку та О. Богомольцю (до цього М. Холодний неодноразово надсилав листи до Куйбишева). У відповідь О. Богомолець надіслав телеграму і, таким чином, зв'язок між М. Холодним та українською академією поновився [23, арк. 5].

Оскільки лист М. Холодного до О. Богомольця від 23 вересня 1941 р. уперше вводиться до наукового обігу, наведемо з нього уривок, який

містить відомості, що уточнюють мотиви, які вплинули на рішення вченого відмовитися від поїздки до Уфи та залишитися на Кавказі: «Я виїхав із Києва 7.VII. Дорога була дуже важка, з двома бомбардуваннями. Їхали у вугільних вагонах, без дахів. У Тихорецькій я вирішив розлучитися зі своїм ешеленом, бо дізнався, що він прямує до Акмолінська. Сім'я поїхала до Свердловська до рідних, а я до Краснодару – куди мене цього літа запрошували приїхати для консультації з питань фізіології тютюнової рослини. У ВІТІМ-і (Всесоюзний інститут тютюну і махорки. – Прим. авт.) відділом фізіології завідує мій учень Г. Євтушенко. Він дуже допоміг мені, але, на жаль, через кілька днів після мого приїзду почалися скорочення, фізіологічна тематика була сильно урізана, і я вирішив їхати далі – до Сочі та Сухумі. У Сухумі вже кілька років триває велика та успішна робота з практичного застосування фітогормонів у субтропічному рослинництві. У Сочі ведуться дуже цікаві дослідження з цитрусових і по чаю на місцевій дослідній станції НКЗ СРСР. Тут я влаштувався на деякий час як безкоштовний консультант. Днями отримав пропозицію взяти на себе аналогічні функції і в тутешньому Дендрарії, де в недалекому майбутньому мають розміститися старші курси факультету паркового будівництва Харківського інституту інженерів комерційного господарства. Ця робота теж безкоштовна, але обіцяють дати кімнату на зиму. Поки я живу на веранді з дахом, що протікає. З настанням холодів вона стане непридатною для житла. Виїжджати звідси поки що не збираюся, якщо, звичайно, не змусять “непередбачувані обставини”» [23, арк. 5–6].

Розпочався кавказький період наукової діяльності М. Холодного (1941–1953) [15, с. 82]. Для узгодження своєї роботи з Президією української академії вчений 10 березня 1942 р. надіслав листа із Сочі до Уфи, у якому наголосив, що має намір використати своє перебування на Кавказі для ознайомлення із заходами з охорони природи, науково-дослідними та лісокультурними роботами, які проводяться в кавказьких заповідниках, а також роботою дослідних сільськогосподарських станцій і біостанцій. Для досягнення означеної мети М. Холодний просив оформити йому наукове відрядження за власний рахунок на Кавказ, для роботи протягом 1942–1943 рр. у кавказьких біологічних наукових установах [1, арк. 59], на що отримав позитивне рішення [1, арк. 60].

Під час Другої світової війни М. Холодний працював у Краснодарі, Сочі, Тбілісі, Сухумі, Єревані, Кіровкакані (нині – м. Ванадзор, Вірменія). У своїх листах учений інформував колег про характер і результати наукової роботи та умови життя й праці. Так, перебуваючи з вересня 1942 р. у Єревані за запрошенням Вірменського філіалу АН СРСР,

М. Холодний у листі до О. Любищева від 3 листопада того ж року повідомляв, що влаштувався штатним консультантом з питань біології та ще займається редакторською роботою. Констатував, що умови життя у Єревані кращі, ніж в інших містах, де йому довелося побувати, ставлення до наукових співробітників гарне. Непривабливою була лише місцева природа. «На жаль, околиці зовсім похмурі: справжня напівпустеля. Я сумую без лісу», – писав учений [8, арк. 56]. Варто зазначити, що у своїх листах М. Холодний зазвичай описував природу та краєвиди місцевості, де він перебував, своє ставлення до них і почуття, які вони викликали.

Навесні 1943 р. М. Холодний виїхав до північної частини Вірменії, де працював протягом п'яти місяців до середини жовтня у відділенні Вірменського ботанічного саду на одній з дослідних станцій поблизу Кіровакана. Підсумовуючи свою роботу в цей період, М. Холодний у листі до М. Чайлахяна від 17 листопада 1943 р. зазначив, що дуже задоволений своїм перебуванням у Кіровакані, оскільки отримав цікаві результати за усіма трьома темами, над якими працював. Учений повідомляв, що для опрацювання та підготовки до друку отриманих результатів може знадобитися щонайменше три місяці [5, арк. 52].

Варто додати, що в особовому архівному фонді М. Любинського, що зберігається в ІА НБУВ, міститься звіт М. Холодного про науково-дослідну роботу в 1943 р., у якому перераховано здобутки вченого за темами, за якими він працював, зокрема й у Кіровакані:

1. Вплив гормональних речовин на морфогенез квіткових рослин.
2. Фітогенні органічні речовини атмосфери та їхня роль у живій природі.
3. Запилення у шавлії.

Тоді побачили світ три праці М. Холодного, зокрема й «Дарвінізм та еволюційна фізіологія». Було підготовлено до друку ще сім робіт вченого, у тому числі «Думки дарвініста про природу та людину» [13]. Того ж року М. Холодний розпочав роботу над своєю книгою «Серед природи та в лабораторії» та над другим виданням монографії «Фітогормони» [16, с. 90]. Про результати своїх досліджень у Кіровакані М. Холодний листами інформував В. Вернадського, наголосивши, що йому вдалося здобути нові факти, які привели до думок, що зможуть знайти застосування у фізіології людини та медицині [4, с. 507–508].

Пізніше, за рік до смерті, М. Холодний у листі до О. Любищева зізнався, що йому «дуже хотілося б ще раз пожити Робінзоном серед природи, як це було 1943 р. у Північній Вірменії. Згадую тепер про цей час як один із найщасливіших періодів свого життя. Я помітив, що в горах на висоті

1000 м над рівнем моря особливо добре працює думка і загострюється “космічне почуття”» [8, арк. 130].

Як засвідчують документи, восени 1943 р. М. Холодного наполегливо запрошували до Москви, куди переїхала українська академія. Але вчений категорично відмовився. У листах знаходимо мотиви, що спонукали його до прийняття такого рішення. «Посилено звуть до Москви, – повідомляв він М. Чайлахяну, – де мені заброньовано кімнату в одному з готелів (у зв’язку з переїздом туди АН УРСР), але я послав відмову: життя в такому великому місті мене лякає» [5, арк. 48]. Як писав М. Холодний М. Чайлахяну, він мріяв перебратися на Чорноморське узбережжя Кавказу, налагодити плідну співпрацю з кавказькими науково-дослідними установами для проведення роботи з дослідження «повітряного живлення мікроорганізмів» у медичному аспекті. Учений планував пробути на Кавказі ще кілька років з метою ближче познайомитися з місцевою природою [5, арк. 48–49, 52]. Про природу ж Кавказу він писав і В. Вернадському: «Тутешня природа така багата і дає так багато матеріалу для найрізноманітніших досліджень, що мене іноді спокушає думка – залишитися тут (не у Вірменії, а на Кавказі) назавжди» [4, с. 510]. До Сочі М. Холодному вдалося переїхати у квітні 1944 р. і, як повідомляв він В. Вернадському, налагодити там наукову роботу [4, с. 512].

Щодо проведення плідної наукової та літературної роботи для М. Холодного Сочі мало перевагу й перед звільненим Києвом «у зв’язку з не впорядкуванням київської квартири». У листі від 3 вересня 1944 р. учений інформував М. Чайлахяна, що «майно все майже розкрадено, і мине багато часу, поки вдасться придбати найнеобхідніше» [5, арк. 57]. В. Вернадському М. Холодний писав, що планує повернутися до Києва після війни, і повідомляв, що значну частину його власної бібліотеки виявлено в «Національній бібліотеці України (нині НБУВ. – Прим. авт.), у підвалі, куди, мабуть, німці, не встигли зазирнути» [4, с. 512]. Додамо, що під час окупації Києва директором бібліотеки був М. Геппелер, завдяки зусиллям якого й було збережено 3 тис. 414 книг із зібрання М. Холодного [2, с. 36].

Улітку 1945 р. М. Холодний повернувся до Києва. Ще 8 вересня 1944 р. його було затверджено на посаді завідувача відділу фізіології росту та розвитку рослин [1, арк. 65]. Спочатку плідній роботі заважала відсутність лабораторії, адже, як писав учений В. Вернадському, у Старосіллі, де він «працював усі останні роки [до війни], німці спалили лабораторну будівлю та всі службові споруди. У мене там загинуло багато цінних наукових матеріалів, так само, як і у підірваному німецькими варварами

Київському університеті» [4, с. 513]. Проте вже влітку 1946 р. експериментальний будинок у Гористому було відбудовано – М. Холодний відновив перервані війною дослідження.

У документах ідеться про діяльність М. Холодного, спрямовану на збільшення штату керованого ним відділу в ІБ та продовження досліджень з проблеми фітогормонів в умовах теплого клімату Чорноморського узбережжя [1, арк. 77]. У листі до О. Любищева від 24 вересня 1945 р. учений зазначив: «Тепер знову збираюсь на Кавказ. Президія АН УРСР дозволила мені організувати в Сочі лабораторію фізіології росту та розвитку рослин із 7 співробітниками» [8, арк. 71]. Улітку М. Холодний працював під Києвом у Старосільській біологічній станції. Найбільш продуктивними, як вважав учений, виявилися 1945–1947 рр. [22, с. 122]. З настанням холодів проводилися дослідження в Сочі. Робота на Кавказі стала можливою ще й тому, що М. Холодний відмовився від завідування кафедрою і викладацької роботи в КДУ. Однак учений відповідально займався підготовкою молодих науковців в ІБ, про що свідчать його листи до аспіранта Я. Ромашка [11, арк. 1–2 зв.].

З листа М. Холодного від 5 квітня 1949 р. до П. Баранова, який був заступником директора з наукової частини Головного ботанічного саду АН СРСР, знаємо, що українського вченого хвилювало питання переведення сочинського Дендрарію та лісових угідь у Хості та Лоо в підпорядкування академії. «Наскільки я розумію, тут (на Північному Кавказі і на Чорноморському узбережжі) безліч цікавих тем для лісівників усіх напрямів, є фахові працівники, але немає компетентного керівництва», – зазначав у листі М. Холодний [9]. Він пропонував за потреби надати групою українських учених, що працюють під його керівництвом у Сочі, допомогу й повідомляв, що цікавиться питаннями екології та фізіології вищих рослин, а також мікробіології [9].

Листування з видатними вченими М. Холодний широко використовував для обговорення положень наукових праць, над якими він працював. Його найбільше цікавили критичні зауваження колег, обговорення яких у відвертій полеміці давало можливість удосконалити дослідження. Так, М. Холодний у листі до В. Вернадського, надіславши останньому свою працю «Думки дарвініста про природу та людину», зазначив: «Я не чекаю від Вас схвальної оцінки через Ваше скептичне ставлення до будь-яких “філософствувань”, але для мене особливу цінність становили б саме будь-які критичні зауваження, і я ще раз дуже прошу Вас поділитися ними зі мною, якщо у Вас знайдеться час для цього» [4, с. 512].

У листуванні з В. Вернадським обговорювалися такі праці М. Холодного, як «Виникнення життя та первинні організми», «Атмосфера як можливе джерело вітамінів», а також питання органогенних газів, складу атмосфери, еволюції неживої матерії та живих речовин, походження життя тощо. М. Холодний надіслав В. Вернадському також свої праці «Дарвінізм та еволюційна фізіологія», «Думки дарвініста про природу та людину». З листів знаємо, що В. Вернадський з ними ознайомився, однак свого враження через смерть повідомити не встиг [4].

Важливими для М. Холодного були критичні зауваження О. Любищева, оригінальність думки якого він цінував. «Ваші зауваження свідчать, що Ви маєте розум аналітичний, схильний систематизувати, здатний до широкого охоплення різноманітних явищ», – писав М. Холодний своєму опоненту з багатьох наукових і світоглядних питань [8, арк. 59]. Також наголошував, що «мій інтерес до Ваших поглядів пояснюється саме наявністю розбіжності між нами щодо низки питань. Зіткнення думок – джерело енергії, що живить думку, не дає їй застоюватися, що спонукає до подальшого руху» [8, арк. 59].

Об'єктом обговорення розлогого листування з О. Любищевим стали, головним чином, праця М. Холодного «Думки дарвініста про природу та людину» та його ідея антропокосмізму. Жага до досліджень і наукової творчості не полишала М. Холодного до останніх років його життя. «Хоча я вже старий і наближаюся до “межі”, все ще не залишає мене надія знайти щось нове», – писав він О. Любищеву в листі від 2 квітня 1948 р. [8, арк. 100].

Варто додати, що непримиренні погляди на різні питання та гостра полеміка не завадили дружнім стосункам між ученими. «Інша причина мого інтересу до Ваших думок полягає в тому, – констатував М. Холодний, листуючись з О. Любищевим, – що “з незрозумілих для мене причин” я відчуваю до Вас дружню прихильність, щирю, нічим не затьмарену симпатію. Оскільки справжніх друзів у мене майже не залишилося, то природно дорожити цим хорошим почуттям і підтримувати його, особливо на схилі днів» [8, арк. 109].

Дружні та професійні стосунки єднали М. Холодного та М. Чайлахяна, які в листах теж обговорювали працю «Думки дарвініста про природу та людину», обмінювалися інформацією про інші дослідження, підготовку та публікацію статей, участь у роботі конференцій і свої доповіді, діяльність наукових установ, у яких працювали. Учені надсилали один одному реактиви для досліджень, книги, необхідну літературу, відбитки праць і в листах повідомляли про власні враження від них. Від М. Чайла-

хяна М. Холодний дізнавався про діяльність вірменських учених, листування з якими після війни перервалося [5].

Епістолярні документи розкривають наукову діяльність, принциповість ученого, громадянську мужність і порядність науковця в роки безпідставних звинувачень та гонінь. Після серпневої сесії ВАСГНІЛ у 1948 р. наукова та науково-організаційна діяльність М. Холодного була піддана критиці. Зокрема, ученого звинувачували в тому, що дослідження, які проводилися під його керівництвом, не мали практичного значення для народного господарства країни. М. Холодного 6 жовтня 1948 р. звільнили з посади завідувача відділу ІБ [1, арк. 93], залишивши працювати старшим науковим співробітником. Відділ тимчасово очолив М. Любинський, у листі до якого від 4 січня 1949 р. М. Холодний рекомендував продовжувати та розвивати досліді О. Серейського, який загинув під час війни, з культивуванням ізольованих зав'язей [12]. Про необхідність розвинути перспективні дослідження О. Серейського з визначення ролі живлячих плід листя, сусідніх до нього, М. Холодний писав і в листах до Я. Ромашка [11, арк. 3–4], який за рекомендацією М. Холодного став науковим співробітником відділу [11, арк. 1].

З 1 січня 1950 р. було припинено діяльність і групи вчених ІБ, яка під керівництвом М. Холодного працювала в Сочі. Таке рішення М. Холодний вважав помилкою, адже, як він писав М. Чайлахяну, дані, які було отримано українськими вченими в Сочі «із лимоном та іншими цитрусовими, дуже цікаві та ставлять ряд нових питань, що вирішувати можна лише в умовах субтропіків» [5, арк. 74]. Декілька співробітників групи М. Холодному з допомогою П. Баранова вдалося працевлаштувати до сочинського філіалу Головного ботанічного саду АН СРСР, що проводив дослідження евкаліптів та інших субтропічних рослин, а безпосередньо вчений того ж дня пішов на пенсію [1, арк. 89; 5, арк. 74].

Про подальший перебіг подій можна дізнатися з листа до О. Любищева, у якому М. Холодний повідомляв, що влітку 1950 р. йому знов пропонували «очолити роботу з фізіології рослин в АН УРСР». На що вчений відповів, що може бути лише консультантом, та й то за умови, якщо у відділі фізіології ІБ буде новий завідувач, з яким він міг би працювати. «На це не погодилися, і все лишилося без змін», – констатував М. Холодний [8, арк. 115]. Додамо, що з березня 1949 р. відділ очолював С. Лебедев, який завзято переслідував М. Холодного, як автора книги «Фітогормони», за «ідеалізм» та «недооцінку і нерозуміння передової теорії» Т. Лисенка [1, арк. 94].

Листи розкривають безкомпромісну боротьбу М. Холодного з псевдовченими, яких він називав «гормоноборцями» та «мракобісами на кшталт

Лебедева» і які, як іронізував академік, були переконані, що питання правильності тих чи інших наукових висновків можна вирішувати «шляхом голосування» [5, арк. 75, 78]. Підготувавши ряд статей, М. Холодний прагнув організувати наукову дискусію з метою захисту вчення про фітогормони, хоча й розумів, що «єдиним результатом виступу» може бути «нова порція наклепу, дурниць і ганьби» на його адресу. У листі до М. Чайлахяна він зізнавався, що його «спроби “перебити обух батоном” були певною мірою донкіхотством, хоча згодом вони, можливо, принесуть свої плоди» [5, арк. 81].

З листів видно, з якою відповідальністю, почуттям гідності та оптимізмом М. Холодний відстоював наукову істину. «Войовничий запал мій не охолоняє, – зазначав він у листі до М. Чайлахяна від 5 березня 1952 р. – Очевидно, є у будь-якого віку почуття, які “як вино, чим старіше, тим сильніше!”» [5, арк. 84]. В іншому листі, аналізуючи боротьбу з «гормоноборцями», М. Холодний наголосив, що «виконав свій обов’язок» [5, арк. 81].

В останні роки життя М. Холодного нові праці вченого майже не друкували, незважаючи на допомогу досить впливових прибічників, про що свідчать листи М. Максимова [10]. Відмови в публікації праць М. Холодний вважав одним із проявів «аракщесвщини» в науці [5, арк. 75]. Коли йому радили підготувати інші, «менш бойові» варіанти розвідок, він категорично відмовлявся [5, арк. 80]. За життя вченого не побачили світ такі праці М. Холодного, як друге видання книги «Фітогормони», монографія «Залізобактерії», статті «Ендокринологія рослин», «До історії ендокринології рослин», «Про один випадок атавізму в науці» «С. Г. Навашин, як природознавець і педагог», збірник «Нариси фізіології рослин». У своєму останньому листі до М. Чайлахяна від 16 березня 1953 р. М. Холодний писав, що друк його статей про фітогормони знову відклали. Остання праця, що вийшла за життя вченого в 1953 р., була розвідка «З приводу статті С. І. Лебедева про фітогормони». М. Холодний небезпідставно вважав, що становище з визнанням передових ідей зміниться лише після проведення наукової дискусії [5, арк. 99]. І в цьому він був правий.

Висновки. Епістолярна спадщина академіка М. Холодного воєнної доби та останніх років життя вченого (1941–1953) є цінним й недостатньо дослідженим джерелом з вивчення наукової біографії і творчості вченого. В окреслений період М. Холодний активно листувався з такими відомими біологами, як П. Баранов, О. Богомолець, В. Вернадський, М. Любинський, О. Любищев, М. Максимов, Я. Ромашко, М. Чайлахян та ін. Аналіз листування М. Холодного засвідчив, що епістолярні

документи містять важливі відомості з наукової біографії вченого, умови його життя та роботи під час евакуації й після війни, наукові пріоритети та досягнення дослідника, творчу лабораторію вченого і світоглядні орієнтири, про стосунки з іншими біологами, боротьбу з псевдовченими за наукову істину та ставлення до природи.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Президії НАН України. Особова справа академіка Холодного Миколи Григоровича. 95 арк.
2. Дубровіна Л. А. М. В. Геппенер – український архівіст і палеограф та його архівні матеріали у фондах ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України. *Укр. археогр. щорічник*. Київ, 1993. Вип. 2. С. 32–37.
3. Брякало Т. В. Холодний Микола Григорович. *Особові архівні фонди вчених НАН України в Ін-ті архівознавства Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : путівник*. Київ, 2017. С. 605–607.
4. Вернадський В. І. Листування з українськими вченими. Т. 2 ; Кн. 2 : Листування : Д–Я, ч. 2 : О–Я. Київ, 2012. С. 491–574.
5. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 31. 100 арк.
6. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 32. 8 арк.
7. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 33. 182 арк.
8. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 34. 134 арк.
9. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 35. 1 арк.
10. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 36. 6 арк.
11. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 39 а. 4 арк.
12. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 238. Оп. 1. Спр. 177. 1 арк.
13. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 238. Оп. 1. Спр. 186. 4 арк.
14. Косаківська І. В., Веденичова Н. П. Фітогормональна теорія тропізмів (теорія Холодного – Вента). *Нац. акад. наук України. Видатні досягнення. 1918–2018*. Київ : Фенікс, 2018. С. 153–154.

15. Мусатенко Л. Академік Микола Холодний. *Світогляд*. Київ, 2008. № 5. С. 72–75.
16. Поруцкий Г. В. Николай Григорьевич Холодный (1882–1953). М. : Наука, 1967. 213 с.
17. Поруцкий Г. В. Н. Г. Холодный. Избранные труды (гл. ред. К. М. Сытник). Киев : Наук. думка, 1982. 443 с.
18. Поруцкий Г. В. Н. Г. Холодный. *Биолог. журн. Армении*. 1987. Т. 40, № 4. С. 345–346.
19. Ситник К. М., Ромашко Я. Д. Микола Григорович Холодний. Київ : Наук. думка, 1979. 132 с.
20. Ситник К. М. Листування М. Г. Холодного з О. О. Любищевим. *Укр. ботан. журн.* Київ, 1995. Т. 52, № 5. С. 707–724.
21. Ситник К. М. Світогляд і наукова спадщина М. Г. Холодного. *Укр. ботан. журн.* Київ, 2012. Т. 69, № 4. С. 607–616.
22. Холодный Н. Г. Избранные труды. Киев : Наук. думка, 1982. 444 с.
23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4708. Оп. 1. Спр. 267. Арк. 5–6 зв.

References

1. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy. Osobova sprava akademika Kholodnoho Mykoly Hryhorovycha [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. Personal file of Academician Mykola Hryhorovych Kholodnyi] [in Ukrainian and Russian].
2. Dubrovina, L. A. (1993). M. V. Heppener – ukrainskyi arkhivist i paleohraf ta yoho arkhivni materialy u fondakh TsNB im. V. I. Vernadskoho AN Ukrainy [M. V. Heppener – Ukrainian archivist and paleographer and his archival materials in the funds of V. I. Vernadskyi Central National Library of the Academy of Sciences of Ukraine]. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk – Ukrainian Archaeographic Yearbook*, 2, 32–37. Kyiv [in Ukrainian].
3. Briazkalo, T. V. (2017). Kholodnyi Mykola Hryhorovych. In *Osobovi arkhivni fondy vchenykh NAN Ukrainy v Instytuti arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: putivnyk – Personal Archival Funds of Scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: a guide*, pp. 605–607. Kyiv [in Ukrainian].
4. Vernadsky, V. I. (2012). Lystuvannia z ukrainskymy vchenymy [Corre-

spondence with Ukrainian scientists]. Vol. 2; Book 2: Correspondence: D–Ia, part 2: O–Ia, 491–574. Kyiv [in Ukrainian and Russian].

5. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 31 [in Ukrainian].

6. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 32 [in Ukrainian].

7. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 33 [in Ukrainian].

8. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 34 [in Ukrainian].

9. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 35 [in Ukrainian].

10. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoy Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 36 [in Ukrainian].

11. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 16, Inventory 1, Unit 39 a [in Ukrainian].

12. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 238, Inventory 1, Unit 177 [in Ukrainian].

13. Instytut Arkhivoznavstva Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 238, Inventory 1, Unit 186 [in Ukrainian].

14. Kosakivska, I. V., Vedenychova, N. P. (2018). Fitohormonalna teoriia tropizmiv (teoriia Kholodnoho – Venta) [Phytohormonal theory of tropisms (Cold – Venta theory)]. *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Vydatti dosiahnennia. 1918–2018 – National Academy of Sciences of Ukraine. Outstanding Achievements. 1918–2018*. 153–154. Kyiv [in Ukrainian].

15. Musatenko, L. (2008). Akademik Mykola Kholodnyi [Academician Mykola Kholodnyi]. *Svitohliad – Outlook*, 5, 72–75. Kyiv [in Ukrainian].

16. Poruckij, G. V. (1967). Nikolaj Grigorevich Holodnyj (1882–1953) [Nikolai Grigorievich Kholodny (1882–1953)]. Moscow: Nauka [in Russian].

17. Poruckij, G. V. (1982). N. G. Holodnyj. Izbrannye Trudy [N. G. Holodnyj. Selected writings]. Kyev: Naukova dumka [in Russian].

18. Poruckij G. V. (1987). N. G. Holodnyj [N. G. Holodnyj]. *Biologicheskij zhurnal Armenii – Biologicheskii Zhurnal Armenii*, Vol. 40, 4, 345–346. Erevan [in Russian].

19. Sytnyk, K. M., Romashko, Ya. D. (1979). Mykola Hryhorovych Kholodnyi. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

20. Sytnyk, K. M. (1995). Lystuvannia M. H. Kholodnoho z O. O. Liubyshevym [Correspondence of M. H. Kholodnyi's with O. O. Lyubishchev]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal – Ukrainian Botanical Journal*, Vol. 52, 5, 707–724. Kyiv [in Ukrainian].

21. Sytnyk, K. M. (2012). Svitohliad i naukova spadshchyna M. H. Kholodnoho [M. H. Kholodnyi's worldview and scientific heritage]. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal – Ukrainian Botanical Journal*, Vol. 69, 4, 607–616. Kyiv [in Ukrainian].

22. Holodnyj, N. G. (1982). Izbrannye Trudy [Selected works]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyschykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine]. Fund 4708, Inventory 1, Unit 267 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022.

Andrii Shapoval,

Dr. Sci. (History), Senior Researcher, Head of Department,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Vladimir St., Kyiv 01001, Ukraine

e-mail: shai196@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>

Epistolar Legacy of Academician M. Kholodnyi:

Plots of Letters of the War Period and Last Years of His Life (1941–1953)

The purpose of the study is to analyze the epistolary heritage of the last years of life of the outstanding Ukrainian botanist, Academician of the NAS of Ukraine M. Kholodnyi. The scientist's correspondence is stored at the Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine.

The methodology of work is based on the use of source, archival, chronological, comparative, biographical and prosopographic research methods.

Scientific novelty. For the first time the epistolary heritage of M. Kholodnyi of the war period and the last years of the scientist's life was comprehensively studied (1941–1953).

The circle of addressees and correspondents of the scientist is outlined. The main topics and story lines of his correspondence are identified. The study of M. H. Kholodny's epistolary legacy has made it possible to extend our knowledge of the tragic pages of the scientist's life, his activities and scientific work, his worldview, range of thinking and civic position.

Conclusions. The epistolary legacy of the academician M. Kholodnyi of the war period and his last years is a valuable and insufficiently researched source for study the scientific biography and work of the scientist. During this period M. Kholodnyi actively corresponded with such well-known biologists as P. Baranov, O. Bohomolets, V. Vernadsky, M. Liubynskyi, O. Liubyshchev, M. Maksymov, Ya. Romashko, M. Chailakhian. Analysis of M. Kholodnyi's correspondence showed that epistolary documents contain important information which could help us to become more familiar with M. Kholodnyi's scientific biography, his living and working conditions during the evacuation, scientific priorities and achievements of the researcher, creative laboratory of the scientist, his worldview, relationships with other biologists, fight against false scientists for scientific truth, attitude to nature.

Keywords: M. Kholodnyi, epistolary heritage, Institute for Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, botany.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.221>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171]:[930.253:39(=16:477)]+929 Федоренко П.

Марина Філіпович,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна

e-mail: marifil@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7184-3203>

СЛАВІСТИЧНІ СТУДІЇ ПАВЛА ФЕДОРЕНКА

Розглянуто неопубліковану працю призабутого українського історика, археографа та архівіста Павла Костянтиновича Федоренка «Поросьє в связи с этногенезом славян» (рос. мовою), виявлену нами під час наукового опрацювання архівної фонду дослідника, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Встановлено, що чимала за обсягом наукова доповідь, незважаючи на наявність ідеологічних штампів та кліше, написана в рамках класичного підходу, закладеного в українській історіографії працями М. Грушевського.

Ключові слова: П. Федоренко, М. Грушевський, Інститут рукопису, слов'яни, Поросья, українська історіографія.

Це дослідження будеється навколо наукової розвідки «Поросьє в связи с этногенезом славян» (рос. мовою) українського дослідника Павла Костянтиновича Федоренка (1880–1962). Її разом з іншими документами вченого було виявлено під час наукового опрацювання особового фонду українського історика О. Компан (ІР НБУВ. Ф. 297)². Стаття, написана в царині славістики, розширює наші уявлення про коло наукових зацікавлень П. Федоренка та про методи наукової роботи вченого.

Для широкого наукового загалу постать П. Федоренка є недостатньо відомою. Його не було «титуловано» науковими званнями. П. Федоренка тричі (1929, 1934, 1938 рр.) притягували до суду за звинуваченнями в контрреволюційній діяльності. Третій арешт завершився для нього

² Документи П. К. Федоренка зберігаються у фондах Державного архіву Чернігівської області, Музею Корсунь-Шевченківської битви та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Ф. 215), а також у приватній колекції двоюрідної онуки вченого Л. С. Федоренко (м. Челябінськ).

ув'язненням та засланням на п'ять років до Казахстану. П. Федоренка звинуватили в заснуванні Чернігівської філії СВУ, в організації контрреволюційного підпілля на Чернігівщині, що він нібито здійснював за вказівками та інструкціями М. Грушевського. У наукових роботах дослідника експертна комісія знайшла численні «викривлення» («написані, виходячи з методології поміщицько-буржуазної історіографії» «націоналістичної школи Грушевського») [1, с. 228–233; 2, с.208–209]. Усе це, безумовно, наклало відбиток на подальші наукові дослідження вченого, який відтепер був дуже обережним у своїх висновках та висловлюваннях, проте його роботи не позбавлені певного підтексту та потребують більш уважного прочитання і трактування. Про це свого часу натякнула українська історик О. Компан, яка у своїй рецензійній статті «Сторінки з історії промисловості України» на монографію П. К. Федоренка «Рудні Левобережної України XVII–XVIII вв.» (1960 р.). (рос. мовою) зазначила, що робота містить «певний підтекст», оскільки «ряд думок і висновків напрошуються самі собою, хоч автор їх і не висловив, або висловив не зовсім чітко...» [3].

В історичній літературі відсутнє ґрунтовне дослідження життя та діяльності П. Федоренка, його історичних поглядів та наукової спадщини. Є декілька невеликих за обсягом біографічних розвідок істориків О. Коваленка та В. Ткаченка [1, 2, 4] про трагічну долю репресованого історика. Зазначені дослідники є авторами й кількох статей, присвячених окремим науковим студіям П. Федоренка [5, 6, 7]. Згадується П. Федоренко (як краєзнавець, архівіст та педагог) в узагальнювальних працях та оглядах, присвячених регіональній історії Чернігівщини.

У 2003 р. вийшов друком бібліографічний покажчик наукових праць П. Федоренка з біографічною передмовою в серії «Історики та краєзнавці Чернігівщини» [8].

Коротко окреслимо основні етапи життя дослідника [2, с. 199–21; 4, с. 3; 8]. Народився майбутній історик 30 жовтня 1880 р. в містечку Ямпіль Глухівського повіту Чернігівської губернії в бідній міщанській родині. Закінчив Київський університет Святого Володимира, до якого вступив, склавши екстерном екзамени в Острозькій чоловічій гімназії – спочатку на юридичний факультет, а згодом перевівся на історичний. У студентські роки П. Федоренко розпочав серйозні наукові дослідження з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст. [9, 10], брав участь у роботі історико-етнографічного гуртка під керівництвом професора університету М. Довнар-Запольського. У 1917–1921 рр. викладав у Чернігівському народному університеті, в заснуванні якого брав участь

разом із відомими громадськими діячами і краєзнавцями П. Дорошенком і А. Верзиловим. У Чернігівському вчительському інституті П. Федоренко очолював деканат, завідував кафедрою історії, за сумісництвом обіймав посади вченого архівіста, завідувача сектору Чернігівського губернського, згодом крайового історичного архіву.

Учений П. Федоренко доклав чимало зусиль щодо організації на базі архіву студентського історико-архівного гуртка, діяльність якого протягом 1922–1924 рр. здобула широкий розголос і схвалення далеко за межами Чернігівщини. Пізніше, у 1928–1929 рр., керував роботою історико-архівного семінару, учасники якого досліджували соціально-економічну історію краю XVII–XVIII ст. Значну роботу проводив у Чернігівському науковому товаристві, де очолював історико-філологічну (з 1929 р. – історико-краєзнавчу) секцію³. Входив до складу ініціативної групи, яка заснувала в 1924 р. Чернігівський інститут краєзнавства, що мав координувати краєзнавчі дослідження в регіоні.

Отже, наприкінці 20-х – початку 30-х років П. Федоренко здобув значний авторитет у наукових колах і став визнаним лідером серед дослідників Чернігівщини. Саме в цей час його обирають позаштатним науковим співробітником низки академічних установ – Комісії Лівобережної України, Науково-дослідної кафедри історії України, якою керував М. Грушевський, Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVII–XVIII ст. [2, с. 199–211; 4, с. 3; 8].

Із застінків ГУЛАГу в Україну вчений повернувся в 1945 р. У 1945–1946 рр. історик читав курс елементарної математики в Коноптському вчительському інституті. Згодом перебрався до Києва і в серпні влаштувався на посаду старшого наукового співробітника (1946–1948 рр.). У 1948–1954 рр. учений мешкав у місті Корсунь-Шевченківський та працював завідувачем відділу і заступником директора Музею Корсунь-Шевченківської битви. Останні роки свого життя П. Федоренко провів у Києві. За хрущовської «відлиги» історик оскаржив винесений йому в 1938 р. вирок та дочекався його скасування. Президія Чернігівського обласного суду 16 травня 1959 р. ухвалила рішення про цілковиту реабілітацію Павла Костянтиновича Федоренка [2, с. 210].

В українській історіографії П. Федоренко належить до так званої школи О. Лазаревського (лівобережної історичної школи). Основний напрям його наукових студій – соціально-економічна історія Лівобе-

³ Засноване в 1920 р. як філія київського українського наукового товариства, з 1925 р. діяло під егідою Всеукраїнської Академії наук.

режної України – Гетьманщини XVII–XVIII ст. [11, 12]. П. Федоренко досліджував історію залізорудної промисловості Лівобережної України [13, 14, 15]. Вивчав історію монастирського господарства [16, 17, 18]. Є автором стислого, проте ґрунтовного огляду фондів Чернігівського архіву [17], а також комплексів документів архівного фонду [5, 6]. Захоплювався історією Чернігівщини (і Поросся зокрема) [19, 20, 21, 22].

Чим цікаве виявлене нами дослідження П. Федоренка «Поросьє в связи с этногенезом славян»? Наукову розвідку оформлено у вигляді доповіді, яку було виголошено дослідником на розширеному засіданні науково-методичної ради Корсунь-Шевченківського музею 2 грудня 1948 р. Чимала за обсягом доповідь П. Федоренка (власне, за розміром – повноцінна наукова стаття, що має дещо узагальнюючий або «реферативний» характер – форма «диктує» зміст), розширює наші уявлення про коло наукових інтересів ученого та методику його досліджень. Отже, П. Федоренко вивчав історію Поросся в нерозривному зв'язку з проблемою етногенезу слов'ян. Щодо особливостей наукового «стилю» дослідження зауважимо, що зазначену роботу слід «читати поміж рядків». Дослідник, спираючись на висновки радянських учених та використовуючи радянські штампи (зокрема, про «Київську Русь як колиску трьох братніх народів»), насправді, виконав своє дослідження в рамках класичного підходу, закладеного в українській історіографії працями М. Грушевського (якого він, послуговуючись тими самими ідеологічними кліше, таврує (для годиться) «українським націоналістом») (Ф. 215)⁴.

П. Федоренко рішуче відкидає «норманську» теорію походження східнослов'янської державності, виводячи її початки від часів антів (використовує формулу «Анти – Поляни – Русь»). При цьому наголошує, що центром області антів було Середнє Подніпров'я, а саме басейн річки Рось: «Естественным центром области антов было Среднее Поднепровье, еще более узко – бассейн Роси, где сделано наибольшее количество находок вещей VI–VIII вв. (не говоря уже о массовых находках IV–V вв.») (Ф. 215).

Не оминув він і питання про розміщення слов'янських племен, зокрема полян. Спираючись на висновки Б. Рибаківа, П. Федоренко наголошує, що територія Чернігова (із Пороссям) не була землею сіверян, а разом з Києвом та Переяславлем була землею полян або Русі, що прийшла на заміну назві «поляни»: «Исследование территории северян приводит к тому, что Чернигов, Переяславль и широкая двухсоткилометровая полоса

⁴ Оскільки архівний фонд П. К. Федоренка перебуває в опрацюванні, при посиланні ми вказуватимемо в квадратних дужках лише номер фонду.

левобережного Днепра були заняті не северянами, а совершенно иным населением с особым погребальным обрядом, со своим набором характерных вещей, с высокой и яркой дружинной культурой, далеко опередивших живших «зверинским» образом северян и радимичей» (Ф. 215). Варто зазначити, що державу слов'ян, ядро якої постало в Середньому Подніпров'ї, П. Федоренко частіше іменує «Київською державою», значно рідше використовуючи штучний термін «Київська Русь» (Ф. 215). У його доповіді відсутні будь-які посилання на праці класиків марксизму-ленінізму.

Підсумовуючи, зазначимо, що розглянута праця не лише розширює наші уявлення про коло наукових зацікавлень П. Федоренка, а є свідченням того, як українські історики просували українську науку в абсолютно несприятливих для неї умовах. Після пережитого шквалу репресій та п'ятирічного заслання дослідник продовжив розвивати та обґрунтовувати концепції М. Грушевського. Усе це стосується й інших робіт П. Федоренка, що потребують уважного прочитання та ретельного аналізу.

Висловлюємо сподівання, що виявлена нами наукова розвідка П. Федоренка спонукатиме дослідників до більш глибокого вивчення біографії та наукового доробку вченого, а його постать буде реабілітовано не лише на папері, а й в українській історичній думці.

Список бібліографічних посилань

1. Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Три справи і одне життя : (П. К. Федоренко). *Репресоване краєзнавство (20–30-ті рр.)*. / редкол.: І. С. Винокур [та ін.]. Київ; Хмельницький, 1991. С. 228–233.
2. Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Доля історика. *Репресоване «відродження»* / упоряд. : О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. Київ, 1993. С. 199–211.
3. Компан О. С. Сторінки з історії промисловості України. *Український історичний журнал*. 1961. № 4. С. 135–137.
4. Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. Доля і недоля Павла Федоренка. *Старий Чернігів*. 1993. № 2 (лип.). С. 3.
5. Коваленко О. Б. Невідома праця Павла Федоренка «Архіви Чернігівського шляхетства». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1996. Т. 1. С. 133.
6. Коваленко О. Б. Праця П. К. Федоренка «Архів Милорадовичів». *Студії з архівної справи та документознавства*. Київ, 1998. Т. 3. С. 150–151.

7. Ткаченко В. В. Про Воздвиженське трудове братство та присвячену йому повість П. К. Федоренка «Серебряные нити»; *Федоренко П. К. Срібні нитки*; відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ, 2001. С. 3–29.

8. Павло Костянтинівич Федоренко : (Бібліогр. покажч.) / уклад. : О. Б. Коваленко, Л. В. Студьонова, В. В. Ткаченко; відп. за вип. П. В. Грищенко. *Історики та краєзнавці Чернігівщини*. Чернігів : Чернігівська ОУНБ ім. В. Г. Короленка, 2003. Вип. 1. 24 с.

9. Федоренко П. К. Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи 1765–1769 гг. *Труды Полтавской археографической комиссии*. Полтава, 1915. Вип. 12. С. 79–227.

10. Федоренко П. К. Могильник с. Городка Ровенского уезда Волынской губернии. *Труды Общества исследователей Волыни*. Киев, 1915. Вип. 1. С. 1–11.

11. Федоренко П. К. З спірних питань економіки України. *Україна*. 1929. Кн. 35 (лип.–серп.). С. 9–33.

12. Федоренко П. К. Рудни XVI–XIX ст. на території ССРСР. *Істор. зап.* М., 1956. Вип. 57. С. 210–231.

13. Федоренко П. К. Рудни Левобережної України XVII–XVIII вв. М. : АН ССРСР, 1960. 264 с.

14. Документи по історії металургії Левобережної України XVII–XVIII вв. / вступ. ст., подгот. тексту і словарь непонятних слів П. К. Федоренко. *Матеріали по історії ССРСР*. М., 1957. Т. 5. С. 115–203.

15. Федоренко П. К. Грабіж у побуті і праві Гетьманщини. *Студії з історії України Науково-дослідної кафедри історії України в Києві*. Київ, 1930. Т. 3. С. 1–60.

16. Федоренко П. К. З історії монастирського господарства на Лівобережжі XVII–XVIII ст. *Записки Історико-філологічного відділу ВУАН*. Київ, 1927. Кн. 11. С. 103–136.

17. Федоренко П. К. Завдання вивчення монастирського господарства. *Студії з історії України Науково-дослідної кафедри історії України в Києві*. Київ, 1928. Т. 2. С. 1–35.

18. Федоренко П. К. До історії монастирських архівів. *Архівна справа*. 1929. Кн. 9–10. С. 102–104.

19. Федоренко П. К. Чернігівський краєвий історичний архів та його фонди. *Архівна справа*. 1928. № 7. С. 22–36.

20. Федоренко П. К. Нариси з історії вивчення Чернігівщини. *Записки Чернігівського наукового товариства*. Чернігів, 1931. Т. 1. С. 5–38.

21. Федоренко П. К. З історії старого Чернігова. *Україна*. 1930. Кн. 43(верес.). С. 27–47.

22. Федоренко П. К. О. М. Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини. *Український археографічний збірник*. Київ, 1927. Т. 2. С. XXII–L.

References

1. Kovalenko, O. B., Tkachenko, V. V. (1991). Try spravy i odne zhyttia : (P. K. Fedorenko) [Three cases and one life : (P. Fedorenko)]. In *Represovane kraieznavstvo (20–30-ti rr.) – Repressed Local History (20–30 s.)*, 228–233. Kyiv; Khmelnytskyi [in Ukrainian].

2. Kovalenko, O. B., Tkachenko, V. V. (1993). Dolia istoryka [The fate of the historian]. *Represovane «vidrodzhennia» – Repressed «Rebirth»*, 199–211. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kompan, O. S. (1961). Storinky z istorii promyslovosti Ukrainy [Pages on the history of industry of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 135–137 [in Ukrainian].

4. Kovalenko, O. B., Tkachenko, V. V. (1993). Dolia i nedolia Pavla Fedorenka [The fate and disadvantage of Pavel Fedorenko]. *Staryi Chernihiv – Old Chernihiv*, 2 (July), 3 [in Ukrainian].

5. Kovalenko, O. B. (1996). Nevidoma pratsia Pavla Fedorenka «Arkhivy Chernihivskoho shliakhetstva» [Unknown work of Pavel Fedorenko «Archives of Chernihiv nobility»]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Studies in Archival and Documentary Studies*, 1, 133. Kyiv [in Ukrainian].

6. Kovalenko, O. B. (1998). Pratsia P. K. Fedorenka «Arkhiv Myloradovychiv» [The work of P. Fedorenko «Archive of Miloradovich»]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Studies in Archival Affairs and Document Studies*, 3, 150–151. Kyiv [in Ukrainian].

7. Tkachenko, V. V. (2001). Pro Vozdvyzhenske trudove bratstvo ta prysviachenu yomu povist P. K. Fedorenka «Serebrianye niti» [About the Exaltation Labor Brotherhood and P. Fedorenko's story «Silver Threads»]. In Fedorenko P. K. *Sribni nytky [Fedorenko P. Silver Threads]* V. F. Verstiuk (Ed.), 3–29. Kyiv [in Ukrainian].

8. Kovalenko, O. B., Studionova, L. V., Tkachenko, V. V. (2003). Pavlo Kostiantynovych Fedorenko : (Bibliohr. pokazhch.) [Pavel Fedorenko: (Bibliographic index)]. P. V. Hryshchenko (Ed.). *Istoryky ta kraieznavtsi Chernihivshchyny – Historians and Local Historians of Chernihiv Region*, 1, 24. Chernihiv [in Ukrainian].

9. Fedorenko, P. K. (1915). Voronkovskaia sotnia Pereiaslavskogo polka po Rumiantsevskoi opisi 1765–1769 gg. [Voronkovskaya hundred Pereiaslavsky regiment according to the Rummyantsevsky inventory of 1765–1769].

Trudy Poltavskoi arkheograficheskoi komissii – Proceedings of the Poltava Archaeographic Commission, 12, 79–227. Poltava [in Russian].

10. Fedorenko, P. K. (1915). Mogilnik s. Gorodka Rovenskogo uezda Volynskoi gubernii [Burial ground with. Town of Rivne district of Volyn province]. *Trudy Obshchestva issledovatelei Volyni – Proceedings of the Society of Volyn Researchers, 1, 1–11. Kiev [in Russian].*

11. Fedorenko, P. K. (1929). Z spirnykh pytan ekonomiky Ukrainy [On controversial issues of the Ukrainian economy]. *Ukraina – Ukraine, 35, 9–33 [in Ukrainian].*

12. Fedorenko, P. K. (1956). Rudni XVI–XIX st. na territorii SSSR [Mines XVI–XIX centuries in the USSR]. *Istoricheskie zapiski – Historical Notes, 57, 210–231. Moscow [in Russian].*

13. Fedorenko, P. K. (1960). Rudni Levoberezhnoi Ukrainy XVII–XVIII vv. [Mines of the Left-Bank Ukraine of the 17 th–18 th centuries]. Moscow: AN SSSR [in Russian].

14. Fedorenko, P. K. (1957). Dokumenty po istorii metallurgii Levoberezhnoi Ukrainy XVII–XVIII vv. [Documents on the history of metallurgy of the Left-Bank Ukraine of the 17 th–18 th centuries]. *Materialy po istorii SSSR – Materials on the History of the USSR. Vol. 5, 115–203. Moscow [in Russian].*

15. Fedorenko, P. K. (1930). Hrabizh u pobuti i pravi Hetmanshchyny [Robbery in the life and law of the Hetmanate]. *Studii z istorii Ukrainy Naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy v Kyievi – Studios on the History of Ukraine Research Department of History of Ukraine in Kiev, 3, 1–60. Kyiv [in Ukrainian].*

16. Fedorenko, P. K. (1927). Z istorii monastyrskoho hospodarstva na Livoberezhzhi XVII–XVIII st. [From the history of the monastery economy on the Left Bank of XVII–XVIII centuries]. *Zapysky Istoryko-filolohichnoho viddilu VUAN – Notes of the Department of History and Philology of the VUAN, II, 103–136. Kyiv [in Ukrainian].*

17. Fedorenko, P. K. (1928). Zavadnannia vyvchennia monastyrskoho hospodarstva [The Problems of Studying the Monastery's Economy]. *Studii z istorii Ukrainy Naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy v Kyievi – Studies in the History of Ukraine of the Research Chair of the History of Ukraine in Kiev, 2, 1–35, Kyiv [in Ukrainian].*

18. Fedorenko, P. K. (1929). Do istorii monastyrskykh arkhiviv [On the history of monastic archives]. *Arkhivna sprava – Archival Case, 9–10, 102–104 [in Ukrainian].*

19. Fedorenko, P. K. (1928). Chernihivskiy kraievyy istorychnyy arkhiv

ta yoho fondy [Chernihiv Regional Historical Archives and Its Foundations]. *Arkhivna sprava – Archive Case*, 7, 22–36 [In Ukrainian].

20. Fedorenko, P. K. (1931). *Narysy z istorii vyvchennia Chernihivshchyny* [Essays on the History of Studying the Chernihiv Region]. *Zapysky Chernihivskoho naukovohto tovarystva – Notes of the Chernihiv Scientific Society*, 1, 5–38. Chernihiv [in Ukrainian].

21. Fedorenko, P. K. (1930). *Z istorii staroho Chernihova* [From the History of Old Chernihiv]. *Ukraina – Ukraine*, 43, 27–47 [in Ukrainian].

22. Fedorenko, P. K. (1927). *O. Lazarevskiyi ta kulturni tsinnosti Chernihivshchyny* [Lazarevsky and cultural values of Chernihiv region]. *Ukrainskyi arkeohrafichnyi zbirnyk – Ukrainian Archeographic Collection*, 2, XXII–L. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Maryna Filipovych,

PhD (History), Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine

e-mail: marifil@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7184-3203>

Slavic Studios of Pavlo Fedorenko

The unpublished work of the Ukrainian historian, archaeographer, archivist Pavlo Fedorenko (1880–1962) *Porossia in connection with the ethnogenesis of the Slavs* is analyzed. The text was delivered by the researcher as a report at the meeting of the scientific and methodological council of the Korsun-Shevchenkovsky Museum on December 2, 1948. The scholar worked as head of department and deputy director of the museum (1948–1954). This work was found among the documents of P. Fedorenko, which were revealed during the scientific processing of the personal archival fund of the Ukrainian researcher Olena Kompan (Institute for Manuscripts of Vernadsky National Library of Ukraine, F. 297).

Pavlo Fedorenko's significant report (in fact, a scientific article), made in the field of Slavic studies, expands our understanding of the range of the scholar's research interests. The historian, who was arrested three times for *anti-revolutionary activities* and sentenced to five years in the GULAG camps, formally relied on the conclusions of Soviet scientists about *Kyivan Rus as the cradle of three fraternal peoples*. In fact, he performed his work within the framework of the classical approach, laid down in Ukrainian historiography by the works of Mykhailo Hrushevsky. In particular, Pavlo Fedorenko deduces the beginning of the statehood of the Eastern Slavs from the time of the Antes emphasizing that the center of the Antes region was the Middle Dnieper,

namely the basin of the Ros river; mainly he preferred to use the term *Kyiv state* instead of the *Kyivan Rus*. In his work there are no references to works of K. Marx, F. Engels, V. Lenin, which were obligatory in that time.

It was to be hoped that the newly discovered Pavlo Fedorenko's scientific research, will encourage researchers to study the scholar's biography and achievements more deeply, and his figure will be rehabilitated not only on paper but also in Ukrainian historical thought.

Keywords: P. Fedorenko, M. Hrushevsky, Ukrainian historiography, Slavs, Antes, Porossia, Slavic studies, Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.231>
УДК 027.7(438.31):025.171]:930.2:091"1741"

Станіслав Волощенко,

кандидат історичних наук,
очільник Місії «Рукописна та стародрукована
спадщина Київської Церкви: архіви, бібліотеки та музеї»,
Переяславсько-Вишневська єпархія Православної церкви України
вул. Маршала Конєва, 1-В, Київ, 03191, Україна
e-mail: stachevskiy@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-5358>
Scopus Author ID: 57209716511
Web of Science ResearcherID: AAI-8906-2020

**РУКОПИСНІ ФРАГМЕНТИ PRZYB. 299/71
ІЗ КОЛЕКЦІЇ ЯГЕЛЛОНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ:
КОДИКОЛОГО-ТЕКСТОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ⁵**

Мета дослідження – кодикологічне та текстологічне дослідження 41 кириличного рукописного фрагмента Przyb. 299/71 із фондів Ягеллонської бібліотеки в Кракові (Польща). *Методологія* студії базується на застосуванні загальнонаукових методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції, а також вузькоспеціалізованих методів при дослідженні писемних пам'яток. Методи текстології допомогли впорядкувати тексти фрагментів для їх ідентифікації; застосування методів філігранології дало змогу встановити час і місце виготовлення паперу; методи палеографії та кодикології наблизили у визначенні часу й локації переписування рукопису та відстеженні його подальшої долі. *Наукова новизна* полягає в атрибуції стародруку, з оправи якого походять рукописні фрагменти, що дає змогу встановити орієнтовний час розпорошення манускрипту у XVIII ст.; ідентифікації тексту, що уможливило детальніше дешифрувати текст фрагментів і розмістити їх у правильній послідовності; дослідженні кодикологічних та палеографічних параметрів фрагментів для встановлення місця та часу створення манускриптів. *Висновки*. Під час дослідження вдалося встановити, що кириличним друком було

⁵ Цю статтю підготовлено в межах реалізації стипендіальної програми Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща «Thesaurus Poloniae» 2021.

перше видання *Вослѣдованiа праздникихмъ...* 1741 р. у друкарні Отців Василян Почаївського монастиря Успіння Богородиці. Текстологічна атрибуція показала, що це фрагменти трьох різних рукописів: *Мінеї святкової* (35), *Єрусалимського Уставу* (2) та іншої книги богослужбового характеру (4). У результаті палеографічного дослідження встановлено, що всі три частини переписано церковнослов'янською мовою півуставним типом письма, характерним для Галичини ранньонового часу. Наявність філіграней на папері *Мінеї святкової* сприяла визначенню часу створення манускрипту початком XVI ст. Отримані результати відкривають перспективи подальших студіювань цих фрагментів у пошуку та виявленні кодексів, із яких вони походять. Це дослідження може бути універсальним для вивчення інших фрагментів із кодексів богослужбового характеру, що сприятиме оприлюдненню нових фрагментів, їхній атрибуції, дослідженню та оцифруванню. Оригінальність цієї студії полягає в комплексному дослідженні рукописних фрагментів зі стародруком, які разом тривалий час побутували у спільному сакральному просторі. У результаті дослідження можна реконст-

Рис. 1. Верхня частина палітурки стародруку.

ВІ. Rkps Przyb. 299/71

руювати кодекс до моменту розпорошення та використання його аркушів для оправлення інших книг.

Ключові слова: фрагментологія, рукопис, стародрук, *Мінея святкова*, *Єрусалимський Устав*, Ягеллонська бібліотека, кодикологія, текстологія.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Під час стажування в Ягеллонській бібліотеці (далі – ВІ) завдяки стипендальній програмі Міністерства культури і національної спадщини Республіки Польща «Thesaurus Poloniae» (2021) вдалось ідентифікувати й описати кириличні фрагменти Rzyb. 299/71[10] (рис. 1), які були вилучені з палітурки стародруку St. dr. 589 840 III [4].

Фрагменти Rzyb. 299/71 є унікальним явищем, адже, попри факт

пошкодження манускриптів, із яких вони походили, і застосування їх як макулатури, саме через це вони, по суті, збереглися, стали об'єктом дослідження і наукового зацікавлення. Саме за цими фрагментами є змога подивитись на втрачені чи поки невиявлені кодекси, основу яких вони становили до середини XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформація про наявність заявлених фрагментів у секції рукописів відділу спеціальних колекцій ВІ міститься у зведеному каталозі церковнослов'янських рукописів Польщі 2004 р. У короткому описі йдеться, що це фрагменти *Мінеї святкової* на 8, 11, 24 лютого, 9 і 25 березня, а також рубрики на 19–22 грудня (Неділі праотців). Авторами вказано, що ці фрагменти датовані XVI ст. [23, s. 252] Інших публікацій, присвячених цьому рукопису, не виявлено, як і основних частин кодексів, з яких ці аркуші походять.

У фондово-обліковій документації секції рукописів *Księgi Przybytków* вони значаться як церковнослов'янські літургічні фрагменти. Рукописи вписано до книги надходження 27 грудня 1971 р. Їх передала на збереження Анна Левицька-Камінська (1906–1979) (рис. 2), яка протягом тривалого часу очолювала відділ стародруків ВІ (1953–1971) і чий творчий доробок становить понад 80 наукових праць, присвячених давнім друкованим книгам, зокрема інкунабулам, а також історії бібліотек, читання й книжкових оправ Польщі [25, s. 7–8, 10].

Мета статті полягає в ідентифікації стародруку, із літурги якого було виокремлено досліджувані фрагменти, аби уточнити час використання давнього манускрипту для основи оправи друку XVIII ст. Детально проаналізувати текст усіх фрагментів, щоб уточнити

Рис. 2. Анна Левицька-Камінська.
ВІ. Rkps Przyb. 253/20

їх атрибуцію, класифікувати, згрупувати, розкласти у правильній послідовності й підготувати для реставрації. Дослідити палеографічні та кодикологічні параметри рукопису, що дало підстави для встановлення часу й локації переписування та побутування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Оправа стародруку як місце збереження рукопису.

Фрагменти Przyb. 299/71, як вказано в *Каталозі*, віднайдено в палітурці кириличного друку XVIII ст., який зберігається в секції стародруків ВЛ. Джерела надходження цієї книги до Бібліотеки відсутні, що, за словами співробітників секції стародруків, означає його давнє надходження, можливо, у XIX ст. Примірник 589 840 III зберігся без титульного аркуша, що зумовило його ідентифікацію, яка дозволила встановити можливий час використання рукописів як макулатури для оправи.

Стародрук видано церковнослов'янською мовою. Він складається з 25 аркушів, пронумерованих у верхньому зовнішньому куті кириличними цифрами під титлом, при цьому перший і двадцятий аркуші без номера, а вісімнадцятий містить помилку. Формула аркушів примірника: [1], 2–17, йі, 19, [1], 21–25. Сигнатури зшитків розміщено посередині нижнього берега під текстом. Зшитки сформовано з двох аркушів: А²–Б², В² (В // Гв), Г²–К², Л¹. У третьому зшитку за кириличним номером «В» перший аркуш містить сигнатуру «В», а другий – «Гв». Кустоди розташовано в нижньому зовнішньому куті сторінки. Видання має колонтитули вгорі над текстом, оздоблені виливними прикрасами. Текст розміщено в одну колонку на 32 і 39 рядках. Розмір шрифтів у 10 рядках дорівнює 64 і 80 мм. Дзеркало набору становить 249 мм завдовжки і 165 мм завширшки. Текст надруковано в одну барву – чорний колір. Фінгерпринт для цього примірника має такий вигляд: о.ѣ_ а.Да о_и. срВи 3.

Примірник видано на товстому ганчір'яному папері білого кольору форматом in folio (2°), розміром 290x189 мм. Філіграней не виявлено, проте є понтюзо, відстань між лініями якого коливається від 24 до 28 мм, та вержери – на 10 мм міститься дев'ять ліній. Зовнішні ознаки друку – організація видання, шрифти й оздоблення (заставки на арк. 1, 13, 18 зв.; кінцівки – арк. 12 зв., 18, 25 зв. (з гербом Чину Василян); ініціали – арк. 1–2, 7, 8 зв., 9 зв., 11–11 зв., 13–14, 18–20 зв., 21 зв.; виливні прикраси) – дають підстави вважати, що книга видрукувана ченцями василянами Почаївського монастиря Успіння Богородиці. Аналіз змісту примірника показав, що в ньому є тексти служб Тайни Пресвятої Євхаристії (арк. 1–12 зв.), Співстраждання Богородиці (арк. 13–18)

й священномученика Йосафата (арк. 18 зв.–25 зв.). Такий порядок змісту мало почаївське видання *Восльдованіа праздникимъ Прстой таини євхаристіи, состраданіа прстіа Бѣи и блаженнаго сиѣнномученика Івсафата*. За *Каталогом стародруків* Якіма Запаса та Ярослава Ісаєвича відомо, що книга кілька разів перевидавалася василіянами у XVIII ст.: чотири рази в Почаєві й два – в Уневі [1, с. 56, 61, 63, 69, 105, 123]. У Почаєві цей тип книги друкували 1741, 1742, 1757 і 1762 рр. [1, с. 61, 63, 105, 123].

За всіма встановленими параметрами найбільше для досліджуваного примірника підходить перше видання 1741 р. Автор дослідження порівняв примірник ВJ із двома примірниками з колекції Бібліотеки князів Чарторийських, які мають титульний аркуш із датою 1741 р. [17, 18]. Посторінкове звірювання інципітів, експліцитів, розміщення тексту, виміри дзеркала набору, шрифтів, однакова формула фінгерпринту, наявність елементів оздоблення в тих самих позиціях засвідчили ідентичність цих друків, що дало беззаперечні підстави вважати St. dr. 589 840 III одним із екземплярів почаївського видання *Восльдованіа праздникимъ...* 1741 р.

Точна ідентифікація стародруку дала змогу констатувати, що рукописні фрагменти для його оправлення були використані після 1741 р. Судячи зі збереженої верхньої палітурки, яка складалася із п'яти аркушів товстого паперу (320x195 мм), призначенням рукописів була макулатурна основа, тобто вони містились усередині палітурних аркушів. Це є унікальним випадком, коли аркуші давнього кодексу послуговували основою палітурки більш пізнього друку 1741 р.

Нам доводилось фіксувати наявність примірників *Восльдованіа праздникимъ...* у складі інших книг богослужбового призначення, що зумовлювалось практичними потребами на парафіях. До прикладу, друге видання *Восльдованіа праздникимъ...* 1742 р. [5] вшито до *Мінеї загальної та святкової (Анфологіона)* 1694 р. в с. Хватів (Львівська обл.) [4], чи третє видання 1757 р. [3] – до того ж *Анфологіона* 1694 р. [2], але в примірнику з церкви в с. Переволочне (Львівська обл.). Крім попередніх двох прикладів, *Восльдованіа праздникимъ...* 1742 р. [9] і 1757 р. [6] вшивалось до *Триоді пісної* 1767 р. [8] та *Триоді цвітної* 1701 р. [7] відповідно. У колекції стародруків ВJ є примірник *Октоїха* 1630 р. [15], наприкінці якого вшито примірник третього видання *Восльдованіа праздникимъ...* 1762 р. із титульним аркушем [16]. Ці кілька прикладів ілюструють, що *Восльдованіа праздникимъ ...* могло бути додатком до інших давніх видань богослужбового спрямування.

2. Ідентифікація змісту фрагментів.

У 1971 р. реставратори ВЈ вилучили з оправи 41 рукописний фрагмент різного розміру. Це шість цілісних аркушів і решта у вигляді двох чи більше частин колись єдиного аркуша. На момент опису рукопис був без фоліації. У 1992 р. О. Наумов під час первинного опрацювання рукописів поділив їх на «п'ять груп». Фрагменти, які віднесено дослідником до тієї чи іншої «групи», було перекладено папірцем із відповідними заголовками:

1) «frg Tyikonu Kalendarz na grudzień (Niedziela Praojców oraz 19–22 XII)», тобто фрагменти з *Єрусалимського Уставу* (календар на грудень – Неділя Праотців, 19–22. XII). Усього два фрагменти;

2) «do ułożenia», іншими словами – для впорядкування восьми фрагментів;

3) «Frg. minej świętecznej luty: 8, 11, 24 marzec 9, 24 XVI v.», що означає наявність аркушів із *Мінеї святкової* на 8, 11, 24 лютого й 9, 24 березня, датованих XVI ст. У цій групі було 10 фрагментів;

4) «luty», тобто фрагменти з *Мінеї* на лютий, загалом 10 аркушів;

5) «11 ułamków» – 11 дрібних клаптиків.

На наш погляд, такий порядок розташування рукопису не був прийнятним. Необхідність у більш детальній атрибуції змісту, правильному й послідовному розташуванні аркушів, зумовила потребу в новому групуванні цих фрагментів. У попередньому вигляді залишено лише два перші аркуші з *Єрусалимського Уставу*, а всі інші розділено на дві частини за належністю до двох різних рукописів: *Мінеї святкової* та іншого рукопису богослужбового характеру. Фрагменти *Мінеї святкової* поміщено на сам початок, адже вони становлять більшу частину одиниці зберігання й містять філіграні, що дало змогу їх датувати. Другою позицією є *Єрусалимський Устав* (рис. 3), а третьою – чотири клаптики з третього манускрипту (рис. 4).

Для належної атрибуції змісту було залучено відповідні кодекси з колекції Національної бібліотеки Польщі та ВЈ. Тексти фрагментів *Мінеї святкової* звірено за *Мінеєю служебною* 1549–1555 р. на січень і березень – травень із Посади Риботицької (Підкарпатське воєводство, Польща) [19], *Мінеєю святковою* XVI ст. на лютий – серпень із Руденки (Підкарпатське воєводство, Польща) [20] і *Мінеєю служебною* на березень 1611 р. із Базалії (Хмельницька обл.) [11]. Фрагмент місяцеслову ідентифіковано за списками *Єрусалимського Уставу* першої половини XVI ст. з Лежахова (Підкарпатське воєводство, Польща) [21] й іншого кодексу початку XVII ст. із колекції рукописів ВЈ [12].

Рис. 3. Місяцеслов Єрусалимського
Уставу на 20–24 грудня.
VJ. Rkps Przyb. 299/71

Рис. 4. Чотири фрагменти богослужбового
характеру. VJ. Rkps Przyb. 299/7

2.1. Мінея святкова.

Основу Rrzyb. 299/71 становлять аркуші з *Мінеї святкової*. Встановлено, що, крім служб на 8, 11, 24 лютого, 9 і 24 березня, які ідентифікував у 1992 р. О. Наумов, є служби 30 січня та 2 лютого. Тепер рукопис починається зі свята трьох свт. Василя Великого, Григорія Богослова та Йоана Золотоустого, яке припадало на 30 січня. Збережено два фрагменти, присвячені цим Отцям Церкви. Розмір фрагментів становить 82x184 мм (верхня частина) і 198x187 мм (нижня частина). На цих фрагментах є текст пісень п'ятої й шостої канону утрени. Пісня п'ята розпочинається зі слів другого тропаря «прчсто тебѣ вѣсовтавѣ.словесноу иразумно удшѣ/влєнж. дѣистовною волеж». Пісня шоста завершується експліцитом «вѣць єдиноєство трисѣста/вноє: Слово бѣше испрѣва. кѣвѣцѣ безнача», що є початком другого тропаря.

Із восьми клаптиків, різних за розміром (85x187, 135x130, 135x64, 43x70, 75x50, 56x46, 36x50 і 31x45 мм), складається канон утрени Стрітєння Господнього, яке припадало на 2 лютого. Ідентифіковано, що цей канон поєднує кінець пісні першої і неповні частини третьої, четвертої, п'ятої і шостої. Фрагмент починається кінцем третього тропаря зі слів «иѣцю приноситє младєнецъ. ижепрежде вѣкъ. / славнобо прослависа», а завершується на звороті фразою з другого тропаря: «...ѣрнымъ / сїєсеніє: ... /начертаніє. иже преж...».

Наступною частиною *Мінеї святкової* є тексти на 8 лютого – пам'ять вчм. Теодора Стратилата. Служба міститься на трьох фрагментах. Перший зберігся на цілісному аркуші, розміром 284x187 мм, а два інші складаються з двох частин аркуша, розміром 158x192 мм і 114x187 мм. Текст богослужінь, присвячених пам'яті Теодора Стратилата розпочинається із тропаря на вечірні «Воиньствомъ истиннымъ стрототрѣпче. нбсна/го црѣ воевода. прѣоудобрєнъ ѳєвдоре. ору/жїємьбо вѣры впльчивьса добрѣ. ипотрѣ/билъ еси бѣсовьскыя плъкы. ипобѣдо/носець явиса страдалецъ. тѣмжєтѣ вѣ/рож оублѣжаємъ». Далі подано канон цьому мученикові авторства прп. Теофана «твореніє ѳєвфаново». Збережений уривок складається з першої, третьої, четвертої, восьмої та дев'ятої пісень. Служба закінчується приписами уставу «иши настих / вчєр. їнии. бо. настих вѣвх. или вѣтриуди».

Одразу ж на звороті третього фрагмента під службою Теодорові Стратилату починається кіноварним заголовком в'яззю послїдування дня пам'яті сщмч. Власія Севастійського «Мєца тогожє во аї днѣ сїго сщєнномчнка / власїа». Свято припадало на 11 лютого. Служба складається з чотирьох фрагментів, розміром 114x187 мм, 160x188 мм,

116x188 мм і 284x189 мм. Текст починається із стрихир на «Господи звизаю» голосу четвертого за мотивом подібного «даль еси знаменіє» і власне стихирою «Крѣвными кропленми. многольстными...». У цій частині манускрипту також є канон утрени: перша, третя, шоста, сьома, восьма та дев'ята пісні. Фрагмент завершується катавасією пісні дев'ятої «Камень нерукосячныа горы ѿнесѣкомы/а» й рубрикою уставу «настих. въѡх. или вътриѡди».

Лютнева частина *Мінеї* завершується 24 лютим, днем віднайдення чесної голови прор. Йоана Хрестителя. Ця служба розміщена на восьми фрагментах, розміром 284x189 мм, 187x187, 96x187, 133x187, 144x184, 285x187, 50x181 і 234x190 мм. Текст піснеспівів свята розпочинається заголовком «Мѣца тогоже кѣд ѡбрѣтеніє чстныа / главы стѣго иславнаго пррока ипрѣтчѣ», виписаним в'яззю та кіновар'ю. Далі йде степенна першого антифону голосу четвертого «стел. а́ антиѡ. дѣ глас. прок. тѡвъзвращу рогы», стихира самогласна на голос шостий «Иже прѣвъе наблюдѣ. Ироду безаконужщю / ѡбличивши. покааніеже въсѣмъ проповѣ/ дажща вѣрнымъ...». Наступною частиною є канон Богородиці і святому, який складається з пісень першої, третьої, четвертої, п'ятої, шостої, сьомої, восьмої та дев'ятої. Є також тропарі світильні, стихири на хваліте й устав літургії: «въвремъ ѡн слышавъ / і ѡваннъ вѡузилищи дѣла хѡа. ипрѡчаа / прѣжесѣннаа. прич. Въпамать вѣчнуж», яким завершується служба Йоанну Предтечі.

Мінея святкова на березень починається службою 40 мученикам Севастійським, яка відбувалася 9 березня (рис. 5). Вона міститься на 11-ти фрагментах, розміром 234x190, 283x188, 215x189, 58x189, 216x188, 59x185, 284x190, 236x190, 284x187, 131x188 і 146x187 мм. Послідування мученикам починається заголовком «Мѣца марта бѣ стѣхъ мѣчнкъ иже восевастіи», під яким одразу йдуть стихири на «Господи звизаю» «Тръпаше мѣніа крѣпко. радѡжщеса надѣ/смымъ. другъ кѣдругу гѣаах...».

Варто відзначити, що переписувач помістив три повні уривки з Книг Ісаї та Мудрості (Is 43,9–14; Sap 3,1–8; Sap 5,15–6,3), які читалися після входу на Світло тихе під час відправи вечірньої. Одразу після вказаних уривків читань зі Старого Завіту написано тропар, який співався після «Бог Господь» на утрени «Стретми стѣхъ яже поте/бѣ пріаша. оумоленъ бжди гѣ...». Збережено й інші частини служби: тропарі сідальні, степенна, канон і стихири на «хваліте». Служба завершується уставом літургії «прич. въпамать вѣчнжа боудеть праведник».

Рис. 5. Служба 40 мученикам Севастійським, 9 березня.

VJ. Rkps Przyb. 299/71

На звороті кінця служби 40 мученикам міститься початок текстів передсвяття Благовіщення Богородиці. Цей богородичний празник припадав на 24 березня, про що говорить заголовок «Меца тогоже. кд предпразденство блго/вщченіа стѣа бѣа». Ця служба збережена на чотирьох фрагментах розміром 131x188, 146x187, 193x185 і 98x186 мм. Послідування розпочинається зі стихир Богородиці на Господи взиваю голосу першого, за мотивом подібного «нбснѣм чинѣмь радованіе» «Сънбснѣх крѣж съ/летів агтѣлы. вьназаретѣ прїииде. кдвѣци / мрїи вѣпїаше кънеи. радѣиса яко зачниши/бо сна. адама вѣчнѣиша. творца вѣкомь / иизбавителѣ вѣпїжщимти. радѣиса пре/чистаа». Вечірна завершується уривком стихир самогласної «Вьшестѣи мсць посланѣ быс...» за мотивом голосу четвертого «...вааше ѡнеа избавителю родитиса. оубо вь/спрїемьши цѣлованіе. зачатъ превѣчнаго / ба. неизрченно блгоизволи вьчлѣтитиса / вьспєсеніе наше слава тебѣ». Далі йдуть перша, третя, четверта й п'ята

пісні канону утрени. Завершується передсвяття Благовіщення неповною піснею п'ятою, словами «зрѣлаго двѣ ипречста/го грезна: Великы ипроркомь исаієве...».

2.2. Єрусалимський Устав.

Аркушами з *Єрусалимського Уставу* є два фрагменти, розміром 253x95 і 228x79 мм. За текстологічним аналізом встановлено, що вони належать до місяцеслівного розділу книги. Ці дві частини складаються з приписів, щодо відправи служб Неділі перед Різдвом Христовим і на 20–24 грудня (див. рис. 3).

Перший клаптик починається службою Неділі перед Різдвом Христовим зі слів «блсвнъ еси гї бѣ *вц* / ... яко праведень» і читанням з Послання до Євреїв (Нбр 11,8–10). На звороті він завершується приписами, стосовно служби *вмц*. Анастасії Узорішительниці «страс сѣои *мчнцѣ* ... / стасие. тро(п). агнца ... / а їсѣ. прок. дин ... / црѣкъ апс ...» (див. рис. 3).

Другий фрагмент *Єрусалимського Уставу* містить вказівки богослужінням Неділі Праотців «...ты *вцѣ* ... / ма исаака іакова ... / рни чте(н) гѣ *троп* глас ... / Вѣрою прадѣды *впр*...». На звороті є приписи, щодо служіння в день пам'яті 10 мучеників критських «*мч*. ї. иже оукрытѣ», *мч*. Євгенії «*страстоимчнцѣ* еоу...». Завершується цей фрагмент вечірнею Різдва Христового «...ѣбъ исочиво поедино / ...аши пиют *вечрь* поють / ...рню. стхры. повѣтети».

2.3. Чотири фрагменти рукопису богослужбового характеру.

Із чотирьох дрібних клаптиків складається третя частина Rrzyb. 299/71 (див. рис. 4). Це паперові клаптики розміром 43x45, 28x22, 23x34 і 28x18 мм. Точну належність їх до конкретного типу книг поки не вдалося встановити через малий обсяг збереженого тексту. Проте з упевненістю їх можна віднести до книг богослужбового характеру.

Два фрагменти з чотирьох вдалось об'єднати. Текст написано на чотирьох/п'ятьох рядках. Він має таку послідовність: «...твѡа. и ... племн / сїщенїници гнїи н / ... вашемоу. нареч ... / ...ге ивъбогат ... / ...ѣг... // ...нѣс старь. ире... / ... истаи предверѣм... / ...ема сеяк чась жив... / ...и гїи мои чї ... / ...же...». Третій фрагмент ще меншого змісту «...оватр... / ...и прїй . // ...по... / ... втрочиць...». Текст четвертого паперового шматка також вдалося прочитати й передати зміст: «...вби... / ...о... // ...дѡба... / ...е...» (див. рис. 4).

3. Кодикологічно-палеографічні характеристики рукопису Rrzyb. 299/71.

Фрагменти *Мінеї святкової* переписані на ганчір'яному папері в другу частину аркуша (2⁰). За наявності шести повних аркушів була змога

встановити орієнтовний розмір кодексу, з якого вони походять. Їхня висота майже однакова і становить 283–284 мм, а ширина коливається від 187 до 190 мм. Ці показники свідчать про те, що розмір книги на момент відокремлення досліджуваних аркушів становив 284х190 мм. За нашими спостереженнями, рукопис на момент створення був трохи більшого розміру, адже зафіксовано ознаки обрізування блока. На верхньому березі першого фрагмента (служба 30 січня) помітно нижні частини літер тексту – можливо, залишки вкладного запису, який був обрізаний при переоправленні.

Аркуші мають вертикальні лінії понтюзо і горизонтальні – вержерів. На восьми фрагментах виявлено водяний знак, який розміщено посередині аркуша, що підтверджує віднесення рукопису до формату in folio. Філігрань складається з голови вола з очима, ніздрями, вухами, рогами і кільцем у носі, яке опущено донизу. Голова увінчує двоконтурну патерицю католицького єпископа. Це зображення міститься безпосереднього на лінії понтюзо. Довжина водяного знака становить 117 мм, а ширина – 63 мм. Відстань між лініями понтюзо, які є бічними межами контурів філіграні, становить 63 мм. Ідентичний водяний знак виявлено лише в *Каталозі філіграней* Ядвіги Сінярської-Чаплицької за № 1082 [26, tabl. CVI]. За інформацією авторки, вміщеною в таблиці джерел до опублікованих зображень філіграней, такий самий знак є на папері вроцлавського примірника палеотипу Franciscus Niger [*Modus epistolandi.*] *Compendiosa ars de epistolis artificiosa exarandis*. Ця книга видана Яном Халлером у Кракові 1508 р. [22; 26, s. 59]⁶ Інший примірник цього видання є в колекції стародруків ВІ [13, к. 31, 46]. Аналіз водяних знаків краківського примірника показав, що його розміщення на папері, сюжет і розмір – ідентичні філіграням рукопису. Філігранологічне дослідження свідчить, що фрагменти *Мінеї святкової* створені на початку XVI ст., до 1508 р. або кількома роками пізніше.

Манускрипт міг бути створений на Галичині, в с. Загір'я на Самбірщині (Львівська обл.), адже саме ця локація записана коричневим атраментом на початку примірника *Восльдованіа праздниквмь... «Zagógi»* [14, к. 1 г] (рис. 6). Хоча провенієнція не дає цілковитої підстави вважати, що кодекс був переписаний у Загір'ї, однак вона свідчить, що *Мінея* використовувалась у місцевому храмі.

⁶ Висловлюємо щире вдячність докторці Ользі Федоришин за надану фотокопію філіграней вроцлавського примірника.

Рис. 6. *Восльдованіа праздникмъ... із провеніенцію.*

VJ. St. dr. 589 840 III. K. [1 г]

Рукопис переписано церковнослов'янською мовою півуставним двоє-ровим (ь, ъ) юсовим (а, ж) письмом. Аналіз почерку засвідчив, що *Мінею* переписувала одна особа. Письмо каліграфічне, охайне, начерк літер чіткий. Розмір рядкових літер становить 4 мм. Літери чітко розміщені на лінії рядка. Ширина широких літер (ж, м, ш, а, ж) коливається від 5 до 7 мм, а вузьких (в, е, и, і, о, с) – у межах 1–3 мм. Виміри виносних петель букв угору мають 1–4 мм і вниз – від 2 до 4 мм.

Текст компактно переписано в одну колонку на 30-ти рядках, між якими інтервал у 4–5 мм. Між групами слів ужито крапку й кому, а наприкінці речень – двокрапку й хвилясту лінію ~. Перші літери текстів тропарів, стихир, пісень чи рубрик написано кіновар'ю, а основний текст – атраментом світло-коричневого кольору. Переписувач застосував практику особливої графічної передачі слова «око», у якому в першій літері «о» вписувалась одна крапка «вънадрѣх очіхъ», «пертомбо очіъмъ напишетъ». У множині в літері «о» ставилось дві крапки

«быша вѡчїѣ безжмных»). Цю практику раніше зафіксовано у *Псалтирі* 1437 р. Гавриїла Урика з колекції Імператорського церковно-археологічного музею Київської духовної академії, яка нині міститься в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [24, р. 26].

Фрагменти *Мінеї* містять два елементи оздоблення: заголовки в'язю та ініціали. Чотири служби починаються із заголовків, написаних в'язю й кіновар'ю. Це заголовки до послідувань Власію (11 лютого), Йоану Хрестителю (24 лютого), 40 мученикам (9 березня) (див. рис. 5) і передсвяттю Благовіщення (24 березня). Заголовок в'язю складається лише з одного рядка, текст, який не вдалося вмістити в рядку, продовжується в наступному, але написаний, як і основна частина. Заголовки не мають додаткового оздоблення, їхні літери витягнуті, завдовжки від 12 до 28 мм. Рукопис оздоблено трьома ініціалами. Вони, як і заголовки, написані кіновар'ю. Ініціали містяться на початку читань із *Старого Завіту* під час вечірнього богослужіння 40 мученикам Севастійським. Текст уривка Is 43,9–14 розпочинається заголовною літерою «Т» у першому слові «Тако глѣть гѣ». Ініціал заввишки в шість рядків звичайного тексту, оздоблений рослинними елементами. Ініціал «П» міститься на початку читання Sap 3,1–8 «Праведници вѣвѣкы живутъ». Його висота дорівнює п'яти рядкам. Особливістю цієї літери є наявність вище середини обох вертикальних штрихів великих крапок. Ідентичний ініціал «П» розташований на звороті того самого аркуша, де є дві попередні заголовні літери. Він тієї самої висоти і виписаний в однаковій манері. Цей ініціал на початку тексту Sap 5,15–6,3 «Праведныхъ дшѣ вѣруцѣ бжїи». Схожі ініціали за стилем, написанням і розміщенням у цих самих позиціях виявлено в *Мінеї святковій* на лютий – серпень із Руденки [19, к. 24 р, 25 р].

Можливо, кодекс, із якого походять досліджувані аркуші, містив заставки й орнаментальні ініціали, однак за наявним матеріалом про це можна лише здогадуватися. До прикладу, в *Мінеї* з Посади Риботицької [19, к. 113 р, 218 р], за текстами якої ідентифіковано зміст служб на січень і березень, для заставок було відведено місце, однак її переписувачем Йоаном їх у підсумку не було виконано. В іншій *Мінеї* з Руденки аналогічна ситуація, заставка передбачалась лише на початку блока, однак теж не була написана. Правда, на її місці пізніше користувачами виконано схематичний рисунок плетіння коричневим атраментом [20, к. 1 р]. Ця тенденція зберігалась і в наступному, XVII ст. У *Мінеї* із Базалії, переписаній 14 грудня 1611 р., переписувач залишив місце для заставки

лише на початку кодексу, над заголовком служби прп. Євдокії (1 березня). Пізніше на вільному просторі користувачем дописано «Мць мартъ» [11, к. 1 r]. Тому цілком можливо, що й у досліджуваній *Мінеї святковій* із Загір'я не було заставок.

Джерелом інформації про шиття блока манускрипту є прорізи. Вони розташовані на краях аркушів внутрішнього берега. Прорізи конусоподібної форми, завдовжки 4–5 мм і завширшки 3–4 мм. Їхнім призначенням було заглиблення для шнурів як опори для шиття блока. Цих прорізів загалом п'ять і вони свідчать про шиття блока на трьох шнурах.

Завдяки успішній атрибуції тексту та розташуванню всіх фрагментів у правильній послідовності встановлено, що з кодексу загалом збереглося 18 арк. Серед них лише шість повних аркушів, решта поділена на частини, переважно на дві, однак служба 2 лютого складається з трьох більших клаптиків паперу і п'яти невеличких. Відповідно до умов зберігання в оправі стародруку усі фрагменти мають значні ентомологічні пошкодження, розриви і втрати матеріальної основи. Перед взяттям на облік рукопис було очищено від клею, забруднень й усунуто кислотність паперу.

Фрагменти *Єрусалимського Уставу*, як і *Мінеї святкової*, переписані на ганчір'яному папері. Вертикальне розміщення ліній понтюзо свідчить, що рукопис переписано в другу частину аркуша (2°). Водяних знаків на цих двох фрагментах нема. У межах 10 мм міститься 12 ліній вержерів.

Текст написано півуставом, двоєровим (ь, ъ) юсовим (а, ж) письмом. Почерк каліграфічний, середнього розміру, з легким нахилом вправо. Рукопис переписано в одну колонку на 25 і 26 рядках із міжряддям у 4–5 мм. Основний текст переписано атраментом темно-коричневого кольору, а перші літери рубрик і частин тексту – кіновар'ю. Розмір рядкових літер становить 4 мм, їхні виносні елементи вгору мають 2–3 мм, а вниз – 1–5 мм. Ширина вузьких літер становить 1–3 мм і широких – 4–6 мм. Стель і манера письма свідчать, що рукопис відповідає XVI ст., і є підстави вважати, що він, як і *Мінея святкова*, походить із Галичини. Він побутував у храмі с. Загір'я на Львівщині.

Рукопис із втратами паперу на краях і пошкоджений шкідниками. На поверхні є плями від загікання вологи, а також плями від атраменту. Поверхня очищена від забруднень, а також вивільнена кислотність.

Остання, третя частина рукопису Przyb. 299/71, складається із чотирьох дрібних клаптиків. Фрагменти написані на ганчір'яному папері з верже-рами, розміщеними горизонтально. Цей факт дає змогу вважати, що фрагменти походять із кодексу другого формату. У 10 мм нараховано 11 ліній вержерів.

Текст переписаний півустановою невеликого розміру. Письмо пряме, почерк каліграфічний. Текст написано коричневим атраментом. Розмір рядкових літер становить 3 мм, петлі літер униз мають 2–4 мм. Широка літери завширшки в 4–5 мм, а вузькі – від 1 до 3 мм. Міжрядковий інтервал дорівнює 4 мм. На наш погляд, ці фрагменти були створені в регіоні побутування попередніх частин рукопису й самого стародруку на Галичині. Він міг бути переписаним у XVI–XVII ст.

Висновки. У результаті дослідження з'ясовано, що стародруком, з якого походить 41 рукописний фрагмент, є дефектний примірник першого почаївського видання *Восльдованіа праздникимъ...* 1741 р. Він використовувався на парафії с. Загір'я на Львівщині, що підтверджує провенієнція. Визначення точної дати виходу у світ книги означає, що рукописи, які використано для палітурної основи, були розпоршені ближче до середини XVIII ст. Ці фрагменти зафіксовано очільницею відділу стародруків ВІ А. Левицькою-Камінською в 1971 р. Їх вилучено з оправи та обліковано в секції рукописів ВІ 27 грудня 1971 р. Першою публікацією про ці фрагменти є короткий каталожний опис О. Наумова у 2004 р.

Текстологічний аналіз показав, що в оправі містились фрагменти із трьох книг богослужбового призначення. Найбільше аркушів із *Мінеї служебної*, присвячених богослужінням, які припадали на 30 січня, 2, 8, 11, 24 лютого, 9 й 25 березня. Загалом аркушів із цього кодексу 18, вони розділені на 35 фрагментів.

Із місяцеслова *Єрусалимського Уставу* походять два фрагменти – приписи стосовно Неділі перед Різдом Христовим і 20–24 грудня. Через недостатню кількість тексту на інших чотирьох клаптиках паперу неможливо точно визначити тип кодексу, з якого вони були взяті, проте це був манускрипт богослужбового характеру.

Кодиколого-палеографічне дослідження показало, що всі фрагменти переписано церковнослов'янською мовою, півустановним типом письма, характерним для XVI і XVII ст. Особливості манери, стилістики письма й оформлення дають підстави вважати, що вони походять із Галичини. Філігранологічний аналіз аркушів із *Мінеї святкової* дав змогу датувати манускрипт початком XVI ст.

Список бібліографічних посилань

1. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видавн. об-ня «Вища школа», 1981. Кн. 2. Ч. 1: 1701–1764 рр. 132 с.

2. Львівська національна галерея мистецтв імені Б. Г. Возницького, Музей староукраїнської книги. Фонд «Кириличні стародруки». Од. зб. Кр-180.

3. Там само. Од. зб. Кр-181.

4. Там само. Од. зб. Кр-184.

5. Там само. Од. зб. Кр-185.

6. Там само. Од. зб. Кр-314.

7. Там само. Од. зб. Кр-315.

8. Там само. Од. зб. Кр-346.

9. Там само. Од. зб. Кр-347.

10. Biblioteka Jagiellońska. Rkps Przyb. 299/71.

11. Ibid. Rkps Ms. Slav. quart 42.

12. Ibid. Rkps 5118 III.

13. Ibid. St. dr. Cim 5807.

14. Ibid. St. dr. 589 840 III.

15. Ibid. St. dr. 589 055 III.

16. Ibid. St. dr. 589 056 III.

17. Biblioteka Książąt Czartoryskich. St. dr. 8498 III.

18. Ibid. St. dr. 108 330 III.

19. Biblioteka Narodowa. Rkps 12 129 III. URL: <https://polona.pl/item/mineja-codzienna-t-6-marzec-maj,MjQ3 NjQ2 NDg/4/#info:metadata> (дата звернення: 10.11.2021).

20. Ibid. Rkps 12 131 II. URL: <https://polona.pl/item/mineja-swiateczna-na-luty-sierpien,MjQ3 NjQ2 NTI/27/#info:metadata> (дата звернення: 10.11.2021).

21. Ibid. Rkps 12 168 III. URL: <https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4 OTQ1 NjU/316/#item> (дата звернення: 10.11.2021).

22. Biblioteka Ossolineum. BO–XVI. Qu. 1921.

23. Naumow A., Kaszlej A., Naumow E., Stradomski J. *Rękopisy cerkiewno-słowiańskie w Polsce: katalog*. Kraków: Scriptorum, 2004. XIV. 572 s.

24. Okhrimenko O., Voloshchenko S. Between the Man's Hands and God's Eyes: The Psalter Of 1437 from the Collection of the Vernadskyi National Library of Ukraine. *Hiperboreea*, 2019. Vol. 6. No. 2. P. 21–31. <https://doi.org/10.3406/hiper.2019.952>

25. Pirożyński J. Anna Lewicka-Kamińska i jej dorobek księgoznawczy. Próba charakterystyki. *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, 1981. T. XXXI. S. 7–19.

26. Siniarska-Czaplicka J. *Katalog fi ligranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800 r.* Łódź: Stowar-

zyszenie inżynierów i techników przemysłu papierniczego w Polsce, 1983. 64, 134 s.

References

1. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1984). Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini [Monuments of book art: catalog of oldprinted books published in Ukraine]: Book 2, parts 1. 1701–1764. Lviv: Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho obiednannia «Vyshcha shkola» [in Ukrainian].
2. B. H. Voznytskyi Lviv National Gallery of Art, Museum of Old Ukrainian Books. Fond Cyrillic old printed. Unit. Cr-180 [in Church Slavonic].
3. Ibid. Unit. Kr-181 [in Church Slavonic].
4. Ibid. Unit. Kr-184 [in Church Slavonic].
5. Ibid. Unit. Kr-185 [in Church Slavonic].
6. Ibid. Unit. Kr-314 [in Church Slavonic].
7. Ibid. Unit. Kr-315 [in Church Slavonic].
8. Ibid. Unit. Kr-346 [in Church Slavonic].
9. Ibid. Unit. Kr-347 [in Church Slavonic].
10. Biblioteka Jagiellońska. Unit. Rkps Przyb. 299/71 [in Church Slavonic].
11. Ibid. Unit. Rkps Ms. Slav. quart 42 [in Church Slavonic].
12. Ibid. Unit. Rkps 5118 III [in Church Slavonic].
13. Ibid. Unit. St. dr. Cim 5807 [in Latin].
14. Ibid. Unit. St. dr. 589 840 III [in Church Slavonic].
15. Ibid. Unit. St. dr. 589 055 III [in Church Slavonic].
16. Ibid. Unit. St. dr. 589 056 III [in Church Slavonic].
17. Biblioteka Książąt Czartoryskich. Unit. St. dr. 8498 III [in Church Slavonic].
18. Ibid. Unit. St. dr. 108 330 III [in Church Slavonic].
19. Biblioteka Narodowa. Unit. Rkps 12 129 III. Retrieved from <https://polona.pl/item/mineja-codzienna-t-6-marzecmaj,MjQ3NjQ2NDg/4/#info:metadata> (Last accessed: 10.11.2021) [in Church Slavonic].
20. Ibid. Unit. Rkps 12 131 II. Retrieved from <https://polona.pl/item/mineja-swiateczna-na-luty-sierpien,MjQ3 NjQ2 NTI/27/#info:metadata> (Last accessed: 10.11.2021) [in Church Slavonic].
21. Ibid. Unit. Rkps 12 168 III. Retrieved from <https://polona.pl/item/ustaw-jerozolimski,MzY4 OTQ1 NjU/316/#item> (Last accessed: 10.11.2021) [in Church Slavonic].
22. Biblioteka Ossolineum. Unit. BO–XVI. Qu. 1921 [in Latin].

23. Naumow, A., Kaszlej, A., Naumow, E., Stradomski, J. (2004). *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce*. Katalog. Kraków: Scriptum [in Polish].

24. Okhrimenko, O., Voloshchenko, S. (2019). Between the Man's Hands and God's Eyes: The Psalter Of 1437 from the Collection of the Vernadskyi National Library of Ukraine. *Hiperborea*, VI(2), 21–31. <https://doi.org/10.3406/hiper.2019.952> [in English].

25. Pirożyński, J. (1981). Anna Lewicka-Kamińska i jej dorobek księgoznawczy. Próba charakterystyki. In *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej*, XXXI, 7–19 [in Polish].

26. Siniarska-Czaplicka, J. (1983). Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papieru druków tłoczonych w latach 1500–1800 r. Łódź: Stowarzyszenie inżynierów i techników przemysłu papierniczego w Polsce [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Stanislav Voloshchenko,

PhD (History), Head of the Mission Manuscript and Old Printed Heritage

of Kyiv Church: Archives, Libraries and Museums,

Pereyaslav and Vyshneve Diocese of the Orthodox Church of Ukraine

1-V Marshala Koneva St., Kyiv 03191, Ukraine

e-mail: stachevskiy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-5358>

Scopus Author ID: 57209716511

Web of Science ResearcherID: AAI-8906-2020

Manuscript Fragments PRZYB. 299/71 from the Jagiellonian Library:

Codicological and Textological Research

The purpose of the study is codicological and textual research of the 41 Cyrillic manuscript fragments of Przyb. 299/71 from the collection of the Jagiellonian Library in Kraków (Poland). *The research methodology* applies general scientific methods of analysis, synthesis, induction and deduction, and specific methods for the study of manuscripts. Textology helps organize and identify the texts from the fragments; with a watermark method it is possible to find out the time and place of paper production; methods of palaeography and codicology support a localization a territory of the manuscript's production. *The scientific novelty*. The fragments were found in the binding of the Cyrillic print book St. dr. 589 840 III. The article's first task was to attribute the old print book in which the manuscript fragments were found. It allows to establish the approximate time of the manuscript separation as the 18th century. The identification of the manuscript text helps replace the fragments in the correct sequence. The codicological and palaeographic parameters of the fragments show the place and time

of their creation. *Conclusions.* The article argues that the first edition of *Вослѣдованіа праздникмъ...* was published in Cyrillic types in 1741 by Basilian Fathers of the Pochaiv Monastery. The textual attribution shows that the fragments originally were parts of three different manuscripts: *Festal Menaion* (35), *Jerusalem Typikon* (2), and another liturgical book (4). The paleographic research concludes that all three fragments were rewritten in the Church Slavonic language by a semi-constitutional type of writing, typical of Early Modern Halychyna. The watermarks of *Festal Menaion* allow to identify the time of manuscript production as the beginning of the 16th century. The obtained results open up prospects for further search for codices from which the fragments originated. This paper is a case study on fragments from liturgical codices, promoting the publication of new sources, attribution, research, and digitization. The comprehensive study of the manuscripts' fragments goes alongside the old print book, which was bound together for a long time in the shared sacred space. As the result of the research, it is possible to reconstruct the manuscript codex before the damage and separation for the binding purposes.

Keywords: fragmentology, manuscript, old-print books, *Festal Menaion*, *Jerusalem Typikon*, Jagiellonian Library, codicology, textology.

Тетяна Мяскова,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: myaskova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6682-5046>

ДО ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ БІБЛІОТЕКИ СВЯТО-УСПЕНСЬКОЇ ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ

У праці розглянуто наукові доробки з історії функціонування книгозбірні православної чоловічої обителі в Почасві. За допомогою провенієнцій простежено історію бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври та шляхи надходження видань книгозбірні до фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Проаналізовано сучасний стан історико-культурного фонду «Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври», який на сьогодні зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Ключові слова: Свято-Успенська Почаївська лавра, провенієнція, бібліотека, стародруки.

У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) нині зберігається частина книг, що раніше належали бібліотеці Свято-Успенської Почаївської лаври⁷. У переважній більшості це латиномовні та польськомовні стародруки релігійної тематики. Хронологічні межі видань – кінець XVI – середина XIX ст.

Мета дослідження. На фоні аналізу наукових доробок з історії духовної обителі в Почасві та бібліотеки при ній, а також за допомогою провенієнцій, що збереглися в історико-культурному фонді «Бібліотека

⁷ Почаївська Успенська лавра – православний чоловічий монастир у Почасві (Кременецький район, Тернопільська область), що має статус лаври. Найбільша православна обитель Волині. Тривалий час була в підпорядкуванні василіан, одного з основних чернечих орденів Української греко-католицької церкви.

Свято-Успенської Почаївської лаври», встановити шляхи надходження видань з лаврської книгозбірні до фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Проаналізувати сучасний стан історико-культурного фонду «Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври».

Методологія базується на використанні сукупності як загальнонаукових (історичного, порівняльного, аналітичного), так і спеціальних методів дослідження, таких як історико-книгознавчий, бібліографічний тощо. Зокрема, методологія дослідження книг з історико-культурного фонду «Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври» містить загальний аналіз кількісного й мовного складу бібліотеки, а також опис провенієнцій, що збереглися на книгах.

Наукова новизна. У праці лаконічно та послідовно представлено науковий доробок учених, які займалися дослідженням історії бібліотеки Почаївської лаври. Уперше проведено короткий книгознавчий аналіз видань, що на сьогодні зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ в історико-культурному фонді «Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври». Показано шляхи надходження цих книг до фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Коротка довідка з історії Свято-Успенської Почаївської лаври. Достовірних відомостей про створення Почаївського монастиря немає. За легендою XIX ст. його засновано близько 1240–1241 рр. вихідцями з Печерського монастиря, які втекли від монголо-татар. За іншими переказами монастир у Почаєві заснував чернець з Афонської гори – преподобний Афоній у 1228 р., а монахи з Києва вже потім стали його учнями. Згідно з документами монастир було засновано в 1597 р. поблизу с. Почаїв місцевою землевласницею кн. Г. Гостською (Гойською, до заміжжя – Козинською), яка подарувала майбутній обителі, крім угідь з підданими, ікону Божої Матері, яка згодом стане головною лаврською святинею. Після смерті Г. Гостської розгорнулася боротьба ченців із спадкоємцями фундаторки, які претендували на монастирське майно. Значну роль у становленні монастиря зіграв його перший ігумен св. Іов Залізо (Почаївський) – відомий на той час на Волині подвижник, автор полемічних творів і поборник православ'я. За правління св. Іова Заліза (1602–1651) було введено общинне життя монахів за прикладом Києво-Печерської лаври, оточено монастир огорожею, споруджено Свято-Троїцький собор та шість менших церков [5].

З 1713 до 1832 р. Почаївський монастир був греко-католицьким, належав до Василянського Чину. Саме в той час монастир було найбільше розбудовано, зокрема тоді було збудовано головний храм лаври – Свято-

Успенський. Вагомий внесок у монастирське господарство та побудову нових храмів зробив граф М. Потоцький, який у 1761 р. пожертвував на розвиток обителі 260 тис. злотих. Усі пожертвовані гроші призначалися на здійснення трьох головних справ: побудову великого собору, помешкання для монахів (Братський корпус) та на величну коронацію ікони Божої Матері [1, с. 106–116].

Після придушення польського повстання доля василіан була вирішена, у 1831 р. монастир повернувся до православ'я. Тут облаштувалася резиденція Волинського Єпархіального архієрея з Консисторією. У 1833 р. обитель отримує статус лаври, а у її історії починається «архієрейський» період. На початку 1840-х років лавра була місцеперебуванням Острозького вікарія. Починаючи з XIX ст., старі будівлі реконструюються, споруджуються нові: надбрамний корпус, дзвіниця, друкарня, Троїцький собор (1910–1913 рр. за проектом О. Щусева) [8].

У другій половині XIX ст. лавра стала великим релігійно-просвітницьким центром. Важливе значення в цьому відношенні мали видання тутешньої друкарні [друкарня була заснована бл. 1730 р. стараннями Ф. Лубенецького-Рудницького – одного з перших уніатських архимандритів монастиря. Першою ж відомою книгою друкарні став «Служебник», виданий у 1734 р. (частина тиражу з титульним аркушем у 1735 р.) накладом понад 1 тис. прим. У 1921 р. друкарню вивезено до США, де діє при монастирі Преподобного Іова Почаївського в Джорданвилі]. У 80-х роках XIX ст. при лаврі діяла 2-класна церковно-приходська школа, у 1890–1891 рр. – церковна училищна школа. Російський царат та Найсвятійший Синод прагнули зробити лавру центром русифікаторської політики на Волині. Тут виходили друком чорносотенні «Почаївський листок» та «Почаївська правда». Під час першої світової війни монастир було частково евакуйовано. Проте воєнні лихоліття виявилися для лаври несприятливими. Після Ризького мирного договору Почаїв опинився в складі Польщі під юрисдикцією Польської автокефальної православної церкви. На початку Другої світової війни лавра перейшла під юрисдикцію Російської православної церкви. У роки війни відбулося кілька соборів єпископів, на одному з яких було створено Автономну православну церкву України.

У радянський період значну частину будівель було конфісковано радянською владою, передано під заповідник та інші установи; на території лаври діяв музей атеїзму, психіатрична лікарня тощо [3].

Лише з початком «перебудови» лавра почала нормально розвиватися. Їй повернули частину угідь, відкрили духовне училище (з 1994 р. –

семінарія). На сьогодні Почаївська Успенська лавра належить до Української православної церкви (Московського патріархату). Архівні джерела щодо історії Почаївської Успенської лаври є в Інституті рукопису Національної бібліотеки АН України ім. В. Вернадського (ф. 231 – Почаївська Успенська лавра), Державному архіві Тернопільської області (ф. 258 – Духовний Собор Почаївської Успенської лаври) та Центральному Державному історичному архіву України м. Львова (ф. 201 – Греко-католицька митрополича консисторія).

Аналіз попередніх досліджень проблематики. Якщо до вивчення історії Почаївського чоловічого монастиря зверталось багато дослідників, які у своїх публікаціях намагалися всебічно показати місце й роль цієї православної святині в житті та долі українського народу, а також детально розкрити його видавничу діяльність, то дослідженню бібліотеки відводилася досить скромна роль. Зокрема, Н. Кунанець [7] не тільки назвала прізвища тих, кого цікавила історія, а й розглянула роль монастирської книгозбірні в соціально-комунікаційних процесах із середини XIII до початку XX ст.

Найбільш ґрунтовно на основі комплексного аналізу опублікованої літератури та архівних джерел на сучасному етапі дослідила, визначила місце та роль Почаївської Успенської лаври як духовного осередку в історії та культурі українського народу XVIII – 30-х років XIX ст. В. Бочковська – у своєму дисертаційному дослідженні [2]. Одним із завдань дисертантки було проаналізувати стан дослідження проблеми в науковій літературі крізь призму існуючих на сьогодні історіографічних нарбок із цього питання та репрезентувати всю наявну джерельну базу. Проте сучасний стан книг з бібліотеки Почаївської Успенської лаври залишився поза увагою. В. Бочковська також здійснила спробу реконструювати книгозбірню Почаївського монастиря за матеріалами його візитаційних описів, починаючи з 1617 р., каталогу бібліотеки монастирської друкарні 1831 р., а також описів стародруків з колекції НБУВ. Було також проаналізовано шляхи формування, кількісний і якісний склад книгозбірні Почаївського монастиря унійного періоду порівняно з православним.

Отже, аналізуючи науковий доробок попередніх дослідників, можна стверджувати, що точна дата заснування бібліотеки Почаївського монастиря невідома, проте більшість дослідників вважають, що бібліотека існувала вже в XVII ст. Перші згадки про бібліотеку Почаївської обителі відносять до кінця XVI ст. На початку функціонування в монастирській бібліотеці зберігалось лише два десятки книг, що були необхідні насамперед для літургійної та молитовної діяльності ченців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування книгозбірні монастиря здійснювалося різними шляхами, а саме: через дарування насамперед монахів, які мешкали в обителі, а також офіри від митрополитів, єпископів, світських осіб. Серед тих, хто дарував книги для монастиря, – архімандрит Почаївського монастиря М. Столпинський, отець Сильвестр Лазаревич, настоятель Ієроним Калетинський (15 назв книг польських і латинських, 15 назв «руських»), ієромонах Почаївського монастиря П. Кульчицький, Й. Галятовський. Упродовж XVII ст. в бібліотеку Почаївської лаври привозили віронавчальні та вірозахисні книги з Афонських монастирів [2, с. 128].

Також дарування книг здійснювали часто світські особи, виявляючи таким чином свою побожність і сподіваючись на спокутування гріхів. При цьому соціальний статус дарувальників був різний – від селянина, міщанина до заможного шляхтича. Наприклад, у 1736 р. львівським міщанином Гребенкою (Hrebenki) було подаровано дев'ять на престольних Євангелій у срібних окладах [2, с. 129].

Монастир також продав дублетні видання. Інколи відбувалися акти обміну книг за певні послуги, наприклад за відправлення літургій або, як у випадку з Почаївським виданням, подарованим Луцьку, в обмін на літери, які було передано для Почаївської друкарні. Імовірно, що книги для Почаївської монастиря закуповувалися його представниками безпосередньо в типографіях монастирів, братств, на ярмарках і під час проведення місій.

Іноді кошти від проданих друкарнею книг залишали на потреби бібліотеки.

Бібліотечні книги кириличного друку – у переважній більшості в 1714–1736 рр. – були виданнями друкарень Львівського ставропігійного братства, М. Сльозки, Києво-Печерського монастиря, Острозької та власної друкарні. Існувала також і бібліотека типографії. Нагодою для купівлі книг було перебування монахів на студіях у Римі, Відні, Кракові, Браунсберзі [2, с. 130].

За кількістю книг у 1714 р. у книгозбірні монастиря зберігалось 109 кириличних книг та 97 латинських і польських. Серед них твори давньогрецьких і давньоримських авторів (Арістотель, Овідій, Плутарх, Цицерон), європейських теологів (книги з діалектики, логіки, філософії), польсько-латинські словники, одна з перших 135 європейських енциклопедій «Polianthea», польські видання біблій та проповідей, збірник з магдебурзького права «Speculum Saxonum» (1581), лексикони. У наявності були також і рукописні книги. Трохи більше ніж за 20 років

кількість книг у бібліотеці зросла на третину – на 120 книг. У 1736 р. у ній зберігалося 136 назв руських книг у 173 т. та 153 т. латинських і польських книг. Загалом станом на 1736 р. – 326 книг [2, с. 265–285]. Книги було поділено на ті, що зберігалися при церквах і використовувалися на службах, та ті, що зберігалися в бібліотеці, їх опис було подано за мовами, шафами й розміром.

За візитацією Почаївського монастиря в 1799 р. кількість книг у книгозбірні кирилицею та латинським шрифтом становила 846 книг, тобто зросла майже в 3 рази за 63 роки; з них лише 62 книги кирилицею, решта латинським шрифтом. На початку XIX ст. у книгозбірні Почаївського монастиря вже було 2 тис. 507 книг (1820) [2, с. 133]. У василіанських монастирях книга була важливим засобом окциденталізації культурних і духовних практик. Широко пропагувалася необхідність дбайливого ставлення до книги.

Згідно з каталогом книг за 1831 р., складеного вже на момент переходу монастиря під юрисдикцію російської церкви, у ньому містилося 2 тис. 272 книги кириличного друку, 1 тис. 921 польською та 294 латинською мовами, більшість з них почаївські видання. У більш пізньому документі за 1832 р. зазначено, що було віднайдено ще велику кількість книг, які були не описані в жодному інвентарі [2, с. 147, 153]. Упродовж XIX ст. почаївська книгозбірня активно поповнювалася російськомовними книгами та релігійними періодичними виданнями. Дарувальниками були також перші духовні особи Волині, серед них архієпископ Волинський і Житомирський, настоятель Почаївської Успенської лаври в 1840–1848 рр. Никанор (Клементьєвський). Після від'їзду з Почаєва Никанор залишив не тільки лаврській різниці коштовні пожертви, серед яких було архієрейське вбрання із золотої парчі, напрестольне Євангеліє, хрест та кадильниця, а й 63 книги [1, с. 200]. З 1862 р. при лаврі функціонувала книжкова лавка для продажу книг [1, с. 237]. За відомостями українських дослідників, фонд бібліотеки лаври становив 6 тис. прим. [9].

У 1874 р. архієпископ Литовський і Віленський Макарій (Булгаков), проводячи ревізію КДА, звернув увагу на рукописи, що зберігалися в музеї, зауваживши, що добре було б передати до музею рукописи та найцінніші з точки зору науки книги з монастирів Київської, Чернігівської і Волинської єпархій. Результатом його заяви став наказ Святійшого Синоду від 11 грудня 1874 р., у якому було наказано церквам і монастирям Київської, Волинської та Чернігівської єпархій передати до архіву й музею Київської духовної академії рукописи та найцінніші з точки зору науки книги [6].

Виходячи з розпорядження Святейшого Синоду, із членів товариства М. Петрова, П. Лашкарьова, І. Малишевського, С. Голубєва та ін. було утворено комісію для ознайомлення з рукописами та стародруками в бібліотеках київських і волинських монастирів та церков з метою їх відбору для передання Київській духовній академії. До Почаївської Успенської лаври було направлено професора І. Малишевського [10].

Згідно з постановою Ради Київської духовної академії від 2 грудня 1875 р. першу партію рукописів і книг, що належали Почаївській Успенській лаврі, було передано академії в 1876 р. Почаївська лавра передала рукописи, стародруки та монастирський архів, що містився у 12 тюках, відправлених декількома партіями в період з 16 лютого по 9 березня 1876 р. Професор І. Малишевський, який особисто працював у бібліотеці лаври, привіз до академії такі книги: «Об образах и кресте в Галиции» (1759), «О христіанском благочестии против иудеев» (грецькою мовою) патріарха Александрійського Мелентія (Львів, 1593), «*Rehziarsoe Kyossienses Cryptae, Herdinius*» (1593). Безпосередньо процес передання рукописів і книг тривав до початка 80-х років ХІХ ст., однак, як зауважували члени товариства, до кінця рукописи та книги так і не було передано академії та музею [10]. За інформацією М. Федоренка [10, с. 34], в описі книг, що надійшли з Почаївської лаври, містилося 110 стародруків церковно-слов'янською мовою та книг руського громадянського друку, 149 книг іноземними й стародавніми мовами.

Кілька разів порушувалося питання повернення цього майна лаврі, але, як відомо, Святейший Синод на це не погодився.

У 1893 р. у Житомирі було відкрито Волинське єпархіальне давньосховище, куди також було передано частину документів і книг з Почаївської лаври.

У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ наразі зберігається 460 од. зб. На сьогодні це латиномовні та польськомовні стародруки релігійної тематики. На книгах, придбаних монастирською бібліотекою в ХVІІ ст., збереглися провенієнції чорними чорнилами з написами: «*Z Biblioteki Poczajowskiej*», «*Ex Bibliotheca Monasterii Poczajewski*», «*Monasteria Poczajowskiego*», «*Ex Bibliotheca Poczajoviensis*» та «*Monasterij Poczajoviensis*». У період володіння монастирем василіанами, одним з основних чернечих орденів Української греко-католицької церкви (1713–1831), на книгах з Почаївської обителі з'являються відповідні власницькі дописи: «*Bibliotheca Poczajoviensis OSBM*», «*Ex Archivie Monastery Poczajoviensis OSBM*», «*Biblioteki Poczajowskiej XX Bazylianow*», «*Bibliothekae Poczajovie Monachov Basilianov*».

Після того як монастир було повернуто до православ'я (1831), з подальшим отриманням статусу лаври (1833), у бібліотеці з'являється велика кількість російськомовних книжок з такими власницькими записами: «Принадлежит Почаево-Лаврской Библиотеке 1854 года» або штампом синього кольору «Библиотека Почаевской Лавры».

Характерною особливістю російськомовних книг є наклейка на передньому форзаці, з якої видно, де перебувала книга як за старими, так і за новими шифрами: «Библ. Почаев. Лавры. Каталогъ лит. № части. № главы. № места. № нов. кат. колич. карт».

Крім того, на багатьох книгах є дарчі написи, адже дарування, насамперед від монахів, які мешкали в обителі, а також від митрополитів, єпископів та інших духовних осіб, було одним із способів поповнення фондів монастирської бібліотеки. Трапляються дари і від світських осіб. Наприклад, на книзі О. Бухарева «О духовных потребностях мысли и жизни...» (Москва, 1865) зберігся дарчий напис «Любознательному и Полезному Труженнику и Подвижнику Отцу Ісаію. Усердное приношение въ память, грешного и недостойнаго раба Божія Валеріана Павлова Ушакова ⁸ Действительного Статского Советника и Кавалера Вольнских Помещинъ. С 25 февраля по 1 марта 1868 года. Почаевская Лавра». Російськомовні видання – це книга архимандрита Володимир-Волинського монастиря Амвросія (А. Лотоцького) «Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре бывшего наместника Лавры архимандрита Амвросия, с дополнительными главами о позднейших покойных священно-архимандритах Лавры, архиепископах: Агафангеле, Димитрие и Тихоне» (Почаев, 1886), К. Базілі «Очерки Константинополя / сочинение Константина Базили» (Санкт-Петербург, 1835), «Наполеон I Экспедиция французов в Египет: Из Записок Наполеона, изд. после его смерти фр. генералами, участвовавшими в сей экспедиции: пер. с фр.» (Москва, 1832), «Латинская иерусалимская патриархия эпохи крестоносцев: Исследование: в 2 частях. Ч. 1–2 / Попов А., свящ.» (Санкт-Петербург, 1903), інскрипти, що збереглися на російськомовних книгах: «П. Л. Иеромонахъ Афанасій П. М.», «В библиотеку Почаевской Присвятой Богородицы Лавры от автора магистра богословия 20 января 1905 г.» тощо.

Потрапили книги з бібліотеки Почаївської лаври в НБУВ (тоді – Всенародна бібліотека України) двома шляхами. Перший – у 1923 р. разом

⁸ В. Ушаков (1801–) – дійсний статський радник, військовий, учасник придушення польського повстання 1830–1831 рр.

з бібліотекою Київської духовної академії (далі – КДА). За відомостями Л. Дениско, до ВБУ тоді надійшло 419 книг з бібліотеки Почаївської обителі [4, с. 46]. Вони мали окремий запис у каталозі та залишалися під старими шифрами. Проте кількість книг, яка є на сьогодні у відділі, вища за цифру, вказану Л. Дениско. Отже, книги з Почаївської лаври надійшли до складу фондів НБУВ ще одним шляхом. Як уже було зазначено вище, у 1893 р. у Житомирі було відкрито Волинське єпархіальне давньосховище, куди також було передано частину книг з Почаївської лаври. І цілком можливо, що частина цих книжок потрапила до ВБУ всередині 30-х років ХХ ст. із Житомира. Підтвердженням цього є печатка «Бібліотека Обласн. н/д краєзнавчий музей у м. Житомирі» на одному з палеотипів, що раніше належав бібліотеці Почаївського монастиря. Це питання потребує подальшого дослідження. На часі внесення бібліографічних описів книжок з бібліотеки Почаївської лаври до електронного каталогу з метою забезпечення відкритого доступу споживачів до інформації про склад і зміст фонду цього історичного зібрання.

Висновки. Аналіз наукових доробок з історії книгозбірні Почаївської обителі та бібліотеки при ній, а також вивчення провенієнцій, що збереглися на книгах з історико-культурного фонду «Бібліотека Свято-Успенської Почаївської лаври», дав змогу встановити щонайменше два шляхи надходження видань з лаврської книгозбірні до фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Перший – у 1923 р. разом з бібліотекою Київської духовної академії надійшло до ВБУ 419 книг, що мали стосунок до Почаївської обителі, другий – усередині 30-х років ХХ ст. з Житомира в складі бібліотеки Обласного науково-дослідного краєзнавчого музею. Точну кількість цих видань необхідно встановити, оскільки певна частина книг з бібліотеки Почаївської лаври зберігається в інших колекціях НБУВ.

Тематичний і мовний склад бібліотеки Почаївської лаври характерний для більшості монастирських книгозбірень того часу – переважно це латиномовні та польськомовні стародруки релігійної тематики. Хронологічні межі видань – кінець XVI – середина XIX ст.

Для повного й ефективного залучення читачів до користування книгами з історико-культурного фонду «Бібліотека Свято-Успенської Почаївської лаври» виникла нагальна необхідність введення бібліографічних описів цих видань до електронного каталогу.

Список бібліографічних посилань

1. Амвросий (Лотоцкий). Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре. Почаев : Почаевская лавра, 1886. 320 с.
2. Бочковська В. Г. Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII – 30-х років XIX ст. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Бочковська Валентина Григорівна. Київ, 2018. 406 с.
3. Вортман Д. Я., Мицик Ю. А. Почаївська Свято-Успенська лавра. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pochaivska_lavra.
4. Дениско Л. М. Бібліотека Київської Духовної академії (1819–1919). Київ, 2006. 222 С.
5. Зелинский В. Очерки по истории Почаевской лавры / сост. свящ. В. Зелинский. Почаев : Свято-Успенская Почаевская лавра, 2000. 192 с.
6. Карсим І. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії (1872–1923). URL: http://pravoslavye.org.ua/2003/01/_karsim_tserkovno-arheologchniy_muzeu_pri_kiivsky_duhovny_akademi_1872-1923.
7. Кунанець Н. Е. Бібліотека Почаївської Успенської лаври та її роль у соціально-комунікаційних процесах. *Рукописна та книжк. спадщина України: археогр. дослідж. унік. архівних та бібл. фондів*. Київ, 2012. Вип. 16. С. 235–248.
8. Мартинів Ю. І. Почаївський монастир у XVII – початку XVIII ст. *Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Іст. науки*. 2013. Вип. 3.34. С. 53–57.
9. Марусик Т. В. Роль Почаївського монастиря у становленні національної свідомості. *Роль б-к монастирів, соборів та ін. установ в розвитку культури України : тези наук. конф.* Київ, 1993. С. 59–62.
10. Федоренко М. Діяльність Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії зі створення фондів рукописів та стародруків Церковно-археологічного музею 1874–1877 рр. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2001. Т. 7. С. 32–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_2001_7_5.

References

1. Amvrosij (Lotockij). (1886). Skazanie istoricheskoe o Pochaevskoj Uspenskoj lavre [Historical legend about the Pochaev Dormition Lavra]. Pochaev: Pochaevskaya Lavra [in Ukrainian].
2. Bochkovska, V. G. (2018). Pochaiivskyi dukhovnyi oseredok v istorii

i kulturi ukrainського narodu XVIII – 30-ty rokiv XIX st. [Spiritual center of Pochaiv in the history and culture of the Ukrainian people XVIII–30-ies of the XIX century]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Vortman, D. Ya., Mytcyk, Yu. A. Pochaivska Sviato-Uspenska lavra [Holy Dormition Lavra Pochaiv]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Pochaivska_lavra [in Ukrainian].

4. Denysko, L. M. (2006). Biblioteka Kyivskoi Dukhovnoi akademii (1819–1919) [Library of the Kyiv Theological Academy (1819–1919)]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Zelinskij, V. (2000). Oчерki po istorii Pochaevskoj Lavry [Essays on the history of the Pochaev Lavra]. Pochaev: Svyato-Uspenskaya Pochaevskaya Lavra [in Ukrainian].

6. Karsym, I. Tserkovno-arkheolohichni muzei pry Kyivskii dukhovnii akademii (1872–1923) [Church and Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy (1872–1923)]. Retrieved from http://pravoslavie.org.ua/2003/01/_karsim_tserkovno-arheologhniy_muzei_pri_kiivsky_duhovny_akademi_1872–1923 [in Ukrainian].

7. Kunanets, N. E. (2012). Biblioteka Pochaivskoi Uspenskoii lavry ta yii rol u sotsialno-komunikatsiinykh protsesakh [Library of Dormition Pochaiv Lavra and its role in social and communication processes]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy: arkheohrafichni doslidzhennia unikalnykh arkhivnykh ta biblioteknykh fondiv – Manuscript and Book Heritage of Ukraine: Archeographic Research of Unique Archival and library Funds*, 16, 235–248. Kyiv [in Ukrainian].

8. Martyniv, Yu. I. (2013). Pochaivskiy monastyr u XVII – pochatku XVIII stolittia [Monastery in Pochayiv in the XVII – early XVIII centuries]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky – V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv. Historical Science*, 3.34, 53–57 [in Ukrainian].

9. Marusyk, T. V. (1993). Rol Pochaivskoho monastyrnia u stanovlenni natsionalnoi svidomosti [The role of Pochayiv Monastery in the formation of national consciousness]. Abstracts of Papers of the The role of libraries of monasteries, cathedrals, and other institutions in the development of culture of Ukraine '93: *Scientific conference*. (pp. 59–62). Kyiv [in Ukrainian].

10. Fedorenko, M. (2001). Diialnist Tserkovno-arkheolohichnoho tovarystva pry Kyivskii dukhovnii akademii zi stvorennia fondiv rukopysiv ta starodrukiv Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu 1874–1877 rr. [Activity of Church-archaeological society at the Kyiv spiritual academy on creation of funds of manuscripts and books of Church-archaeological museum 1874–1877].

Studiyi z arxivnoyi spravy ta dokumentoznavstva – Studios from the Archived Business and Document, 7, 32–34. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_2001_7_5 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Tatiana Miaskova,

PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: myaskova@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6682-5046>

To History and Modern State of Library of Holy Dormition Pochaiv Lavra

Scientific achievements in the study of history and functioning of the book collection of the Orthodox men's monastery in Pochayiv are considered. With the help of provenances, the history of the library of the Holy Dormition Pochayiv Lavra and the ways of its receipt in the collection of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine are traced. It is determined that the books purchased by the monastery library in the seventeenth century, contain the following provenances: *Z Biblioteki Poczajowskiej, Ex Bibliotheka Monasterii Poczawski, Monastery Poczaiewskiego, Ex Bibliotheka Poczajoiensieis Poiszajoiensie*. When the Pochaiv monastery was owned by the Basilians, additional provenances appeared on books: *Ex Archivie Monastery Poczajoviensis OSBM, Biblioteki Poczajowskiej XX Bazylianov, Bibliothekae Poczajovie Monachov Basilianov*. When the monastery became the property of the Orthodox, a large number of Russian-language books appeared in the library with the following provenances: *Belongs to the Pochayev Lavra Library. 1854*, or a blue stamp *Library of the Pochayev Lavra*. A characteristic feature of Russian-language books was a sticker on the flyleaf, which shows where the book was located, both under the old and new codes. The historical and cultural fund *Library of the Pochaiv Holy Dormition Lavra* contains 460 units and is now stored at the Department of Library Historical Collections of the Institute for Book Studies in V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Its thematic and linguistic composition was analyzed. The vast majority of the units are Latin and Polish old religious prints. Chronological boundaries of publications are from the end of the sixteenth to the middle of the nineteenth century.

Keywords: Holy Dormition Pochayiv Lavra, provenance, library, old prints.

Наталія Білик,

доктор філологічних наук, професор,
Навчально-науковий інститут філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
б-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01061, Україна
e-mail: nnbilyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9324-2217>

ІМАГОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА СЕРБСЬКОГО РОМАНУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Фундаментальні якості імагології традиційно пов'язують з її ключовою категорією – образом / іміджем, який у класичному прочитанні конкретизується до концептуально-ментального формату. Наявні в ньому уявлення за своєю природою є специфічними етнокультурними дискурсами, що не лишаються незмінними залежно від умов контексту. Окремим полем імагологічних імпровізацій є сербський роман, за сформованим національним досвідом і питомими жанровими ознаками сприятливий для імагологічних панорам, зокрема коли йдеться про першу половину ХХ ст. З огляду на позначену таким чином актуальність питання метою статті є розгляд у хронологічній супозиції поетики образу-іміджу в сербському романному дискурсі до середини минулого століття. Дослідження засновано на продуктивності описового, зіставно-типологічного, імагологічного методів у поєднанні з підходами структурно-семантичного та архетипного аналізу. У виокремленій імагологічній перспективі проаналізовані твори демонструють програмний ізоморфізм у відношенні до імагологічного образу як до модусу гуманістичного синтезу добра й любові до життя в статусі етнокультурних універсальї, неперепутні для збагачення досвіду гносеології буття.

Ключові слова: імагологія, образ-імідж, сербський роман.

Постановка проблеми в загальному вигляді передбачає окреме зауваження на фундаментальних якостях імагології, які традиційно пов'язують з її ключовою категорією – літературним образом-іміджем, який у класичному прочитанні проблематики, за умови широкого розуміння поняття в сенсі будь-якого образу, конкретизується до концептуально-ментального формату з термінологічним позначенням «літературний імідж». Його ефективність визначається наголошеною Гват-

© Н. Білик, 2022

тарі [1] здатністю створити концептуальний персонаж, зосередженого на вкрай актуальному вияві особливостей, чия вага дорівнює вимірам репрезентації певної ментальності в категорії типуажу.

Видаються резонансними узагальнення С. Милосавлевич-Милич [2, с. 214–215] стосовно плідності семантичної транспозиції для формування імагологічного образу. З огляду на аспект змістовності виникла узагальнена традиція його розуміння: наявні в ньому уявлення, концепти ментальності за своєю природою є специфічними етнокультурними дискурсами, що відзначаються значною тривалістю, але не лишаються незмінними, набувають виразних рис залежно від умов контексту, показових для самих цих образів і симптоматичних для оприявлення контекстуальної, зокрема епістемологічної, реальності.

Постановка проблеми ґрунтується на визнанні окремого поля імагологічних імпровізацій, яким виявляється сербський роман, за сформованим національним досвідом і питомими жанровими ознаками сприятливий для імагологічних панорам, зокрема коли йдеться про I половину XX ст. – час буремних тектонічних суспільно-політичних зрушень та мотивованої ними потреби глобальних осмислень людиною себе у світі, просторі динамічних викликів його законам, почасти орієнтованих прагненням до національної ідентичності. Ця аналітична передумова видається особливо плідною для осмислення імагологічного досвіду народів, дотичних територіально чи етнічно споріднених у рамках спільного регіону, про що свідчить **аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких висвітлюється розв’язання зазначеної проблеми**, зокрема відповідний контент українських компаративістичних студій (Л. Грицик [3], І. Пупурс [4], А. Татаренко [5]) і сербського порівняльного літературознавства різних років (праці Й. Деретича [6], Й. Дзюби [7], З. Константиновича [8], П. Лазаревича, Ді Джакомо [9]).

З огляду на позначену таким чином **актуальність** порушеного питання **мета** статті полягає у висвітленні в хронологічній супозиції імагологічно означеної поетики сербських романів I половини XX ст.

Постановка завдання передбачає виокремлення наявної в наведеній диспозиції динаміки варіювання образу-іміджу, що уможливило вирішення його семантичних варіантів і смислових констант у створенні самостійної цілісної панорами. Дослідження засновано на продуктивності описового, зіставно-типологічного, імагологічного методів у поєднанні з підходами структурно-семантичного та архетипного аналізу.

Виклад основного матеріалу. З-поміж знакових художніх здобутків істотну роль треба визнати за формуванням розмаїтого визначального

досвіду створення образу, співмірного актуалізації імагологічної стратегії компаративістики, у якому домінують питомі для осмислення національної – «власної» – ментальності різнопланові силуети співвітчизників, сербів. У такому досвіді відзначилися авторські рішення почесної плеяди митців.

З увиразненої перспективи істотну роль відіграла творчість С. Чоровича, (за С. Брайович), майстра достеменних інтегральних осягнень національної дійсності [10], зокрема його твір «Стоян Мутикаша» (1907) [11] – соціальний роман, де вияскравлюється історія неможливого сільського хлопця, який випадково потрапив до міста й там, збагатившись, зазнав морального спотворення, помилково прийнявши як норму непорядність і підлість, опинившись, таким чином, в опозиції до локального соціуму. Крім того, показовий і роман С. Чоровича «Не розлий вода» (1911) [12], у якому автор змальовує емоційне відчуження в розломі мусульманського осередку на сербських землях у неспокійні часи напередодні звільнення від турецької навали. Натомість у романі «Між своїми» (1921) [13] С. Чорович зосереджується на незгоді представників різних генерацій, суперечностях буттєвих традицій, колективних конвенцій і бачення індивідуальної свободи, спостережених у маленькому містечку Герцеговини. Визначальним у виразних персонажах треба визнати започаткування ними окремої плеяди іміджів, де, на відміну від опозиції «свій / інший», «свій / чужий», вибудовується оригінальне імагологічне співвідношення «свій / свій-як-чужий».

Досвід С. Чоровича щодо наснаження формосмислу імагологічного образу резонує і в романах інших знакових представників сербського красного письменства XX ст. – насамперед його першої половини, на перетині впливу традицій реалізму та наростання хвиль авангардизму й неореалізму. Увиразнена художня домінанта вирізняє твори І. Чипіка. Зміст його роману «За хлібом» (1904) [14] доцентровується історією студента І. Полича, який після повернення з навчання до рідного приморського містечка помічає прикрий у своїх наслідках фінансовий тиск одних представників спільноти на інших краян, що, зрештою, доводить їх до зубожіння. Роман І. Чипіка «Павуки» (1909) [15], відомий (з ініціативи класика сербської критики Й. Скерлича) у статусі «нового соціального роману» [6, с. 988], орієнтований на протиборчі змагання протагоніста Р. Смилянча зі «своїм» же земляком, лихварем, у марному прагненні повернути борг і позбутися власної провини. Ця суперечність призводить до трагічного протистояння двох співвітчизників, завершеного катастрофою кровопролиття.

Аналогії до виокремленої концепції імагологічного образу видаються помітними в романах Б. Станковича, особливо у творі «Нечиста кров» (1910), з рівноцінними соціальною та психологічною домінантами. Представниця когорти протагоністів на ім'я Софка опиняється між жорнами різних суспільних верств і часових традицій, де іноді рідні їй люди, приміром чоловік Каварол, виявляються неспроможними віднайти шлях толерантності та компромісу [16], обравши ту поведінкову модель, яка віддаляє їх, залишивши «чужими».

У творах М. Ускоковича обриси так званого «свого / чужого» спостерігаються вже на іншому матеріалі, де митець лейтмотивізує образне обігрування моделі дійсності, визначеної неприйняттям столичною громадою ключових персонажів маргінального походження – поета М. Кремича та красуні Зорки, чії прагнення й душевні порухи, попри приналежність до спільних теренів і традицій країни, виявилися чужими для міщан-белградців у романі «Прибульці» (1910) [17]. Проте у творі М. Ускоковича «Чедомир Ілич» (1914) [18] відбувається переакцентування в осмисленні «чужого», де таким стає не оточення, а хибні власні ідеали дійових осіб – митця Ілича та коханої ним Вишні – унаслідок їхніх неспокійних, сумбурних світоглядних пошуків, постійних вагань, безвольності й розгубленості в аксіологічному самовизначенні.

Співзвучна формосмислова замальовка вирізняє і роман В. Миличевича «Бездоріжжя» (1912) [19], де молодий інтелектуал Г. Джакович у метафоричному пошуку апіорі неможливого шляху опиняється в протистоянні зі спільнотою рідного краю та навіть з братом Міланом, що завершується для протагоніста непримиренним неприйняттям власного осередку й трагічною особистісною поразкою.

Певними варіюваннями вирізняється й романний доробок яскравого представника сербського авангарду Р. Петровича – його фантазмагоричний експериментальний твір «Бурлеск пана Перуна бога Грому» (1921) [20]. У ньому роль так званого «чужого» вочевидь перебирає на себе час, у якому мають «відвоювати» свій простір, ствердитися нагальні неперекручені людські інтенції – такі, як християнство в часи слов'янського язичництва, переконання адептів індустріального поступу в еволюційні періоди патріархального світу, сповнена вірою релігійна думка на зрізі великих суспільних розчарувань, творча обдарованість у вирі інноваційних пошуків серед схоластичної тенденційності. Утім у романі Р. Петровича «День шостий» (1921) [21] «чужим» виявляється буття, де виникають ворожі, трагічні контексти для цілої нації – на протигагу вітальному впливу природи, зрештою, визначальному для всіх смислових

контрапунктів. Аналогічну імагологічну тему, як бачимо з досліджень Й. Деретича, розвиває також прибічник неоромантизму Р. Драїнац у так званому «ефемерному романі» «Іспанська стіна» (1930) [6, с. 1052].

Специфічне розширення формосеміологічного ареалу імагологічно означених образів засвідчують романи видатного представника сербської літератури першої половини ХХ ст. – класика сербської літератури М. Црнянського. У «короткому ліричному романі» [6, с. 1056] під назвою «Щоденник про Чарноєвича» (1921) [22], що втілює екзистенційну глибину ментального самовизначення, співмірний імагології образний матеріал фокусується на типізації серба крізь призму категорії рівноваги в смисловому балансуванні між зауваженими А. Татаренко образами протагоніста П. Раїча та його так званого альтер-его – персонажа з прізвищем Чарноєвич, чия диспозиція і взаємодія надає всій образній системі рис своєрідного «щоденника про іншого» [23, с. 7–8].

Залишаються компаративістично значущими й інші романи письменника. Треба передусім зауважити на творі «Переселення» (1929) [24] з очевидним у ньому втіленням імагологічної опозиції «свій / свій-як-чужий» у смислових координатах дихотомії внутрішнього світу персонажа та реалій дійсності до його участі у війні й після повернення.

Вагомі імагологічні емпіричні надбання виявляються і в названому «поетичним романом з історичною основою» [6, с. 1056] творі «Друга книга Переселень» (1962). У ньому класична опозиційна матриця насичується на рівні «свого» і «не-свого» дихотомією суб'єктивного / суспільного з контраверсійним виваженням долі всього сербського народу та його окремих представників: Павла, Петра, Джорджа, Трифуна Ісаковичів, співвіднесених на іншому образному рівні з імагологічними образами тих земель, і з-поміж них далекої України (дія роману завершується в топографічних ареалах Києва й Бахмута), – куди прямувала в переселеннях частина сербської спільноти [25].

З огляду на означені в дослідженні дефінітивні кордони стратегій компаративістики відповідний їм образний матеріал містять і романи інших представників сербського красного письменства першої половини ХХ ст. Образні рішення, які ілюструють актуальне наразі визначення інтермедійності, чи не вперше в сербській романістиці не лише контекстуально накреслюються, а й переконливо виокремлюються у творі «Диякон церкви Пресвятої Богородиці» (1920) відомої сербської письменниці І. Секулич [26]. Ознакою такої образної своєрідності стає жанрове визначення твору, чие романне русло сучасні науковці дедалі наполегливіше вважають спрямованим до категорії медитативної прози із сентимен-

тальним ліричним баченням особистісних осмислень і переживань Аноу та монахом Іринеем категорій віри, вірності й любові.

Оригінальний досвід творення літературних іміджів сформувався в романній трилогії «Канікули» (1954) [27], «Мертві явки» (1957) [28], «Заслуги» (1966) [29] відомого сербського літератора А. Вучо, чий творчий світогляд розвинувся з переконань сюрреаліста, сформованих у період між двома світовими війнами. Позицію імагологічного «чужого» в романах репрезентує альтер-его спільного персонажа Д. Манойловича, його непевність у переконаннях, нерішучість у пошуках власного кредо на всіх життєвих етапах від юнацтва, висвітленого в першому романі, до явленої другим твором молодості, охопленої буремними революційними подіями, та зрілості, випробуваної в повоєнний час потребою підтвердження актуальної тоді відданості ідеям комунізму.

Особлива смислова закономірність образного матеріалу, співмірного з імагологічною стратегією компаративістики, вивершується і в повоєнних романах про війну. З-поміж них значно контрастує надбання Б. Чопича, де в десятках дійових осіб із «Пролому» (1952) [30] – у постатях Тодора, Гойка, Мілети, коменданта Радекича – запропоновано переконливу архетипізацію трагічної долі сербського воїна. Її первинне осмислення, власне, і скеровується дихотомією «свій / свій-як-чужий», що наразі розгортається в суміщенні образного втілення здатностей пересічної людини і її прагнень у пограничних ситуаціях, спричинених реаліями народного повстання під час визвольної війни, з-поміж яких найочевиднішою стає постійна загроза виявитися примушеним до зради.

Аналогічний підхід до концепції персонажів помітний у творах кількох інших письменників, що зверталися до теми національно-визвольної боротьби. Один з них М. Лалич, чий неформальний цикл «Лиха весна» (1953) [31], «Лелейська гора» (1957) [32], «Облава» (1960) [33] з веремією епізодичних дійових осіб поєднується спільним головним героєм на ім'я Л. Тайович, міщанином-інтелектуалом, свідомим патріотом, який опинився на шляхах війни з їхніми трагічними дилемами. Проте структуру першого Лаличевого роману «Весілля» (1950) [34] виважили іміджеві образи представників партизанських загонів, об'єднаних з лавами національної армії.

Інший прозаїк – Д. Чосич – у своєму першому романі «Сонце далеко» (1951) [35] зважив імагологічну дихотомію на рівні мотивації, яка різниться для мети боротьби та ціни перемоги, осмислених для ключового образу – партизанського загону з бійцями без прізвищ, очоленого звитязцем на ім'я Павел та спрямованого особливим наказом

вести партизанські дії в тилу супротивника. У наступному Чосичевому творі «Корені» (1954) [36] аналогічне позиціонування борця й боротьби в перебігах долі трьох поколінь заможної селянської родини Катичів вписується до значно ширшого часового ареалу, де питома розгалужується проблематика самої боротьби, яка народжується не лише із селянського повстання, а і виринає з прагнення зберегти патріархальні традиції, не піддавшись урбаністичним інноваціям. Воднораз видається подібним увиразненій ідеї розбудови іміджевих образів і роман Р. Константиновича «Дай нам сьогодні» (1954) [37]. Аналогічна смислова конфігурація притаманна й роману Г. Олуїч «Мандрівка в небо» (1958) [38].

Художній дискурс із різноплановим корелюванням зі стратегіями імагології істотно урізноманітнюється плеядою творів з декларативними назвами видатного сербського письменника XX ст., нобелівського лауреата І. Андрича. У романі «Міст на Дрині» (1945) [39] міститься відособлений план, який набуває рельєфності з перспективи імагології: урівноважується масивна імагологічна опозиція «схід – захід», нагальна для І. Андрича через відому в історії часткову ісламізацію письменникових співвітчизників протягом кількох десятиліть турецького поневолення сербських земель. Щоправда, цей образний матеріал не узгоджується зі згаданою І. Пупурс імагоперцепцією, тобто селективним сприйманням «своїм» «іншого» [4, с. 343], однак натомість осмислюється з аксіологічної позиції, де з урахуванням позачасових загальнолюдських етичних постулатів набуває контрасту питома й чужорідне для гармонійної особистості. Осяжний суто імагологічний досвід осмислення образу іноземця міститься в романі І. Андрича «Травницька хроніка» [40], де в постатях консулів європейських країн у Боснії – Давіля та Мітерера – К. Фараго помічає осмислення через «інакшість» певних історичних постатей, державних діячів зовсім не суб'єктивного плану, а натомість масштабної сфери закономірностей історичних метаморфоз [41, с. 139–141]. Виразний досвід організації образного матеріалу, відповідної імагології напрацьовується в романі І. Андрича «Проклятий двір» (1954) [42]. Ідеться про зіставлення скерованого ідеєю «зв'язку часів» [43, с. 130] збірного образу, де архетипово втілений трагічний епізод у долі народу, та історії цього народу, що на метафоричному рівні відтворюється суперництвом двох легендарних братів у протиборстві за право вирішити перебіг історичних подій.

Висновки. Отже, у сербському романі першої половини XX ст., репрезентованому творами видатних митців, спостерігається комплекс поетики, тотожний окремій імагологічній парадигмі. У динаміці, уможливленій

співвідношенням прийнятої кожним з письменників концепції образу-іміджу, простежується (порівняно з етноіміджем) домінування варіативності від зосередження поетики на явленні «класичних» опозицій «я / інший», «свій / чужий» до зміни комбінаторики на бінарне співвідношення «я / чужий» і «свій / свій-як-чужий».

Семантичне поле увиразнених образних інстанцій у кожному з романів демонструє включення до складних систем причинно-наслідкових смислових взаєморефлексів, інтегрування яких набуває прогностичних ознак багатоплановості й полівалентності. У сукупній художній репрезентації імагологічних образів треба вирізнити інтегральне прочитання як перебіг визначення ареалу загальнолюдських цінностей у проєкції на явлення патріотизму, духовності, співчутливості, милосердя. Відтак у збірному панорамному смисловому полі треба розпізнати сформоване в сербському романі ставлення до імагологічного образу як до квінтесенції розуміння загрози знищення світу людською бездуховністю й усвідомлення вирішальної ролі гуманності в уникненні цієї небезпеки. У такий спосіб сербський романний досвід консолідує смисл пошуку людяного з-поміж закономірностей його буття з апелюванням до мультикультурних етичних домінант, у тому числі й у спробах геополітичної самоідентифікації, потреба у якій зумовлена перманентними глобальними суспільно-політичними змінами в слов'янському регіоні.

Увиразнене осердя змісту образного комплексу орієнтує на його концептуалізацію в цілісній панорамі з очевидним етичним пріоритетом: проаналізовані твори демонструють програмний ізоморфізм у відношенні до імагологічного образу як до модусу гуманістичного синтезу людяності й любові до життя в статусі етнокультурних універсалій, у перспективі – неперепутних для збагачення досвіду гносеології буття.

Список бібліографічних посилань

1. Гваттарі Ф., Дельоз Ж. Що таке філософія? Львів : Астролябія, 2015.
2. Милосављевић-Милић С. Интерпретацiјски кодови семантичке опозиције *наше* и *страно* у књижевности. Милосављевић-Милић С. *Прича и тумачење*. Београд : Филип Вишњић, 2008. С. 208–226.
3. Грицик Л. Українська компаративістика: концептуальні проєкції. Донецьк : Юго-Восток, 2010.
4. Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.). Суми : Унів. кн., 2017.

5. Тагаренко А. Место сусрета: огледи о српској прози. Београд : Српски ПЕН центар = Serbian PEN Centre, 2008.
6. Деретић Ј. Културна историја Срба. Београд : Филолошки факултет ; Крагујевац : Нова светлост, 2001.
7. Dziuba J. Слика Пољске унутар тоталитарног система у Басариној ПРИЧИ О ЕВРОПИ – ТАМНА СТРАНА МЕСЕЦА. *Књижевност и стварност. 37/2 Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 12–15.9.2007.* Београд : Међународни славистички центар, Београд : Чигоја штампа, 2008. С. 565–577.
8. Константиновић З. Компаративна имагологија балканског и средњоевропског простора. *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима : зб. радова.* Београд : Ин-т за књижевност и уметност, 2006. С. 11–15.
9. Лазаревић Ди, Ђасомо П. Одроз италијанске стварности у поезији Ивана В. Лалића, *Књижевност и стварност. 37/2 Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 12–15.9.2007.* Београд : Међународни славистички центар, Београд : Чигоја штампа, 2008. С. 463–475.
10. Брајовић С. Текст и контекст. Београд : Просвета, 1997.
11. Ћоровић С. Стојан Мутикаља. Београд : Библиотека млади дани, 1966.
12. Ћоровић С. Јарани. Нови Сад : Матица српска, 1913.
13. Ћоровић С. Међу својима. Београд : Српска књижевна задруга, 1921.
14. Ћипико И. За крухом. Београд : Нолит, 1981.
15. Ћипико И. Раусі. Београд : Nolit, 1958.
16. Станковић Б. Нечиста крв. Земун : ЈРЈ, 2006.
17. Ускоковић М. Дољјасі. Београд : Laguna, 2016.
18. Ускоковић М. Чедомир Илић. Београд : Политика : Народна књига, 2004.
19. Миличевић В. Беспуће. Београд : Нолит, 1982.
20. Petrović R. Burleska Gospodina Peruna Voga Groma. Ниљ : НКС, 2004.
21. Петровић Р. Дан шести. Београд : Нолит, 1977.
22. Црњански М. Дневник о Чарнојевићу. Београд : Удружење издавача и књижара Југославије, 2001.
23. Татаренко А. У заћараном trouglu: Crnjanski, Kiš, Pekić: eseji i studije. Zaječar : Matina biblioteka «Svetozar Marković», 2008.
24. Црњански М. Сеобе. Београд : Завод уа уџбенике, 2009.
25. Црњански М. Друга књига Сеоба. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства : НИИ. URL: <https://cupdf.com/document/milos-crnjanski-seobe-druga-knjiga.html>.

26. Секулић И. Ђакон Богородичине цркве. Београд : Плави јахач, 2002.
27. Vučo A. Raspust. Beograd : Omladina, 1954.
28. Vučo A. Zasluge. Beograd : Prosveta, 1983.
29. Вучо А. Мртве јавке. Београд : Просвета, 1960.
30. Ђошић Б. Пролом. Београд : Просвета ; Сарајево : Свјетлост, Сарајево : Веселин Маслеша, 1964.
31. Лалић М. Лелејска гора. Цетиње : Обод, 1994.
32. Лалић М. Хајка. Београд : Штампар Макарије ; Подгорица : Ободско слово, 2014.
33. Лалић М. Свадба. Београд : Нолит, 1965.
34. Lalić M. Zlo proljeće. Beograd : Nolit, 1967.
35. Ćosić D. Daleko je sunce. Sarajevo : Svjetlost, 1977.
36. Ђосић Д. Корени. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
37. Константиновић Р. Дај нам данас. Београд : Нолит, 1963.
38. Олујић Г. Излет у небо. Београд : Српска књижевна задруга, 2010.
39. Андрић И. На Дрини ћуприја. Сарајево : Свјетлост ; Београд : Просвета, 1967.
40. Андрић И. Травничка хроника. Београд : Просвета : БИГЗ : Српска књижевна задруга : Нолит, 1991.
41. Фараго К. Компаративна тропологија странца у књижевности. *Теоријско-историјски преглед компаратистичке терминологије код Срба: Огледна свеска бр. 1*. Београд : Књижевно друштво «Свети Сава», 2006. С. 137–148.
42. Андрић И. Проклета Авлија. Загреб : Младост ; Београд : Просвета ; Сарајево : Светлост, 1972.
43. Рудяков П. Між вічністю і часом: життя і творчість Іво Андрича. Київ : Укр. центр духов. культури, 2000.

References

1. Gvattari, F., Deloz, Zh. (2015). Shcho take filosofiya? [What is philosophy?]. Lviv: Astrolibiia [in Ukrainian].
2. Mylosavljević-Mułyć, S. (2008). Ynterpretatsyjsky kodovy semantychke opozytyuје nashe y strano u kňyzhevnostry [Interpretive codes of the semantic opposition of our and foreign literature]. *Prycha y tumacheńe – Story and interpretation*. Beohrad: Fylyp Vyshńyć [in Serbian].
3. Hrytsyk, L. (2010). Ukrainaska komparatyvistyka: kontseptualni proektsiі

[Ukrainian comparative studies: conceptual projections]. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].

4. Pupurs, I. (2017). Skhid u dzerkali romantyzmu (imaholohichna paradyhma romantychnoho oriyentalizmu: na materiali zakhidno- y skhidnoevropeiskykh literatur kintsia XVIII–XIX st.) [Exit in the Mirror of Romanticism (Imagological Paradigm of Romantic Orientalism: On the Material of Western and Eastern European Literatures of the End of the 18 th – 19 th Centuries)]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].

5. Tatarenko, A. (2008). Mesto susreta: ohledy o srpskoj prozy [Meeting place: essays on Serbian prose]. Beograd: Srpsky PEN tsentar = Serbian PEN Centre [in Serbian].

6. Deretyć, J. (2001). Kulturna ystoryja Srba [Cultural history of Serbs]. Beograd: Fyloloshky fakultet; Krahujevats: Nova svetlost [in Serbian].

7. Dziuba, J. (2008). Slyka Połske unutar totalyarnoh systema u Basarynoj PRYCHY O EVROPY–TAMNA STRANA MESETSA [The image of Poland within the totalitarian system in Basara's STORY OF EUROPE–THE DARK SIDE OF THE MOON]. *Kńyzhevnost y stvarnost 37/2 Nauchny sastanak slavysta u Vukove dane, Beograd, 12–15.9.2007 – Literature and Reality 37/2 Scientific Meeting of Slavists in the Wolf's Days, Belgrade, September 12–15, 2007*. Beograd: Međunarodny slavystycky tsentar; Beograd: Chyhoja shtampa [in Serbian].

8. Konstantynovyć, Z. (2006). Komparatyvna ymaholohyja balkanskoh y sredńoevropskoh prostora [Comparative imagology of the Balkan and Central European space]. *Slyka druhoh u balkanskym y sredńoevropskym kńyzhevnostyma: zbornyk radova – The Image of the other in Balkan and Central European Literatures: a Collection of Papers*. Beograd: Ynstytut za kńyzhevnost y umetnost [in Serbian].

9. Lazarevyć, Di, Giacomo, P. (2008). Odraz ytalyjanske stvarnosti u poezyjy Yvana V. Lalyća [Reflection of Italian reality in the poetry of Ivan V. Lalića]. *Kńyzhevnost y stvarnost 37/2 Nauchny sastanak slavysta u Vukove dane, Beograd, 12–15.9.2007 – Literature and Reality 37/2 Scientific Meeting of Slavists in the Wolf's Days, Belgrade, September 12–15, 2007*. Beograd: Međunarodny slavystycky tsentar; Beograd: Chyhoja shtampa [in Serbian].

10. Brajovyć, S. (1997). Tekst y kontekst [Text and context]. Beograd: Prosveta [in Serbian].

11. Ćorović, S. (1966). Stojan Mutikaļa [Stoyan Mutikasha]. Beograd: Biblioteka mladi dani [in Serbian].

12. Ćorovyć, S. (1913). Jarany [Jarani]. Novy Sad: Matytsa srpska [in Serbian].

13. Ćorovyć, S. (1921). Među svojjma [Among his own]. Beograd: Srpska knýzhevna zadruha [in Serbian].
14. Ćypyko, Y. (1981). Za krukhom [For bread]. Beograd: Nolyt [in Serbian].
15. Ćipiko, I. (1958). Pauci [Spiders]. Beograd: Nolit [in Serbian].
16. Stankovyć, B. (2006). Nechysta krv [Impure blood]. Zemun: ĆRĆ [in Serbian].
17. Uskoković, M. (2016). DoĻljaci [Newcomers]. Beograd: Laguna [in Serbian].
18. Uskokovyć, M. (2004). Chedomyr Ylyć [Chedomir Ilych]. Beograd: Polytyka: Narodna knýha [in Serbian].
19. Mylychevyć, V. (1982). Bespuće [Homeless]. Beograd: Nolyt [in Serbian].
20. Petrović, R. (2004). Burleska Gospodina Peruna Boga Groma [Burlesque of Mr. Perun the God of Thunder]. NiĻ: NKC [in Serbian].
21. Petrovyć, R. (1977). Dan shesty [Day six]. Beograd: Nolyt [in Serbian].
22. Tsrñansky, M. (2001). Dnevnyk o Charnojevycu [Diary about Charnojevich]. Beograd: Udruzheñe yzdavacha y knýzhara Źuhoslavyje [in Serbian].
23. Tatarenko, A. (2008). U zaćaranom trouglu: Crnjanski, Kiš, Pekić: eseji i studije [In the Enchanted Triangle: Crnjanski, Kiš, Pekić: Essays and Studies]. Zajećar: Matina biblioteka «Svetozar Marković» [in Serbian].
24. Tsrñansky, M. (2009). Seobe [Migration]. Beograd: Zavod ua uđbenyke [in Serbian].
25. Tsrñansky, M. Druha knýha Seoba [The second book of Migration]. Beograd: Zavod za uđbenyke y nastavna sredstva: NYN. Retrieved from <https://cupdf.com/document/milos-crnjanski-seobe-druga-knjiga.html> [in Serbian].
26. Sekulyć, Y. (2002). Đakon Bohorodychyne tsrkve [Deacon of the Church of the Mother of God]. Beograd: Plavy jakhach [in Serbian].
27. Vućo, A. (1954). Raspust [Holiday]. Beograd: Omladina [in Serbian].
28. Vućo, A. (1983). Zasluge [Merits]. Beograd: Prosveta [in Serbian].
29. Vućo, A. (1960). Mrtve ĵavke [Dead whistles]. Beograd: Prosveta [in Serbian].
30. Ćopyć, B. (1964). Prolom [Breakthrough]. Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost; Sarajevo: Veselyn Maslesha [in Serbian].
31. Lalyć, M. (1994). Lelejska hora [Lelejska gora]. Tsetyñe: Obod [in Serbian].
32. Lalyć, M. (2014). Khaĵka [Chase]. Beograd: Shtampar Makaryje; Podhorytsa: Obodsko slovo [in Serbian].

33. Lalyć, M. (1965). Svadba [The wedding]. Beohrad: Nolyt [in Serbian].
34. Lalić, M. (1967). Zlo proljeće [Evil spring]. Beograd: Nolit [in Serbian].
35. Ćosić, D. (1977). Daleko je sunce [The sun is far away]. Sarajevo: Svjetlost [in Serbian].
36. Ćosyć, D. (2004). Koreny [Roots]. Beohrad: Zavod za uđbenyke y nastavna sredstva [in Serbian].
37. Konstantynovyć, R. (1963). Dađ nam danas [Give it to us today]. Beohrad: Nolyt [in Serbian].
38. Oluđyć, H. (2010). Yzlet u nebo [A trip to heaven]. Beohrad: Srpska kňyzhevna zadruha [in Serbian].
39. Andryć, Y. (1967). Na Dryny ćupyřya [Bridge on the Drina]. Sarajevo: Svjetlost, Beohrad: Prosveta [in Serbian].
40. Andryć, Y. (1991). Travnychka khronyka [Travnik Chronicle]. Beohrad: Prosveta: BYHZ: Srpska kňyzhevna zadruha: Nolyt [in Serbian].
41. Faraho, K. (2006). Komparatyvna tropolohyđa strantsa u kňyzhevnyosty [Comparative topology of foreigners in literature]. *Teoryjsko-ystoryjsky prehled komparatystyckhe termynolohyđe kod Srba: Ohledna sveska br., 1 – Theoretical-historical review of comparative terminology in Serbian code: Review volume, no. 1*. Beohrad: Kňyzhevno drushtvo «Svety Sava», 2006 [in Serbian].
42. Andryć, Y. (1972). Prokleta Avlyđa [Damn Courtyard]. Zahreb: Mladost; Beohrad: Prosveta; Sarajevo: Svetlost [in Serbian].
43. Rudiakov, P. (2000). Mizh vichnisti u i chasom: zhyttia i tvorchist Ivo Andrycha [Between eternity and time: the life and work of Ivo Andrich]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kulury [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Natalia Bilyk,

Dr. Sci. (Philology), Professor,
Educational and Scientific Institute of Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv 01061, Ukraine
e-mail: nnbilyk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9324-2217>.

Imagological Paradigm of Serbian Novel of the First Half of the 20 th Century

The fundamental qualities of imagology are traditionally associated with its key category – image / imagological image, which in the classical reading is concretized to the conceptual-mental format. The ideas presented in it are by their nature specific ethno-cultural discourses that do not remain unchanged depending on the conditions of the

context. A separate field of imagological improvisations is Serbian novel, according to the established national experience and specific genre features favorable for imagological panoramas, in particular, when it comes to the first half of the twentieth century. In view of the indicated topicality of the issue the aim of the article is to consider in chronological supposition the poetics of image in Serbian novel discourse up to the middle of the last century. The research is based on the productivity of descriptive, comparative-typological, imagological methods in combination with the approaches of structural-semantic and archetypal analysis. In the dynamics of imagological image there is a dominance of variability from the focus of poetics on the phenomenon of classical oppositions *I/Other, My/Strange* to the change of combinatorics to the binary relationship *I/Stranger* and *My/My-as-Strange*. As a result, the Serbian novel experience consolidates the meaning of the search for the human among the laws of its existence with an appeal to multicultural ethical dominants, including attempts at geopolitical self-identification. In a separate imagological perspective, the analyzed works demonstrate program isomorphism in relation to the imagological image as a mode of humanistic synthesis of goodness and love of life in the status of ethnocultural universals, which are inalienable for enriching the experience of epistemology of existence.

Keywords: imagology, image, Serbian novel.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.277>
УДК 655.53:82-97:[091.5+099.3](477)"16/17"

Олена Курганова,

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Інститут книгознавства

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: kurganova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1609-231X>

ПРИСВЯТИ ДО БОГОСЛУЖБОВИХ ВИДАНЬ XVII–XVIII СТ. В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА КНИЖКОВІЙ КУЛЬТУРІ ДОБИ БАРОКО

У статті проаналізовано традицію присвячувати богослужбові видання XVII–XVIII ст. заможним та впливовим представникам суспільної еліти. Виділено коло осіб, які були адресатами присвят до української церковної книги. При розгляді жанрово-стилістичних особливостей присвят виділено прагматичну складову цих текстів, що полягала в інтенції отримати фінансування та протекцію для друку книги. Основною відмінністю книжкової присвяти від жанру панегірика визначено скерованість на вшанування лише тих чеснот адресата, якими він прислужився друкарні або особисто друкареві. Поряд з особою адресата центральним об'єктом звеличення в тексті присвяти є богослужбова книга, представлена як коштовний подарунок. В оспівуванні непересічних моральних якостей та високих досягнень адресата присвяти до богослужбової книги прочитується намагання видавця обґрунтувати правомірність вибору отримувача для настільки цінного дару. Неприятливі фінансові умови роботи українських друкарень зумовили розвиток жанру присвяти, яка збагатилася оформлення української книги і стала набутком української літератури та книжкової культури доби Бароко. Акт присвяти зумовив використання в книзі гербової поезії, сприяв збагаченню редакційно-видавничих елементів видання яскравими художніми образами. Приклади текстів присвят до київського Апостола 1630 р., чернігівського Молитвослова 1691 р., почаївського Службника 1734 р. та львівського Службника 1759 р. засвідчують тяглість традиції метафоричного представлення богослужбової книги як цінного дару благочестивій особі. Високий інформаційний потенціал присвят до українських богослужбових стародруків обґрунтовує потребу наукового перевидання цих текстів.

Ключові слова: українські стародруки, богослужбові видання, присвяти, стиль бароко.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Залежність давніх європейських друкарень від меценатської підтримки сприяла поширенню традиції присвячувати книги заможним та впливовим представникам суспільної еліти. Акт присвяти в структурі стародрукованої книги реалізувався через поєднання графічних та текстових редакційно-видавничих елементів. Початок присвяти патронові чи меценатові видання здебільшого вписувався в єдиний розгорт із зображенням його родового герба, який, до того ж, часто супроводжувався віршем. Така традиція шанування особи мецената знайшла сприятливий ґрунт і в українській книжковій культурі XVII – початку XVIII ст.

У стародрукованій богослужбовій книзі, що становила основну частку видавничої продукції українських друкарень, розмежування текстів присвяти і передмови відбулося в другому десятилітті XVII ст. До заборони національного книгодрукування, спричиненої указом Петра I 1720 р., цілий ряд українських богослужбових видань прикрашали гербові вірші та присвяти шляхтичам, представникам вищих чинів церковної ієрархії та козацької верхівки. У львівських та почаївських богослужбових виданнях традиція присвяти зберігається і в 30–50-ті роки XVIII ст.

Присвяти, надруковані в складі українських богослужбових видань XVII–XVIII ст., становлять високий джерелознавчий інтерес у контексті розвитку української літератури та книжкової культури доби Бароко.

Аналіз останніх досліджень. Жанрова природа присвят до стародрукованих видань перебуває в колі філологічної проблематики. У другому томі сучасної академічної історії української літератури (2014 р.), присвяченому розгляду жанрового різноманіття давньої літератури (друга половина XVI–XVIII ст.), виділено підрозділ під назвою «Посвяти, передмови й післямови» [7, с. 166–181]. Щоправда, в межах цього підрозділу розглядаються в основному змістові особливості передмов до українських стародруків XVI–XVII ст. Питання жанрових ознак текстів присвят, надрукованих у складі окремих стародрукованих видань, у сучасних філологічних публікаціях піднімається переважно в контексті розгляду творчості певного автора або текстів певного жанру. Зокрема, на матеріалі присвят до полемічних творів Мелетія Смотрицького С. Бабич робить висновок про спорідненість книжкової присвяти із жанром панегірика [2, с. 80]. Панегіричний пафос у змалюванні образу князя Василя Костянтина Острозького та його нащадків у текстах присвят

до полемічних видань Острозької друкарні кінця XVI – початку XVII ст. підкреслено в статті Л. Квасюк [8, с. 77]. Досліджуючи інтермедіальну природу філософської тези Л. Крщоновича «Кіот срібнокований» 1695 р., О. Циганок виділяє і жанрові особливості вміщеної в складі цього твору прозової присвяти (дедикації) Іванові Мазепі. Текст присвяти дослідниця прирівнює до твору епістолярної форми, у якому переплелися елементи похвали, посвяти й авторської передмови [10, с. 191]. На матеріалі присвят Л. Крщоновича до чернігівської «Триоди квітної» 1685 р., «Молитвословів триакафісних» 1691 р. та 1697 р. К. Борисенко робить висновок щодо прагматики жанру присвят і передмов у давній літературі та культурі загалом. На думку К. Борисенко, тексти присвят і передмов до українських стародруків спрямовані не лише налаштувати читача на сприйняття твору чи прославляти мецената, але й відіграють важливу роль у збагаченні художнього оформлення видання [3, с. 58]. Взаємодоповнення художньої образності тексту присвяти та елементів графічного оформлення книги М. Адруг розглядає на матеріалі видання чернігівського «Молитвослова триакафісного» 1697 р. [1].

Дослідження жанрової природи книжкової посвяти та її місця в українській культурі ранньомодерної доби потребує залучення великої кількості першоджерел, що зберігаються в різних бібліотечних фондах. Застосування в бібліотечній практиці представлених в одній із наших публікацій принципів науково-бібліографічного обліку текстів присвят, надрукованих у складі стародрукованих видань [9, с. 104], сприятиме реактуалізації цих джерел у дослідженнях сучасних медієвістів.

Мета статті – розглянути жанрово-стильові особливості присвят до богослужбових стародруків у контексті впливу стилю бароко на українську церковну книгу XVII – початку XVIII ст.

Методи дослідження полягають у структурному аналізі текстів присвят до українських богослужбових видань XVII–XVIII ст., що дає змогу виокремити змістові та формальні особливості цього жанру, а також функцію присвяти в структурі богослужбої книги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найповніші бібліографічні дані щодо наявності присвят у складі українських стародрукованих видань XVII – початку XVIII ст. представлено у зведеному каталозі Я. Запаса та Я. Ісаєвича [4–6]. Тексти присвят до українських богослужбових видань XVII–XVIII ст. адресовані не лише духовним, але й світським особам. Зокрема: Ганні Ходкевичівні Корецькій (Псалтир 1615 р. друкарні львівського братства; Акафісти 1625 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Григорію Четвертинському (Псалтир 1625 р.

друкарні Павла Домжива Лютковича Телиці в Четвертні), Олександрю Балабану (Октоїх 1630 р. друкарні львівського братства), Катерині Боговигинівні-Ярмолинській (Октоїх 1630 р. друкарні львівського братства), Йову Борецькому (Часослови 1625 та 1626 рр. київської друкарні Т. Вербицького), Богданові Стеткевичу (Апостол 1630 р. київської друкарні Спиридона Соболя), Мойсею Могилі (Октоїх 1630 р. друкарні львівського братства; Тріодь Цвітна 1631 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Мирону Бернавському (Октоїх 1630 р. друкарні львівського братства), родині Кропивницьких (Анфологійон 1632 р. друкарні львівського братства), І. Боярському (Анфологійон 1632 р. друкарні львівського братства), Томашу Замойському (Тріодь Цвітна 1631 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Петру Могилі (Тріодь Цвітна 1631 р. друкарні Києво-Печерської лаври; Апостол 1639 р. і Тріодь цвітна 1642 р. львівської друкарні М. Сльозки), Федору Проскурі-Сущанському (Тріодь пісна 1640 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Ісаї Сулятинському (Октоїх 1640 р. львівської друкарні М. Сльозки), Адаму Мефодію Киселю (Тріодь цвітна 1642 р. львівської друкарні М. Сльозки), Василеві Лупулу (Тріодь цвітна 1642 р. львівської друкарні М. Сльозки), Матеєві Басарабу (Тріодь цвітна 1642 р. львівської друкарні М. Сльозки), Максиміліану Брозовському (Полуустав 1643 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Арсенію Желіборському (Апостол 1654 р. львівської друкарні М. Сльозки), Афанасію Желіборському (Тріоді Пісної 1664 р. львівської друкарні М. Сльозки), Анатолію Винницькому (Акафісти 1678 р. унівської друкарні), царю Федору (Мінея святкова і загальна 1680 р. друкарні Києво-Печерської лаври), Лазареві Барановичу (Тріодь Цвітна 1685 р. чернігівської друкарні), Андрію Журавському (Псалтир 1687 р. унівської друкарні), Йосифові Шумлянському (Псалтир 1688 р. львівської друкарні при монастирі св. Юри), Івану Мазепі (Молитвослов триакафісний 1691 р. чернігівської друкарні), Івану Обидовському (Молитвослов триакафісний 1697 р. чернігівської друкарні), Івану Скоропадському (Псалтир 1712 р. і 1716 р., Молитвослов 1714 р., Псалтир 1716 р. та Новий Завіт 1717 р. чернігівської друкарні), Феодосію Рудницькому (Службеник 1734 р. почаївської друкарні), Леону Шептицькому (Службеник 1759 р. друкарні львівського братства), Пилипу Володковичу (Службеник 1759 р. друкарні львівського братства). Тобто, в складі українських богослужбових стародруків представлено близько 40 текстів присвят, що засвідчує високу продуктивність цього редакційно-видавничого елементу богослужбової книги в давньому українському книгодрукуванні.

Період поширення практики присвячувати богослужбові видання впливовим представникам суспільної еліти збігається в часі з розквітом

стилю бароко в українській літературі. Автори присвят до українських стародруків використовували увесь спектр художніх тропів та прийомів, характерних для мови барокової літератури: розгорнуті метафори, протиставлення, гра слів, звукові повтори, ілюстрація богословських істин образами з античної міфології тощо. Наприклад, текст присвяти до почаївського Службника 1734 р., адресований єпископу луцькому і острозькому, архімандриту канівському Феодосієві Рудницькому, вводить несподіване для читача порівняння цієї богослужбової книги з «Іліадою» Гомера. Подібність, за словами авторів присвяти, полягає в тому, що Гомер подарував «Іліаду» Олександрові Македонському, а той вважав цю книгу найціннішим від усіх належних йому скарбів. Ще вищою проголошується цінність Службника: *«Но коль ми паче дражайшую і преізраднійшую зрім биті без всякого соравненія Книгу сію Службник»*⁹ (Служ1734, нн арк. 2). У зіставленні «Іліади» та Службника автори присвяти використовують також асоціативний зв'язок образів зруйнованої Трої та забутого через брак богослужбових видань Граду Божого: *«Обаче сія Книга не Град Греческій імає внутр написан, сожжен временний рукотворен, но град вічний, не создан, град, егоже тайновідец Іоан Богослов виді Сему обаче і ність можно сожжену бити (Вічен бо єсть і нерукотворен) но небреженія ради, Типографіи і Обителі Почаевской, і умаленія Книг богоугодних і человеком душеполезних, акі в пепел забвенія град той Божественний (хвалу Господню глаголю) углублен бисть»* (Служ1734, нн арк. 2).

У структурі тексту книжкової присвяти помітну роль відіграє панегіричне прославлення адресата. Подібно до панегірика, що у свою чергу є одним із провідних жанрів літератури українського бароко, в присвяті оспівуються чесноти та звитяги видатної особи та звеличується шляхетність її роду. Проте, на відміну від панегіриків, для яких основною метою є прославлення адресата, в книжкових присвятах позитивні якості адресата постають як обґрунтування підстави, що спонукала видавця присвятити книгу саме цій особі.

Доповнені текстами присвят священно-богослужбові (Апостол, Псалтир) та церковно-богослужбові (Службник, Октоїх, Тріодь та ін.) видання зберігають найвищі місця в ціннісній ієрархії української книжкової культури ранньомодерної доби. Відповідно сам акт дарування такої книги певній особі потребував підтвердження непересічних

⁹ Тут і далі цитати зі стародруків транслітеровано засобами сучасного українського алфавіту.

моральних якостей та високих досягнень отримувача настільки цінного подарунка. Початок присвяти до Апостола 1630 р. *«Велможному Пану, Єго Милості Пану Богдану Стеткевичу Подкоморому Мстиславскому, і прочая, Пану Моєму Велце Милостивому»* С. Соболев починає з тези про те, що в проповідуванні Слова Божого ні його автор, Ісус Христос, ні святі апостоли не потребували підтримки сильних світу цього, а часто навіть діяли всупереч волі земних правителів: *«не поглядаючи на Кролев, ні на Панов, ні на трибунали, ні на суди, ні строгії тиранії ... безпечно розносили [Євангельську звістку] ... без жаднаго свіцкогo ратунку і помочі»* (Ап1630, нн арк. 2). Далі автор присвяти висуває антитезу про можливість додаткового підсилення беззаперечної цінності та впливу слова Божого авторитетом праведника: *«... цнота сама в собі сличная єсть, але в Павлі Апостолі слічнійшая і дівнійшая далеко, гди оную всему світу прикладом своїм виставил, удал і залецил»* (Ап1630, нн арк. 2 зв.). На підтвердження цієї антитези С. Соболев наводить алегоричну аналогію з властивостями дорогоцінних металів та світла: *«Яко теж і діамент, і перла, і золото в перлі же суть далеко значнішими, хто ж того не видить. Албо гди ясності дві в купі ся злучат, же болююю видают світність, хто ж не признаєт»* (Ап1630, нн арк.2 зв.). Проте як основний аргумент друкар наводить приклад Святих Отців і самого євангеліста Луки, які присвячували свої книги благочестивим особам: *«А тим заправди таким прикладом оніі святих отец преславніі лики, под іменем Царя Костантина, многочисленною лічбою книги на світ випуцали. Тимже прикладом і Іоан Златоустий, Богослов Григорій, Василій Великій, Афанасій і інших мнозство, каждый з них до Панов і патронов благочестивих, с працами своїми удавалися... Але што яснійшая, же і Лука божественний Євангелист і списатель діяній святих Апостол обі книзі Спасительній Феофілу ніякомусь Старості, которий увірил во Христа, приписал»* (Ап1630, нн арк. 2 зв.). За аналогією до запровадженої вищими церковними авторитетами практики піднесення вдячних подарунків своїм благочинцям С. Соболев висловлює намір подарувати нововидану книгу на знак подяки: *«Я теж, іж знаюся отчасті прінаймній, бити одним з лічби тих, которіі тяжсаров і прац Церкви матки нашої греческой, послуиенства восточного, участніками суть, і одзиваюся слугою Вам Пана свого наніжшим, прето тотже єсть умисл у мене, і врожоний слугам протів Панов своих: налог, і звичай, же што мают напреднійшаго, накоштовнійшаго, то хентне ради Паном і добродіом своїм офірують. Іж теди тими часи, книга Апостолов Святих в друкарні моєї видрукована єсть, а ю надто нічого у себе преднійшаго*

і коштовнішого найти немог, здаломися оную, Вам Пану мосму ... офіровати» (Ап1630, нн арк. 2 зв.). Характеризуючи чесноти Б. Стеткевича, друкар наголошує і на тому, що книгу було видано «коштом і накладом» цього милостивого пана, а також говорить про можливість подальшої меценатської підтримки друкарні: *«Мой милостивий Пан, тії праці моєї початки обачивши, зрозуміти рачил, якос снадні в державі своєї типографію розширити, і до видання напотом з друку знаменитих книг, анімуш свій Паньській загострити рачиш»* (Ап1630, нн арк. 3). Серед чеснот Б. Стеткевича підкреслюється й фінансування православного монастиря: *«щасливе взбуділ в гнізді аромат превдячнійших полном, якби ніякого злотоквітнучого фенікса, в державі своїй монастир превзятий, працею, коштом і накладом своїм виставивши»* (Ап1630, нн арк. 3).

Лише після перерахування всіх особистих чеснот Б. Стеткевича, а також враховуючи всі звитяги його роду, адресат проголошується достойним отримати в дар священну книгу: *«Бачить бовім в особі Велицей Милості високо знаменитій дому свого пожитки, бачить уроду і оздобу, бачить мудрость і безпеченство, бачить мужство і героїцкоє серце, бачить людскость і лагодную укладность, бачить іж всі цноти і дільності продков его вельможних, в преславно високо зацной особі Велицей Милості воскресают...тїї суть причини, для котрих... тую книгу офірую, отдаю і посвяцаю...»* (Ап1630, нн арк. 3 зв.).

Присвята Апостола 1630 р. Б. Стеткевичу демонструє основні жанрові ознаки книжкової присвяти доби Бароко. Текстотвірним елементом у ній виступає акт дарування книги, що передбачає її опис як цінного об'єкта, характеристики особи адресата, які роблять його гідним цього подарунка, а також особисті причини, що спонукали друкаря віддячити вказаному адресатові.

Присвята І. Мазепі до Треакафісного Молитвослова 1691 р., виданого чернігівською друкарнею Троїце-Іллінського монастиря, демонструє тяглість традиції вшанування меценатської підтримки друку наприкінці XVII ст. Попри мініатюрний формат (24 доля друкарського аркуша) видання увиразнено віршем на герб І. Мазепи, прозовим текстом присвяти гетьманові та окремо виділеною передмовою до читача. Останній рядок геральдичного вірша пов'язує зображення герба зі структурою видання: *«Крест на себе вложивши молитви зачати / Церков узаконила і все начинати // І Твой крест не інакий токмо Христов знаєм / Твоїм Крестом Книжицу сію зачинаєм»* (Мол1691, нн. арк. 1 зв.). Текст присвяти, виділений заголовком *«Їх царскаго пресвітлого величества вірному обох строн Дніпра гетманови Ясне Вельможному его милости Пану Іоанну*

Мазепі, велце милостивому благодітелеві, міра здоров'я, благополуччя і Божія Благословенія», починається зі славлення особи адресата: «Воіну ізящнійшому і началнійшому Воєв Вожду Велможности твоєї, от нас менших Богомолцов приносится духовное оружје в дому святой живоначалной Троици ново соруженное Треакафісна Молитва» (Мол1691, нн. арк. 2). Розвиваючи образ молитви, уподібненої до зброї проти душевних і тілесних ворогів, автор присвяти формулює підставу для дарування книги гетьману: «Тако молитвенное оружје на брані сілно. То убо прилично приносится твоєї Велможности, да і себе і воїнство православное тім вооружаєши, і невидимих врагов тім прогоняєши» (Мол1691, нн. арк. 4). Водночас наголошується і на ролі І. Мазепи у фінансуванні книги: «Ко составленію же сего оружја подвиже ни Богохвальное желаніє ваше, благочесні возжелавшое, і щедрою рукою пособствовавшое, да сія Три новія Акафісти: Троице святой, страстем Христовим, і святой Великомученици Варварі, Богомудрі от Богомудрих мужей написання, ново в мір з Типографіи нашей Троицкой издадутся» (Мол1691, нн. арк. 4 зв.).

Автор присвяти Лаврентій Крщонович обґрунтовує вибір адресата його значним внеском у розвиток православної культури: «І составилше Акафістную Книжицу, приносим Велможности твоєї, во возблагодарствіє за толікое твоє о разширеніі слави Господня і о ползі ближнего тцаніє, і за веліє к благоліпю Божественних храмов усердіє, єже на многіх в малой Россіи святых містех» (Мол1691, нн. арк. 5 зв.). Висловлюється подяка і за конкретні благочинства гетьмана для Троїце-Іллінського монастиря: «Ізрядніє же в нашої убогой обителі, благодітельствую нам, являєши, украшая мношим своїм іждівенієм Чудотворную в нас Ікону» (Мол1691, нн. арк. 6).

Присвята Феодосію Рудницькому до Службника 1734 р. друкарні Почаївського монастиря засвідчує спадкоємність традиції книжкової присвяти у виданні греко-католицьких богослужбових книг. У славленні особи адресата автор присвяти зосереджується на безпосередньому внеску Ф. Рудницького в роботу Почаївської друкарні: «Аще бо архімандріческаго достоїнства шествующе, уже по істинні бодрственное Архіпастирское і приліжное ти биствь попеченіє о расширеніі хвали Господней, і сему все помишленіє твоє углубленное імїл еси кими судбами діло оно Богоугодное Типографіі в Обителі Почаевской Чудотворной Пречистой Диви Богородиці» (Служ1734, нн арк. 2 зв.). Сприяння Ф. Рудницького налагодженню книгодрукування у святій Почаївській обителі змальовано за допомогою образу апокаліптичної книги, до якого вдавалися й автори присвят до Службників у XVII ст.: «...разнул еси душеполезния Книгі

в твоєй єпархії архієрейскою областію твоєю» (Служ1734, нн арк. 2 зв.). Відновлення друку богослужбових видань уподібнюється і до образу воскреслого фенікса: *«Архіпастирская же твоя святиня ... к совіршенію Типографское діло на зданіє книг богоугодних приведе, сім найпаче хвалу Господню і Пречистой єго матери, аки Фенікса от праху забвенія извел еси, Воскресіл, і високопарную в поднебесной соділал»* (Служ1734, нн арк. 2 зв.). Метафоричною мовою автор присвяти описує і процес набору працівників до друкарні, уподібнюючи його до дії магніту: *«Нас же подначальних ти рабов, к совіршенію Типографского діла, на ізображеніє душеползних книг, архіпастирским трудолюбним попиченієм, аки Магніта силою похищше прівлекл еси»* (Служ1734, нн арк. 2 зв.).

Один із найпізніших зразків присвяти в традиції давньої української богослужбової книги представлено в Служебнику 1759 р. друкарні львівського братства. Частина тиражу цього видання присвячено Леонові Шептицькому. Оспівані у вірші «На герб яснє велможних Шептицких» звитяги представників його шляхетського роду деталізуються в тексті присвяти. Особа Л. Шептицького прославляється з використанням етимології його імені та порівнянням з тезоіменитим святим: *«Леона сієсть Льва страшно єсть імя токмо возярившим єго; обаче елико преестественнаго святія євхаристіі касається діла, неусипнаго воспомінанія достойно. Лео святійший того імені третій Папа Римській седмерицею на всяк день і іногда множає священную службу приношаше Богу, оставль примір послідуюцім єму»* (Служ1759, нн арк. 3). Асоціативний зв'язок із прикладом усердності в молитві одноіменного з адресатом присвяти Папи Римського переходить у подальшу асоціацію з назвою місця друку видання: *«Таковая помняще, і в ізданіи із Типографіи нашої Книги сея благочестиваго, прикладнаго і високотительнаго доброхотних ради подражателей тезоименитства требовахом. Да в давнем княженіи Леона, от негоже Богоспасаемий град наш пронаречешя, і союз братства нашего от престола Апостольскаго узаконненнаго, і крѣпко хранимаго обрѣтійшийся нині же Ліоном, сирѣч Вашим Преосвященством пастирско управляем»* (Служ1759, нн арк. 3).

Частина тиражу львівського Служебника 1759 р. містить вірш «На герб Преосвященнаго єго милости Кір Володковича» та прозову присвяту *«Яснєвелможному найпревелебнійшому єго милости Кір Філіпу Феліціану Володковичови Прототронію і спомощникові с наслідієм метрополіи Кіевской, Галицкой, і всея Россіи. Архімендриті Дерманскому, і Дубенскому»*. Акт передання Служебника від видавців до чинного митрополита прирівнюється до передання служіння від Христа до апостола

Петра: *«Якоже бо иногда первый Иерусалимянов Пастир от Пастирей Начальника и совершителя Господа Нашего Иисуса Христа поставлен, сіе Священнаго, і аггелом ужасного служенія діло чинно состави. Такожде ми нині тоєжде трєєми святителями сокращенное, трудом и иждивенієм нашим из под Типографской праси изшедшее, работліпне святительству твоєму ... благодарни вручаєм»* (Служ1759, нн арк. 2 зв.). Образ птаха, представлений на гербі Ф. Володковича, в тексті присвяти вживається для іменування самого адресата: *«...каковая погрішенія недостаточества ради Типографского избрліся, природнаго птенца крилі да покріют, усердно молим...»* (Служ1759, нн арк.2 зв – 3).

У цитованих вище тестах присвят до греко-католицьких богослужбових видань основна увага зосереджена на возвеличенні особи адресата. Натомість у присвятах до українських богослужбових видань XVII – початку XVIII ст. домінує метафоричний опис книги, презентованої адресатові як цінний подарунок.

Висновки та практичне значення. Несприятливі фінансові умови роботи українських друкарень слугували розвитку жанру присвяти, яка збагатила оформлення української книги та стала набутком української літератури та книжкової культури доби Бароко. Акт присвяти сприяв розвитку гербової поезії та збагаченню редакційно-видавничих елементів видання яскравими художніми образами. Приклади текстів присвят до київського Апостола 1630 р., чернігівського Молитвослова 1691 р., почаївського Службника 1734 р. та львівського Службника 1759 р. засвідчують тяглість традиції метафоричного представлення богослужбової книги як цінного дару благочестивій особі. Високий інформаційний потенціал присвят до українських богослужбових стародруків обґрунтовує потребу наукового перевидання цих текстів.

Умовні скорочення назв цитованих джерел:

Ап1630 – Апостол. Київ, 1630.

Мол1691 – Молитвослов. Чернігів, 1691.

Служ1734 – Службник. Почаїв, 1734.

Служ1759 – Службник. Львів, 1759.

Список бібліографічних посилань

1. Адрюг А. Чернігівське видання «Молитвослова триакафістного» 1697 р.: бароковий синтез графіки і слова. *Сіверянський літопис*. 2016. № 3. С. 27–32.
2. Бабич С. Ранньобарокова візія читача у творчості Мелетія

Смотрицького. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Сер.: Філософія. 2008. Вип. 4. С. 80–94.

3. Борисенко К. Творчість Лаврентія Крщоновича в контексті українського бароко мазепинської доби. *Зб. Харк. історико-філол. т-ва. М-во освіти і науки України, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харк. іст.-філол. т-во. Харків, 2006. Т. 12. С. 51–58.*

4. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих в Україні. Львів : Вища шк., 1981. 136 с.

5. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих в Україні. Львів : Вища шк., 1984. Кн. 2. Ч.1. 131 с.

6. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих в Україні. Львів : Вища шк., 1984. Кн. 2. Ч.2. 128 с.

7. Історія української літератури у дванадцяти томах. Т. 2: Давня література (друга половина XVI–XVIII ст.) / наук. ред. Віра Сулима, Микола Сулима. Київ : Наук. думка, 2014. 840 с.

8. Квасюк Л. Сенс передмов-посвят князю Констянтину (Василію) Острозькому полемічних творів кінця XVI – початку XVII століть. *Наук. записки: історичні науки*. Вип.13. Острог : Вид-во Нац. у-ту «Острозька академія», 2008. С. 77–85.

9. Курганова О. Ю. Присвяти, передмови та післямови до українських кирилических стародруків: проблеми та перспективи науково-бібліографічного обліку. *Бібліотечний Меркурій*. 2019. Вип. 2. С. 94–108. [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2\(22\).165783](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2(22).165783).

10. Циганок О. Про жанрові особливості твору Лаврентія Крщоновича «Кіот срібнокований...» (1695). *Сіверянський літопис*. 2017. № 6. С. 191–194.

References

1. Adruh, A. (2016). Chernihivske vydannia «Molytvoslova tryakafistnoho» 1697 r.: barokovy syntez hrafiky i slova [Chernigov edition of «Prayer Book threecathist» 1697 : Baroque synthesis of graphics and words]. *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, 3, 27–32 [in Ukrainian].

2. Babych, S. (2008). Rannobarokova viziia chytacha u tvorchosti Meletiiia Smotrytskoho [The Early Baroque vision of the reader in works of Meletius Smotrytsky]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» Ser.: Filosofiia – Publishing House of the National University «Ostroh Academy»*. Sir.: *Philosophy*, 4, 80–94 [in Ukrainian].

3. Borysenko, K. (2006). Tvorchist Lavrentiia Krshchonovycha v konteksti

ukrainskoho baroko mazepynskoi doby [The works of Lavrenty Krzczonowicz in the context of Ukrainian Baroque of the Masepa era]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva – Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society*, Vol. 12, 51–58 [in Ukrainian].

4. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1981). Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini. [Monuments of book art: catalogue of old printed books published in Ukraine]. Book 1. Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

5. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1984). Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini. [Monuments of book art: catalogue of old printed books published in Ukraine]. Book. 2, part 1. Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

6. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Ya. D. (1984). Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini [Monuments of book art: catalogue of old printed books published in Ukraine]. Book 2, part 2. Lviv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

7. Sulyma, V., Sulyma, M. (2014). Istoriiia ukrainskoi literatury u dvanadtsiaty tomakh [The History of Ukrainian literature in twelve volumes]. Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Kvasiuk, L. (2008). Sens peredmov-posviat kniaziiu Konstiantynu (Vasyliu) Ostrozkomu polemichnykh tvoriv kintsia XVI – pochatku XVII stolit [The meaning of the preface-dedications to kniaz Konstantyn (Vasyl) Ostrozky of polemic works of the end of 16-the beginning of 17 c.]. *Naukovi zapysky: istorychni nauky – Scientific Notes: Historical Science*. Publishing House of the National University «Ostroh Academics», 13, 77–85 [in Ukrainian].

9. Kurhanova, O. Yu. (2019). Prysviaty, peredmovy ta pisliamovy do ukrainskykh kyrylychnykh starodrukiv: problemy ta perspektyvy naukovo-bibliohrafichnoho obliku [Dedications, forewords, and afterwords to Ukrainian Cyrillic old-printed editions: issues and perspectives of scientific bibliographic register]. *Bibliotechnyi Merkurii – Library Mercury*, 2, 94–108 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2\(22\).165783](https://doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2(22).165783).

10. Tsyhanok, O. (2017). Pro zhanrovi osoblyvosti tvoriv Lavrentiia Krshchonovycha «Kiot sribnokovanyi...» (1695) [On the genre features of Lavrentiy Krshchonovych's work «Silver Kyoto...»] *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, 6, 191–194 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Olena Kurhanova,
PhD (Philology), Research Associate,

Institute of Book Studies

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: kurganova@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1609-231X>

Dedications to Liturgical Publications of the 17 th and Early 18 th Centuries in Literature and Book Culture of Baroque Epoque

The purpose of the article is to observe the genre and stylistic features of dedications to liturgical publications in the context of Baroque style influence on Ukrainian book culture of the seventeenth and eighteenth century. *The methodology* of research is based on structural analysis of dedications of Ukrainian liturgical publications of the seventeenth and eighteenth century. This approach enables to single out the content and formal features of Baroque dedications, as well as their function in the structure of the liturgical book. *Scientific novelty*. The article observes the tradition to dedicate liturgical publications to wealthy and prominent representatives of the social elite. The circle of persons who were addressees of Ukrainian liturgical publications dedications is defined. In observation of genre and stylistics features of dedications, their pragmatic element, connected with the intention to obtain finance and protection for book printing, is outlined. The main difference between book dedication and the genre of panegyrics is presented as an intention to glorify only those virtues of the addressee, which could be useful for the printing-house or the printer. Besides the personality of the addressee, the central object of glorification in the text of dedication is the liturgical book, presented as a valuable gift. In glorification of outstanding moral values and high achievements of liturgical publications dedication addressee, it is seen the attempt of the editor to substantiate the propriety of his choice of such a valuable gift receiver. *Conclusions*. The unfavorable financial conditions in which old Ukrainian printing houses had to function, were favorable for dedication genre development. This genre enriched the art decoration of Ukrainian early printed books and had become the heritage of Ukrainian literature and book culture of Baroque йпоque. The act of dedication stimulated the development of heraldic poetry and enriched the editorial and publishing books elements with bright artistic images. The examples of dedication texts to Kyiv *Apostle* of 1630, Chernihiv *Molytvoslov* of 1691, Pochaiv *Sluzhebnyk* of 1734, and Lviv *Sluzhebnyk* of 1759 make evident that tradition of metaphorical presentation of liturgical book as a gift to a pious person was durable. The genre of dedication enriched the decoration of old-printed Ukrainian books, literature, and book culture in general. The substantial informational potency of dedications to Ukrainian liturgical publications supports the necessity of scientific reedition of these texts.

Keywords: Ukrainian early printed editions, church service editions, dedications, baroque style.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.290>

УДК 32:316.37](477):[930.253:355.42((470+571):477)]-047.44

Ігор Стамбол,

кандидат історичних наук, доцент,

Інститут журналістики

Київський університет імені Бориса Грінченка

вул. М. Тимошенко, 13-Б, Київ, 04053, Україна

e-mail: i.stambol@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3099-3862>

ВІЙНА УКРАЇНИ З РОСІЄЮ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ ЛІДЕРІВ УКРАЇНСТВА ХХ СТОЛІТТЯ

Мета дослідження полягає в аналізі висловлених ідей М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою, Є. Коновальцем, С. Бандерою, А. Мельником та ін. щодо українсько-московської конфронтації. *Методологія* дослідження ґрунтується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного та структурно-функціонального аналізу, включаючи міждисциплінарний підхід. *Наукова новизна*. Розкрито погляди більшості українських національних лідерів, щодо характеру сучасного для них та майбутніх збройних конфронтацій України з Московією (Росією). Визначено, що погляди С. Петлюри та С. Бандери найбільш чітко обґрунтовували підходи до військового протистояння. Відзначено, що в працях більшості лідерів українства відзначено багатовекторність і підступність дій Московії у війні проти України. З'ясовано, що в працях С. Бандери певною мірою передбачено напад Московії на Україну після здобуття останньою незалежності. *Висновки*. Кожен лідер українського руху упродовж ХХ ст. стикався з питанням протистояння з московським імперіалізмом. Більшість із них намагалися уникати цього питання на початках діяльності, проте, надалі змушені були очолювати боротьбу. Найбільше долучилися до осмислення та теоретизування питання війни з Московією саме С. Петлюра та С. Бандера. Їхні теорії відрізнялися за підходами у зв'язку з різними історичними реаліями та мали спільне в контексті визнання Москви як підступного та, сучасною мовою, «гібридного» ворога. Найбільш цінним у сучасних реаліях є ідея С. Бандери, адже він осмислив вже і ядерний статус Московії та запропонував найдієвіший спосіб позбавлення світу від цієї загрози – національні революції для поневолених Московією народів. Також сформульована С. Бандерою теза

про неостаточність визволення України внаслідок революції найчіткіше визначила наступний етап, який переживає Україна у 2022 р. під час нападу путінської Московії – Національно-оборонну війну.

Ключові слова: Росія, українсько-московська війна, С. Петлюра, С. Бандера, московський імперіалізм.

Актуальність дослідження. У 2022 р. незалежна Україна зазнала неспровокованого нападу з боку так званої Російської Федерації (більш доречним визначенням цього державного утворення було б путінська Московія). Небачені військові злочини, безглуздість військових дій та, водночас, потужний опір українського народу здивували не лише увесь світ, а й самих українців та їхні політичні еліти. Проте контекст протистояння проти Московії, у тому числі й збройного, проходить в історичних та політичних українознавчих працях впродовж століть. Зокрема це питання не лишали осторонь і лідери українського руху у ХХ ст., більшості з яких доводилося напряду боротися з вказаним ворогом. **Метою дослідження** є аналіз висловлених ідей щодо українсько-московської конфронтації, завдання полягають у з'ясуванні бачення сутності ворожої країни, основних завдань українства, тактики і стратегії боротьби в працях М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Коновальця, С. Бандери, А. Мельника, А. Лівіцького, М. Лівіцького, М. Плав'юка.

Аналіз досліджень і публікацій. Основним джерелом до висвітлення поглядів лідерів українського руху ХХ ст. є їхні опубліковані праці. У наявних біографічних дослідженнях теж зустрічаються елементи аналізу оцінки протистояння з Московією, але здебільшого в тих працях, які стосуються найбільш знакових постатей руху опору імперіалізму: С. Петлюри [13] та С. Бандери [15].

Виклад основного матеріалу. Погляди основних політичних лідерів українців буде доречно розглянути в хронологічній послідовності, адже в різні періоди змінювалися підходи та міжнародна ситуація. Варто відзначити, що лідери перших двох третин ХХ ст. були переважно практиками українсько-московського протистояння, адже на їхнє життя припадало як не два, то один збройний конфлікт із тоді «червоною» Московією. До огляду не долучено праці президентів часів Незалежної України, що може становити предмет окремого дослідження.

Основною подією, що позначила початок державної свободи українців, стала Революція 1917–1921 рр. Її очільники одразу зіткнулися з ворожістю колишньої метрополії. Оскільки першим визнаним громадськістю та політичними силами лідером українського руху від початку

національної революції 1917 р. був М. Грушевський. Його політичні погляди залишалися на позиція федералізму (з Москвою) аж до того часу, поки більшовики не увірвалися до Києва і не спалили його маєток [2, с. 186]. Його історична інтелектуальна спадщина, безперечно, часто торкалася питань війни українців проти Московії у попередні періоди, проте, вочевидь, він, як Голова УЦР та УНР, зовсім не прагнув бути лідером у подібній війні.

З початком збройної агресії більшовицької Москви наприкінці 1917 р. М. Грушевський реагував на неї в тому числі у публіцистиці, зокрема вказуючи на лицемірство давнього ворога України: «... вороже Військо... вже вступило на українську землю і одержало приказ за всяку ціну пробитися до центру нашої держави. Посилають те військо на нас ті самі т. зв. народні комісари, котрі лицемірно кричать все і всюди про свою любов до миру...» [5, с. 81]. Як зазначалося вище, лідер УЦР мав певні симпатії то колишньої московської метрополії, тож він засуджував дії більшовиків і у зв'язку з тим, що більшовицькі комісари засилають «красногвардійцев» і таким чином провокують братовбивчу війну [5, с. 85].

М. Грушевський спочатку сподівався, що вигнання більшовиків німцями у лютому – березні 1918 р. остаточне і «зимова війна з Росією» зміцнила українську владу та «поставила хрест» на майбутніх агресивних планах більшовиків» [5, с. 221]. Він також досить рано зробив висновок, що військова агресія і поведінка москвитів у Києві в січні 1918 р. «...розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чийх-небудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально. Вона, так би сказати, зняла з Московщини права «особо благоприємливої» нації й дала почуття права кермуватись в своїх відносинах до неї єдино добром українського народу, а не якимись інтересами спільної революції, спільної культури, спільної отчини чи що.

Я вважаю таке визволення від «песього обов'язку» супроти Московщини незвичайно важким і цінним... думаю, що марно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіж, коли вона принесла чи закріпила духове визволення нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення...» [5, с. 221].

Лідер УНР, розуміючи, наскільки серйозно зросла ненависть у суспільстві до москвитів, внаслідок вчинених ними вбивств у Києві, висловлювався за поступове впровадження українізації та української мови, як державної, аби не погіршувати стан представників колишньої московської метрополії [5, с. 256]. Навряд чи він таким чином виражав

симпатію до московитів, проте прагнув втримати суспільство від міжетнічної боротьби в Україні. Дещо згодом, він відзначав, що йому здавалося, що облаштовувати мирні відносини і домогтися визнання України самостійною можна лише з більшовиками: *«...коли з якимись російськими кругами взагалі можна буде договорюватись в українській справі, то саме з большевиками найскорше можна буде порозумітись і дійти кінця, уставивши дружні відносини, без порушення інтересів, свободи й незалежності одної й другої сторони, щоб спільно поборювати всіх, хто сягатиме на здобутки революції, дороги однаково і одним, і другим»* [6, с. 101]. Ця теза свідчить, що М. Грушевський поділяв думку В. Винниченка про неможливість домовитися з московськими демократами і тим паче – монархістами. Але віра у мирний потенціал московського більшовизму теж виявилася абсолютно хибною.

Гетьман Павло Скоропадський, не зважаючи на дуже значний військовий досвід та генеральський статус ще в Російській імперії, не бачив у сутності Московії ворожості до українства. Про це свідчить як відсутність заяв про це, так і насичення Української Держави представниками «білогвардійців». Водночас як державник він активно намагався розбудувати українську армію, яка, хоч і не вказувалося від якого ворога, але мала захищати власний народ. Описуючи формування армії, він згадував, що *«...систему було ухвалено територіальну. Вісім корпусів лягали на Україну досить легким тягарем, лише 0,05% мирного населення призивалося у війська, що, за порівняльною таблицею чисельності армії мирного часу всіх європейських держав, в жодній країні не було такою легкою для країни. Разом з тим 8 корпусів, при правильній розробки всієї системи мобілізації могли дати в майбутньому дуже серйозну армію Україні...*

Для майбутньої армії потрібно було створити відповідні школи. Як це не було важко, але сподівалися створити п'ять шкіл...» [16]. П. Скоропадський вороже ставився до більшовизму, але не лише як ворога українства, а й Російської імперії загалом. Тому, імовірно, вбачав згадану розбудову армії і її розгортання саме проти більшовицької Москви.

В. Винниченко, який згідно зі своїми соціалістичними поглядами виконав спробу замирення з більшовиками, про війну з Московією згадував не часто. Зокрема тому, що прагнув соціалістичної революції більше, ніж національної. Проте і він, як голова уряду, а потім і Директорії відзначав підступність ворога незалежності України: *«яка гарантія, що большевики хочуть миритись, що це не є з їхнього боку хитрість, щоб ослабити дух наших військ? Чом вони перемирря не пропонують, а тільки*

переговори?», а коли вже ситуація стала очевидною додав: «...дійсно, про перемир'я мови не було. Хто міг знати, чи не хитрість большевиків були всі ті балачки про мир. Харківський же фронт, справді, гнувся й тріщав як лід на весні...» [3]. І йому довелося погоджуватися на оголошення війни, коли вже було запізно оборонятися.

Щоправда згодом В. Винниченко виступав на протилежному боці, написавши до Леніна, як ліпше завоювати Україну: «*Повинна бути не боротьба українців і поляків проти руських за визволення України, як це виставляє петлюрівщина, себто не національна війна, а соціальна; повинні битися буржуазний, контрреволюційний польсько-український союз проти соціалістичного русько-українського союзу. Петлюра повинен битися не проти чужинця Раковського, а проти українця. Тоді тільки українство розіб'ється на два воюючі табори, тоді тільки соціальна війна на Україні буде справжня.*

Поки ж большевизм є з Москви, поки ним керують руські, поки українські національні соціалістичні сили не виступають як головна сила проти української національної контрреволюції, доти справжньої соціальної війни на Україні немає, – є війна проти чужинців, війна національна» [4, с. 432]. Звісно, такі колаборантські заяви одного з лідерів українців залишилися на його покомунізованій совісті, проте, вони розкривають сутність важливості саме національного характеру війни.

Постать С. Петлюри – Голови Директорії УНР та Головного Отамана військ УНР недарма стала символічною як для українців, так для Москви. Адже він мав чимало тактичних успіхів у боротьбі проти ворога та до останніх своїх днів намагався реалізувати протибільшовицькі плани. Він став ледь не першим організатором війська Самостійної України, і в його листах є досить багато згадок про війну та роль міжнародних організацій, наприклад відзначав, що «...антантські держави, які проголошують високі принципи, забороняють Червоному Хрестові прибути до нас! Ми вмираємо, а Антанта, мов Пилат, вмиває руки, й нам не остається більш нічого, як кликнути їм: “morituri te salutant!”...» [11, с. 187]. Він засуджував «братерське» відношення П. Скоропадського до росіян, який давав: «...волю утікачам з Московщини, що бігли на Україну від большевиків, які в цей час уже міцно сиділи в Москві. Це здебільшого були московські генерали, ахвіцери, царські урядовці. Як сарана, вони налетіли тоді до нас, бо їм тут давали найкращі посади, найліпшу службу, великі гроші. Розлізлись тоді вони по всій нашій землі і теж, як ті воші, по-своєму пили кров з нас та каламутили нас. Це були теж на свій копил «большевики» тільки з правого боку. Московщина

уміє різні фарби для утисків над нами прибирати: коли треба – то вона робиться червоною, а коли того вимагає справа, то – білою робиться... Не можна було від цих московських прихильників нічого іншого і сподіватись як удару в спину» [12].

С. Петлюра, як і В. Винниченко, надавав великого значення національному духові народу і вважав, що «...ніякі спроби не допоможуть Москві ненаситній в її справі заборчій. Нема тої сили, яка переможе свідому себе націю, нема того чину, який примусить воскреслу Україну вернутись до ярма старого ганебного...» [11, с. 230]. Після поразки Національної Революції, Головний Отаман вже в еміграції виношував плани поновлення протимосковського фронту. Окрім того, він, базуючись на найновітніших досягненнях військової справи та власному досвіді, публікував роздуми щодо облаштування обороноспроможності України: «...нам треба вже тепер про справи, зв'язані з обороною Батьківщини, думати, а фаховим силам еміграції чуйно стежити за розвитком тих наукових дослідів, що їх можемо для цієї мети зужиткувати» [11, с. 266].

С. Петлюра, вочевидь, вже недовіряючи полякам та розглядаючи як основного ворога Москву, стверджував, що в геополітичному плані Україна має шукати союзників у басейні Чорного моря, тому варто вивчати всі перспективи у цьому регіоні [11, с. 281]. Імовірно, політичний діяч висловив одним з першим, або підтримав вже тенденційну думку про важливість Чорного моря для економіки та захисту України. Ця ідея через десятиліття була цілком обґрунтована Ю. Липою в геополітичну концепцію під назвою «Чорноморська доктрина». Також Головний Отаман оглядав кадрові можливості українських військових та головні теми, над якими варто працювати військовим теоретикам [11, с. 297].

С. Петлюра відзначав, що в інтересах національної оборони України варто розвивати логістику (дороги, залізниці, порти тощо) та кадри, необхідні для військової промисловості [11, с. 282–283]. Додатково, на його думку, українці мають дбати про розвиток різноманітних соціокультурних активностей, перелік яких є актуальним і для сучасного покоління українців: «1) фізичне виховання населення; 2) спорт у різних його формах і галузях – сокілство, плавання, пластунство тощо; 3) олімпіади; 4) пожежні товариства; 5) «Січі»; 6) популяризація воєнного знання шляхом публічних лекцій і літератури; 7) запровадження до загальноосвітніх програм певного мінімуму воєнно-наукових дисциплін, хоча би в формі стислої енциклопедії військової і як обов'язкового предмету навчання;

8) організація наукових і громадських товариств для плекання воєнної науки; 9) організація показних військових вправ для широкої публіки

із зразковою демонстрацією певних досягнень, здобутих рідним військом у галузі військового удосконалення; 10) улаштування військових свят за участю тої ж таки публіки; 11) утворення місцевих громадських комітетів та товариств, що з патріотичних мотивів дбають про певні потреби (наприклад, гуманітарні, культурноосвітні) розташованої в даній місцевості військової частини... 12) упорядкування військових могил ...» [11, с. 287].

Також Головний Отаман осмислив «гібридну» сутність протистояння українців з московитами: *«московська воша та брехливе слово московських шептунів та їхніх наймитів – наших недолюдків-запроданців – посягли роздор серед людей і збаламутили їх. Звиклим обичаєм своїм, московські брехуни розпустили наклепи на українське військо, і на український уряд, намовляючи людей не слухати, не допомагати йому.... Неначе туман на долині розпустилась ця брехня по всій Україні, забиваючи баки легковірним та збиваючи їх з пантелику». Для загарбання територій, московити, за словами С. Петлюра «не жаліють ні грошей, ні праці (звісне діло: чого ж жаліти її, коли вони самі не роблять?), ні життя людського. Кров'ю, розстрілами та насильством над людьми та руїною господарства змагаються вони своє облудливе хиже діло здійснити» [12].*

На відміну від Голови Директорії, очільник УВО та засновник ОУН – Євген Коновалець не надто багато опублікував праць і роздумів. У його спогадах щодо подій в часи Української Революції темі брехливості (та «гібридності») політики Московії: *«московсько-більшовицький уряд запевняв, з одного боку, урочисто, що Радянська Росія ніяких військ проти України не висилає, а з другого боку – відправляв проти України організовані в Росії військові частини т. зв. українського радянського уряду, що на ділі були інтегральною частиною єдиної червоної армії...» [7, с. 37].*

Значно більше встиг осмислити інший лідер ОУН та найбільш знакова постать для антимосковської боротьби – Степан Бандера. Його ідеї є найбільш актуальними і в контексті сучасної конфронтації України з путінською Московією, адже він встиг осмислити появу ядерної зброї та знайти рішення, як Україні та цивілізованому світові перемогти післявоєнну ССРСР. Серед дуже багатьох ідей, які стосуються визволення України, С. Бандера відзначав, що втримати незалежність можна лише після значної боротьби, проливши «кров нації», після чого свобода набуває справжньої цінності. Тут лідер ОУН пропонував приклад незламної Фінляндії, на противагу чехам, угорцям та полякам, що втратили суверенітет досить швидко [1]. Другий дуже важливий елемент, який форму-

лював С. Бандера у своїх працях чітке означення ворога – московський імперіалізм, тому гасло ООН до боротьби закликало «за повне знищення большевизму, комунізму й усякого російського імперіялізму». Тому ССРСР лідер українців часто називає московською імперією. Звідси й основна формула боротьби проти московської тиранії – утворення самостійних національних держав на місці ССРСР [1].

С. Бандера розглядав боротьбу українців з Москвою у міжнародному контексті: світовий конфлікт (третя світова війна) та антибільшовицькі рухи всередині ССРСР. Причому він справедливо відзначав, що в епоху ядерного озброєння ставка Заходу на національні революції уярмлених Москвою народів – єдиний спосіб перемогти більшовицьку імперію, не знищивши при цьому світ: *«Протибольшевицька, визвольна революція під час війни – це знищення ворожої неволі, комуністичної системи гноблення, створення і захист підстав для національної, соціальної й особистої свободи та добробуту, забезпечення волі й непридавленого розвитку націй у самостійних державах – ціною найменших жертв. Вона відразу перериває, закінчує війну, рятує життя дальших мільйонів знаних на воєнний заріз вояків і цивільного населення, рятує родини, оберігає оселі, міста, цілі країни перед дальшими страшними спустошеннями новітньої атомової війни»* [1].

Як і попередники, С. Бандера усвідомлював і наголошував на «гібридності» дій Московії, проте вважав, що її агресія розкриє приховані мотиви: *«коли Кремль розпалить агресивну, загарбницьку війну, тоді гасло “війна війні” буде протирежимним, революційним гаслом. Правда, большевики й тоді не залишать методів брехні й будуть далі намагатися цим гаслом закривати справжню суть свого поступування. Але суперечність між дійсністю і їхньою пропагандою буде надто очевидна. Вона сама буде дискредитувати большевиків до решти... Мусимо рахуватися з тим, що фальшиві московські семафори можуть довго дезорієнтувати Захід в замало відомому йому терені...»* [1].

С. Бандера визначає і варіанти поводження з різними групами москвитів під час національно-визвольної війни: *«...треба буде розрізняти і в цьому питанні три основні категорії. Перша – це справа тих мешканців України російської національності, які заслуговують на те, щоб їх трактувати як громадян України, на підставі... як ставилися до українського народу й до прав України в минулому та що найважливіше, як вони в даному моменті ставляться до українських визвольних змагань і до української держави... Тим москалям, які відповідають цим вимогам, треба запевнити і забезпечити повну і всебічну рівноправність*

у всіх громадянських правах та повну свободу їхнього національного розвитку... Це саме стосується інших національних груп в Україні .

Друга категорія – це москалі з-поза України, головно вояки советської армії, які не воюють проти українських визвольних сил. Під час необхідного їх перебування на українській території сприяємо творенню з них проти-большевицьких формацій ... які повинні чим скоріше покинути українські землі і перейти на російські терени для активної протикомуністичної боротьби... До третьої категорії зараховуємо всіх москалів активних чи потенційних ворогів української державності. Діючі ворожі сили треба знищувати й унешкідливлювати доступними в даній ситу-акції засобами й методами, згідно з міжнародними правилами поступування під час війни...» [1].

Окрім того, слушною думкою С. Бандери є те, що навіть звільнення України – це ще не цілковита перемога: *«Не можна розраховувати на те, що перемога української національної революції над московськими імперіялістичними силами на всіх Українських Землях відразу запевнить мирні умови для дальшого державного будівництва. Треба враховувати передусім таку можливість, що проти молоді Української Держави буде зразу підготовлювана поза кордонами України і звідти ведена нова загарбницька війна московського імперіялізму. Безпосередньо після революційно-визвольного періоду може прийти **період національно-оборонної війни**...»* [1]. Саме назву «Національно-оборонна війна» вважаємо цілком відповідною для визначення українським суспільством війни, яку розпочала путінська Московія проти України у 2022 р. і дуже прикметно, що саме С. Бандера зумів сформулювати її назву ще пів століття тому.

Лідер іншого крила ОУН А. Мельник дотримувався у чомусь схожих антиколоніальних поглядів, зокрема в післявоєнний період відзначаючи, що *«Московський імперіялізм, що в большевизмі знайшов собі найзручніше замаскування, прибираючи до своїх рук Центральну Європу, Балкани, тягнулися до Скандинавії, смертельно загрожує інтересам Великобританії і творить конечність зіткнутися двом імперіялістичним потугам. Народи, що потраплять нині під важку руку модернізованого московського деспотизму з його страшною комуністичною дійсністю, дуже швидко вилікуються від большевицько-русифільських ілюзій розгорнуть фронт антибольшевицької боротьби»* [9, с. 340]. Він також, як і С. Бандера, доводив, що боротьба українців проти московського імперіялізму стосується усіх поневолених народів Східної Європи й Азії [9, с. 350]. У притаманному йому стилі публіцистичних закликів А. Мельник звертається до підсовецьких земляків і нагадує,

що в їхньому уярмленні винен не тільки Сталін, а усі московські імперіалісти [9, с. 361]. Це дуже актуальна теза в контексті сучасної тенденції до отождолення політики Московії лише з її очільником.

А. Мельник, як і інші члени ОУН, наголошував, що єдиний можливий шлях справедливого розвитку світу, пов'язаний з розпадом Московського імперського утворення, яким був ССРСР: «...вільний світ повинен піднести прапор боротьби проти московського імперіялізму та колоніялізму, щоб позбавити кремль фальшивого престижу і довести до розподілу советської імперії на належні держави поневолених народів. На жаль, західні потуги байдуже ставляться до визвольних змагань поневолених народів ССРСР. Інколи виявляється, що вони готові ціною визнання сучасного політичного на Сході Європи забезпечити мирне співжиття. Тут лежить найбільший ризик, що його допускаються західні потуги й політики, дозволяючи Москві бути поневолювачем та грати ролю «визволителя від імперіялізму» [9, с. 374].

А. Лівіцький – президент УНР в екзилі, також неодноразово звертався до теми протистояння з Московією: «Українці не капітулюють! Українці мусять боротись до останку навіть без надії на перемогу... Занадто вже і безпідставно сподівались, що чужоземна сила нас визволить і відразу запровадить рай на нашій землі. А чужоземна сила мовчала, бо дбала лише про свої інтереси, про своє “запілля”. Наш традиційний Провід, що ніколи не складав зброї перед заборчою Московією, завжди закликав до боротьби власними силами українського народу» [8, с. 298]. Його син і наступник на посаді М. Лівіцький, як і лідери ОУН, виступав за внутрішній розклад більшовицької Московії [10].

Останній президент УНР в екзилі – М. Плав'юк також сподівався визволення України в контексті антибільшовицького руху, але простеживши історію українського «запілля», відзначав, що війни вже не потрібно. Адже в 1970-х роках активніше нищила могутність Московської імперії боротьба за права людини. У цій активній боротьбі М. Плав'юк вбачав і еволюцію українського визвольного руху [14, с. 46]. Також він звертав увагу на русифікованість українців та втрату ними поваги до багатьох цінностей, які мали б протиставлятися московському режиму, і закликав до пожвавлення боротьби за соціальні гаразди в ССРСР, що теж мало б призвести до його занепаду.

Висновок. Підсумовуючи, варто відзначити, що кожен лідер українського руху упродовж ХХ ст. стикався з питанням протистояння з московським імперіалізмом. Більшість із них намагалися уникати цього питання на початках діяльності, проте, надалі змушені були очолювати

боротьбу. Найбільше долучилися до осмислення та теоретизування питання війни з Московією саме С. Петлюра та С. Бандера. Їхні теорії відрізнялися за підходами у зв'язку з різними історичними реаліями та мали спільне у контексті визнання Москви як підступного та сучасною мовою «гібридного» ворога. Найбільш цінним у сучасних реаліях є ідеї С. Бандери, адже він осмислив вже і ядерний статус Московії та запропонував найдієвіший спосіб позбавлення світу від цієї загрози – національній революції для поневолених Московією народів. Також сформульована С. Бандерою теза про нестаточність визволення України внаслідок революції найчіткіше визначила наступний етап, який переживає Україна у 2022 р. під час нападу путінської Московії – Національно-оборонну війну.

Список бібліографічних посилань

1. Бандера С. Перспективи Української Революції: Репринтне вид. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1998. 656 с. URL: [http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Stepan-Bandera-Perspektyvy-Ukrajinskoji-Revolyutsiji .pdf](http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Stepan-Bandera-Perspektyvy-Ukrajinskoji-Revolyutsiji.pdf)
2. Бетлій О. Більшовицький терор у Києві у січні-лютому 1918 р.: жертви і пам'ять. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 178–195.
3. Винниченко В. Відродження нації : (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) : [в 3 ч.]. Київ ; Відень : [Дзвін], 1920. Ч. 2. 1920. 328 с. URL: <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/index.html>.
4. Винниченко В. Щоденник. Том перший. 1911–1920. Едмонтон-Нью-Йорк : Видання Канадського інституту Українських студій і Комісії УВН у США для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка, 1980. 500 с.
5. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Світ, 2002 . Т. 4. Кн. 1 / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України ; М. С. Грушевський ; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. Львів : Світ, 2007. XXIV, 407 с.
6. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів : Світ, 2002 . Т. 4. Кн. 2 / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського ; М. С. Грушевський ; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. Львів : Світ, 2013. XVIII, 556 с.

7. Коновалець Є. Причинки до історії української революції Прага, 1928. 39 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/1510-konovalets-ye-pri-chinki-do-istoriyi-ukrayinskoyi-revoluyutsiyi/>.

8. Ливицький А. Листування (1919–1953 роки) / упоряд., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. *Український інститут національної пам'яті*. Київ : Фенікс, 2019. 688 с.

9. Мельник Андрій (1890–1964). Спогади. Документи. Листування / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. 568 с.

10. Недужко Ю. Діяльність політичних та громадських об'єднань зарубіжних українців у контексті боротьби за державну незалежність України в 60–70-х роках ХХ ст. *Спільний проект Національного університету «Киево-Могилянська академія» і видавництва «Мандрівець»*. *Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець»*. 2009. № 3. С. 54–62.

11. Петлюра С. В. Статті / упоряд. та авт. передм. О. Климчук. Київ : Дніпро, 1993. 341 с.

12. Петлюра С. Московська воша. Париж, 1966. 100 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/proza/499-petlyura-s-moskovska-vosha/>.

13. Пиріг Р. Я. Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 15–27.

14. Плав'юк М. Роля українців вільного світу в визвольних процесах України. *Самостійна Україна*. 1976. Ч. 9–12. С. 38–49.

15. Посівнич М. Феномен Степана Бандери: від містики до політики. *Бандерівські читання. Матеріали перших та других бандерівських читань* / [упоряд. Т. Бойко, Ю. Сиротюк]. Наук.-дослід. Ін-т українознавства МОН України. Київ – Івано-Франківськ, 2015. С. 47–55.

16. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ, Філадельфія. 1995. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/11/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf>.

References

1. Bandera, S. (1998). *Perspektyvy Ukrainskoi Revoliutsii*: Reprintne vyd. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrozhennia», 656 p. Retrieved from http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/Stepan-Bandera-Perspektyvy-Ukrainjskoji-Revolyutsiji_.pdf [in Ukrainian].

2. Betlii, O. (2018). Bilshovytskyi teror u Kyievi u sichni-liutomu 1918 r.: zhertvy i pamiat. *Kraieznavstvo – Local Lore*, 3, 178–195 [in Ukrainian].

3. Vynnychenko, V. (1920). Vidrozhennia natsii: (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [marets 1917 r. – hruden 1919 r.]): [in 3 Vol.]. Kyiv; Viden: [Dzvin]. Vol. 2. 328 p. Retrieved from <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/index.html> [in Ukrainian].
4. Vynnychenko, V. (1980). Shchodennyk. Tom pershyi. 1911–1920. Edmonton-Niu-York: Vydannia Kanadskoho instytutu Ukrainskykh studii i Komisii UVN u SSHA dlia vyvchennia i publikatsii spadshchyny Volodymyra Vynnychenka, 500 p. [in Ukrainian].
5. Hrushevskiy, M. S. (2007). Tvory: u 50 t. (redkol.: P. Sokhan (holov. red.), Ya. Dashkevych, I. Hyrych, Comp). Vol. 4. b. 1 / NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho. Instytut istorii Ukrainy. Lviv: Vydavnytstvo «Svit», 407 p. [in Ukrainian].
6. Hrushevskiy, M. S. (2013). Tvory: u 50 t. (redkol.: P. Sokhan (holov. red.), Ya. Dashkevych, I. Hyrych, Comp). Vol. 4. b. 2 / NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho. Istoryko-memorialnyi muzei Mykhaila Hrushevskoho; M. S. Hrushevskiy; Lviv: Vydavnytstvo «Svit», 556 p. [in Ukrainian].
7. Konovalets, Ye. (1928). Prychynky do istorii ukrainskoi revoliutsii. Praha, 39 p. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/istoriya/1510-konovalets-ye-prichynki-do-istoriyi-ukrayinskoyi-revolutsiyi/> [in Ukrainian].
8. Livytskyi, A. (2019). Lystuvannia (1919–1953 roky) (Ya. Faizulina edit., Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty). Kyiv: Feniks. 688 p. [in Ukrainian].
9. Melnyk Andrii (2011). Spohady. Dokumenty. Lystuvannia. O. Kucheruk, Yu. Cherchenko (Ed). Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 568 p. [in Ukrainian].
10. Neduzhko, Yu. (2009). Diialnist politychnykh ta hromadskykh ob'iednan zarubizhnykh ukrainsiv u konteksti borotby za derzhavnu nezalezhnist Ukrainy v 60–70-kh rokakh XIX st. Spilnyi proekt Natsionalnogo universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» i vydavnytstva «Mandrivets». *Vseukrainskyi naukovyi zhurnal «Mandrivets»*, 3, 54–62 [in Ukrainian].
11. Petliura, S. V. (1993). Statti. O. Klymchuk (Ed). ; Kyiv: Dnipro, 341 p. [in Ukrainian].
12. Petliura, S. (1966). Moskovska vosha. Paryzh, 100 p. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/proza/499-petlyura-s-moskovska-vosha/> [in Ukrainian].
13. Pyrih, R. (2009). Symon Petliura u spryiniatti Pavla Skoropadskoho (za spohadamy hetmana). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 15–27 [in Ukrainian].

14. Plaviuk, M. (1976). Rolia ukrainsiv vilnoho svitu v vyzvolnykh protsesakh Ukrainy. *Samostiina Ukraina, 9–12*, 38–49 [in Ukrainian].

15. Posivnych, M. (2015). Fenomen Stepana Bandery: vid mistyky do polityky. In *Banderivski chytannia. Materialy pershykh ta druhykh banderivskykh chytan* (edit. T. Boiko, Yu. Syrotiuk, Naukovo-doslidnyi instytut ukrainoznavstva MON Ukrainy). Kyiv – Ivano-Frankivsk, pp. 47–55 [in Ukrainian].

16. Skoropadskyi, P. (1995). Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918. Kyiv, Filadelfiia. 495 p. Retrieved from <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/11/%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2022.

Ihor Stambol,

PhD (History), Associate Professor,
Institute of Journalism

Borys Grinchenko Kyiv University

13-B M. Tymoshenko St., Kyiv 04053, Ukraine

e-mail: i.stambol@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3099-3862>

The War between Ukraine and Russia in the Intellectual Heritage of Ukrainian Leaders of the Twentieth Century

Purpose of the article is to analyze the ideas expressed by M. Hrushevsky, V. Vynnychenko, S. Petliura, E. Konovalets, S. Bandera, A. Melnyk, and others on the Ukrainian-Moscow confrontation. The *research methodology* is based on systemic and structural approaches, on the methods of comparative, logical and structural-functional analysis, including an interdisciplinary approach. *Scientific novelty*. The views of the majority of Ukrainian national leaders on the nature of their current and future armed confrontations between Ukraine and Moscovia (Russia) are revealed. It is determined that the views of S. Petliura and S. Bandera most clearly justified the approaches to military confrontation. It was noted that the works of most Ukrainian leaders noted the multi-vector and insidious actions of Moscovia in the war against Ukraine. It was found that the works of S. Bandera to some extent predict the attack of Moscovia on Ukraine after gaining its last independence. *Conclusions*. Every leader of the Ukrainian movement during the twentieth century faced the issue of confrontation with Moscow imperialism. Most of them tried to avoid this issue at first, but later were forced to lead the struggle. S. Petliura and S. Bandera were the most involved in understanding and theorizing the issue of the war with Moscovia. Their theories differed in their approaches to different historical realities and had much in common in the context of recognizing

Moscow as an insidious and *hybrid* enemy, to use a modern expression. The most valuable in modern realities are the ideas of S. Bandera, because he has already understood the nuclear status of Moscovia (Russia) and proposed the most effective way to rid the world of this threat – national revolutions for the peoples enslaved by Moscow. The thesis about the inadequacy of Ukraine’s liberation as a result of the revolution, formulated by S. Bandera, also clearly defined the next stage that Ukraine is going through in 2022 during Putin’s Moscovia attack – the National Defense War.

Keywords: Russia, Ukrainian-Moscow war, S. Petliura, S. Bandera, Moscow imperialism.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.305>

УДК 323:351.752.1:061.2(=161.2)+342.726-054.72](71)

Олеся Дзира,

кандидат історичних наук, заввідділу,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, Київ, 03039, Україна

e-mail: dzyraolesya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>

Web of Science ResearcherID: AAR-3210-2021

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КАНАДІ ТА УКРАЇНСЬКІ АКТИВІСТИ 1918–1939 рр.

У статті проаналізовано особливості канадської внутрішньої політики щодо громадської діяльності українських іммігрантів у міжвоєнний період. Охарактеризовано положення канадського законодавства, що регулюють цю діяльність. Окреслено можливості створення та функціонування громадських організацій. З'ясовано, чи впливало законодавство країни на розвиток українських суспільно-політичних об'єднань і в який спосіб. Досліджено діяльність заборонених товариств та встановлено причини, чому вони втратили законний характер.

Ключові слова: внутрішня політика Канади, українські громадські організації, діаспора Канади.

Громадська діяльність українців відіграла чи не ключову роль у житті української діаспори в Канаді. Тому актуальним є вивчення, як завдяки своїй громадській позиції та ініціативності діаспори українці змогли вибороти для себе гідне суспільно-політичне становище в країні. Одразу постає питання: сприяв чи перешкоджав у цій боротьбі уряд Канади?

Проблема суспільно-політичного розвитку українців у контексті внутрішньої політики Канади не знайшла належного висвітлення в історичних працях дослідників. Механізм отримання чартеру на прикладі роботи товариства «Взаємна поміч» розкрито в книзі на честь її ювілею [15]. Діаспорний історик М. Боровик фрагментарно описує історію українських комуністичних організацій у Канаді, що часом розцінювалися представниками влади як ворожі [1]. Утиски комуністичного руху окреслено в працях його активного учасника, журналіста П. Кравчука [6–10]. Головним джерелом дослідження стали канадські законодавчі акти.

© О. Дзира, 2022

Мета дослідження: визначити вплив політики канадського уряду на громадське життя українських переселенців у міжвоєнний період. Згідно з метою, поставлено такі завдання: вивчити норми канадського законодавства 1918–1939 рр., що стосуються заснування та напрямів діяльності громадських організацій; показати ставлення уряду до суспільно-політичної активності українських іммігрантів.

Перша хвиля української еміграції до Канади відчула на собі недобророзичливе ставлення з боку місцевого населення, його небажання допустити новоприбулих навіть до найменших важелів влади чи впливу на суспільство. Українська громада, виходячи з власного досвіду і пристосовуючись до нових реалій, змушена була шукати відповідні форми свого існування та організації. Як зазначають Ю. Макар та С. Федуняк, найбільш придатною формою виявилось громадське самоврядування, що проявлялось у створенні різних об'єднань і товариств [12, с. 51–58].

Державне регулювання діяльності громадських організацій здійснювалось у рамках закону про компанії. У його основі лежала концепція некомерційної корпорації, яка була вперше додана до федерального загальнокорпоративного статуту в 1917 р. До виправленого Акта про компанії 1917 р. федеральні неакціонерні корпорації створювалися спеціальними актами парламенту.

Розділ 5 Акта забороняв компаніям вести страховий бізнес. Дозволялось засновувати компанії з метою так званого взаємострахування (*sinter-insurance*) [21], коли створювалися товариства для матеріальної допомоги членів один одному в нещасних випадках, хворобах та смертях. Це були допомогіві товариства. Українці в Канаді в міжвоєнний період заснували низку таких об'єднань, як-от Українське запомогове братство св. Миколая, Українське запомогове товариство «Взаїмна поміч», Товариство допомоги безробітним у Торонто тощо.

До Акта про компанії у 1917 р. був доданий розділ 7 А, що дозволяв державному секретареві Канади видавати патенти для створення корпорацій без дивідендів з метою «патріотичного, філантропічного, благодійного, наукового, художнього, соціального, професійного чи спортивного характеру» [20]. Підрозділ 6 розділу 7 А містив список компаній, які не відповідають Акті про компанії. У ньому були положення, що стосувались акціонерних компаній. Положення в розділі 7 А істотно не змінювались із часу введення закону в силу в 1917 р. Розділ 7 А був перейменований на розділ 8 як частина Виправлених статутів Канади у 1927 р. У 1934 р. Акт про компанії був виправлений для створення нової другої частини «Корпорації без акційного капіталу» Акта про компанії,

що ділила розділ 8 на пункти з 139 до 143. У 1934 р. у підрозділі 6 розділу 7 А список корпорацій, що не діяли в межах зазначеного акта, був змінений на список товариств, які могли діяти в його межах. Назва «Акт про компанії» була змінена на «Канадський корпораційний акт» главою 52 Статутів Канади у 1964–1965 рр. [20].

Усі громадські організації, які хотіли набути законного характеру, мали отримати від уряду чартер, тобто офіційний дозвіл на поширення своєї діяльності. Існували провінційні та домініальні чартери, що давали право на заснування відділів і вказували на територіальні межі утворення товариств. Державний секретар видавав чартер корпораціям у складі не менш ніж із п'яти осіб. Це прописано в Акті про компанії, виправленому в 1917 р. Уряд Канади мав схвалити назву і статут організації, що їх долучали до заяви на отримання чартеру. Зміни до статутів установ мали реєструватися завчасно в державного секретаря в Оттаві. Товариства, що не реєстрували такі зміни, платили штраф. Так, наприклад, у 1929 р. допомогове об'єднання «Взаємна поміч» за таке правопорушення змушене було заплатити 1200 дол. Товариство мало право займатися лише тим, що було прописано в його чартері, що базувався на заяві (аплікації) його творців. Порушення умов чартеру загрожувало закриттям корпорації. Заборонялося будувати залізниці, телеграфні чи телефонні лінії, вести банківський бізнес, надавати позики, оформлювати страхування, створювати трастові компанії тощо [15, с. 6–8]. Окремий чартер був для організацій, що займались асекураційною (страховою. – *О. Д.*) діяльністю. Отже, процес утворення нових громадських товариств був під контролем уряду Канади.

Таким чином, щоб громадська організація могла здобути правовий статус і, як результат, забезпечити за собою право набувати нерухомість, їй потрібен був чартер.

Пресові органи громадських організацій і газети загалом також повинні були отримати ліцензію від державного секретаря [9, с. 77]. До закінчення Першої світової війни заборонялося видавати газети, книги, проводити зібрання ворожими мовами (у тому числі й українською) [10, с. 81], через що виникає двомовна преса. Четвертого квітня 1919 р. розпорядження про двомовне видавництво газет та журналів було анульовано, але перед друком кожен примірник нового випуску подавався до пресового цензора [3, с. 1].

Громадські організації перебували під пильним наглядом Канадської королівської кінної поліції (далі – RCMP), яка виконувала функції федеральної поліції на всій території країни, займалась збором розві-

дувальної інформації та контррозвідкою. У більшості випадків з українськими громадськими організаціями це був контроль без втручання.

За підрахунками О. Мартиновича, в міжвоєнний період кількість українців-учасників громадських організацій у Канаді становила від 15 до 25% усіх українських іммігрантів [23, р. XXIII]. На нашу думку, це доволі високий показник.

У цей час діяли українські ліберальні, націоналістичні, консервативні, соціалістичні та комуністичні громадські організації. Утисків зазнавали лише останні. І на це були об'єктивні причини.

Діяльність Соціал-демократичної партії у 1918 р. була заборонена, а газету «Робочий народ» закрито. Тим, хто належав до забороненої організації загрожував штраф у розмірі 5 тис. дол. або ув'язнення на п'ять років.

Після масштабного робітничого страйку 1 травня – 26 червня 1919 р. у Вінніпезі (взяло участь 35 тис. робітників) консервативний уряд Канади посилив наступ на робітничий рух. Цьому посприяли заклики деяких із шовіністично налаштованих канадців і статті в пресі проти чужоземних робітників [7, с. 131–136]. Поліція влаштувала обшуки 30 квартир робітничих діячів, у тому числі й українських. Їх проводили не лише у Вінніпезі, а й по всій Канаді [8, с. 138–139]. Унаслідок страйку «будь-які соціалістичні книжки тоді було заборонено. Заборонено було також видавати соціалістичні українські газети. Як пізніше й дозволено, то всі статті мали бути перекладені на англійську мову. За соціалістичну пропаганду... карано тюрмою найменше рік, а в гіршому випадку навіть депортацією. Уряд, боячися більших розрухів, ухвалив на скору руку закон, на підставі якого можна було депортувати кожного робітника... за соціалістичну діяльність», – пише член Політбюро Комуністичної партії Канади та ЦВК Товариства «Український робітничо-фермерський дім» Т. Кобзей [5, с. 82]. Цим законом була ст. 98 Кримінального кодексу Канади, внесена одразу після страйку міністром юстиції А. Мейгеном і прийнята парламентом. Вона стосувалася заколотницької діяльності та змов. Згідно із законом, порушникам цієї статті загрожувало до 20 років ув'язнення [25, р. 117–118]. Кількох заарештованих українських комуністів у травні 1919 р. було транспортовано до Капускасігського табору для інтернованих і виселено з країни [22, р. 21–22].

Страйк у Вінніпезі було придушено силою, серед потерпілих і вбитих були й українці. Зі слів Т. Кобзея ми бачимо, якою була внутрішня політика канадського уряду щодо комуністичного руху, велику частку якого становили саме українці.

Особливості депортації були прописані у 41-й статті Імміграційного акта, за якою кожна особа, котра не мала громадянства Канади, могла бути депортована, якщо вона проповідувала заколот або належала до таємної організації, що намовляла населення проти уряду чи Конституції [17, р. 15–16]. Цю поправку було скасовано у 1928 р. [18, р. 131].

Однак, якими б не були заборони уряду, комуністичний рух у Канаді не припиняв існування, а лише зміцнювався. Ще 1 березня 1918 р. українські комуністи закладають Товаришення «Український робітничий дім» у Вінніпезі, яке було культурно-просвітнім товариством і за своїм статутом мало допомагати фермерам та робітникам у Канаді й на Батьківщині [13, с. 73]. Зрозуміло, що завдання товариства у статуті визначалися не тільки відповідно до бажань його засновників, а й з урахуванням вимог, продиктованих урядом Канади.

Оскільки у 1920-ті роки виникає багато фермерських об'єднань, комуністичний провід на своєму п'ятому з'їзді у Вінніпезі в лютому 1924 р. вирішує змінити назву організації на Товариство «Український робітничо-фермерський дім» (далі – ТУРФДім) [1, с. 278], а його керівництво отримує назву Центрального виконавчого комітету, який складався з п'яти членів [14, с. 7, 10]. Урядом Канади організацію з новою назвою легалізовано (тобто надано чартер) 21–24 жовтня 1924 р. [2, с. 77].

У період економічної кризи 1929–1933 рр. відомі такі акції комуністичної партії, як «голодові походи» на Едмонтон і Вінніпег із закликами до уряду відтермінувати виплати боргів, підвищити закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, усунути масове безробіття; збори підписів під петицією до прем'єр-міністра з вимогами надання роботи чи повного утримання; «голодовий похід» на Оттаву, захоплення державного допомогового бюро, потягів; страйки, сутички з поліцією. Під час страйків «агенти СРСР» вимагали від канадського уряду проводити торгівлю з Радянським Союзом і налагодити з ним дипломатичні відносини, що мало сприяти виходу з кризи [1, с. 279].

Як наслідок, організовані комуністами робітничі заворушення призвели до того, що у 1931 р. в Торонто відбувся судовий процес. На ньому комуністів, серед яких були і члени ТУРФДому М. Попович та І. Бойчук, згідно зі ст. 98 Кримінального кодексу звинуватили в заколоті та змові й засудили до п'яти років ув'язнення (з місць позбавлення волі вони повернулись у 1934 р. – *О. Д.*). На процесі комуністичну партію було визнано нелегальною, а участь у ній – злочином. Після цього поліція час від часу проводила обшуки в робітничих домах і їхніх видавництвах з метою контролювати ситуацію [19, р. 279]. Пізніше, у червні

1936 р., прем'єр В. Л. Маккензі Кінг скасував ст. 98 Кримінального кодексу як таку, що суперечить демократії. Це дало змогу легалізувати діяльність комуністичної партії [6, с. 36].

Крім того гучного процесу, наслідком травневих демонстрацій був арешт членів молодіжної секції ТУРФДому в 1930 р. у Порт-Артурі. Вони провели кілька місяців у в'язниці. Деякі мітинги, крім арештів, завершувалися кровопролиттям. 29 вересня 1931 р. ТУРФДім спільно з Профспілкою гірників Канади (Mine workers' union of Canada) та Лігою робітничої єдності провели парад у містечку Естеван, незважаючи на те, що міська рада заборонила його. Поліція розігнала парад, троє демонстрантів (з них двоє українців – М. Нарган і Ю. Гришко) загинули, 12 отримали поранення. Після «голодового походу» на Едмонтон 1932 р. одному з членів ТУРФДому А. Войтишину присудили кілька місяців важких виправних робіт. Деякі громадські заворушення призвели до депортацій [23, р. 276–280]. У травні 1932 р. було депортовано працівника друкарні видавництва ТУРФДому Д. Хоміцького та ректора Студентського інституту ТУРФДому в Едмонтоні І. Сембая відповідно до ст. 41 Імміграційного акта [2, с. 136].

Як бачимо, у час Великої економічної депресії комуністи особливо активізувалися, на що відреагував уряд Канади. Шеф поліції Д. Дрейпер встановлював особливі едикти, якими заборонялось робітникам збиратися на мітинги на публічних площах, на роздоріжжях і в парках, влаштовувати демонстрації. Ці едикти стосувались і представників Українського робітничого дому.

У березні 1937 р. провінційний уряд М. Дюплесі в Квебеку прийняв так званий закон колодки. Діючи на основі закону, поліція нападала на приміщення робітничих організацій, у тому числі й ТУРФДому, забороняла їм влаштовувати збори, мітинги, демонстрації, закривала монреальські холи ТУРФДому. Українські інтернаціональні громадські об'єднання з цього приводу надсилали резолюції та петиції до уряду провінції з вимогами скасувати закон [7, с. 167, 199, 271, 273].

У час громадянської війни в Іспанії близько 400 канадських українців боролися в інтернаціональних бригадах, а саме батальйонах ім. Маккензі-Папіно та Домбровського [16, с. 110]. На підтримку добровольців у травні 1937 р. у Канаді постає товариство «Друзі батальйону Маккензі-Папіно». Члени ТУРФДому писали листи до канадських політиків із проханням підтримати волонтерів і Народний фронт.

Канадський уряд дотримувався британської політики невтручання. Кількість охочих отримати паспорти для подорожі до Європи стурбувала

РСМР. 31 липня 1937 р. набув чинності Акт про закордонну військову службу, згідно з яким канадські військові добровольці в Іспанії були поставлені поза законом. Тому набір новобранців у Канаді здійснювався таємно. Перед від'їздом до Іспанії комуністи мали співбесіду з членами Комітету допомоги іспанській демократії в Торонто для того, щоб захиститися від шпигунів РСМР. Дехто був змушений добиратись до фронту через США або Францію. У вересні 1938 р. учасники громадянської війни в Іспанії утворили асоціацію канадських ветеранів на чолі з В. Кардашем, однією з цілей якої було офіційне визнання їхньої боротьби в Іспанії [24, р. 182–184, 189–191].

У вересні 1939 р. парламент Канади приймає Акт про заходи воєнного часу, що давав змогу проводити обшуки підозрілих квартир та інституцій, контролювати пресу [4]. А через рік, у 1940 р., уряд Канади закрити усі прокомуністичні організації й товариства, а також їхні періодичні видання [1, с. 285]. Це було пов'язано з виступом комуністів проти вступу Канади до антигітлерівської коаліції, оскільки на той час у СРСР діяв договір з Німеччиною про ненапад [11, с. 147].

Як бачимо, процес громадського життя українців у Канаді контролювався з боку уряду. Його регулював виправлений Акт про компанії 1917 р. Усі громадські організації, що бажали існувати легально, мали бути зареєстровані держсекретарем Канади, після чого їм видавався чартер (офіційний дозвіл) на поширення своєї діяльності. Реєстрація відбувалася на базі статуту товариства, тож у такий спосіб уряд Канади був поінформований про завдання й напрями діяльності новоствореного об'єднання. Упередженого ставлення з боку владних кіл Канади до роботи українських громадських організацій у міжвоєнний період не спостерігалось. Головною умовою було, аби їхня діяльність не загрожувала безпеці громадян країни та її устрою. Комуністи не завжди дотримувалися букви закону, тому їх діяльність неодноразово ставала нелегальною.

Список бібліографічних посилань

1. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен : Український вільний університет, 1977. 341 с.
2. Волинець М. 15 років ТУРФДім 1918–1933. Вінніпег : Накладом Робітничо-фермерського видавничого товариства, 1933. 190 с.
3. Заборона на українські видавництва знесена. *Українські робітничі вісті*. Вінніпег, 1919. Ч. 3 (5 квітня). С. 1.

4. История Коммунистической партии Канады 1921–1976 : перевод с английского / ред. пер. Н. В. Мостовец. М. : Политиздат, 1984. 279 с.
5. Кобзей Т. На тернистих та хрещатих дорогах: спомини з півсторіччя в Канаді. Скрентон : Видані коштом автора, 1972. Т. 1. 144 с.
6. Кравчук П. Великий трудолюб. *Сіяч слова правди* / упоряд., ред., прим. П. Кравчука. Торонто : Кобзар, 1983. 494 с.
7. Кравчук П. І. На канадській землі. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1963. 395 с.
8. Кравчук П. На новій землі: сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. Торонто : Крайовий виконавчий комітет Товариства об'єднаних українських канадців, 1958. 392 с.
9. Кравчук П. П'ятдесят років служіння народу: до історії української народної преси в Канаді. Торонто : Українське життя, 1957. 249 с.
10. Кравчук П. І. Українці в Канаді : статті, нариси, памфлети. Київ : Дніпро, 1981. 232 с.
11. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці : Прут, 2006. 284 с.
12. Макар Ю., Федуняк С. Вплив національного відродження в західно-українських землях на громадську самоорганізацію українців Канади (кін. XIX – поч. XX ст.). *Питання історії нового та новітнього часу : зб. наук. статей*. Чернівці, 1994. Вип. 3. Ч. 1. С. 51–58.
13. Марунчак М. Г. Історія українців Канади : у 2 т. Вінніпег : Накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. Т. 2. 512 с.
14. Статут Товариства Український робітничо-фермерський дім, заінкорпорованого на цілу Канаду 1924 р. Вінніпег, 1925. 36 с.
15. Стечишин М. «Взаїмна поміч» – її цілі і розвій. *Ювілейна книжка українського товариства Взаїмна поміч* / упоряд. В. Батицький. Вінніпег : Накладом українського товариства Взаїмна поміч, 1935. С. 5–10.
16. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади : зб. / авт. кол. : А. М. Шлепаков та ін. Київ : Дніпро, 1990. 231 с.
17. An Act respecting Immigration. *Acts of the Parliament of the Dominion of Canada: passed in the session held in the ninth and tenth years of the reign of His Majesty King Edward VII*. Ottawa : C. H. Parmelee, 1910. Vol. 1: Public general acts. Chap. 27. 35 p. URL: http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_07184/2?r=0&s=1 (Last access: 18.03.2020).
18. An Act to amend the Immigration Act. *Acts of the parlement of the Dominion of Canada*. Ottawa : Brown Chamberlin, Law Printer (for Canada) to the Queen's Most Excellent Majesty, 1928. Chap. 29. P. 131. URL: <http://>

www.collectionscanada.gc.ca/obj/021017/f1/nlc011080-v6.jpg (Last access: 20.12.2016).

19. Avery D. Divided loyalties: the Ukrainian left and the Canadian state. *Canada's Ukrainians negotiating an identity* / ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto ; Buffalo ; London : Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press, 1991. P. 271–287.

20. Background paper – Canada not-for-profit Corporations Act. URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/cd-dgc.nsf/eng/cs05170.html> (Last access: 23.03.2020).

21. The Dominion Companies Act amendment Act, 1917. URL: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/canlawtt38&div=72&id=&page=> (Last access: 20.12.2016).

22. Luciuk L. Y. Searching for place: Ukrainian displaced persons, Canada, and the migration of memory. Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press, 1953. XXV, 576 p.

23. Martynowych O. T. Ukrainians in Canada: the interwar years. Edmonton ; Toronto : Canadian institute of Ukrainian studies press, 2016. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations. XXIV, 650 p.

24. Momryk M. Ukrainian volunteers from Canada in the International brigades, Spain, 1936–1939: a profile. *Journal of Ukrainian studies*. Edmonton : Canadian institute of Ukrainian studies, 1991. Vol. 16. № 1–2. P. 181–194.

25. Unlawful assemblies to drill. The criminal code of Canada, section 98, P. 117–118. *Cranksha's Criminal code of Canada: with amendments to date, commentaries, annotations, forms etc., and an appendix containing: the Canada evidence act, . the Opium and narcotic drug act, the Ticket of leave act Canada. Laws, statutes, etc.* Toronto : Carswell Co., 1924. CIV, 1481 p. URL: https://www.collectionscanada.gc.ca/immigrants/021017-119.01-e.php?&document_code=021017-102&page=1&referer=021017-2511.02-e.html§ion_code=dp-radical&page_nbr=796&&&PHPSID=fuqif3_hn_dres3_di2_j4_v9_laod (Last access: 12.10.2016).

References

1. Borovyk, M. (1977). Ukrainsko-kanadska presa ta yii znachennia dlia ukrainsoi menshyny v Kanadi [The Ukrainian-Canadian press and its significance for the Ukrainian minority in Canada]. Munch: Ukrainskyi vilnyi universytet [in Ukrainian].

2. Volynets, M. (1933). 15 rokiv TURFDim 1918–1933 [Fifteen years

of ULFTA 1918–1933]. Winnipeg: Nakladom Robitnycho-farmerskoho vydavnychoho tovarystva [in Ukrainian].

3. Zaborona na ukraïnski vydavnytstva znesena [Prohibition against Ukrainian publishing is abolished] (1919). *Ukrainski robotnychi visti – Ukrainian Labour News*. Winnipeg, April 5 (3), 1 [in Ukrainian].

4. Mostovets, N. V. (Ed.) (1984). *Istoriia Kommunisticheskoi partii Kanady 1921–1976* [History of the Communist Party of Canada 1921–1976]. Moscow: Politizdat [in Russian].

5. Kobzei, T. (1972). *Na ternystykh ta khreshchatykh dorohakh : spomyny z pivstoriichchia v Kanadi* [On thorny and cross-shaped roads: memories from half a century in Canada]. Scranton: Vydani koshtom avtora. Vol. 1 [in Ukrainian].

6. Kravchuk, P. (1983). *Velykyi trudoliub* [Great hard worker]. *Siïach slova pravdy – The Sower of the Word of Truth*. Toronto: Kobzar [in Ukrainian].

7. Kravchuk, P. I. (1963). *Na kanadskii zemli* [On the Canadian land]. Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].

8. Kravchuk, P. (1958). *Na novii zemli: storinky z zhyttia, borotby i tvorchoi pratsi kanadskykh ukraïntsiïv* [On the new land: pages from life, fight and creative work of Canadian Ukrainians]. Toronto: Kraïovyi vykonavchyi komitet Tovarystva obiednanykh ukraïnskykh kanadtsiïv [in Ukrainian].

9. Kravchuk, P. (1957). *Piatdesiat rokiv sluzhinnia narodu: do istoriï ukraïnskoi narodnoi presy v Kanadi* [Fifty years of serving the people: to the history of the Ukrainian peoples press in Canada]. Toronto: Ukraïnske zhyttia [in Ukrainian].

10. Kravchuk, P. I. (1981). *Ukraïntsi v Kanadi: staty, narysy, pamflety* [Ukrainians in Canada: articles, essays, pamphlets]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

11. Makar, V. Yu. (2006). *Sotsialno-politychna intehratsiia ukraïntsiïv u polietnichne suspilstvo Kanady* [Social and political integration of Ukrainians into the multi-ethnic society of Canada]. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].

12. Makar, Yu., Feduniak S. (1994). *Vplyv natsionalnogo vidrozhennia v zakhidnoukraïnskykh zemliakh na hromadsku samoorganizatsiïu ukraïntsiïv Kanady (kin. XIX – poch. XX st.)* [Influence of the national revival in the Western-Ukrainian lands on the public self-organization of Ukrainians of Canada (the end of XIX – the beginning of XX century)]. *Pytannia istoriï novoho ta novitnogo chasu: zbirnyk naukovykh stateï – Questions of the History of Modern and Contemporary Times: Collection of Scientific Articles, 3, part 1*, 51–58 [in Ukrainian].

13. Marunchak, M. H. (1991). *Istoriia ukraïntsiïv Kanady : u 2 t.* [The history

of Ukrainians in Canada: in 2 vols.]. Winnipeg: Nakladom Ukrainkoï vilnoï akademii nauk v Kanadi. Vol. 2 [in Ukrainian].

14. Statut Tovarystva Ukrainykyi robitnycho-farmerskyi dim, zainkorporovanoho na tsilu Kanadu 1924 r. [Statute of the Ukrainian labour-farmer temple association, incorporated all over Canada in 1924]. (1925). Winnipeg [in Ukrainian].

15. Stechyshyn, M. (1935). «Vzaimna pomich» – yii tsily i rozvii [«Mutual aid» – its goals and progress]. Batytskyi V. (Ed). *Yuvileina knyzhka ukrain-skoho tovarystva Vzaimna pomich – The Jubilee Book of the Ukrainian Society Mutual Aid*, 5–10. Winnipeg: Nakladom ukrainskoho tovarystva Vzaimna pomich [in Ukrainian].

16. Shlepakov A. M. et al. (1990). Ukrainski kanadtsi v istorychnykh zviyazkakh iz zemleiu batkiv: do 100-richchia prybuttia pershykh ukrainskykh poselentsiv do Kanady : zbirnyk [Ukrainian Canadians in historical ties with the land of their parents: to the 100 th anniversary of the arrival of the first Ukrainian settlers to Canada: a collection]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

17. An Act respecting Immigration. (1910). *Acts of the Parliament of the Dominion of Canada: passed in the session held in the ninth and tenth years of the reign of His Majesty King Edward VII*. Ottawa: C. H. Parmelee. Vol. 1: Public general acts. Chap. 27. Retrieved from http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_07184/2?r=0&s=1 (Last access: 18.03.2020) [in English].

18. An Act to amend the Immigration Act (1928). *Acts of the parlement of the Dominion of Canada*. Ottawa: Brown Chamberlin, Law Printer (for Canada) to the Queen's Most Excellent Majesty. Chap. 29. Retrieved from <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/021017/f1/nlc011080-v6.jpg> (Last access: 20.12.2016) [in English].

19. Avery, D. (1991). Divided loyalties: the Ukrainian left and the Canadian state. Luciuk L., Hryniuk S. (Eds.) *Canada's Ukrainians negotiating an identity*. (pp. 271–287.). Toronto; Buffalo; London: Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press [in English].

20. Background paper – Canada not-for-profit Corporations Act. Retrieved from <https://www.ic.gc.ca/eic/site/cd-dgc.nsf/eng/cs05170.html> (Last access: 23.03.2020) [in English].

21. The Dominion Companies Act amendment Act, 1917. Retrieved from <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/canlawt38&div=72&id=&page=> (Last access: 20.12.2016) [in English].

22. Luciuk, L. Y. (1953). Searching for place: Ukrainian displaced persons,

Canada, and the migration of memory. Toronto ; Buffalo ; London: University of Toronto press [in English].

23. Martynowych, O. T. (2016). Ukrainians in Canada: the interwar years. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian studies press. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations [in English].

24. Momryk, M. (1991). Ukrainian volunteers from Canada in the International brigades, Spain, 1936–1939: a profile. *Journal of Ukrainian studies*. Edmonton: Canadian institute of Ukrainian studies, 16 (1–2), 181–194 [in English].

25. Unlawful assemblies to drill (1924). The criminal code of Canada, section 98, Pt. 117–118. *Cranksha's Criminal code of Canada: with amendments to date, commentaries, annotations, forms etc., and an appendix containing: the Canada evidence act, . the Opium and narcotic drug act, the Ticket of leave act Canada. Laws, statutes, etc.* Toronto: Carswell Co. Retrieved from https://www.collectionscanada.gc.ca/immigrants/021017-119.01-e.php?&document_code=021017-102&page=1&referer=021017-2511.02-e.html§ion_code=dp-radical&page_nbr=796&&&PHPSESSID=fuqifr3_hn_drcs3_di2_j4_v9_laod (Last access: 12.10.2016) [in English].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Olesya Dzyra,

PhD (History), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: dzyraolesya@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>

Web of Science ResearcherID: AAR-3210-2021

State Regulation of the Activities of the Public Organizations in Canada and Ukrainian Activists in 1918–1939

The article analyses the features of Canadian internal policy on public activities of Ukrainian immigrants in the interwar period. The regulations of the Canadian legislation governing this activity are characterized. This regulation directly reflected the attitude of the country's ruling circles towards national minorities. It was carried out within the framework of the Companies Act of 1917. All public organizations that wished to become legal had to obtain a charter from the government, i. e. official permission to expand their activities. Charters issued by the Secretary of State of Canada gave the right to found departments and indicated the territorial boundaries of the formation of societies. The article also outlines the possibilities of creation and functioning of public organizations. It is clarified whether the legislation of the country

influenced the development of Ukrainian social and political associations and in what way. The activity of banned communities is investigated and the reasons why they have lost their legal character are identified. In general, there was no prejudice from the part of the Canadian authorities towards the work of Ukrainian public organizations in 1918–1939. The main condition was that their activities did not endanger the security of the country's citizens and state regime. Ukrainian social and political associations of the interwar period were liberal, nationalist, conservative, socialist and communist. Most of them functioned without any hindrance from the Canadian government officials, and only the far-left were closely monitored by the authorities. It was because of their incitement of the population to workers' strikes, their plans to change the state regime of Canada and the desire for world revolution.

Keywords: Canadian internal policy, Ukrainian public organizations, Ukrainian diaspora in Canada.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.318>

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171:[930.253:51](477)Степанець О. І.

Марина Коломієць,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: marinka_sweet@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>

Web of Science ResearcherID: AAR-9338-2021

СТАНОВЛЕННЯ О. І. СТЕПАНЦЯ ЯК ВЧЕНОГО (за архівними джерелами)

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення О. І. Степанця як вченого на основі аналізу документів його особового архівного фонду, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Методологія дослідження базується на загальнонаукових методах аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та описовому. Використано методи архівної евристики, історико-джерелознавчого аналізу та історико-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний, історико-системний методи. Застосування цих методів дало змогу проаналізувати документальні джерела в особовому фонді видатного українського математика О. І. Степанця для реконструкції процесу його становлення як вченого. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше до наукового обігу введено масив документів особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця, які відображають процес його становлення як вченого. Це дало змогу заповнити окремі лакуни наукової біографії математика в ранній період його наукової діяльності. Висновки. Документи особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця є повноцінним інформативним джерелом для реконструкції процесу його становлення як вченого. Формування молодого вченого відбувалося під впливом українського математичного наукового середовища та завдяки його наполегливому й цілеспрямованому прагненню здобувати фахові знання й вирішувати математичні проблеми.

Ключові слова: О. І. Степанець, особовий архівний фонд, становлення вченого, математика, НАН України.

Постановка проблеми. У травні 2022 р. виповнилося б 80 років видатному вченому в галузі теорії функцій, члену-кореспонденту © М. Коломієць, 2022

НАН України (1997), доктору фізико-математичних наук (1974), професору (1982), заслуженому діячу в галузі науки і техніки України (2002) Олександрові Івановичу Степанцю (24.05.1942–13.10.2007).

Важливим документальним джерелом дослідження життєвого та наукового шляху О. І. Степанця є особовий архівний фонд вченого, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Особовий архів видатного українського математика складається із 90 справ, у яких відкриті особові документи науковця за 1949–2017 рр. (ф. № 413). У ньому репрезентовано тексти найважливіших наукових праць, документи біографічного характеру, документи про вченого, документи, що розкривають його багатогранну діяльність, епістолярій і фотодокументи.

В особовому архівному фонді члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця є й документи, які дають змогу відтворити процес становлення його як вченого, що на сьогодні ще недостатньо представлено у науковій літературі.

Аналіз останніх публікацій. Життя, діяльність та наукову творчість О. І. Степанця висвітлено у низці видань, у тому числі в біобібліографії «Олександр Іванович Степанець» під редакцією А. М. Самойленка та А. С. Сердюка (2012) [18] і книзі споминів «Олександр Степанець. Життя у спогадах» (2012) [20], що побачила світ під редакцією дружини вченого Н. І. Степанець. Серед наукових статей, що розкривають роль О. І. Степанця як засновника математичної школи і видатного математика зі світовим визнанням, треба відзначити статтю до ювілею вченого [22], наукову розвідку І. В. Соколенка [19] й статті у довідково-енциклопедичних виданнях [21]. У своїй попередній розвідці «Історія формування, структура та документальний склад особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця» (2021) [17] ми здійснили огляд документів особового фонду вченого, який у листопаді 2021 р. увійшов до НАФ України.

Однак у наявній літературі на сьогодні недостатньо досліджено процес становлення О. І. Степанця як вченого та ранній період його наукової творчості.

Мета статті – на основі аналізу документальних джерел особового архівного фонду О. І. Степанця відобразити процес його становлення як вченого-математика протягом першого періоду життя і діяльності (1942–1969).

Виклад основного матеріалу. У науковій діяльності О. І. Степанця можна виділити три періоди. Перший етап, що тривав протягом

1942–1969 рр. – це важливий період становлення вченого-математика. Упродовж цього періоду молодим науковцем було підготовлено 6 перших праць [2, арк. 48 зв.; 16, с. 5].

Під час студій на механіко-математичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (далі – КДУ) під керівництвом професора В. К. Дзядика формуються наукові зацікавлення О. І. Степанця, власний викладацький стиль як першооснова майбутньої практики науковця та педагога [16, с. 24].

По закінченні КДУ в 1965 р. О. І. Степанець обійняв посаду інженера, а з 1968 р. – молодшого наукового співробітника відділу теорії функцій в Інституті математики АН УРСР (далі – ІМ АН УРСР, з 1994 р. – ІМ НАН України) [22, с. 71]. У 1966–1968 рр. він навчався в аспірантурі, достроково захистив кандидатську дисертацію «Про деякі лінійні процеси наближення функцій» [1, арк. 15].

Другий етап, 1969–1990 рр., – час плідних наукових пошуків і професійного становлення О. І. Степанця на посадах наукового, старшого наукового співробітника, завідувача лабораторії гармонійного аналізу відділу теорії функцій ІМ АН УРСР. У 1974 р. відбувся успішний захист вченим докторської дисертації «Дослідження екстремальних задач теорії сумування рядів Фур'є» [1, арк. 16].

Загалом за цей період О. І. Степанцем було представлено 111 праць [2, арк. 9–10; 16, с. 6–8]. Так, він винайшов методи, що дозволили розв'язати задачу Колмогорова-Нікольського для класичних прямокутних сум Фур'є на класах функцій, що визначаються модулями неперервності змінних. Пізніше наголос у його дослідженнях змістився до узагальнення поняття похідних і винайдення нового підходу до класифікації періодичних функцій.

Протягом другого періоду своєї професійної діяльності О. І. Степанець вдало поєднував наукову і викладацьку роботу. У 1977–1978 рр. обіймав посаду професора кафедри вищої математики в Київському технологічному інституті легкої промисловості, а у 1979–1995 рр. був професором кафедри вищої математики Київського політехнічного інституту (далі – КПІ) [19, с. 579].

Третій етап, 1990–2007 рр., – період різнобічних досліджень О. І. Степанця на науковій ниві. У 1990 р. він обійняв посаду завідувача відділу, водночас з 1996 р. був заступником директора з наукової роботи в ІМ НАН України [21].

У 1997 р. за видатні наукові здобутки О. І. Степанця обрано членом-кореспондентом НАН України [1, арк. 18].

Упродовж цього періоду О. І. Степанець викладав курс математичного аналізу у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки, Кам'янець-Подільському державному університеті ім. І. Огієнка і Слов'янському державному педагогічному університеті [19, с. 580].

О. І. Степанець продемонстрував чудовий організаторський талант. Очоловав спецраду в ІМ НАН України, був редактором збірників праць ІМ НАН України з теорії наближення функцій, членом редколегії «Українського математичного журналу» і «Українського математичного вісника» [17].

Творчий доробок О. І. Степанця на цьому етапі нараховує 109 наукових праць [2, арк. 49–53; 16, с. 10–12]. Його наукові задачі концентрувались на дослідженні актуальних проблем теорії апроксимації в абстрактних лінійних просторах, а також на пошуку методів для розв'язання класичних екстремальних задач з теорії наближень.

Учений очолив математичну школу, яка об'єднала спеціалістів з теорії наближення. За нашими підрахунками, до неї входять 9 докторів і 34 кандидати фізико-математичних наук.

Тепер детальніше зупинимося на етапі становлення О. І. Степанця як вченого. Він народився 24 травня 1942 р. у с. Комарівка Борзнянського району на Чернігівщині у незаможній, але багатій своїми традиціями родині вчителя з української мови та бібліотекарки. Окрім нього, у родині зростали брат Вадим і сестра Лідія [3]. У своїх спогадах О. І. Степанець згадує твердого у правилах батька Івана Васильовича, ніжну матір Віру Григорівну (Галицьку) та берегиню їхнього роду – бабусю Ганну Кузьмівну. У фонді зберігається датована 1969 р. світлина, на якій зображено їхню родину [4]. Атмосфера духовності та взаємоповаги, що плекалася в родині, вплинула на формування ученого як повноцінної особистості й гідного представника свого роду.

Дитинство уособлювалось у О. І. Степанця із повоєнним голодом і злиднями [3, арк. 1]. Атмосферу цього періоду влучно ілюструє світлина 1949 р., на якій він зображений з братом у с. Сиволож на Чернігівщині [5].

Майбутній вчений навчався у Борзнянській середній школі, де у нього й сформувалося бажання займатися математикою. У 1959 р. О. І. Степанець закінчив школу зі срібною медаллю і спробував вступити до КДУ. Перший досвід виявився невдалим, оскільки він не добрав балів для вступу. З-поміж інших чинників цьому завадив брак літератури для вступників, оскільки готувався до іспитів за стандартними підручниками [6, арк. 1 зв.]. Відповідно рік життя присвятив праці в колгоспі [2, арк. 18].

Однак у 1960 р. О. І. Степанець успішно вступив на механіко-математичний факультет КДУ [2, арк. 18 зв.]. Згодом він з теплотою згадував викладача з математичного аналізу Осипа Ільковича Гіхмана, викладача теорії ймовірностей Михайла Йосиповича Ядренка і заступника декана Петра Лук'яновича Сімоконя [6, арк. 2], які зуміли прищепити йому любов до обраної спеціальності.

Аби якось прожити під час навчання, О. І. Степанцю доводилося підробляти. У студентські роки час від часу він розвантажував вагони з цементом на станції Київ-Московський, оскільки відчував постійний брак грошей. Підвищену стипендію у 60 крб. отримував лише на 5 курсі [6, арк. 2 зв.].

Восени 1963 р. здібного студента помітив викладач курсу «Теорія функцій дійсної змінної», завідувач кафедри математичного аналізу Владислав Кирилович Дзядик, який у майбутньому стане його науковим керівником. В. К. Дзядик водночас завідував відділом теорії функцій в ІМ АН УРСР [19, с. 579].

Серед студентів механіко-математичного факультету КДУ професор В. К. Дзядик мав авторитет, був принциповим і вимогливим. Це імпонувало О. І. Степанцю, він і сам наполегливо навчався. Так, він самотужки ознайомився з підручником П. С. Александрова «Введение в общую теорию множеств и функций» (1948) і склав своє бачення про цю дисципліну [2, арк. 22].

Саме під керівництвом В. К. Дзядика О. І. Степанець вдало розв'язав задачу з теорії функцій комплексної змінної. З результатами свого дослідження він виступив на науковому семінарі в ІМ АН УРСР. У особовому фонді зберігаються світлини, на яких О. І. Степанець зображений з науковим керівником професором В. К. Дзядиком [7; 8].

У березні 1964 р. О. І. Степанець познайомився з майбутньою дружиною, студенткою його рідного факультету, Ніною Тювіною. Світлини, на яких зображено молодих людей, зберігаються в особовому фонді вченого [9]. У липні 1965 р. Ніна та Олександр створили родину [2, арк. 22 зв.].

Цього самого року О. І. Степанець з відзнакою закінчив КДУ. Як здібний студент він одержав рекомендацію до аспірантури ІМ АН УРСР, проте відклав вступ. 1 серпня 1965 р. він обійняв посаду інженера у відділі теорії функцій інституту [1, арк. 7; 3, арк. 1]. Зазначимо, що доброю порадицею у науковому житті стала для О. І. Степанця наукова співробітниця його відділу та майбутня вчена секретарка інституту – В. Т. Гаврилюк. До особового фонду увійшов фотодокумент, на якому вченого із В. Т. Гаврилюк зображено серед колег [10].

Восени 1966 р. О. І. Степанець вступив до аспірантури в ІМ АН УРСР. З-поміж інших документів в архіві науковця зберігається посвідчення аспіранта [11, арк. 1–2]. Свої ранні наукові результати він підсумував у кандидатській дисертації на тему «Про деякі лінійні процеси наближення функцій», над якою ґшактивно працював під егідою В. К. Дзядика [2, арк. 28].

У пошуку методики вирішення задач класів $W\mathcal{H}w$ О. І. Степанець студіював праці А. М. Колмогорова і його учня С. М. Нікольського з теорії наближення функцій і теорії рядів Фур'є та налагодив науковий контакт із Сергієм Миколайовичем, котрий мав значний вплив на його формування як науковця. Зберігаються датовані 1999 р. і 2005 р. світлини вченого з академіком РАН С. М. Нікольським [12; 13].

Водночас О. І. Степанець досліджував лему Корнейчука–Стечкина (1961), звернувшись до результатів, висвітлених у докторській дисертації М. П. Корнейчука (1964). Зазначимо, що спілкування з Миколою Павловичем справило певний вплив на професійний світогляд молодого вченого [2, арк. 31]. Збереглося його листування з членом-кореспондентом АН УРСР М. П. Корнейчуком, яке хронологічно охоплює 1973–1975 рр. і містить фахові поради [14].

Яскравий математичний талант О. І. Степанця проявився вже у першій його науковій публікації «О приближении непрерывных функций рациональными многочленами» (1967), співавтором якої був Р. В. Поляков. Протягом усього життя вчені підтримували товариські взаємини. На фотодокументі, датованому 1992 р., їх зображено поруч з науковим керівником О. І. Степанця членом-кореспондентом НАН України В. К. Дзядиком [15].

У 1968 р. О. І. Степанець обійняв посаду молодшого наукового співробітника в ІМ АН УРСР, а 21 січня 1969 р. відбувся успішний захист його дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук на тему «Про деякі лінійні процеси наближення функцій». Автореферат дисертації зберігається в особовому фонді вченого [16].

Під час захисту кандидатської дисертації офіційними опонентами О. І. Степанця були професор Дніпропетровського державного університету М. П. Корнейчук і доцент Київського педагогічного інституту ім. М. Горького В. І. Мельник [1, арк. 4]. Схвальний відгук провідної організації підписав професор Львівського державного університету І. Г. Соколов. Після засідання спеціалізованої вченої ради М. П. Корнейчук зазначив, що здобувач розв'язав надскладну задачу в галузі теорії функцій, котру він не наважувався давати своїм учням, дав високу оцінку його ґрунтовному дослідженню [2, арк. 31–32].

Так, внаслідок плідних наукових пошуків О. І. Степанець розробив потужний метод, який базувався на лемі Корнейчука–Стєчка і дав змогу розв’язати одну з основних задач теорії наближення, задачу Нікольського–Колмогорова для класів W_rH_w .

Висновки. Таким чином, аналіз документальних джерел особового фонду члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця дає змогу стверджувати, що документи досить повно розкривають процес становлення вченого, слугують потужним інформаційним потенціалом для дослідження його наукової та педагогічної діяльності. Під час навчання О. І. Степанець зарекомендував себе організованим, працьовитим, цілеспрямованим, здібним студентом і аспірантом, заявив про себе як про талановитого молодого вченого.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Президії НАН України. Особова справа О. І. Степанця. 93 арк.
2. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 39. 97 арк.
3. Там само. Спр. 26. 1 арк.
4. Там само. Спр. 56. 1 арк.
5. Там само. Спр. 55. 1 арк.
6. Там само. Спр. 19. 2 арк.
7. Там само. Спр. 61. 1 арк.
8. Там само. Спр. 64. 1 арк.
9. Там само. Спр. 58. 3 арк.
10. Там само. Спр. 86. 1 арк.
11. Там само. Спр. 23. 6 арк.
12. Там само. Спр. 74. 1 арк.
13. Там само. Спр. 81. 2 арк.
14. Там само. Спр. 52. 4 арк.
15. Там само. Спр. 67. 1 арк.
16. Там само. Спр. 1. 11 арк.
17. Коломієць М. С. Історія формування, структура та документальний склад особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця. *Історія науки і біографістика*. 2021. № 4. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2021-4/10.pdf>.
18. Олександр Іванович Степанець. Біобібліографічний довідник / відп. ред.: Самойленко А. М., Сердюк А. С. Київ : Ін-т математики НАН України, 2012. 142 с.

19. Олександр Іванович Степанець (До 75-річчя від дня народження) / Самойленко А. М., Соколенко І. В., Шидліч А. Л. та ін. *Український математичний журнал*. 2017. Т. 69. № 5. С. 579–581. URL: https://www.imath.kiev.ua/~golub/PAPERS/umj_2017_05_10726_44803_x.pdf.

20. Олександр Степанець. Життя в спогадах / упоряд.: Н. І. Степанець. Київ : Експрес-Поліграф, 2012. 192 с.

21. Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України. Персональний склад, 1918–2018. Київ : Фенікс, 2018. 560 с.

22. 60-річчя члена-кореспондента НАН України О. І. Степанця. *Вісн. НАН України*. 2002. № 5. С. 71. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/uk/archive>.

References

1. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy. Osobova sprava O. I. Stepantsia [Current Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine. Personal fund of a corresponding member of the NAS of Ukraine O. I. Stepants]. 93 p. [in Ukrainian, in Russian].

2. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 413. Description 1. Case 39. 97 sheets [in Ukrainian].

3. Ibid. Unit. 26. 1 s. [in Ukrainian, in Russian].

4. Ibid. Unit. 56. 1 s. [in Russian].

5. Ibid. Unit. 55. 1 s. [in Russian].

6. Ibid. Unit. 19. 2 s. [in Russian].

7. Ibid. Unit. 61. 1 s. [in Russian].

8. Ibid. Unit. 64. 1 s. [in Russian].

9. Ibid. Unit. 58. 3 s. [in Russian].

10. Ibid. Unit. 86. 1 s. [in Russian].

11. Ibid. Unit. 23. 6 s. [in Russian].

12. Ibid. Unit. 74. 1 s. [in Russian].

13. Ibid. Unit. 81. 2 s. [in Ukrainian].

14. Ibid. Unit. 52. 4 s. [in Ukrainian].

15. Ibid. Unit. 67. 1 s. [in Russian].

16. Ibid. Unit. 1. 11 s. [in Russian].

17. Kolomiets, M. S. (2021). Istoriiia formuvannia, struktura ta dokumentalniyi sklad osobovoho arkhivnoho fondu chlena-korespondenta NAN Ukrainy O. I. Stepantsia. [History of formation, structure and documentary composition of the personal archives of the corresponding member of the NAS of Ukraine

O. I. Stepanets]. *Istoriia nauky i biohrafistyka – History of Science and Biography*, 4. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2021-4/10.pdf> [in Ukrainian].

18. Samoilenko, A. M., Serdiuk, A. S. (Eds.) (2012). Oleksandr Ivanovych Stepanets. Biobibliohrafi chnyi dovidnyk [Alexander Ivanovich Stepanets. Bibliographic Guide]. Kyiv: Instytut matematyky NAN Ukrainy. 142 p. [in Ukrainian].

19. Samoilenko, A. M., Sokolenko, I. V., Shydlich, A. L. et al. (2017). Oleksandr Ivanovych Stepanets (Do 75-richchia vid dnia narodzhennia). [Oleksandr Ivanovych Stepanets (To the 75 th anniversary of his birth)]. *Ukrainskyi matematychnyi zhurnal – Ukrainian Mathematical Journal*, Vol. 69, 5, 579–581. URL: https://www.imath.kiev.ua/~golub/PAPERS/umj_2017_05_10726_44803_x.pdf [in Ukrainian].

20. Stepanets, N. I. (Ed.). (2012). Oleksandr Stepanets. Zhyttia v spohadakh [Alexander Stepanets. Life in memories]. Kyiv: Ekspres-Polihraf. 192 p. [in Ukrainian].

21. Palii, V. M., Khramov, Yu. O., Bohdanov, V. L. (Eds.) (2018). Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Personalnyi sklad (1918–2018). [National Academy of Sciences of Ukraine. Personal composition. 1918–2018]. Kyiv: Feniks. 560 p. [in Ukrainian].

22. 60-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy O. I. Stepantsia (2002). [60 th anniversary of the corresponding member of the NAS of Ukraine O. I. Stepanets]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine*, 5, 71. URL: <http://visnyk-nanu.org.ua/uk/archive> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2022.

Maryna Kolomicc,

Research Associate,

Institute for Archival Studies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: marinka_sweet@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>

Web of Science ResearcherID: AAR-9338-2021

Formation of O. I. Stepanets as a Scientist

(on Archival Sources)

The purpose of the article is to highlight the process of formation of O. I. Stepanets as a scientist, basing on the analysis of documents of his personal archival fund, stored in the Institute for Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine. *The research methodology* is based on general scientific methods of analysis, synthesis,

comparison, description and generalization. Methods of archival heuristics, source analysis and chronological, historical-comparative, biographical, system methods are used. The application of these methods allowed to analyze the documentary sources deposited in the personal fund of the outstanding Ukrainian mathematician, for the reconstruction of the process of becoming O. I. Stepanets as a scientist. *The scientific novelty* of the research is that for the first time an array of documents of the personal archival fund of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine O. I. Stepanets was introduced into scientific circulation, which reflect the process of his formation as a scientist. This made it possible to fill some gaps in the scientific biography of the mathematician in the early period of his scientific career. *Conclusions.* The documents of the personal archival fund of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine O. I. Stepanets are a full-fledged informative source for the reconstruction of the process of his formation as a scientist. The formation of the young scientist took place under the influence of the Ukrainian mathematical scientific environment and his persistent and purposeful desire to acquire professional knowledge and solve mathematical problems.

Keywords: O. I. Stepanets, personal archival fund, becoming a scientist, mathematics, National Academy of Sciences of Ukraine.

Людмила Дем'яненко,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Фонд Президентів України

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: demjanenkol@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ – МАЙСТЕР СЛОВЕСНОГО МАЛЮНКА

Стаття акцентує увагу на ролі Михайла Коцюбинського в історії української літератури. Понад півтора століття літературна діяльність Михайла Коцюбинського привертає увагу багатьох дослідників. Адже автор і сьогодні приваблює своїм різноманіттям тем та літературних напрямів, які синтезувала в собі творчість письменника.

У статті доведено, що постійна увага до вибору і застосування слова, ретельне та вдумливе зважування смислових відтінків, вираження емоції, насичення ними саме через фарби та експресивну тональність слів піднесли художню мову Михайла Коцюбинського до найвищого рівня. У своїх творах Михайло Коцюбинський закодував зорові враження в словесно-зорові образи. Письменник за допомогою відповідних кольорів і світлових контрастів передає різні душевні стани персонажа. Автор користується тільки словом, але не виходячи поза видову специфіку літератури, і водночас користується значенням слова так, що викликає в уяві читача іномистецьке враження.

Ключові слова: Михайло Коцюбинський, імпресіонізм, синкретизм суміжних видів мистецтва, живопис, малювання словом, словесні фарби.

Постановка проблеми. Роль Михайла Коцюбинського в історії української літератури значуща без перебільшень, творчість митця і по цей час викликає чимало дискусій та спонукає до розбудови множинних інтерпретаційних моделей. Творчий доробок Михайла Коцюбинського добре відомий не лише українському читачеві, і не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Ось уже понад півтора століття літературна діяльність Михайла Коцюбинського привертає увагу багатьох дослідників. Адже автор і сьогодні
© Л. Дем'яненко, 2022

цікавить своїм різноманіттям тем та літературних напрямів, які синтезували в собі творчість письменника, що зумовило виникнення різних, а, відтак, дуже часто протилежних, її інтерпретацій. Тому і в наш час не припиняються дискусії та настанови трактування творчості Михайла Коцюбинського [5, с. 143].

Мета дослідження полягає в тому, щоб простежити сучасні тенденції в інтерпретації творчості Михайла Коцюбинського та дослідити особливості створення імпресіоністичного пейзажу в творчості письменника на прикладі окремо взятих новел. Простежити за широким використанням та вдалим поєднанням колористичної лексики та психологічним її впливом на читача.

Актуальність дослідження визначається пошуком нових оцінок чи класифікацій для переосмислення інтелектуального досвіду та нового розуміння ролі та значення постаті Михайла Коцюбинського в українській культурній свідомості. Відмова від єдиного вузько-ідеологічного стереотипного підходу до неї створила умови для виникнення та детальнішої розробки різноаспектних поглядів і теорій. Тож культурний запит на перечитування творчості Михайла Коцюбинського зберігається й досі.

Помітною ознакою, з якою пов'язані проблеми в рецепції спадщини письменника, є формування канону української літератури. Михайло Коцюбинський, як автор мистецьких творів, які своєю естетикою та стильовими особливостями випередили тогочасний літературний процес та продемонстрували складний еволюційний шлях і в літературі (від етнографічного реалізму до психологічного імпресіонізму), і в суспільстві загалом, звичайно, є однією з основних постатей української літератури початку ХХ ст. та й загалом.

Наразі активізується увагу до творчості Михайла Коцюбинського як справжнього «українського європейця». Враховуючи, що письменник орієнтував своє життя і творчість на зразок людини з культурного простору модерної Європи, ми вважаємо, що твори цього величного майстра слова будуть цікаві українцям новітньої доби.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли в країні відбувалися кардинальні зміни в суспільно-політичному та економічному житті, значні перетворення спостерігаються також і в культурі. Зазнає змін тематика і проблематика мистецтва, утверджується нова концепція життя і нова концепція людини. У літературі в цей час посилюється, зокрема, пошук нових засобів зображення дійсності, нових форм вираження, які б відповідали новим ідейнотематичним проблемам. Ці пошуки йшли,

по-перше, шляхом подолання обмежень певного виду мистецтва (звідси своєрідний синкретизм суміжних видів мистецтва на початку ХХ ст.) і, по-друге, – шляхом подолання обмежень певної літературної форми, внаслідок чого відбувається злиття різних родів літератури – епічного, ліричного і драматичного, а отже – з'являються нові жанри [8, с. 3].

У період незалежності з'являються нові, нейтральні спроби інтерпретувати творчість Михайла Коцюбинського. Завдяки звільненню від тиску ідеологічної системи науковці вперше відкрито починають заявляти про особливу стильову манеру письменника, наближення його творчості до зразків європейської модерної літератури ХХ ст. Сучасна літературна критика намагається різнопланово підходити до аналізу творів українських письменників. Звільнившись від ідеологічних обмежень, що спостерігалися в попередні десятиліття, дослідники прагнуть реабілітувати імена митців, переглянути канон української літератури, зважаючи на найновіші досягнення наукової думки [13].

Аналізуючи критичні судження дослідників, вважаємо, що творчість Михайла Коцюбинського ставала об'єктом вивчення в різний час. Унікальне за продуктивністю та багатовекторністю європейське та українське мистецтво зламу ХІХ–ХХ ст. безсумнівно інтегрувало в царину свого впливу творчість українських письменників як старшого покоління, наприклад до окремих аспектів синтезу мистецтв у прозі Михайла Коцюбинського зверталось і радянське літературознавство: Н. Калениченко, Л. Иванов, П. Колесник, М. Яценко, Н. Машенко, Д. Наливайко, Н. Шурова, І. Денисюк, які розглядали еволюцію малих жанрів, напрями й течії в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. В основному зосередилися на спробах літературного портрета, ідейно-художньому аналізі та визначенні стильових домінант письма автора.

На зламі 1990–2000 рр. з'являються праці сучасних істориків й теоретиків літератури (В. Агеєва, О. Ковальчук, Ю. Кузнецов, Л. Мацевко-Бекерська, Я. Поліщук, Г. Сохань, Ю. Тимченко, М. Ткачук, К. Хаддад, У. Ханас та ін.), які запропонували нову методіку дослідження: рецептивна естетика, компаративний і наратологічний аналіз, психоаналіз та ін. Завдяки багатоаспектним працям науковців творчість письменника сягнула нового рівня визнання.

Дослідники заклали теоретичне підґрунтя для переосмислення творчості Михайла Коцюбинського. У них читач знаходить відповіді на поставлені життям питання, адже вони наскрізь сучасні, а проблеми, підняті письменником, актуальні і в наш час. Сучасна літературна критика аналізує творчість і постать Михайла Коцюбинського за допомогою

різних методів та з різних позицій. Відомий письменник В. Шевчук зазначив, що «Творчість Коцюбинського увійшла в золотий фонд української літератури, а коли говорити про літературу ХХ ст., то саме він був однією із найяскравіших зірок, які її утверджували» [11].

Аналіз сприйняття професійного реципієнта доводить, що ще на початковому етапі дослідження творчості письменника виникали суперечності щодо тематики, стилю, наслідування, форми творів Михайла Коцюбинського. Його творчість закладала настільки широкий горизонт сподівання, що рівнозначно могла бути успішно проєктована як на традиційну, так і на новаторську літературу ХХ ст. [14]. Проте рух до виокремлення стильових новацій був надовго призупинений наступним етапом інтерпретації творчості письменника та впливом ідеологічних настанов соціалістичного реалізму.

Адже європейське мистецтво на межі ХІХ–ХХ ст. переживає значні трансформаційні процеси, зумовлені фундаментальними світоглядними зрушеннями, які наріли до цього періоду, та значним ступенем вичерпаності основних засобів традиційного художнього вираження. Злам ХІХ–ХХ ст. із його нарілими соціальними конфліктами, революційними ситуаціями належить до тих періодів у розвитку європейської художньої культури, що становлять особливий інтерес із погляду напруженої та плідної взаємодії мистецтв, теоретичного осмислення та практичного здійснення художнього синтезу. У літературі для зображення внутрішнього світу людини, відтворення її емоцій та почуттів почали залучатися засоби суміжних мистецтв, запозичувалися деякі структурно-композиційні і стильові ознаки та прийоми; набували тотожності способи функціонування естетичного явища (як літератури, так і решти мистецтв, зокрема і живопису) в художньому просторі та часі [4].

Отже, в художніх творах межі ХІХ–ХХ ст. для зображення внутрішнього світу особистості, відтворення її емоційних спалахів чи станів спостерігається «допомога» суміжних мистецтв, запозичення певних структурно-композиційних і стильових ознак та прийомів, а також способів функціонування естетичного явища в художньому просторі та часі. Відтак, варто говорити про функціонування у європейській та українській літературі явища синтезу мистецтв, зокрема в творах Михайла Коцюбинського, який тримався в річищі провідних мистецьких тенденцій і був ґрунтовно обізнаний зі знаковими мистецькими явищами як модернізму (передовсім імпресіонізму), так і попередніх епох. Услід за Л. Генералюк, яка зауважує: «...Синтез мистецтв – це “симбіотичне” явище [...], коли завдяки цілеспрямованій співдії двох чи більше видів

мистецтва, свідомому використанню у сфері одного мистецтва засобів іншого з'являється нова мутуальна форма, покликана всебічно активізувати сенсори та уяву реципієнта» [2, с. 233], та О. Єременко: «...Синтез є передусім явищем свідомості і властивий фактам духовної культури, “стосується елементів, сторін об'єкта або окремих мистецьких феноменів, полягаючи в з'єднанні різних ознак об'єкта чи процесу, виокремлених на попередній стадії аналізу, в певну систему з відтворенням ієрархічних зв'язків, притаманних реальним об'єктам”» [6, с. 8], відтак, визначаємо синтез мистецтв, тобто органічну єдність, взаємозв'язок різних видів мистецтва в межах цілісного художнього твору як явище цілеспрямованого злиття елементів двох чи більше видів мистецтва, внаслідок чого утворюється новий синтетичний художній образ, що апелює до різних органів і стимулює уяву читача. Вплив синтезу мистецтв у творі виявляється через потік асоціацій (асоціативне мислення та синестезія).

Потужні перетворення в галузі мистецтва, спостережені від кінця XIX ст., стосувалися передовсім відходу від міметичних форм відображення дійсності (особливо помітною ця тенденція була у візуальних видах мистецтва). Як зазначає Я. Поліщук, друга половини XIX ст. в мистецтві Європи тривала «під знаком культу візуальної образності, а найбільш революційним пунктом цієї програми стала творчість художників-імпресіоністів» [12, с. 200]. Я. Поліщук підкреслює, що відкривши значення миті, поруху, відчуття, відтінку, імпресіоністи водночас зуміли знайти для фіксації адекватні художні засоби. Вони вміло послуговувалися традиційними засобами, виробленими ще впродовж XIX ст., відповідно переосмислюючи їх. Але й натхненно апробували нові художні прийоми, поступово вибудовуючи основи стилю модерної доби. Це мобілізувало їхні творчі сили, було неабияким викликом, що вимагав високого ступеня концентрації таланту [12, с. 201]. Таким чином, дуже швидко живописні прийоми й засоби були екстрапольовані на літературу (художники-імпресіоністи підтримували тісний зв'язок із літераторами).

«Пейзаж, – за словами В. Агеєвої, – стає перш за все засобом настроєвої інструментовки твору, одним із елементів психологічної характеристики» [1]. Саме такий пейзаж презентував читачеві Михайло Коцюбинський як представник українського імпресіоністичного письма. Особливо яскраво це простежується на матеріалі малих епічних жанрів.

Наприклад, вагому функцію виконують різні кольори в оповіданні «*На камені*». Сама назва твору говорить про його «камінність» – мотив чорного каменю, кам'яного, сірого повторюється протягом усього твору. Йому ніби протиставляється блакить моря, його зелена хвиля. Фатьма –

героїня твору, потрапила в татарське село з гір. Море здається їй ворожим: «Тут тільки море, скрізь море. Вранці сплить очі його блакить, удень гойдається зелена хвиля, вночі воно дихає як жива людина... Навіть в хату залазить його гострий дух, од якого нудить» [9, с. 151]. Письменник не може використовувати інші засоби, аніж слово, також не може вийти за межі видової специфіки літератури, але ж може користуватися значенням слова так, щоб викликати в уяві читача іномистецьке враження. Відповідно майстер слова орієнтувався не стільки на формальні, скільки на посутні ознаки того мистецтва, враження якого намагався викликати в реципієнта. Тобто, синтез мистецтв дозволив Михайлу Коцюбинському зосереджувати увагу на станах та настроях персонажів, не спонукаючи до показу зовнішніх подій [4].

Також особливістю імпресіоністичної прози Михайла Коцюбинського є майстерність описів природи та глибинний психологічний аналіз. Особливої зворушливості та схвильованості його творам надає майстерне відтворення засобами художнього слова найрізноманітніших переживань людини. Саме мініатюра «Хмари» засвідчує неабиякий талант Михайла Коцюбинського у сфері психологічної оцінки. У цій мініатюрі мікрообраз контрастує з попереднім, оскільки хмара стає важкою та темною. Вона «вагітна всіми скорботами світу», «темна од жалю до нещасної землі» [9, с. 186]. Автор підкреслює, що для справжнього поета характерне по-особливому гостре сприйняття світу. У поданому уривку письменник не зазначає якийсь певний колір, але збуджує в нашій уяві чорний, що є символом важкості, неспроможності до розв'язання проблем, безвихідності. Лише наступні рядки з чіткою вказівкою на колір підтверджують асоціативне сприйняття: «... вона клубочиться чорними хвилями, важко дихає переповненими грудьми...» [9 с. 186]. Михайло Коцюбинський подає картину, яка містить більшою мірою негатив, але наприкінці замальовки вдається до елемента позитиву – «гірко плаче теплими сльозами» [9, с. 186]. Оскільки автор ототожнює хмари і поета, то це поет гірко плаче, бо його душа вразлива до проблем та невдач, але сльози теплі як натяк на можливість відновлення та перебудови ситуації на кращу – «аж поки не стане легше» [9, с. 186].

Відтак, саме в зображенні конкретних предметів, які мають те чи інше значення в житті людини, кольори в картині можуть нам здаватися важкими чи легкими, холодними чи теплими, радісними чи похмурими, лінії – гострими чи м'якими, напруженими чи плавними і так далі. На основі значення зображуваних предметів у картині можуть утворю-

ватись ті чи інші кольорові гармонії, ритмічні зображення, які створюють певний емоційний характер [4].

Палітра фарб у творах Михайла Коцюбинського не обмежується спектральними кольорами. Автор використовує теплі й холодні відтінки залежно від їх психологічного впливу на людину. Як майстер психологічного аналізу літератор доречно вводить той чи інший колір у словесне полотно, а колір своєю чергою виконує відповідну роль впливу на читача, забезпечує позитивну чи негативну експресію.

Отже, Михайло Коцюбинський – справжній маляр, який тонко розумів барви. Він свідомо їх вивчав, радив також письменникам студіювати свій кольоровий лексикон. «Письменнику, – зауважив митець, – треба знати фарби, як і художникові, для цього треба бути художником. Це б йому багато допомагало розбиратися у загальній кольоровій стихії і сприяло б утворенню гармонійного цілого з психомелодією моменту дії. Так би мовити, щоб фарби приходили на допомогу слову» [12].

На особливості малярської техніки Михайла Коцюбинського акцентував увагу і А. Лебідь. Він зазначав: «А скільки нового й цікавого дає нам перегляд архіву письменника! Які інтересні плями вирисовуються з тих чернеток, що колись мали розгорнутися в нові оповідання й повісті... Не кажучи вже про те, який цінний матеріал подає для характеристики доби, скільки зарисовок окремих сцен, пейзажів, образів, які увійшли пізніш в окремі оповідання!» [10, с. 117].

Дослідники цікавилися не тільки творами Михайла Коцюбинського, а й листуванням. Прочитуючи листи письменника до О. І. Аплаксіної, І. Стебун зазначав: «...листи мають у більшій своїй частині літературно-художній інтерес. Значна кількість листів, писаних із Капрі, з інших місць Італії, з Карпатів, являє собою чудові художні нариси, зроблені з великою майстерністю. У них на повну силу виявляється виключна спостережливість художника, і пензель талановитого пейзажиста» [15, с. 249]. Зокрема, в цьому дослідженні, автор статті зорієнтував читача саме на «живописності» творів письменника, навіть назвав його художником – талановитим пейзажистом.

Отже, імпресіонізм Михайла Коцюбинського слід розуміти як особливий стиль, що близький до реалістичного напрямку розвитку літератури. Художній текст письменника – нова якість, порівняно з літературою XIX ст. Він багатопощинний у смисловому відношенні та насичений колористичною (в тому числі й символікою). Тому є недостатньо зрозумілим для читачів, оскільки нерідко саме ці елементи розкривають основну художню вартісність твору. Відтак, художні тексти Михайла

Коцюбинського є джерелом інформації про особистий світ автора, в ньому відображено його душевні порухи, емоції, переживання. Твори письменника переносять читача у світ краси та поезії. Вони показують незвичайних героїв із тонкою душевною організацією. Тож органічне тяжіння до впорядкованості, краси, гармонії уможливило засвоїти елементи різних естетичних тактик. Водночас авторська манера письма Михайла Коцюбинського є цілком оригінальною, а в контексті української літератури вона мала особливе значення.

Таким чином, проза Михайла Коцюбинського становить блискучий зразок діалогу між мистецтвом слова та суміжними мистецтвами, в нашому випадку – це живопис. Михайло Коцюбинський як майстер психологічної новели скористався властивістю кольору енергетично впливати на людину. Словесні фарби в прозових творах Михайла Коцюбинського є діючими зображально-виражальними засобами, які впливають на творчо-образне сприйняття мистецького полотна. А взаємодія живопису та літератури в творах Михайла Коцюбинського дозволила письменнику концентрувати увагу на станах та настроях героїв, і при цьому не спонукаючи до показу зовнішніх подій. Отже, як переконливо доводять дослідники життя й творчості письменника, – Михайло Коцюбинський мав широкі культурні, мистецькі, літературні зацікавлення. Науковці стверджують, що індивідуальний стиль письменника – це оригінальне поєднання засад української та європейської прози XIX ст. Письменник був для свого часу одним із тих, хто стояв у центрі культурного руху в Україні. Відтак, інтерес до творчості Михайла Коцюбинського залишається на стабільно високому рівні.

Список бібліографічних посилань

1. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза. Київ, 1994. 158 с.
2. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. Київ : Наук. думка, 2008, 544 с.
3. Гуляк А. Синкретизм жанрово-стильових модифікацій прози Михайла Коцюбинського. *Наук. записки Вінниць. держ. пед. ун-ту. Сер. : Філологія* / відп. ред. Н. Л. Іваницька. Вінниця, 2005. Вип. 7. С. 106–109.
4. Дем'яненко Л. Взаємодія прийомів мистецтв у художній творчості М. Коцюбинського (живопис, музика, архітектура): монографія / ред. С. В. Полтавець. Київ : НБУВ, 2019. 194 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003077>.
5. Дем'яненко Л. Особливості взаємовпливу живопису та літератури

у творчому доробку М. Коцюбинського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2020. Вип. 59. С. 143–153. <https://doi.org/10.154-07/np.59.143>.

6. Єременко О. Міжродовий синкретизм в українській літературі ХХ ст. : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 180 с.

7. Зимомря М. Засвоєння прози Михайла Коцюбинського в німецькомовному культурному просторі: дискурс інформації, оцінки та перекладу. *Літературознавчі студії*. Київ : Видав.-полігр.центр «Київ. ун-т», 2015. Вип. 41. Ч. I. С. 189–199.

8. Калениченко Н. Л. Проза М. Коцюбинського і суміжні види мистецтва. *Слово і Час*. 2004. № 6. С. 3–9.

9. Коцюбинський М. Твори в 7 томах. Повісті. Оповідання (1897–1908). Київ : Наук. думка, 1974. Т. 2. 384 с.

10. Лебідь А. З майстерні художника : нарис на матеріалі листування письменника з дружиною. *Глобус*, 1929. № 8. С. 117–118.

11. Наукова бібліотека ДНУ. (2019). Віртуальна виставка «Великий Сонцепоклонник» (До 155-річчя від дня народження Михайла Михайловича Коцюбинського). URL: http://library.dnu.dp.ua/virt_kocubin2019.html.

12. Поліщук Я. І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський: літературний портрет. Київ : Академія, 2010. 304 с.

13. Регрут П. В. Рецепція творчості Михайла Коцюбинського: сучасні літературні тенденції. *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Філологічна*. Острог, 2017. Вип. 65. С. 75–80.

14. Регрут П. В. Рецептивні моделі творчості Михайла Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Одес. Нац. ун-т ім. І. Мечникова. Одеса, 2017. 192 с.

15. Стебун І. Листи М. М. Коцюбинського до О. І. Аплаксіної. Київ : АН УРСР, 1938. 340 с.

References

1. Aheieva, V. (1994). *Ukrainska impresionistychna proza* [Ukrainian impressionist prose]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Heneraliuk, L. (2008). *Universalizm Shevchenka: vzaiemodiia literatury i mystetstva* [Shevchenko's universalism: the interaction of literature and art]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

3. Huliak, A. (2005). *Synkretyzm zhanrovo-stylovykh modyfikatsii prozy Mykhaila Kotsiubynskoho* [Syncretism of genre-style modifications

of Mykhailo Kotsyubynsky's prose]. N. L. Ivanytska (Ed). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser.: Filolohiia – Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University. Ser.: Philology*, 7, 106–109 [in Ukrainian].

4. Demianenko, L. (2019). Vzaïmodiïa pryïomiv mystetstv u khudozhnii tvorchosti M. Kotsiubynskoho (zhyvopys, muzyka, arkhitektura) [The interaction of art forms in M. Kotsiubynsky's creative work (painting, music, architecture)]. S. V. Poltavets (Ed). Kyiv. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/er-0003077.pdf [in Ukrainian].

5. Demianenko, L. (2020). Osoblyvosti vzaïmoplyvu zhyvopysu ta literatury u tvorchomu dorobku M. Kotsiubynskoho [Painting and Literature Mutual Influence in Mykhaylo Kotsiubynsky's Oeuvres]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 59, 143–153. <https://doi.org/10.15407/np.59.143> [in Ukrainian].

6. Ieremenko, O. (2013). Mizhrodovyi synkretyzm v ukrainskii literaturi XX st. [Intergenerational syncretism in the Ukrainian literature of the twentieth century]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Zymomria, M. (2015). Zasvoiennia prozy Mykhaila Kotsiubynskoho v nimetskomovnomu kulturnomu prostori: dyskurs informatsii, otsinky ta perekladu [Assimilation of Mykhailo Kotsyubynsky's prose in the German-speaking cultural space: discourse of information, evaluation and translation]. *Literaturoznavchi studii – Literary Studies*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafi tsentr «Kyivskyi universytet», 41, I. 189–199 [in Ukrainian].

8. Kalenychenko, N. L. (2004). Proza M. Kotsiubynskoho i sumizhni vydy mystetstva [M. Kotsyubynsky's prose and related arts]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 6, 3–9 [in Ukrainian].

9. Kotsiubynskiy, M. (1974). Tvory v 7 tomakh [Kotsyubynsky M. Works in 7 volumes]. Vol. 2, 384. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

10. Lebid, A. (1929). Z maïsterni khudozhnyka : (narys na materialy lystuvannia pysmennyka z druzhynoiu) [From the artist's studio: (essay on the material of the writer's correspondence with his wife)]. *Globus – Globe*, 8, 117–118 [in Ukrainian].

11. Naukova biblioteka DNU. (2019). Virtualna vystavka Velykyi Sontsepoklonnyk (Do 155-richchia vid dnia narodzhennia Mykhaila Mykhailovycha Kotsiubynskoho) [DNU Scientific Library. Virtual exhibition The Great Sun Worshiper (To the 155 th anniversary of the birth of Mikhail Mikhailovich Kotsyubynsky)]. Retrieved from http://library.dnu.dp.ua/virt_kocubin2019.html.

12. Polishchuk, Ya. (2010). I kata, i heroia vin lyubuv... Mykhailo Kotsiubynskyi: literaturnyi portret [He loved both the executioner and the hero .: Mykhailo Kotsyubynsky: literary portrait]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

13. Rehrut, P. V. (2017). Retseptsia tvorchosti Mykhaila Kotsiubynskoho: suchasni literaturni tendentsii [Reception of Mykhailo Kotsyubynsky's works: modern literary tendencies]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Ser. : Filolohichna – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Ser.: Philological. Ostroh, 65, 75–80* [in Ukrainian].

14. Rehrut, P. V. (2017). Retseptivni modeli tvorchosti Mykhaila Kotsiubynskoho [Receptive models of Mykhailo Kotsyubynsky's work]. *Candidate's thesis. I. Mechnykova Odeskyi natsionalnyi universytet. Odesa* [in Ukrainian].

15. Stebun, I. (1938). Lysty M. M. Kotsiubynskoho do O. I. Aplaksinoi [Letters of M. M. Kotsyubynsky to O. I. Aplaksina]. Kyiv: AN URSR [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2022.

Liudmyla Demianenko,

PhD (Philology), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: demjanenkol@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

Mykhailo Kotsiubynsky as Wordy Wonder and Master of Visual Expression

The role of Mykhailo Kotsiubynsky in the history of Ukrainian literature is significant without exaggeration, and this statement does not and cannot be disputed, although the artist's works still provoke a lot of discussions and encourage the development of multiple interpretive models. Mykhailo Kotsiubynsky's creative work is well known not only to the Ukrainian reader, and not only in Ukraine, but also far beyond its borders.

For more than a century and a half, Mykhailo Kotsiubynsky's literary activity has attracted the attention of many researchers. After all, the author is still interested in its variety of themes and literary trends, which synthesized the work of the writer, which led to the emergence of different, and, therefore, very often, opposite interpretations. Therefore, in our time, discussions and guidelines for interpreting the work of Mikhail Kotsiubynsky are still ongoing.

The visual impressions are encoded into the verbal and visual images in works M. Kotsiubynsky's prose. The writer depicts the various mental states of personages by means of the expedient colors and light contrasts. The writer cannot go beyond the specificity of the literature, but he can use the meaning of a word so as to cause a reader

to an art impression. A reader is impressed by the writer's skill to reveal psychological depth of characters using a word, fill the artistic language with irony and sarcasm.

Thus, Mykhailo Kotsiubynsky's prose is a brilliant example of the dialogue between literature and related arts. As a master of psychological novels, Mykhailo Kotsiubynsky used the property of color to influence a person energetically. Verbal colors in the prose works of Mykhailo Kotsiubynsky are active pictorial and expressive means that influence the creative and figurative perception of the art canvas. The interaction of painting and literature in M. Kotsiubynsky's works allowed the writer to focus on the states and moods of the heroes, while not inducing the appearance of external events. Researchers of the writer's life and work convincingly prove: Mykhailo Kotsiubynsky had wide cultural, artistic, and literary interests. For his time, the writer was one of those who stood at the center of the cultural movement in Ukraine. Therefore, interest in the work of Mykhailo Kotsiubynsky both in Ukraine and abroad remains at a consistently high level.

Keywords: Mykhailo Kotsiubynsky, impressionism, syncretism of related arts, painting, painting word, verbal paints.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.340>
УДК 070.488(477)"1933/1945":39(=16:477)

Наталія Лощинська,

кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: Loschynska@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

СЛАВІСТИЧНІ СТУДІЇ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

Стаття присвячена аналізу славістики на шпальтах органу українських радянських літературних сил – художньо-критичного журналу «Радянська література» (1933–1945). Відповідно до спрямування, основне місце тут займають прозові, поетичні, публіцистичні твори тогочасних авторів, літературно-критичні статті, рецензії, огляди літератури; історичні, мовознавчі науково-популярні публікації. Славістичні студії представлено через художні твори, літературознавчі статті, замітки в хроніці, некрологи. У зв'язку з посиленням політики русифікації, більшість із них присвячено російській літературі. Незважаючи на тенденційність, соціальну заангажованість, партійну витриманість, вони є частиною історії вітчизняної славістики й становлять безсумнівний інтерес як для дослідників, так і нефахових читачів.

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей функціонування журналу «Радянська література» в умовах суворого тотального контролю й жорстких репресій на всіх напрямках культурного життя; визначенні тенденцій літературної та літературознавчої славістики.

Ключові слова: Розстріляне відродження, періодика, літературно-художній журнал, славістика, літературний процес.

Постановка проблеми. Літературно-мистецька періодика України неодноразово була об'єктом дослідження літературознавців, істориків, журналістів, культурологів. Одне з визначень цього поняття дала О. Іванова: «Літературно-мистецьке журнальне видання – це спеціалізований ЗМК, який конструє (через селективний відбір фактів і коментарів) образ літератури як соціокультурної реальності; транслює його аудиторії, спілкуючись з якою навіть їй цей образ, формуючи цим і аудиторію; встановлює контакт між літературою та соціумом в аспекті

координації запитів та очікувань споживачів і пропозицій виробників; надає слово творцям літератури, проте також лише на умовах селекції, реалізуючи у своїй комунікаційній діяльності уявлення культури про соціокультурний ціннісно-функціональний статус мистецтва слова. Журнал – це розповідь і розповідач про поточне життя літератури, що позиціонується на фоні пережитого минулого та очікуваного майбутнього як її образ у динаміці й змінах, шануванні традиції та очікуванні новаторства» [3, с. 10].

В «Енциклопедії сучасної України» дано таке визначення: «Література на періодика – журнальні та газетні видання, що містять твори словесного мистецтва, критичні та публіцистичні матеріали, які висвітлюють літературний процес, питання культури, мистецтва та інших сфер суспільного життя. Літературні часописи репрезентують головні складові літературного процесу та відображають загальні тенденції розвитку сучасної літератури, здійснюючи їхній критичний аналіз. Літ.-художні журнали розраховані на широке коло читачів і виконують важливу комунікативну функцію між явищами літ. життя та їхньою рецепцією, популяризуючи художню творчість, громадсько-політичну думку, нові філософські ідеї та мистецькі напрями. У літ.-худож. журналах традиційно представлено рубрики “Поезія”, “Проза”, “Драматургія”, “Публіцистика”, “Критика” тощо. Розвиток укр. наук. і літ.-публіцист. періодики припав на 1-шу пол. 19 ст.» [9].

Основним джерелом для встановлення журналів окресленого періоду став довідник «Періодичні видання УРСР 1918–1950 рр.: бібліографічний довідник» [5].

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей функціонування журналу «Радянська література» в умовах суворого тотального контролю та жорстких репресій на всіх напрямках культурного життя; визначенні тенденцій літературної й літературознавчої славистики.

Об’єкт дослідження. Журнал «Радянська література» виходив з 1933 до 1945 р. Він один з небагатьох не зупинив роботи і в роки Великої Вітчизняної війни. До листопада 1943 р. редколегія працювала в евакуації (м. Уфа), потім упродовж трьох місяців – у Москві, а в лютому 1944 р. повернувся в Київ. У 1946 р. назву було змінено на «Вітчизна». Однак не тільки назву, а й загалом концепцію видання.

Актуальність дослідження. Про велику роль літературної періодики в житті та культурно-мистецькому поступі народу неодноразово писала Л. Рева: «Літературно-художня наукова періодика віддзеркалює всі події суспільно-політичного та культурного життя. Вона розвивається невід-

дільно від літературного процесу. Українська періодика XIX–XX ст. давала можливість науковцям заглиблюватися в суспільно-політичні, економічні та культурні аспекти розвитку українства» [10]. Проте змушені відзначити, донині не маємо наукових праць, які б уповні відтворили весь складний процес становлення, розвитку, специфіку функціонування не лише українських пресодруків, а й журналістики загалом.

Методи дослідження. При написанні праці було використано комплекс наукових методів, які в поєднанні дають обґрунтовані результати:

а) загальнонаукові – аналізу, синтезу, аналогії;

б) спеціальні – історико-генетичний, порівняльний, типологічний, системний, соціальний.

Аналіз попередніх досліджень. Основним джерелом для встановлення журналів окресленого періоду став довідник «Періодичні видання УРСР 1918–1950 рр.: бібліографічний довідник» [1]. Фундаментальні праці про українську журналістику, що стали теоретико-методологічним підґрунтям автору праці, є монографії М. Бернштейна «“Основа” і літературний процес кінця 50–60-х рр. XIX ст.», П. Федченка «Преса та її попередники», І. Дорошенка «Українська журналістика і критика у II пол. XIX ст.». Не можемо не згадати праці В. Здоровеги «Теорія і практика журналістської творчості», А. Животка «Історія української преси», що стали базисом і точкою відліку наукових пошуків кількох поколінь літературознавців. Не відстають і сучасні дослідники, такі як В. Габор, М. Галушко, А. Волобуєва, О. Хобта та ін.

Виклад основного матеріалу. У вступі до першого номера «Радянської літератури» зазначалося, що це «літературно-художній, критичний журнал-місячник Оргкомітету Спілки радянських письменників України за редакцією О. Корнійчука, І. Кулика (відп. ред.), А. Любченка, І. Микитенка, П. Панча, М. Семенка, П. Тичини, М. Хвильового, яке видає Державне видавничє об’єднання України – видавництво “Література і мистецтво”» [3, с. 3]. У програмовій статті наголошувалося, що цей орган «творчої перебудови українських радянських літературних сил» покликаний «для практичного здійснення Постанови ЦК ВКП(б) від 23.04.1932 р.:

– подаватиме та популяризуватиме найвидатніші зразки української радянської літератури, літератури народів СРСР і чужоземної революційної літератури;

– широко висвітлюватиме досягнення інших галузей радянського мистецтва: образотворчого, театрального, кінематографічного, музичного;

- міститиме критичні огляди й бібліографію літературної продукції УССР, СРСР і закордону;
- подаватиме огляди літературно-мистецького життя;
- стимулюватиме широке розгортання творчих шукань для визначення й розвитку художніх методів і стилів, відповідних нашій соціалістичній добі» [8, с. 4].

З 1928 р. розпочалася широкомасштабна трансформація суспільного та економічного життя. Одним з елементів сталінської «революції згори» стала культурна революція. У 1934 р. на зміну різноманітним творчим об'єднанням у сфері культури, що існували у 1920-х – на початку 1930-х років, були утворені надгрупові примусові союзи. Постанова ЦК ВКП(б) про перебудову літературно-художніх організацій від 23 квітня 1932 р. – історичний документ політики Комуністичної партії Радянського Союзу в галузі мистецтва, який мав наслідком структурну перебудову мистецьких осередків СРСР. Відповідно до неї, літературне та мистецьке життя в СРСР розвивалося в рамках різноманітних об'єднань. Період видання «Радянської літератури» характеризується згортанням українізації та політичним терором. Численні постанови, законодавчі акти призвели до цілковитої уніфікації, знеосіблення журналів і газет, що друкувалися в УРСР. Як не дивно, зі зниженням якості видань їх кількість зростає за рахунок створення численних одноденок при колгоспах, заводах, інститутах та інших установах. «Всього їх у 1940 р. було 1120, а їхній сукупний наклад становив 6 143 000 прим. Усі ці пресові видання здебільшого були заповнені переможними реляціями про соціалістичне будівництво, описами прикладів трудового героїзму та проявів любові народу до Й. Сталіна і до ВКП(б); багато місця в них відводилося тематиці дружби народів та благодійного впливу російської культури на культури інших народів, які проживали в СРСР. Частка україномовних газет і журналів у загальному обсязі видань, що виходили в УСРР, зменшилася, а російськомовних – збільшилася. Для підсилення русифікації в УСРР було створено новий російськомовний пресовий орган – “Советская Украина” (пізніше перейменована на “Правду Украины”). Редакції газет і журналів наповнювалися малотямущими та малодосвідченими в журналістиці парт. кадрами» [2, с. 125].

За допомогою союзів письменників, художників, композиторів, архітекторів було встановлено тотальний партійно-державний контроль над культурним процесом у СРСР. У постанові, зокрема, зазначалося, що літературні організації та групи будуть необхідними доти, доки «не встигнуть вирости кадри пролетарської літератури та мистецтва,

висунуться нові письменники та художники із заводів, фабрик, колгоспів» [7]. Зокрема, 16 червня – 12 серпня 1934 р. на I Всеукраїнському з'їзді радянських письменників було утворено Спілку радянських письменників України як складову частину Спілки письменників СРСР, засновану цього ж року. Ухвалений статут спілки зобов'язував радянських письменників брати активну участь у соціалістичному будівництві й бути вірними політиці комуністичної партії. Статут визначав і єдино дозволений для радянської літератури творчий метод – «соціалістичний реалізм», основою якого стали засади «партійності та народності». Постанова від 23 квітня 1932 р. стала підґрунтям для проведення уніфікації, ідеологізації та догматизації культурного життя в СРСР, що мало розвиватися виключно за канонами «соціалістичного реалізму».

За сприяння лояльних до партії представників інтелігенції було проведено «чистки» в середовищі культурної еліти. Доноси, інтриги, інсинуації, компрометації були в арсеналі тих, кого називали «інженерами людських душ». Керувало всім цим процесом вище партійне керівництво, відлучаючи та дискредитуючи одних осіб, висуваючи та підвищуючи інших. Згодом, у часи масових репресій наприкінці 1930-х років, ідеологічна боротьба, що відбувалася в рамках утворених спілок і товариств, змістилася у сферу політичних доносів, провокацій і розправ над «ворогами народу».

Жертвою цього ідеологічного тиску став один зі співробітників редколегії. У першому номері М. Хвильового зазначено як заступника редактора. У другому – його ім'я вже в скорботній рамці: 13 травня письменник звів рахунки з життям. Хоча про померлих зазвичай згадують добре або ніяк, у редакційному некролозі йому не пробачають колишніх відступів від партійної лінії: він «збився на націоналістичні позиції», «провадив боротьбу проти лінії партії», «минулі помилки весь час тяжили над ним», до нього «ми не можемо не ставитись з осудом» [6, с. 50].

Відділ художньої літератури репрезентує лише чотири слов'янські літератури: російську, болгарську, польську, білоруську. За кількісними показниками публікацій художніх текстів на перше місце виходить російська література. За жанрами традиційно для періодичних і продовжуваних видань лідирує поезія:

1. Російська література: поезія – 48; проза – 18; драматургія – 2.
2. Болгарська література: поезія – 0; проза – 4; драматургія – 0.
3. Польська література: поезія – 3; проза – 4; драматургія – 0.
4. Білоруська література: поезія – 2; проза – 2; драматургія – 0.

За персоналіями розподіл такий: І. Крилов (9), М. Ушаков (6),

В. Торін (6), П. Северов (5), В. Маяковський (5). Зразки драматургії значно відстають поряд з іншими родами літератури. Вони представлені тільки російськими авторами. Поезія та проза – усіма іншими (крім болгарської поезії).

Наведені статистичні дані свідчать про збіднення славістичних студій. Однак під час ближчого ознайомлення це стосується не лише кількісних, а і якісних показників. Твори суцільно заражено вірусом соцреалізму. Серед тематики – прославляння Леніна – Сталіна, партії та народу, славних соціалістичних ідеалів, щасливого комуністичного майбуття (твори Г. Петнікова, Д. Бедного, М. Асеева, М. Комісарова та ін.). Не можна не відзначити наявність класичної спадщини в особах О. Пушкіна, І. Крилова, М. Лермонтова, М. Некрасова, А. Міцкевича, що значно збагатило наповнення журналу.

Статей зі славістики опубліковано 37. Розподіл за літературами: російська – 33, білоруська – 1, польська – 3.

За кількісними показниками літературознавчих статей: російська література – 26, польська – 2, білоруська – 1.

Персоналії – 29, огляди літератури – 2, компаративістика – 4.

В основному користувалися популярністю публікації з історії літератури; значно менше літературно-критичних і відсутні з теорії літератури.

Поділ за персоналіями:

1. О. Горький – 10.
2. А. Чехов – 6.
3. В. Маяковський – 5.
4. О. Пушкін – 3.
5. М. Островський – 2.
6. А. Міцкевич – 2.
7. М. Чернишевський – 2.
8. В. Белінський – 2.
9. М. Добролюбов – 1.
10. М. Салтиков-Щедрін – 1.
11. В. Брюсов – 1.
12. Я. Купала – 1.

Крім художньої славістики, у «Радянській літературі» зустрічаються інші її види: промови, некрологи, хроніка. Так, голова Всеслов'янського комітету О. Гундоров опублікував у № 7/8 за 1944 р. статтю «Бойова дружба слов'янських народів». На хвилі патріотичного піднесення воєнного часу автор закликає до всеслов'янського об'єднання, однак вдається до гіпербо-

лізації образу ворога: «Однією з гарантій майбутнього миру є міцна дружба слов'янських народів, перетворення їх з об'єкта нападу в підпору світу і процвітання Європи. Основи цієї дружби закладаються зараз у спільній боротьбі слов'янських народів проти споконвічного ворога – фашистської Німеччини» [4, с. 49]. У «Вікіпедії» про цю організацію є така інформація: Всеслов'янський антифашистський комітет – громадська організація, створена 5 жовтня 1941 р. у Москві на чолі з генерал-лейтенантом О. Гундоровим. Мета – координація зв'язків з національно-визвольним рухом Опору в слов'янських країнах. Складався з президії, шести секцій (російської, української, білоруської, чеської, польської, південно-слов'янської), бюро обслуговування слов'янської преси за кордоном і організаційно-масового відділу. В українській секції працювали: О. Корнійчук (віцепрезидент), В. Василевська, О. Довженко, П. Панч, М. Рильський і П. Тичина. Робота здійснювалася шляхом проведення всеслов'янських антифашистських мітингів і радіомітингів. Замітки про ці заходи також періодично з'являлись на шпальтах журналу.

Висновки. 30–40-ті роки ХХ ст. становлять складний, суперечливий, недостатньо досліджений період у житті України в цілому та в історії славістики. З одного боку, це були роки жорстких репресій у науці, освіті, культурі, час, який відомий під назвою «Розстріляне відродження». З іншого – війна принесла певне послаблення цих руйнівних процесів, дала можливість письменникам консолідуватися перед наступом ворога, згадати кращі традиції в літературі, акцентуючи мотиви національно-патріотичного піднесення. Журнал «Радянська література» є репрезентантом тих складних років. На основі встановлення мети і завдань його функціонування, вивчення матеріалів, складу редколегії можна виявити об'єктивні закономірності розвитку літератури й літературознавства того часу та спроєктувати їхній вплив на сучасність. Славістичні студії були доволі односторонні (переважали дослідження російської літератури), тенденційні, засоціологізовані, але і вони становлять цінність як для історії славістичної науки, так і для задоволення цікавості нефахового читача.

Список бібліографічних посилань

1. Багрич М., Мазус Д. Періодичні видання УРСР, 1918–1950: Журнали : бібліограф. довід. Харків : Кн. палата УРСР, 1956. 462 с.
2. Баранник М. В., Голобуцький П. В. Історія преси в Україні. *Енциклопедія історії України* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. 672 с.

3. Вступна стаття. *Рад. літ. : журн.* 1933. № 1. С. 3.
4. Гундоров О. Бойова дружба слов'янських народів. *Рад. літ. : журн.* 1944. № 7/8. С. 49.
5. Іванова О. Літературно-мистецька періодика в соціально-комунікаційному просторі України початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Київ : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. 31 с.
6. Некролог на смерть М. Хвильового. *Рад. літ. : журн.* 1933. № 2. С. 50.
7. Постанова ЦК ВКПб від 23. 04. 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій». URL: [https:// hist.msu.ru/ER/Etext/USSR/1932.htm](https://hist.msu.ru/ER/Etext/USSR/1932.htm).
8. Програма журналу. *Рад. літ. : журн.* 1933. №. 2. С. 4.
9. Рева Л. Г., Левицька О. С. Літературна періодика. *Енциклопедія сучас. України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55780.
10. Рева Л. Г. Літературно-художня періодика: історико-критичний ескіз. Інновації. *Наука України у світовому інформ. просторі*. Вип. 5. Київ : Академперіодика, 2011. С. 49–58.

References

1. Bahrych, M., Mazus, D. (1956). *Periodychni vydannya URSR, 1918–1950: Zhurnaly: bibliografichnyi dovidnyk* [USSR Periodicals, 1918–1950: Journals: bibliographic reference]. Kharkiv: Knyzhkova palata URSR [in Ukrainian].
2. Barannyk, M. V., Holobutskyi, P. V. (2005). *Istoriia presy v Ukraini* [History of the press in Ukraine]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine*, 3. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Vstupna stattia [Introductory article]. *Radianska literatura: zhurnal – Soviet Literature: Magazine*. 1933. 1, 3 [in Ukrainian].
4. Hundorov, O. (1944). *Boiova druzhba slovianskykh narodiv* [Fighting friendship of Slavic peoples]. *Radianska literatura: zhurnal – Soviet Literature: Magazine*, 7/8, 49 [in Ukrainian].
5. Ivanova, O. (2010). *Literaturno-mystetska periodyka v sotsialno komuni-katsiynomu prostory Ukrayiny pochatku 21 st.* [Literary and Artistic Periodicals in the Social and Communication Space of Ukraine in the Beginning of the 21 st century]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Nekroloh na smert M. Khvylovoho [Obituary on the death of M. Khvylovy]. *Radianska literatura: zhurnal – Soviet Literature: Magazine*. 1933. 2, 50 [in Ukrainian].
7. Postanova TsK VKPb vid 23. 04. 1932 r. «Pro perebudovu literaturno-hudozhnikh orhanizatsiy» [Resolution of the Central Committee of the CPSU

of 23.04.1932 «On the restructuring of literary and artistic organizations»]. Retrieved from <https://hist.msu.ru/ER/Etext/USSR/1932.htm> [in Ukrainian].

8. Prohrama zhurnalu [Magazine program]. *Radianska literatura: zhurnal – Soviet Literature: Magazine*. 1933. 2, 4 [in Ukrainian].

9. Reva, L. H., Levitskaya, O. S. Literaturna periodyka [Literary periodicals]. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrainy – Encyclopedia of modern Ukraine*. Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55780 [in Ukrainian].

10. Reva, L. H. (2011). Literaturno-khudozhnya periodyka: istoryko-krytychnyy eskiz. Innovatsiyi [Literary periodical: a historical and critical sketch. Innovation]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsynomu prostori – Science of Ukraine in the Global Information Space*, 5, 49–58. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.02.2022.

Nataliya Loschynska,

PhD (Philology), Senior Researcher, Associate Professor,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: loschynska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

Slavic Studies in *Radianska Literatura* Journal

Journalism of the 1930's and 1940's could be regarded nowadays as a complex, ambiguous, understudied phenomenon. Literary journals represent the main components of the literary process and reflect the general trends in the development of modern literature, carrying out their critical analysis. On the one hand, there was a complete renunciation of the ideals of Ukrainization, a turn to the repression of writers, the pursuit of progressive views. On the other – the mobilization of spiritual forces in the face of the Nazi enemy, the activation of patriotic slogans, national pride. After all, during the II World War, as never before, the printed word was both a powerful psychological weapon, an instrument of psychological influence, and a way of agitation and propaganda. The article presents analysis of Slavic studies in the front pages of the press organ of the Ukrainian Soviet literary forces, the art-critical journal *Radianska Literatura* (Soviet Literature) (1933–1945). According to the direction, the main place was occupied by prose, poetic, non-fiction works of contemporary authors, critical articles, reviews, historical, linguistic, popular science publications. Slavic studies are presented through works of art, literary studies, chronicle notes, obituaries. Because of the policy of Russification, most of them dealt with Russian literature. Despite this tendency, social commitment, Communist party pressure, now these studies are part

of the history of national Slavic studies and are of undeniable interest for researchers and non-professional readers alike. The purpose of the study is to establish the peculiarities of the functioning of *Radianska Literatura* in the conditions of strict total control and severe repression in all areas of cultural life; identifying trends in literary and literary Slavic studies.

Keywords: revival shot, periodicals, literary journal, Slavic studies, literary process.

ДО ЮВІЛЕЮ ВИДАТНОГО НАУКОВЦЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/nr.63.350>

УДК 929:811.16(477)"1931/2007"Русанівський В. М.

Людмила Даниленко,

доктор філологічних наук, професор,

Інститут філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 64, Київ, 01601, Україна

e-mail: dankoua@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

ЖИТТЯ У СЛОВІ. ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА В. М. РУСАНІВСЬКОГО

Стаття присвячена життєвому і творчому шляху видатного українського мовознавця, голови Українського комітету славистів у 1982–2006 рр., члена Міжнародного комітету славистів академіка В. М. Русанівського з нагоди 90-річчя від дня його народження. Розглянуто напрями наукової спадщини, діапазон лінгвістичних інтересів, цінність фундаментальних колективних праць, виконаних під керівництвом ученого. Приділено увагу людським якостям, організаторському таланту В. М. Русанівського. Відзначено його відданість науці, вагомий внесок в історію української славистики і постійне прагнення утвердити її позиції у слов'янському світі.

Ключові слова: академік В. М. Русанівський, мовознавство, українська славистика.

Постановка проблеми. 2021 р. ми вшанували ювілей ученого-мовознавця, слависта світового рівня – 90-річчя від дня народження академіка Віталія Макаровича Русанівського. З відстані часу, а особливо в добу соціальних зламів, що спричиняють, на жаль, не найкращі зміни у сфері науки й освіти, ми звертаємося до наукової спадщини видатного вченого. **Мета статті** – дослідити діапазон лінгвістичних інтересів видатного вченого, розглянути його праці та оцінити їх значення для української славистики, окреслити визначальні людські риси, що разом із його науковими здобутками дають уявлення про нього як особистість.

В. М. Русанівський (25.06.1931–29.01.2007) народився в Харкові у сім'ї філологів. Його батько, Макар Олексійович Русанівський, був відомим шевченкознавцем, доцентом кафедри української літератури Київського державного університету. Мати, Серeda Єлизавета Омелянівна, також була філологом-шевченкознавцем. Після війни працювала в музеї Тараса Шевченка у Києві.

Alma mater для Віталія Макаровича став Київський Шевченків університет. Після його закінчення В. М. Русанівський вступив до аспірантури цього самого університету на кафедру української мови, захистив кандидатську дисертацію і прийшов на роботу в Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Саме з цим академічним закладом пов'язана вся подальша наукова діяльність майбутнього академіка. У цьому інституті Віталій Макарович пропрацював 50 років – із 1957 р. до 2007 р. У своїх спогадах він писав: «Я ріс разом з інститутом» [5, с. 25].

Наукові інтереси В. М. Русанівського були надзвичайно широкі. Важко знайти ту галузь лінгвістики, в якій він не сказав би свого вагомого слова.

У 28 років В. М. Русанівський опублікував першу ґрунтовну працю – «Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.» (К., 1959). В українському мовознавстві не так уже й багато аналогічних прикладів. Загалом його спадщина налічує понад 400 видань – книг, підручників, словників, статей, рецензій з порівняльно-історичного мовознавства, пам'яткарства, джерел розвитку східнослов'янських літературних мов, української граматики, культури мови, функціональних стилів, теорії і практики лексикології й лексикографії, лінгвістичної шевченкіани, історії лінгвістичної славістики.

У колі багатогранних наукових інтересів ученого особливе місце посідала тема, яку можна вважати наскрізною для всіх його праць – мова, культура, людина. Тема вічна, глибока і водночас на тлі сучасного соціокультурного ландшафту актуальна. В. М. Русанівський обстоював думку, що «мова – важлива сполучна ланка в ланцюгу національної єдності, разом із спільністю історичної долі вона сприяє усвідомленню належності до єдиного національного організму» [1, с. 12]. Його бентежило «ставлення до української мови й культури як до меншовартісних» [2, с. 378], непокоїв стан української мови в сучасному суспільстві: «Повне відновлення української мови в житті суспільства відбудеться тоді, коли вона стане не фіговим листком для нашої еліти, а неповторним засобом спілкування зі своїм народом» [4, с. 7].

Цілісну концепцію розвитку української літературної мови з чіткими хронологічними межами В. М. Русанівський подав у монографії «Історія

української літературної мови» [2]. Учений здійснив концептуально-ретроспективний огляд майже десятка століть від давньокиївської мови, мови післямонгольської доби, староукраїнської літературної мови, її розквіту та занепаду, до відродженої Шевченком української літературної мови.

Особливе місце в доробку вченого посідала лінгвістична шевченкіана. Їй він присвятив одну з останніх своїх монографій «У слові – вічність» [3].

З 1991 до 2007 р. В. М. Русанівський очолював відділ західних і південнослов'янських мов в Інституті мовознавства НАН України, що координував лінгвістичну славистику в Україні.

Суто славістичні проблеми, які досліджував Віталій Макарович, стосувалися широкого кола питань, зокрема, це польські пам'ятки на території України, українсько-білоруські грамоти XIV–XV ст. з архівів Вроцлава, Кракова, Варшави.

Як член редколегії і співавтор В. М. Русанівський узяв участь у створенні праць «Зіставне дослідження української, чеської та російської мов» (К., 1987), «Граматика чеської мови» (К., 1992) – перший в українському мовознавстві академічний курс граматики чеської мови у порівнянні з українською мовою.

В. М. Русанівський був також відповідальним редактором двотомного «Чесько-українського словника» (Т. 1. – К., 1988; Т. 2. – К., 1989), співавтором колективної монографії «Українське мовознавство у західних і південних слов'ян» (К., 2005. – 178 с.), праці «Українсько-чеські паралелі в текстах і ситуаціях» (К., 2002). Під керівництвом В. М. Русанівського було розпочато укладання тритомного «Українсько-польського словника».

Результатом постійних творчих контактів із чеськими колегами стала докладна рецензія В. М. Русанівського на підготовлену і видану у Празі «Граматику сучасної української мови» для чехів.

Деякі питання історії славистики стали предметом уваги В. М. Русанівського у праці «Рух славістичної думки від давнини до сучасності», опублікованій у матеріалах міжнародного круглого столу «Болгари в Україні. У пошуках національної ідентичності: минуле і сучасне» (К., 1998).

Грамагичною пристрасстю В. М. Русанівського було дієслово. І такий вибір видається нам не випадковим. Книга із символічною назвою «Дієслово – рух, дія, образ» (1977) відбиває характер ученого, який перебував у постійному науковому пошуку, енергійно реагував на зміни в науці та виклики у житті.

В. М. Русанівського цікавила мова не лише як теоретичний об'єкт лінгвістики. Він розумів, що слово має велику життєву силу – духовно-

культурну, освітню, виховну. Є певна знаковість у тому, що остання друкована стаття В. М. Русанівського була присвячена мові літератури для дітей [8].

Академік В. М. Русанівський завжди сполучав інтенсивну наукову працю з не менш інтенсивним виконанням науково-організаційних обов'язків. Упродовж 1981–1996 рр. він був директором Інституту мовознавства, а в 1978–1993 рр. – академіком-секретарем відділення мови, літератури та мистецтвознавства, а отже, тримав у полі своєї уваги славистику не тільки мовознавчу, а й літературознавчу та фольклористичну.

24 роки (1982–2006 рр.) В. М. Русанівський очолював Український комітет славистів і був членом Міжнародного комітету славистів, фундатором і першим головою Міжнародної асоціації україністів (1989–1990 рр.). За життя академік В. М. Русанівський брав участь в усіх міжнародних з'їздах славистів, крім останнього, 2003 р. у Словенії. Його талант умілого організатора виявив себе під час проведення 1983 р. ІХ Міжнародного з'їзду славистів у Києві. Підготовці до Київського форуму славистів було присвячено його статтю «Міждисциплінарна наука славистика», а підсумки з'їзду підбито у статті «Досягнення і проблеми слов'янознавства».

Наукова спадщина В. М. Русанівського настільки багатогранна, що її докладний аналіз можливий лише в межах окремого монографічного дослідження. Хотілося б, однак, додати кілька слів про людські риси вченого, що великою мірою віддзеркалюють наукову спадщину загалом.

Цілком об'єктивним буде твердження, що В. М. Русанівський мав природний талант до науки, який переріс у глибокий професіоналізм, був людиною творчою, принциповою, наполегливою і працелюбною, мав організаторський і педагогічний хист. Віталія Макаровича Русанівського я знала багато років. Він був моїм Учителем у науці, науковим керівником кандидатської і консультантом докторської дисертацій. На все життя залишаюся йому вдячною за мудре наставництво, підтримку й інтелектуальний досвід.

Відзначу у Віталія Макаровича рису вдачі, що багатьом впадала в око – його товариськість і тягіння до гумору та іронії. В. М. Русанівського цікавив гумор як феномен психоемоційний і лінгвокультурний. Мові українського гумору він присвятив статтю «Український гумор і його мова». Ось цитата: «Український гумор – цілком оригінальне явище, в якому злилися дві абсолютно протилежні стихії – добродушність і злість» [6, с. 3]. Автор наводить афоризм незабутнього Олеса Гончара:

«Хамів на світі більшає, а солов'їв меншає» [7, с. 9]. У цих словах – імпліцитно виражений погляд на людську совість і порядність, що нині, на жаль, перестають бути мірилом людських якостей. Справді, у наш перенасичений подіями та переобтяжений емоціями час, коли, як писала Ліна Костенко, «завихрень безліч. Тиші – анітрохи, а струсам різним утрачасш лік» («Кобзареві»), коли неприємності не зникають і не з'являються знову, а лише переходять з одного стану в інший, почуття гумору рятує, а людей, обдарованих цією щасливою якістю, дуже цінують у товаристві.

Висновки. На жаль, нині мало поширений жанр мемуарів. Особливо цінними для нащадків вони були б у стосунку до видатних постатей. Віталій Макарович опублікував невеликі за обсягом спогади «Дещо з історії Інституту». З великою повагою, теплом, а почасти й сумом, бо «лишилась невелика жменька», він згадував усіх колег, з якими 50 років пропрацював в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Складається враження, що Віталій Макарович ніби боявся когось забути у своїх спогадах, а тому назвав 87 імен інститутських і 37 імен позаінститутських філологів-мовознавців. І підсумував словами: «Якщо я когось не назвав у цьому переліку, хай мені вибачить і живе вічно» [5, с. 25].

Минуще все. Лиш слово не мине. Слово Віталія Макаровича Русанівського житиме в часі, просторі і дії, бо в його слові – вічні проблеми мовознавства: мова, мислення, культура, соціум.

Перспективу в дослідженні спадщини академіка В. М. Русанівського вбачаємо у виданні його вибраних праць, що слугувало б осмисленню наукових ідей ученого у світлі новітніх мовознавчих концепцій.

Список бібліографічних посилань

1. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 3–12.
2. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Київ : АртЕк, 2001. 391 с.
3. Русанівський В. М. У слові – вічність: (Мова творів Т. Г. Шевченка). Київ : Наук. думка, 2002. 240 с.
4. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*. 2004. № 4. С. 3–7.
5. Русанівський В. М. Дещо з історії Інституту. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 25–32.

6. Русанівський В. М. Український гумор і його мова. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 3–17.
7. Русанівський В. М. Мова літератури для дітей. *Мовознавство*. 2006. № 5. С. 3–14.

References

1. Rusanivskyi, V. M. (1993). Yedynyi movno-obraznyi prostir ukrainskoi mentalnosti [The only linguistic and figurative space of the Ukrainian mentality]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, 3–12 [in Ukrainian].
 2. Rusanivskyi, V. M. (2001). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
 3. Rusanivskyi, V. M. (2002). U slovi – vichnist: (Mova tvoriv T. H. Shevchenka) [In the word – eternity: (The language of the works of Taras Shevchenko)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
 4. Rusanivskyi, V. M. (2004). Movna kartyna svitu v entokulturnii paradyhmi [Linguistic picture of the world in the ethnocultural paradigm]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 4, 3–7 [in Ukrainian].
 5. Rusanivskyi, V. M. (2005). Deshcho z istorii Instytutu [Some of the history of the Institute]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3–4, 25–32 [in Ukrainian].
 6. Rusanivskyi, V. M. (2005). Ukrainskyi humor i yoho mova [Ukrainian humor and its language]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2, 3–17 [in Ukrainian].
 7. Rusanivskyi, V. M. (2006). Mova literatury dlia ditei [The language of literature for children]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 5, 3–14 [in Ukrainian].
- Стаття надійшла до редакції 03.02.2022.

Liudmyla Danylenko,

Dr. Sci. (Philology), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

64 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine

e-mail: dankoua@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1812-973X>

Life in the Word. In Memoriam Academician V. M. Rusanivsky

In 2021, we celebrate the anniversary of a world-class scholar, linguist – 90 years since the birth of Academician Vitaly Makarovich Rusanivsky. The purpose of the article is to explore the range of linguistic interests of the outstanding scholar, to consider his works and evaluate their significance for Ukrainian Slavic studies, to outline the defining human traits that together with his academician achievements give an idea of him as a person.

V. M. Rusanivsky was born on June 25, 1931 in Kharkiv in a family of philologists. He graduated from Taras Shevchenko University of Kyiv, studied in graduate school at the Department of Ukrainian Language. After successfully completing graduate school he came to work at Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, where he worked for the rest of his life.

Rusanivsky's scientific interests were extremely wide. In total, his academician legacy includes more than 400 publications – books, textbooks, dictionaries, articles, reviews on comparative and historical linguistics, studies of literary monuments, sources of development of East Slavic literary languages, Ukrainian grammar, language culture, functional styles, theory and practice of lexicology and lexicography, linguistic Shevchenkiana, history of linguistic Slavic studies.

Academician V. M. Rusanivsky has always combined intensive research work with no less intensive performance of scientific and organizational responsibilities. Since 1991 till 2007, V. M. Rusanivsky headed the Department of Western and South Slavic Languages at the Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, which coordinated linguistic Slavic studies in Ukraine. For 24 years (1982–2006) he headed the Ukrainian Committee of Slavists and was a member of the International Committee of Slavists, the founder and the first chairman of the International Association of Ukrainian Studies (1989–1990). The defining individual traits of his character were erudition, responsible attitude towards his work, sense of humor, sociability.

Keywords: Academician V. M. Rusanivsky, linguistics, Ukrainian Slavic studies.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 63

Редактор-перекладач англійського тексту
М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Є. Кабаренкова,
Л. Сісіна, Ю. Шлапак*
Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 03.06.2022. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 20,92. Обл.-вид. арк. 19,34.
Наклад 200 пр. Зам. № 5.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.